

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЮРКОВА ОЛЬГА АНАТОЛІЇВНА

УДК [316.772.5:004.738.5](043.2)

ДИСЕРТАЦІЯ

ЧУТКИ ЯК СОЦІАЛЬНОКОМУНІКАЦІЙНИЙ ФЕНОМЕН

Спеціальність – 061 Журналістика

Галузь знань – 06 Журналістика

Подається на здобуття наукового ступеня доктор філософії (PhD)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ Юркова О. А.

Науковий керівник: Смола Лідія Євстахіївна, доктор політичних наук, професор

Київ – 2024

АНОТАЦІЯ

Юркова О. А. Чутки як соціальнокомунікаційний феномен. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 061 «Журналістика» (06 – «Журналістика»). – Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Київ, 2024.

У запропонованому дисертаційному дослідженні чутки розглянуто як особливий різновид неформальної комунікації у системі соціальних комунікацій, які поширюються насамперед каналами міжособистісного спілкування. Однак інформаційні технології вплинули на механізми їх поширення, який тепер включає як традиційні, так і соціальні медіа. У результаті небезпека від використання чуток як компонента кампаній з дезінформації вийшла на новий рівень, адже соціальні медіа дали чуткам можливість поширюватися у режимі реального часу і досягати значної аудиторії, що за певних обставин може становити загрозу суспільному ладу, державній безпеці, а також життю і здоров'ю людей.

Об'єкт дослідження – чутки в системі соціальних комунікацій. Предмет дослідження – роль і вплив чуток у системі соціальних комунікацій, їх специфіка, зміст, життєвий цикл та алгоритми поширення в умовах російсько-української війни. Мета роботи – з'ясувати роль чуток у системі соціальних комунікацій, а також розробити рекомендації з протидії чуткам в умовах російсько-української війни.

Системний соціальнокомунікаційний підхід став основним у методологічному підході до аналізу феномена чуток, що відповідає міждисциплінарній природі цього явища. Теоретичний аналіз наукових праць

та синтез основних висновків використано для створення комплексного уявлення про розвиток наукової думки у дослідженні чуток, а також історіографічних розвідок. Застосовано термінологічний аналіз для уточнення ключових дефініцій, методи індукції і дедукції – для типології та комплексної характеристики місця чуток в інформаційному просторі.

В емпіричному дослідженні використано метод опитування через онлайн-анкетування та глибинні напівструктуровані інтерв'ю з експертами. Результати опитування піддано якісному та кількісному аналізу, які дозволили оцінити ставлення користувачів інтернету до чуток, а також виокремити суттєві аспекти ролі і впливу чуток в українському інформаційному просторі під час російсько-української гібридної війни, зокрема повномасштабного вторгнення РФ як її частини, та алгоритми протидії їм. За допомогою спостережень і моніторингу отримано емпіричний матеріал (670 чуток), аналіз якого включав кількісні і якісні методи, зокрема контент-аналіз, дискурс-аналіз, семантичний аналіз, системний аналіз, типологію. Додатково було застосовано методи систематизації, узагальнення, моделювання та візуального аналізу, які дали можливість узагальнити зібраний матеріал, розробити його типологію за ключовими ознаками і виокремити основні алгоритми поширення чуток в українському інформаційному просторі. Метод кейсів дозволив порівняти життєві цикли чуток, проаналізувати характер поширення окремих чуток та ідентифікувати комунікаційні помилки.

У першому розділі дисертації розкрито теоретичні засади феномена чуток і простежено історичну ретроспективу виникнення та поширення чуток від часів Античності до епохи постправди. Запропоновано авторську періодизацію наукових праць у царині досліджень чуток: класичні теорії чуток, до яких віднесено дослідження доінтернетної епохи, модерні теорії чуток та постмодерні теорії чуток в умовах постправди.

У другому розділі виконано аналіз наукових доробків у дослідженні чуток з метою окреслити основні підходи до нього і провести термінологічне

розрізнення чуток та інших явищ неформальної комунікації, таких як плітки і погослос. Розроблено власне бачення функцій чуток у системі соціальних комунікацій, а саме: інформативну, афілятивну, навчальну, оповідальну, компенсаторну, мобілізаційну, соціального контролю. Узагальнено наукові підходи до розуміння феномена чуток західними та українськими дослідниками. Виокремлено життєвий цикл чуток, а також порівняно характер поширення органічної і штучно створеної чуток. На підставі аналізу емпіричного матеріалу виокремлено 16 основних алгоритмів поширення чуток в інформаційному просторі України у період дослідження, які запропоновано віднести до «білої зони» (відкрите поширення) або «сірої зони» (приховане поширення). Їх узагальнення дозволило розробити універсальний алгоритм поширення чуток, який включає: 1) запуск чуток маловідомими каналами; 2) легалізацію чуток через медіа, лідерів думок або експертів; 3) масштабування чуток органічним (вразливі групи населення, які поширюють чутку) та штучним (мережі ботів) шляхом; 4) досягнення якнайширшої аудиторії.

Проаналізовано вплив чуток у системі соціальних комунікацій. Окреслено чинники, які сприяють поширенню чуток. Окреслено основні риси, які дозволяють відрізнити штучно створені чулки від органічних. Виокремлено новий підвид агресивних чуток – дискредитувальні чулки, за допомогою яких дискредитують представників влади, держструктур, політиків; громадських лідерів і громадські організації; окремі соціальні групи; державні інституції та державу в цілому; певні процеси. Чулки розглянуто як індикатор і, водночас, формувач громадської думки і квазідемократичний механізм управління в умовах браку реально дієвих інститутів демократії. Підтверджено взаємозв'язок зростання інтенсивності чуток із кризовою ситуацією в суспільстві. Означено брак своєчасної та якісної комунікації владних команд в Україні, а також окреслено основні способи реагування на чулки владними структурами і представниками громадянського суспільства. Оцінено, як вони застосовують такі інструменти, як оперативне

інформування, ігнорування, кадрові рішення або інші зміни, зміну інформаційного порядку денного, висміювання, запуск контрчуток, офіційне спростування або звернення до суду, а також суспільний розголос і залучення власного соціального капіталу.

У третьому розділі проаналізовано суспільне сприйняття чуток, яке, як демонструють результати опитування 2023 респондентів, є амбівалентним: досить стійке до дезінформації українське суспільство показує нижчу стійкість до чуток, не завжди усвідомлюючи свою вразливість до них. Більшість людей отримують чутки із соціальних мереж або в особистому спілкуванні. Найемоційнішу реакцію в українців викликають чутки, пов'язані з війною та безпекою, найменш емоційну – плітки про особисте життя інших людей. Респонденти схильні довіряти чуткам у разі, якщо отримали їх із джерела, яке вважають надійним.

Опрацювання емпіричного матеріалу дозволило розробити таймлайн поширення чуток у досліджуваний період, де з огляду на цілі дослідження чутки систематизовано за експресивною ознакою, яку запропонував Р. Кнапп (1944 р.): чутки-бажання, чутки-страховиська й агресивні чутки. Визначено, що найбільшою була кількість чуток-страховиськ, пікові значення інтенсивності появи яких збіглися з початком повномасштабного вторгнення. З часом почала зростати частка агресивних чуток. При цьому чутки-страховиська легше піддаються спростуванню, ніж агресивні, які часто базуються на «інсайдерській» інформації, а елементи правдоподібності у недостовірних чутках підвищують рівень довіри до них. Зростання кількості нових чуток корелювали з реальними подіями або інформаційними приводами. Особливої актуальності набули чутки, що дискредитують ЗСУ, підривають мобілізаційну кампанію та провокують ворожнечу щодо біженців або ВПО. Вони потребують окремої уваги, адже є потенційною загрозою для державної безпеки.

Визначено комунікаційний інструментарій протидії чуткам в умовах російсько-української війни, який було розділено на два блоки: реагування та превентивні заходи. Запропоновано організувати протидію чуткам на трьох рівнях: стратегічному, оперативному та тактичному. Зроблено висновок, що найважливішою в ефективній протидії чуткам є система стратегічних комунікацій, яка включає в себе алгоритм реакції на появу чуток. Окреслено комунікаційні помилки владних органів та запропоновано рішення, які дозволили б запобігти їм. Сформовано й узагальнено рекомендації щодо вибору комунікаційних способів реагування на чутки залежно від ситуації. Розроблено превентивні практичні заходи, які могли б запобігти поширенню деструктивних чуток.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше розкрито специфіку чуток у системі соціальних комунікацій; глибоко досліджено особливості поширення чуток в інформаційному просторі України; розроблено власну періодизацію наукових праць про чутки як особливий вид неформальних комунікацій; напрацьовано інструменти комунікаційної протидії чуткам в умовах російсько-української війни; встановлено життєвий цикл чуток та універсальний алгоритм їх поширення.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що запропоновані рекомендації є актуальними для органів влади і представників громадянського суспільства; опис та систематизація чуток в українському інформаційному просторі під час вторгнення РФ сприятимуть розширенню наукової бази та забезпечать емпіричний матеріал для подальших досліджень у цій царині; періодизацію західної наукової думки може бути включено в навчальні курси з соціальних комунікацій; результати стануть корисними для науковців, практиків у сфері комунікацій і викладачів під час занять.

Ключові слова: чутки, неформальні комунікації, стратегічні комунікації, російсько-українська війна, соціальні медіа, соціальні комунікації, фейкові новини, дезінформація.

SUMMARY

Iurkova O. Rumors as a socio-communicative phenomenon. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Thesis for a scientific degree of Doctor of Philosophy in specialty 061 «Journalism» (06 – Journalism). – National Technical University of Ukraine «Ihor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute», Kyiv, 2024.

In the proposed thesis, rumors are considered a particular type of informal communication in the system of social communications, which are spread primarily through interpersonal communication channels. However, information technology has affected the mechanisms of their distribution, which now includes both traditional and social media. As a result, the danger of using rumors as a component of disinformation campaigns has reached a new level because social media has allowed rumors to spread in real time and get a large audience, which under certain circumstances can pose a threat to public order, state security, as well as people's life and health.

The object of the research is rumors in the system of social communications. The subject of the research is the role and influence of rumors in the system of social communications, as well as their specificity, content, life cycle, and distribution algorithms, in the context of the Russo-Ukrainian war. The purpose of the research is to clarify the role of rumors in the system of social communications, as well as to develop recommendations for countering rumors in the context of the Russo-Ukrainian war.

The systemic social-communication approach became the primary methodological approach to analyzing the rumor phenomenon, corresponding to its interdisciplinary nature. The theoretical analysis of scientific works and the synthesis of the main conclusions were used to create a comprehensive view of the development of scientific works and historiographical investigations in the study of

rumors. Terminological analysis was applied to clarify critical definitions, as well as induction and deduction methods used for typology and comprehensive characterization of the place of rumors in the information space.

The empirical research used the survey method through online questionnaires and in-depth semi-structured interviews with experts. The results of the survey were subjected to qualitative and quantitative analysis, which made it possible to assess the attitude of Internet users to rumors, as well as to single out the essential aspects of the role and influence of rumors in the Ukrainian information space during the Russo-Ukrainian hybrid war, in particular, the full-scale invasion of the Russian Federation as part of it, and the algorithms for countering them. With the help of observations and monitoring, empirical material (670 rumors) was obtained, the analysis of which included quantitative and qualitative methods, in particular, content analysis, discourse analysis, semantic analysis, system analysis, and typology. In addition, methods of systematization, generalization, modeling, and visual analysis were applied, which made it possible to summarize the collected material, develop its typology according to critical features, and single out the main algorithms for spreading rumors in the Ukrainian information space. The case study method made it possible to compare the life cycles of rumors, analyze the nature of the spread of individual rumors, and identify communication mistakes of the government.

The thesis's first chapter reveals the theoretical foundations of the rumor phenomenon. It traces the historical retrospective of the emergence and spread of rumors from Antiquity to the post-truth era. The author's periodization of scientific works in the field of research on rumors is proposed: classical theories of rumors, which include research of the pre-Internet era, modern theories of rumors and postmodern theories of rumors in post-truth conditions.

In the second chapter, an analysis of scientific developments in the study of rumors is carried out to outline the main approaches to it and make a terminological distinction between rumors and other phenomena of informal communication, such

as gossip and rumors. A vision of the functions of rumors in the system of social communications has been developed, namely informative, affiliative, educational, narrative, compensatory, mobilizing, and social control.

Scientific approaches to understanding the phenomenon of rumors by Western and Ukrainian researchers are summarized. The life cycle of rumors is highlighted, and the nature of the spread of organic and artificially created rumors is compared. Based on the analysis of empirical material, 16 main algorithms for the spread of rumors in the information space of Ukraine during the research period were identified, which are proposed to be assigned to the "white zone" (open spread) or "gray zone" (hidden spread). Their generalization made it possible to develop a universal algorithm for spreading rumors, which includes 1) launching a rumor through little-known communication channels; 2) legitimizing the rumor through the media, opinion leaders, or experts; 3) scaling the rumor organically (vulnerable population groups that spread the rumor) and artificially (bot networks); 4) reaching the broadest possible audience.

The influence of rumors in the system of social communications is analyzed. The factors contributing to the spread of rumors are outlined. The main features that make it possible to distinguish artificially created rumors from organic ones are outlined. A new subtype of aggressive rumors has been singled out, namely discrediting rumors, which are used to discredit representatives of the authorities, state structures, and politicians; public leaders and public organizations; specific social groups; state institutions and the state as a whole; particular processes. Rumors are considered an indicator and, simultaneously, a shaper of public opinion and a quasi-democratic mechanism in the lack of effective institutions of democracy. The relationship with the growing intensity of rumors and crises in society is confirmed. The lack of timely and high-quality communication by the authorities in Ukraine is identified, and the main ways of responding to rumors by the authorities and representatives of civil society are outlined. It is assessed how they use such tools as operational information, ignoring rumors, personnel or other changes,

changing the information agenda, ridicule, launching counter-rumors, official refutation or going to court, as well as publicity and attracting one's social capital.

The third chapter analyzes the public perception of rumors, which, as shown by a survey of 2023 respondents, is ambivalent: Ukrainian society, which is quite resistant to disinformation, shows a lower resistance to rumors, not always realizing its vulnerability to them. Most people get rumors from social media or in person. Ukrainians experience the most emotional reaction to rumors about war and security and the least emotional to gossip about other people's personal lives. Respondents tend to trust rumors if they have received them from a source they consider reliable.

The processing of empirical material made it possible to develop a timeline of the spread of rumors in the research period, where, given the goals of the study, rumors are systematized according to the expressive feature proposed by R. Knapp (1944): pipe-dream or wish rumors, bogie rumors, and wedge-driving or aggression rumors. It was determined that the number of bogie rumors was the largest, and the peak values of the intensity of the appearance coincided with the beginning of a full-scale invasion. Over time, the share of aggressive rumors began to grow. At the same time, bogie rumors are more easily refuted than aggressive ones, often based on «insider» information. Elements of plausibility in untrustworthy rumors increase the level of trust in them. The increase in new rumors was correlated with actual events or information reasons. Rumors discrediting the Armed Forces, undermining the mobilization campaign, and provoking enmity towards refugees or IDPs require special attention because they are a potential threat to state security.

The communication toolkit for countering rumors during the Russo-Ukrainian war was defined and divided into two blocks: response and preventive measures. It is proposed that countermeasures against rumors be organized at three levels: strategic, operational, and tactical. It was concluded that the most essential thing in effectively countering rumors is the system of strategic communications, which includes the algorithm of reaction to the appearance of rumors. The components of effective strategic communications that will prevent and counteract the appearance

of rumors are highlighted. The authorities' communication mistakes are outlined, and solutions to prevent them are proposed. Recommendations have been formulated and summarized regarding the choice of communication methods for responding to rumors depending on the situation. Preventive practical measures have been developed that could prevent the spread of destructive rumors.

The scientific novelty of the obtained results lies in the fact that the specificity of rumors in the system of social communications has been revealed for the first time; the peculiarities of the spread of rumors in the information space of Ukraine were deeply investigated; the periodization of scientific works on rumors as a particular type of informal communications was developed; communication tools for countering rumors in the context of the Russo-Ukrainian war were proposed; the life cycle of rumors and the universal algorithm of their dissemination in the conditions of the Russo-Ukrainian war was recognized.

The practical significance of the obtained results is that the proposed recommendations are relevant for authorities and representatives of civil society; the description and classification of rumors in the Ukrainian information space during the invasion will contribute to the scientific base development and provide empirical material for further research in this area; periodization of Western scientific thought can be included in educational courses on social communications; the obtained results will be helpful for scientists, practitioners in the field of communications, as well as for teachers during training sessions.

Keywords: rumors, fake news, disinformation, informal communications, strategic communications, Russo-Ukrainian war, social media, social communications.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Юркова О. А. Чутки як соціокомунікаційний феномен. *Обрії друкарства*. 2021. № 1(9). С. 121–131. [https://doi.org/10.20535/2522-1078.2021.1\(9\).240615](https://doi.org/10.20535/2522-1078.2021.1(9).240615).
2. Юркова О., Смола Л. Аналіз неформальних комунікацій в умовах гібридної війни. *Образ*. 2021. № 2 (36). С. 72–80. [https://doi.org/10.21272/Obraz.2021.2\(36\)-72-80](https://doi.org/10.21272/Obraz.2021.2(36)-72-80).
3. Юркова О. А. Методологічні засади дослідження неформальних комунікацій (на прикладі чуток, що поширюються у соціальних медіа). *Обрії друкарства*. 2022. № 2(12). С. 30–41. [https://doi.org/10.20535/2522-1078.2022.2\(12\).268127](https://doi.org/10.20535/2522-1078.2022.2(12).268127).
4. Смола Л. Є., Юркова О. А. Теоретичні засади дослідження феномена чуток. *Обрії друкарства*. 2023. № 2(14). С. 102–115. URL: [https://doi.org/10.20535/2522-1078.2023.2\(14\).295256](https://doi.org/10.20535/2522-1078.2023.2(14).295256) (дата звернення: 02.03.2024).

Статті в наукових періодичних виданнях інших держав

1. Yurkova O. Ukraine: At the Forefront of Russian Propaganda Aggression. *SAIS Review of International Affairs*. 2018. Vol. 38, no. 2. P. 111–124. URL: <https://doi.org/10.1353/sais.2018.0021>

Праці, у яких додатково висвітлено наукові результати дисертації:

1. Юркова О. Основні аспекти стійкості держави до дезінформації. *Інформаційно-комунікаційна безпека: сучасні тренди* / ред.: О. В. Курбан, А. Л. Лісневська. Київ, 2022. С. 6–27.

2. Yurkova O. Informal communications as a tool of the information war. *Disinformation and fact-checking in contemporary society*. Madrid, 2023. P. 63–77. URL: <https://www.dykinson.com/libros/disinformation-and-fact-checking-in-contemporary-society/9788411707107/>.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Юркова О. Чутки як особлива форма комунікації. *Наукова школа Романа Іванченка* : Матеріали VIII Міжнар. науково-практ. конф., м. Київ, 30 жовт. 2020 р. Київ, 2020. С. 75–77.
2. Юркова О. Чутки в українських медіа під час пандемії Covid-19. *21-а Міжнародна науково-технічна конференція студентів і аспірантів «Друкарство молоде»* : Тези доп., м. Київ, 8 квіт. 2021 р. Київ, 2021. С. 78.
3. Юркова О. Особливості інформаційних впливів Росії 2019-2021 років у рамках російсько-української гібридної війни. *Інновації та особливості функціонування ЗМІ в демократичному суспільстві* : зб. матеріалів Міжнар. науково-практ. конф., м. Львів, 28 жовт. 2021 р. Львів, 2021. С. 110–111.
4. Юркова О. Чутки в медіа як інструмент гібридної агресії РФ проти України. *22-а міжнародна науково-технічна конференція студентів і аспірантів «Друкарство молоде»* : Тези доп., м. Київ, 21 трав. 2022 р. Київ, 2022. С. 101–103.
5. Юркова О. Соціокомунікаційні аспекти чуток як елементу гібридної війни. *Сучасний масовокомунікаційний простір: історія, реалії, перспективи* : Матеріали науково-практ. конф., м. Суми, 26–27 трав. 2022 р. Суми, 2022. С. 9–12.
6. Юркова О. Підходи до дефініції чуток в українській та зарубіжній науковій думці. *Матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції "Наукова школа Романа Іванченка"* : Зб. матеріалів конф., м. Київ, 28 жовт. 2022 р. Київ, 2022. С. 48–52.

7. Юркова О. Соціальні медії як канал для зловмисного поширення чуток. *Революція Гідності: на шляху до історії: Збірник наукових праць, кн. 3. Сучасні медії й революції нового типу в Україні та світі /* відп. ред.: І. Пошивайло, Л. Онишко. Київ, 2023. С. 213–221.

8. Юркова О. Категоріальний апарат неформальної комунікації. *III Міжнародна науково-практична онлайн-конференція «Соціокомунікаційна наука в парадигмі смислових трансформацій: суспільні виклики, тренди освіти і професійної діяльності»* : Зб. матеріалів конф., м. Ірпінь, 19 трав. 2023 р. Ірпінь, 2023. С. 59–61.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	16
ВСТУП.....	17
РОЗДІЛ 1	26
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЧУТОК	26
1.1. Історіографія проблематики дослідження	26
1.2. Історична ретроспектива виникнення та поширення чуток.....	53
1.3. Методологічні засади дослідження неформальних комунікацій.....	62
Висновки до розділу 1	76
РОЗДІЛ 2	78
ОСОБЛИВОСТІ ЧУТОК ЯК НЕФОРМАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ	78
2.1. Підходи до розуміння феномена чуток	78
2.2. Алгоритми поширення чуток та їх життєвий цикл в інформаційному суспільстві.....	83
2.3. Аналіз впливу чуток як неформальних комунікацій в інформаційному просторі України	129
Висновки до розділу 2	145
РОЗДІЛ 3	148
КОМУНІКАЦІЙНІ ЗАХОДИ ПРОТИДІЇ ЧУТКАМ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ	148
3.1. Суспільне сприйняття та характеристики чуток в інформаційному просторі України	148
3.2. Аналіз чуток за результатами опитування інтернет-користувачів	163
3.3. Рекомендації щодо комунікаційних заходів протидії чуткам.....	171
Висновки до розділу 3	193
ВИСНОВКИ	195
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	205
ДОДАТКИ.....	243

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВПО – внутрішньо переміщені особи

ВР – Верховна Рада України

ГС – громадянське суспільство

КТ – комунікаційні технології

ЛСД – лідери суспільної думки

ОП – Офіс Президента

ОТГ – об'єднана територіальна громада

ПМВ – повномасштабне вторгнення РФ

СКТ – соціальнокомунікаційні технології

ТГ – територіальна громада

ТОТ – тимчасово окуповані території

«УП» – «Українська правда»

ЦА – цільова аудиторія

ЦПД – Центр протидії дезінформації при РНБО України

ШІ – штучний інтелект

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Під час російсько-української війни українське суспільство перебуває в стані тривоги і стресу. Спецслужби держави-агресора і політичні популісти використовують цю ситуацію для впливу на суспільство з метою його поляризації та підриву демократичних практик. Суттєву роль у цьому відіграють чутки з використанням новітніх технологій і соціальних медіа. Чутки посідають особливе місце в сучасній системі соціальних комунікацій. Унікальність дослідження полягає в тому, що вперше було зібрано та проаналізовано чутки в час російсько-української війни.

Вони є важливим механізмом передавання інформації за браком достовірних джерел або у випадках, коли офіційна інформація недостатня або неочікувана. Як зрозуміле пояснення довколишнім подіям, а також у ситуаціях невизначеності або стресу, чутки можуть відображати загальні настрої та ставлення громадськості до певних подій чи явищ, на відміну від пліток, які стосуються подій особистого життя. І перші, і другі є частиною поголосу як ширшого поняття, що охоплює також інші жанри неформальної комунікації.

Чутки поширюються насамперед каналами міжособистісного спілкування. Однак розвиток ЗМК дав нові механізми і стимулював швидкість їх поширення, залучивши до нього і традиційні, і новітні масмедіа (телебачення, пресу, радіо, онлайн-медіа), а також соціальні мережі і трансмедіа, коли окремі частини однієї чутки поширюються у різних каналах комунікації [292]. Поява соціальних медіа, починаючи з 2001 р., поступово трансформує спосіб спілкування, породжуючи нові способи донесення чуток до широкої спільноти користувачів. Інформація, поширювана в соцмережах, має високий потенціал впливу, адже ці медіа працюють у реальному часі, чим і зумовлюється блискавичне поширення чуток. Останні дослідження, як-от

розвідка А. Бондієллі і Ф. Марчеллоні (2019 р.), свідчать, що аналогічним чином поширюються й фейкові новини [149].

Чутки як частина кампаній з дезінформації можуть загрожувати життю, якщо їм довірятимуть люди під час криз, таких як збройні конфлікти чи пандемії. Саме миттєвість поширення через соціальні мережі та медіа робить чутки значущим елементом у соціальних комунікаціях. Вони впливають на формування громадської думки, створення соціальних образів та динаміку соціальних процесів часом більшу, ніж офіційні факти й доказові твердження. Появі та поширенню чуток сприяють умови сучасного життя, передусім розмаїття джерел інформації та інформаційна перенасиченість. Чутки можуть використовувати і внутрішні, і зовнішні гравці як інструмент маніпуляції громадською думкою, зокрема в політичних або комерційних цілях. Із технічним прогресом зростає значущість чуток як елемента сучасної інформаційної дійсності, посилюється їхній вплив на формування світогляду та переконань людей.

Тема чуток останнім часом перебуває в полі зору і українських, і закордонних науковців. Проте, з огляду на міждисциплінарність цього феномена, напрацювання дослідників належать до різних наукових царин, як-от: філософії (Ж. Бодріяр, Д. Г'юм, Р. Рорті), історії (М. Шермер, О. Винник, І. Якимчук, Є. Джумига, Д. Кудінов, О. Зубко, О. Кравчук, О. Сєєрова), психології (Г. Олпорт, Л. Постман, Р. Кнапп, Т. Шибутані, Л. Фестінгер, Л. Орбан-Лембрик, Н. Потапчук, В. Москаленко, Я. Кальба, М. Савчин, Н. Берегова, Л. Джигун), філології (О. Кравцова, Ю. Главацька), фольклористики (Р. Кирчів, Л. Халюк), політології (Л. Смола, О. Бойко, В. Лисенко), соціальних комунікацій (Г. Почепцов, О. Тріщук), юриспруденції (О. Яременко, П. Яковлев, Л. Коваль), економічних наук (І. Чайка, І. Мігус, В. Таран) тощо. Чуткам як соціальнокомунікаційній технології та інструменту політичної боротьби присвячені роботи Г. Почепцова, О. Бойка, Л. Климанської, Ю. Усенка, В. Воротинського, В. Лисенка та ін. Чутки як

канал неформальної комунікації в соціальнокомунікаційній системі досліджували С. Белькова, Л. Білоконенко. Чутки в історичній ретроспективі досліджували українські історики, а саме О. Салата, Т. Гінетова, І. Гончаренко та Є. Джумига.

Теоретичні аспекти неформальних комунікацій, здебільшого організаційних вивчали Дж. Бертон, Дж. Мішра, Г. ДеМаре, С. Кремптон, Дж. Ходж, Е. Роджерс, Л. Фестінгер, В. Сміт, Л. Кінкейд, К. Девіс, Т. Аллен та С. Коен, В. Папа і М. Папа та інші. Різні види неформальних комунікацій, зокрема й чуток, аналізували Г. Почепцов, П. Екман та ін. Неформальні елементи громадської думки вивчали Г. Зіммель, Т. Шибутані, Н. Смелзер, С. Ентоні та ін.

У зв'язку з інформаційними загрозами епохи постправди в західній науці останніми роками активізувалися дослідження механізмів поширення чуток у соцмережах. Натомість в Україні досі бракує комплексних студій чуток як соціальнокомунікаційного феномена. Чимало важливих питань, які характеризують чутки в системі соціальних комунікацій, малодосліджені або недосліджені. Зокрема, не розроблено проблематики суспільного сприйняття чуток, алгоритмів їх поширення в інформаційному просторі, життєвого циклу чуток у сучасному світі, тематики чуток, не здійснено аналізу їхнього впливу під час російсько-української війни, а також ефективності комунікаційних заходів протидії чуткам і шляхів їх удосконалення.

Дослідження чуток як особливого різновиду неформальних комунікацій потребує глибокого аналізу та розкриття його теоретичних засад. Експонентне зростання обсягу інформації та розширення впливу соціальних медіа потребують перегляду традиційних підходів до розуміння чуток. Проблемаю стає відсутність міждисциплінарного, крос-культурного підходу та системного погляду на чутки, в якому було б враховано динаміку і трансформацію цього явища в епоху інформаційних технологій. Для

ефективної протидії шкідливим чуткам необхідно розширити наукове знання про цей феномен у нових умовах. Це дасть змогу розробити ефективні стратегію і тактику протидії негативним наслідкам чуток на державному та суспільному рівнях.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано згідно з тематичними планами НДР КПІ ім. Ігоря Сікорського в межах наукової теми кафедри видавничої справи та редагування Навчально-наукового видавничо-поліграфічного інституту КПІ ім. Ігоря Сікорського «Соціальнокомунікаційний підхід до редагування різних видів видань» (номер державної реєстрації 0119U001582).

Мета й завдання дослідження. Мета роботи полягає в тому, щоб з'ясувати роль чуток у системі соціальних комунікацій, а також розробити рекомендації з протидії чуткам в умовах російсько-української війни. Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**:

- узагальнити теоретичні засади дослідження феномена чуток;
- окреслити специфіку чуток як різновиду неформальних комунікацій в інформаційному просторі України в період ПМВ;
- дослідити життєвий цикл чуток в інформаційному суспільстві у 2019–2024 рр;
- проаналізувати суспільне сприйняття та з'ясувати алгоритми поширення чуток в інформаційному просторі України в умовах ПМВ;
- визначити комунікаційний інструментарій протидії чуткам в умовах російсько-української війни.

Об'єкт дослідження – чутки в системі соціальних комунікацій.

Предмет дослідження – роль і вплив чуток у системі соціальних комунікацій, їх специфіка, зміст, життєвий цикл та алгоритми поширення в умовах російсько-української війни.

Гіпотези дослідження:

- чутки є ефективним інструментом соціальних комунікацій між владою та суспільством у впливі на формування громадської думки;
- існує зв'язок між типом чуток за експресивною ознакою та ступенем їхньої достовірності;
- існує взаємозв'язок зростання інтенсивності чуток із розвитком кризової ситуації в суспільстві.

Матеріал дослідження – 2023 опрацьовані анкети соціологічного дослідження; 10 глибинних інтерв'ю основних експертів із комунікацій та інформаційної безпеки України; 670 чуток, які було ідентифіковано як такі та проаналізовано у процесі моніторингу, контент-аналізу та дискурс-аналізу інформаційного простору України; 2023 чутки, які було проаналізовано за результатами опитування респондентів, з урахуванням інваріантів 670 базових чуток.

Хронологічні межі дослідження. Дисертація охоплює суспільно-політичні процеси 2022–2024 рр., тобто період повномасштабного вторгнення РФ в Україну. Для аналізу і порівняння було обрано чутки, які поширювалися до повномасштабного вторгнення.

Методи дослідження. Міждисциплінарний характер феномена чуток зумовив потребу вдатися до комплексу різнопланових методів у рамках системного соціальнокомунікаційного підходу. Теоретичними методами, які застосовано в дослідженні, є критичний аналіз наукових праць і синтез основних висновків у комплексне системне бачення розвитку наукової думки у дослідженні чуток. За допомогою аналітико-синтетичного методу було опрацьовано історіографічні дослідження чуток. Додатковими теоретичними методами, які було використано в дослідженні, є термінологічний аналіз для визначення ключових понять неформальної комунікації, метод індукції – для створення типології чуток, метод дедукції – для комплексного оцінювання місця чуток в інформаційному просторі України, класифікація, типологізація, абстрагування.

У дослідженні також використано низку емпіричних методів. Для визначення суспільного ставлення та збору емпіричного матеріалу (чуток) було використано метод опитування за допомогою онлайн-анкетування 2023 інтернет-користувачів, яке проводилося в соціальній мережі Facebook, месенджерах Telegram і Viber, оскільки саме вони на 2023 р. були найпопулярнішими джерелами отримання новин для українців. За цим опитуванням здійснено кількісний та якісний аналіз результатів (реалізовано соціологічні методи дослідження). Для оцінювання впливу чуток як особливого типу неформальних комунікацій в інформаційному просторі України було проведено глибинні напівструктуровані інтерв'ю з 10 українськими експертами у сфері комунікацій та інформаційної безпеки (див. Додаток Г), до одержаних результатів застосовано методи якісного аналізу, синтезу та систематизації. Дані, отримані під час глибинних інтерв'ю, ґрунтуються на особистому оцінюванні експертів. Емпіричними методами, використаними для збору матеріалу дослідження (чуток), були спостереження і моніторинг інформаційного простору України. Аналіз отриманого матеріалу включав і кількісні методи (статистичні, порівняння), і якісні: контент-аналіз, дискурс-аналіз, семантичний аналіз, системний аналіз, типологію. В аналізі соціальних мереж було використано Google Analytics 4 та Google Trends [190]. Для розроблення діаграм і виокремлення етапів зміни характеру чуток протягом ПМВ було застосовано хронологічний та історичний підходи. Аналіз результатів ми ґрунтували на базовій моделі потоку повідомлень Л. Кокса, для оцінювання рівня експресії чуток було обрано метод семантичного диференціалу, тобто кількісного та якісного індексування значень за допомогою двополюсних шкал. Для виявлення основних патернів і розроблення алгоритму поширення чуток і життєвого циклу чуток було використано методи систематизації, узагальнення, моделювання, аналізу й синтезу емпіричного матеріалу. За допомогою методу візуального аналізу сформовано вибірку чуток-мемів. Метод кейсів було використано для

виведення і порівняння життєвого циклу двох резонансних чуток у період 2019–2023 рр. та перевірки гіпотези про належність однієї з них до спеціальних інформаційних операцій РФ, а також ідентифікації комунікаційних помилок і розроблення пропозиції реагування на чутки. Унікальність дослідження полягає у тому, що вперше в науковому дискурсі було зібрано і проаналізовано чутки в час російсько-української війни.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

уперше

- розкрито особливості чуток у системі соціальних комунікацій;
- запропоновано власну періодизацію досліджень чуток як особливого типу неформальних комунікацій;
- комплексно досліджено специфіку поширення чуток в інформаційному просторі України;
- випрацьовано комунікаційний інструментарій протидії чуткам в умовах російсько-української війни;
- виокремлено життєвий цикл чуток та встановлено універсальний алгоритм їх поширення під час російсько-української війни.

удосконалено

- типологію чуток як неформальних комунікацій;
- рекомендації щодо комунікаційних заходів протидії чуткам.

набули подальшого розвитку

- типологічні ознаки чуток;
- типологічні ознаки ставлення українських користувачів інтернету до чуток;
- кореляції між розподілом чуток за експресивною та інформаційною ознаками.

Практичне значення отриманих результатів в тому, що запропоновані рекомендації щодо комунікаційних заходів із протидії та запобігання чуткам

можуть використовувати державні органи влади і місцевого самоврядування, а також організації та представники громадського сектору, і під час російсько-української війни, і в подальшому. Опис і систематизація чуток, які циркулювали в українському інформаційному просторі з початку повномасштабного вторгнення РФ, доповнять наукову базу з цієї теми й емпіричний матеріал для подальших досліджень чуток, закладаючи основу для студій не лише в комунікативістиці, а й у суміжних галузях науки. Аналіз західного досвіду в царині дослідження чуток може бути використано у відповідних навчальних курсах. Результати дослідження будуть корисними науковцям, дослідникам, практикам комунікацій і зв'язків із громадськістю, викладачам, які можуть використовувати їх під час занять.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаним науковим дослідженням. Усі ідеї, положення, що розкривають наукову новизну, висновки та результати дослідження, здобуті та сформульовані автором самостійно. Наукові публікації з теми роботи є переважно одноосібними, дві – спільні з науковим керівником автора, доктором політичних наук, проф. Смолою Л. Є. У роботах, опублікованих у співавторстві, особисто здобувачеві належить: у [94] – аналіз підходів до визначення життєвого циклу чуток і напрямів досліджень протидії їх деструктивному впливові; у [131] – аналіз кейсу поширення чутки у Нових Санжарах, а також проведення й опрацювання результатів експертних інтерв'ю.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретико-методологічні положення та результати дослідження було висвітлено на конференціях: «Наукова школа Романа Іванченка» (м. Київ, 30 жовтня 2020 р.), «Друкарство молоде» (м. Київ, 6–8 квітня 2021 р.), «Інновації та особливості функціонування ЗМІ в демократичному суспільстві» (м. Львів, 28 жовтня 2021 р.), III Науковий форум «Революція Гідності: на шляху до історії» (м. Київ, 18–19 листопада 2021 р.), «Сучасний масовокомунікаційний простір:

історія, реалії, перспективи» (м. Суми, 26–27 травня 2022 р.), «Друкарство молоде» (м. Київ, 21 травня 2022 р.), «Наукова школа Романа Іванченка» (м. Київ, 25 жовтня 2022 р.), «Соціокомунікаційна наука в парадигмі смислових трансформацій: суспільні виклики, тренди освіти і професійної діяльності» (м. Ірпінь, 19 травня 2023 р.), «1-st European Congress on Disinformation and Fact Checking» (м. Мадрид, 22–23 листопада 2023 р.), «Україна у просторі соціальних комунікацій: суспільство, медіа, рефлексії війни» (м. Київ, 27–28 лютого 2024 р.).

Публікації. Результати дослідження викладено в 15 наукових працях, з яких: 4 – статті в наукових фахових виданнях України, 1 – стаття в іноземному виданні, 2 – розділи у колективних монографіях (Україна; Іспанія), 8 – матеріали конференцій апробаційного характеру.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (309 позицій) і 8 додатків. Загальний обсяг дисертації – 317 сторінок. Обсяг основного тексту налічує 188 сторінок і містить 24 рисунки і 3 таблиці.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЧУТОК

1.1. Історіографія проблематики дослідження

Дослідження феномена чуток як особливого різновиду неформальних комунікацій у зв'язку зі збільшенням його впливу потребує докладнішого аналізу та розкриття його теоретичних засад. Попри значний обсяг досліджень чуток у сфері психології, політології, антропології, історії та соціології, експонентне зростання обсягу інформації та розширення впливу соціальних медіа потребують перегляду традиційних підходів до розуміння чуток як соціальнокомунікаційного явища. Проблемою стає відсутність міждисциплінарного, кроскультурного підходу та системного погляду на цей феномен, що враховував би його динаміку і трансформацію в епоху інформаційних технологій.

Згадки про чутки, які природно з'являються або навмисне продукуються для впливу на цільові групи, бачимо в найдавніших відомих джерелах та історичних розвідках. У Біблії (Євангеліє від св. Матвія 24:6–8) є порада: «Ви ж про війни почуєте, і про воєнні чутки, глядіть, не лякайтесь, бо статись належить тому. Але це не кінець іще» [6; 94]. Твори античних філософів засвідчують, що чутки були не стільки складником неформальних комунікацій, як ефективним засобом політичної боротьби. Овідій у «Метаморфозах» описує богиню Чутку, яка жила між землею, морем і небом, з її мідного палацу на вершині гори було чути всі звуки, вона могла миттєво опинитися будь-де. Біля входу до нього юрилися люди, які вели напівправдиві, напівбрехливі розмови, що нагадували звук морських хвиль. Ця богиня Фама вникала у справи смертних і богів, а потім це повторювала,

починаючи з глухого шепоту, але щоразу повторюючи голосніше, поки всі не дізнавалися про все. Її зображали з крилами і трубою [63]. Античні автори по-різному трактували цю богиню: Гомер описував її радше як посланку повідомлень від Зевса, Софокл убачав її як божественний голос, «дитя золотої надії», Вергілій сприймав її як вкрите пір'ям чудовисько, найпрудкіше зло, яке «набирає сили в польоті» і має стільки ж вух, очей і язиків, скільки пір'я на тілі, адже їй треба усе бачити, чути і розповідати [16]. Гесіод закликав тікати від Фами – поганой людської слави, адже отримати її легко, а позбутися важко. Така дуальність опису богині ілюструє розуміння, що чутка може виявитися і корисною, і небезпечною для того, хто послуговується нею.

За словами Платона, Сократ згадував зловмисні чутки у своїй промові перед афінським трибуналом у 399 р. до н. е. [244] Хоча Сократ застосовував для самозахисту *logos*, він не зміг побороти сили поголосу. У цьому випадку, за давньогрецькою термінологією, *doxa* (віра, думка) здобула перемогу над *episteme* (знаннями). Дослідниця Античності Ф. МакГарді зазначає, що в давньогрецькому трактуванні плітки і чутки були «зброєю скривджених», яку застосовували в суді, щоб обмовити суперників перед присяжними. Авторка нагадує, що Аристотель визнавав плітки дієвим інструментом у політичній боротьбі [226]. Філософ Б. Спіноза у «Трактаті про вдосконалення розуму» нагадував, що «досвід дуже часто повчає нас, що люди найменш владні над своїм язиком» та все ж, окрім спостереження, доведення, інтелектуальної інтуїції, одним із поширених способів отримання знань є чутки [94]. Філософ Д. Г'юм у «Трактаті про людську природу» поєднував поширення чуток із людською потребою першості в повідомленні інформації та отриманні від цього задоволення [20].

Аналіз наукових джерел засвідчив, що з XIX ст. були регулярні спроби проаналізувати феномен чуток. У середині XIX ст. дослідник Ч. Маккей описував «стихійні манії», стрімке поширення недостовірних повідомлень та «заразне безумство» людей, що перебувають у натовпі. І хоч його

книга «Надзвичайні поширені омани й безглуздя натовпів» була піддана нищівній критиці за компіляцію та брак ґрунтовних підходів у дослідженні, однак головну її ідею – людина у натовпі втрачає зв'язок із реальністю, звичні алгоритми дій і заражається певною ілюзією – підтвердили подальші фахові дослідження [221]. Психолог, антрополог Г. Ле Бон у праці «Психологія натовпу» доводив: у натовпі народжується колективна свідомість, яка потребує спрощеної ідеї, що вона посилює відчуття всемогутності. Тому чутки стають основним інструментом поширення інформації в натовпі, де специфіка емоційної індукції сприяє їх формуванню та поширенню. Ба більше, дослідник зазначав, що формувальними механізмами натовпу є чутки та щораз більше емоційне зараження, тобто циркулярна реакція. Агресивний натовп, якому притаманний високий показник емоційної збудженості, напруженості та потреби діяти, створює підґрунтя для виникнення і циркуляції чуток, оскільки неорганізована спільнота має велику потребу в інтерпретації того, що відбувається [211].

Соціолог Г. Тард у праці «Громадська думка та натовп» писав про «колективний розум» і підкреслював ірраціональність натовпу, який не керується раціональними твердженнями. Наголошуючи на тому, що суспільні процеси є психічними за своєю природою, автор визначав соціальну взаємодію як циркуляцію бажань та певних ідей, серед яких були і чутки, оскільки дослідник трактував суспільство як взаємодію індивідуальних свідомостей, що обмінюються ідеями, думками, ідеями та віруваннями. Однак, на відміну від Г. Ле Бона, об'єктом його аналізу стала «публіка». Теорія наслідування, яку розробив автор, і криві поширення наслідувальних актів та потоків доводили вплив чуток на дії натовпу [281].

Філософ, соціальний психолог Е. Канетті в роботі «Маса і влада» доводив, що індивід у масі втрачає напрацьовані суспільні запобіжники і легко піддається сугестивним впливам [36], а його колега філософ Ж. Бодріяр підкреслював залученість медіа до створення симулякрів, на які опираються

творці чуток: «Про що мріють засоби масової інформації, як не про те, щоб викликати подію однією лише своєю присутністю?» [8].

Психоаналітик, філософ К. Юнг визначав чутки як відповідь на невизначеність, тобто на тривожні очікування, які акумулюються в людській пам'яті з попереднього життєвого досвіду як прояв колективного несвідомого і певних архетипних феноменів. Тому, на думку автора, в боротьбі з чутками неможливо застосовувати інструменти раціональної логіки. Ба більше, автор трактує чутку як своєрідну «мову» спілкування натовпу, що його творить, і є відповіддю на суспільні уявлення та прагнення. Аналізуючи міфотворчість у колективному несвідомому, автор не лише звернувся до проблематики феномена чуток, а й запропонував нове поняття – «візіонерська чутка» [204]. Психолог С. Московічі наголошував, що характерною рисою масової людини є відмова від критичного сприйняття інформації і звернення до почуттів [233]. Антрополог М. Глакмен у роботі «Поголос і скандал» наголошував, що чутки як вид неформальних комунікацій виконують об'єднувальну функцію внутрішньої диференціації закритої мікросистеми [189]. Дж. Бертон, говорячи про контрольовану комунікацію як спосіб вирішення міжнародних конфліктів, особливо відзначає неформальну комунікацію, вказуючи, що вона не використовує нормативних термінів чи посилань на нормативні цінності; її учасники не ідентифікують себе як офіційні особи і не беруть на себе жодних попередніх зобов'язань, що й створює інтерактивний конструктивний клімат [155].

М. Маклюен у книзі «Галактика Гутенберга» ввів поняття «глобальне село» і зазначив, що соціальні комунікації трансформуватимуть соціальне та особисте життя людей. Соціальні онлайн-мережі надаватимуть неформальним комунікаціям вагому роль [227]. Фізик та філософ К. Ровеллі, автор відомої книги «Сім основних уроків з фізики», щодо середовища, де виникають чутки, зазначив, що «ми – вузли в мережі обміну, якою ми передаємо образи, інструменти, інформацію та знання [80; 94].

Загалом усі теоретичні напрацювання в цій царині ми умовно поділили на три періоди.

Перший період репрезентує **класичні теорії чуток**, тобто охоплює наукові дослідження доінтернетної епохи. Про чутки як індикатор соціального настрою згадували у своїх роботах В. Вундт, Г. Тард, Г. Ле Бон, І. Сеченов, В. Бехтерев та З. Фройд. Системне вивчення чуток розпочалося після Першої світової війни як відповідь на їх використання державами з пропагандистською та дезінформаційною метою.

До Другої світової війни більшість наукових концепцій і теорій стосовно чуток належали антропологам та психологам. Дослідник Дж. Прасад (1945 р.) зробив чи не першу спробу пояснити, чому чутки набувають конкретного змісту з точки зору специфічної ситуації, соціального і культурного середовища та внутрішніх умов між стимулом і реакцією [247]. Відомо, що гітлерівська Німеччина напередодні війни активно займалася аналізом інструментів психологічного впливу на різні аудиторії, і спільно із союзниками потім використовувала їх як інформаційну зброю у Другій світовій війні [91].

Ефективність використання неформальних комунікацій у війні посилила зацікавлення фахівців із соціальної психології до цієї проблематики. Відтак ще із середини 40-х рр. XX ст. зростає наукова дискусія і розробляється методологічний інструментарій вивчення чуток. Оскільки здебільшого в цей період проблематикою чуток займалися психологи, основний акцент у дослідженнях було спрямовано на психологічну природу чуток, що має ірраціональне підґрунтя. У цей період створюються «Клініки чуток». Сюди належить розроблення найбільш відомої теорії чуток психологів Г. Олпорта та Л. Постмана (1947 р.), яка мала суттєвий вплив на подальші дослідження природи виникнення та поширення чуток. Автори трактували чутку як конкретне чи актуальне повідомлення, передане від людини до людини зазвичай усно, без надання надійних стандартів достовірності. Так, дослідники

запровадили три терміни для опису трансформації чуток у процесі передавання: вирівнювання, загострення та асиміляція. Вирівнювання означало втрату подробиць у процесі передавання; загострення – вибір певних деталей і надання їм додаткової виразності; асиміляція – викривлене передавання інформації в результаті підсвідомих мотивацій. Наприклад, дослідники показували групі білих американців відео з бійкою між білим і темношкірим чоловіком. Білий мав у руці бритву. Глядачі опісля при переказуванні епізоду найчастіше говорили, що зброя була в руках темношкірого [140; 94].

Ця теорія ґрунтувалася на двох припущеннях, які були покладені у «формулу». По-перше, людина докладає зусиль, щоб знайти сенс у речах і подіях, по-друге, коли вона стикається з невизначеністю у важливому питанні, то намагається знайти якийсь сенс у цьому, тому й переповідає пов'язані з цією подією (з цими речами) чутки. Це означало, що важливість теми і неоднозначність наявної інформації були ключовими змінними, від яких залежало передавання чуток. Однак автори наголошували, що не можна сприймати чутки у спрощеній моделі як лінійно детерміновані явища, адже природа чуток складніша, багатовимірна, а її живучість можна штучно підтримувати. Такий підхід пізніше критикували інші дослідники [154; 170; 256; 273]. Основна критика стосується невідповідності експериментальної процедури «повсякденному реалізму» [254]. На «формулу Олпорта-Постмана» досі посиляється більшість українських дослідників. Однак, попри доведену логіку алгоритму, у її структурі не враховано трансформаційних процесів інформаційної взаємодії та зігноровано появою нових каналів комунікації.

Вагомий внесок у вивчення чуток у цей період зробили соціальні психологи, зокрема, Р. Кнапп (1944 р.), який аналізував психологію чуток, що циркулювали під час Другої світової війни. Йому належить ідея поєднувати поширення чуток із задоволенням тих чи тих потреб учасників комунікації. Це

могли бути базові потреби (безпека) чи потреба вищого рівня (афіліації, належності до спільноти, самоідентифікації, через картину світу).

Р. Кнапп виділив три визначальні ознаки чуток:

- передаються «з вуст в уста» (а потім про це можуть повідомити в газеті);
- надають «інформацію» про «людину, подію або стан» (зміст чутки);
- виражають і задовольняють «емоційні потреби громади».

Тобто, хоча чутка й циркулює між індивідами, її розуміють не в особистому, а в суспільному чи соціальному плані [130]. Він дав кілька класичних визначень чуток, які релевантні досі. За Р. Кнаппом, чутка – це пропозиція повірити в актуальну інформацію, що поширюється без офіційної перевірки. Ґрунтуючись на своїх наукових розвідках щодо психологічних функцій різних чуток, Р. Кнапп визначив три типи чуток:

- 1) чутки-бажання (відображають колективні мрії та бажані наслідки);
- 2) чутки-страховиська (відображають наслідки, які викликають страх);
- 3) агресивні чутки (націлені на підриг групової лояльності або міжособистісних стосунків усередині окремих груп) [207; 130].

Чутки-бажання за певних обставин можуть підтримувати моральний дух соціуму, а подеколи – фруструють, формуючи завищені очікування, які згодом не справджуються. Психологічним мотивом для поширення чуток-страховиськ стає відчуття, що «розділений» страх легше переживати. Часто поширення подібних чуток є елементом ворожих диверсій. Агресивні чутки використовують глибинну потребу людини в поділі на «своїх» та «чужих», протиставляючи різні соціальні групи за будь-якими ознаками. Чутки завжди пов'язані з цільовою аудиторією, на яку спрямовані, зокрема, підлаштовуються під її стереотипи і настанови [207; 300].

Т. Кеплоу (1947 р.) у роботі «Чутки у війні» також наголошував на комунікаційній природі чуток, які поширюються у вигляді неформальної

комунікації від людини до людини в межах групи за наявності конотацій значущості [156]. Слід окремо виділити дослідження психолога Л. Фестінгера (1956 р.), автора теорії когнітивного дисонансу, який описав механізми селекції інформації та проаналізував алгоритми трансформації суджень, опіній та суперечностей між елементами когнітивної системи людини. Автор довів, що людина прагне до впорядкованого і цілісного сприйняття світу та свого ставлення до нього. Поштовхом до розроблення цієї теорії стало вивчення чуток, що поширилися після землетрусу в США. Психолог дійшов висновку, що людина потребує досягти внутрішньої рівноваги між інформацією, яку отримує, та особистою мотивацією, яка ґрунтується на емоціях. Тобто автор відзначив ситуативну соціальну зумовленість виникнення чуток, причиною яких стає когнітивний дисонанс. Для формування уявлень про соціальну реальність людина потребує схвалення та підтримки інших людей. Така підтримка реалізується в процесі переказування чутки іншим людям. Це один із основних способів, за допомогою яких знання (когніції) можуть бути змінені [180].

У контексті дослідження слід згадати теорію інновацій Е. Роджерса (1962 р.), який розглядав специфіку виникнення і поширення неформальних комунікацій у контексті дифузії інновацій. Він припустив, що існує п'ять типів особистостей, які беруть участь у розповсюдженні інновацій: «новатори» (2,5 %), «першопрохідці» (13,5 %), «рання більшість» (34 %), «пізня більшість» (34 %) і «відсталі» (16 %) [249]. Згодом його доробок було використано науковцями з галузі комунікацій в охороні здоров'я. Дослідники вивчали, як опосередковані повідомлення, пов'язані зі здоров'ям, передаються між окремими особами в соціальній мережі, приводячи зрештою до соціальних змін [276]. Можна стверджувати, що саме дослідження Е. Роджерса та його учня Л. Кінкейда поклали початок і сформували нову наукову школу аналізу комунікаційних мереж у галузі дослідження

соціальних комунікацій та соціологічних досліджень, а також у різних сферах бізнесу [250].

До першого періоду слід також віднести дослідження Т. Шибутані (1966 р.), який погоджувався з твердженнями Г. Олпорта та Л. Постмана щодо ситуації невизначеності, однак наголошував на колективних, а не індивідуальних зусиллях із подолання чутками стану тривоги і невизначеності. Він розглядав чутки з позиції розвитку комунікацій і трактував їх як «імпровізовані новини», спільний процес, спрямований на пошук соціально та психологічно задовільного пояснення незрозумілих подій. Він вважав їх доповненням до офіційної, формальної комунікації – мережею «довірчих повідомлень». Соціолог доводив, що чутки – це форма комунікації, яка допомагає людям у невизначеній ситуації об'єднатися з метою зорієнтуватися у просторі та дати прийнятне (розумне) трактування подій (речей), використовуючи свій інтелект. Характеристикою чуток, окрім усності і невідомої правдивості, за цим автором, є їх актуальна тематика і невідомі обставини появи. Тому істотною ознакою чуток є не ступінь правдивості чи емоційна забарвленість, а невизначеність щодо їх джерела і змісту. За Т. Шибутані, у підґрунті чуток лежить подія, що має дві якості: важливість і невизначеність (чутка = важливість × невизначеність) [273]. Наведена формула є певним «перефразуванням» закону Г. Олпорта і Л. Постмана, за яким чутка є функцією важливості події, помноженої на її неоднозначність. Якщо позначити чутку (Ч), важливість події (В), неоднозначність (Н), функцію (F), то закон набуде такого вигляду:

$$\text{Ч} = F (\text{В} \times \text{Н}) [140].$$

Подальші дослідження підтвердили слушність умов виникнення чуток: це важлива для значної кількості людей подія (природні і техногенні катастрофи, надзвичайні ситуації, війни і воєнні загрози тощо) та брак інформації (її може не бути взагалі, бути недостатньо або відомі громадськості факти можуть суперечити один одному) [130].

Взаємозв'язок емоцій, інформації та мотивації намагався дослідити психолог П. Симонов, який розробив «інформаційну» теорію емоцій, за якою емоції відображають наявну кількісну характеристику інформації та необхідний обсяг інформації для задоволення певної потреби у рамках визначеного часу. Автор узагальнив свою теорію через математичну формулу, в якій

$$E = - P \times (I_n - I_c),$$

де E – це емоція, P – потреба, I_n – інформація, потрібна для задоволення потреби, I_c – інформація, наявна в момент виникнення потреби. Відтак брак інформації провокує негативні емоції. Що менше людина поінформована, то сильнішими вони стають. Виникає інформаційний голод, який спонукає людей споживати будь-які (навіть абсурдні) повідомлення. У цьому випадку чутки стають джерелом заповнення дефіциту релевантної інформації [89].

У контексті дослідження проблематики неформальних комунікацій слід виокремити концепцію «зірок» у комунікаційній мережі – результат досліджень Т. Аллена та С. Коена (1969 р.), які виявили, що деякі люди мають більше комунікаційних зв'язків, ніж решта [139]. Однією з основних функцій «зірок» є здатність долати організаційні межі у своїх зв'язках. М. Ташман і Т. Скенлан (1981 р.) також розробляли цю концепцію і дійшли висновку, що в комунікаційних мережах організацій є два типи «зірок»: внутрішні та зовнішні. Внутрішні нарощують компетентність у певному підрозділі всередині організації та можуть отримувати та розповсюджувати інформацію в межах своєї комунікаційної мережі. Їх також називають лідерами думок, оскільки до них звертаються за інформацією та вирішенням проблем. Зовнішні ж «зірки» орієнтовані на розвиток компетенцій у сфері, яка є зовнішньою для організації, і можуть ширити інформацію в мережі за межами організації. Їх називають космополітами, адже вони мають сильніші зв'язки із зовнішнім середовищем і приносять інформацію ззовні в організацію. Третій тип «зірок»

є внутрішніми і зовнішніми водночас. Вони можуть подолати розрив між своєю та іншими комунікаційними мережами [288].

А. Оджа (1973 р.) звертав увагу на концептуальну нечіткість поняття чуток та розбіжності в їх трактуванні [238]. Р. Росноу і Г. Файн (1976 р.) додали до моделі поширення чуток як неформальних комунікацій економічний аспект, а саме довели їх зв'язок із характеристиками та правилами економічного обміну. Тобто автори стверджували, що споживання чуток і пліток відповідає споживанню товарів і послуг. Їх рекомендації та настанови ґрунтувалися на результатах соціологічних та психологічних досліджень чуток, пліток і погослосу в часи Другої світової війни [257].

Саме на перший період припадає початок наукових пошуків у сфері неформальних комунікацій. Вагомий доробок у їх дослідженні напружували представники школи людських відносин у менеджменті Д. Макгрегор, Р. Лайкерт, У. Діксон, Е. Мейо, Р. Ротлісбергер, К. Арджіріс. Насамперед вони показали, що комунікації в організації не зводяться до офіційного інформування, а також висвітлили важливу функцію неформальної структури відносин у побудові ділових комунікацій та їх двобічний, обопільний характер. Окремі представники школи соціальних систем та соціотехнічної концепції організації також приділяли увагу цьому феномену. Ч. Барнард виділяв роль неформальних організацій у передачі неофіційних повідомлень (чуток), зазначивши, що для них характерна ширша аудиторія, активніше поширення і водночас порівняно менша достовірність [146]. Р. Саймон і Дж. Вудворд підкреслили важливість неформальних каналів у діловому спілкуванні й побудові горизонтальних зв'язків [298; 274; 275]. Досить добре дослідженим є питання неформальної комунікації в рамках організацій. Саме вона допомагає об'єднати команду за рахунок прямих особистих контактів між її членами, особливо на ранньому етапі її формування. Брак прямого спілкування між співробітниками провокує незгоду і конфлікти. Неформальна комунікація, як правило, стає помітною, коли формальні, офіційні канали

комунікації закриваються. Дослідження показали, що її можна використовувати як засіб управління чи розв'язання більшості конфліктів на робочому місці.

За панування традиційних медіа у той період більшість дослідників не сперечалися щодо каналів поширення чуток, обмежуючи їх неформальним спілкуванням «від людини до людини» («word of mouth»). Однак поява інтернету зумовила новий етап у вивченні та осмисленні чуток.

Другий період – **модерні теорії чуток**, які було напрацьовано протягом часу від появи інтернету до поширення соціальних мереж (1991–2006 рр.). Протягом цього часу з'явилося багато міждисциплінарних досліджень у цій царині. Проблематики дослідження чуток торкалися у своїх роботах Ж. Бодріяр, О. Шелдон, Дж. Брайант, С. Томпсон, М. Маклюен, Е. Ноель-Нойман, Д. Маккуел, Е. Пратканіс, Е. Аронсон, П. Слотердайк та ін. Наукова думка поступово почала відходити від трактування чуток суто як неформальної комунікації без надання надійних стандартів достовірності.

Поява мереж комп'ютерно-опосередкованої комунікації (СМС – *computer-mediated communication*), таких як інтернет, дала змогу вивчати чутки, які обговорюються на різних інтернет-платформах, із дотриманням зазначених умов. Дослідивши шість днів спілкування в дискусійній групі «Бітнет», Р. Росноу та інші вчені визначили індивідуальні змінні рівня тривожності, невпевненості й довірливості окремих осіб як детермінанти переказування ними чуток [254].

Подальші дослідження показали, що відмінності між спілкуванням із використанням СМС і FTF (*face-to-face*) не є настільки суттєвими, як здавалося спочатку [294]. К. Еклунд висунула припущення, що комп'ютерне спілкування є поєднанням письмового та усного стилів комунікації. Водночас вона окреслила дві базові відмінності. По-перше, спілкування за допомогою СМС є асинхронним і може тривати кілька днів. Це дає змогу вербалізувати свої міркування більш обмірковано. По-друге, формат групового обговорення

швидше схожий на паб чи вітальню, аніж на спілкування в парах, як буває при усному поширенні чуток [175; 124].

Психолог Ж.-Н. Кепферер у роботі 1990 р. «Чутки: використання, інтерпретації та зображення» зауважив, що це поняття може відображати поширену в суспільстві інформацію, яку ще не було підтверджено або спростовано офіційними джерелами, тобто запропонував алгоритм трансформації чуток: «чутка – офіційне підтвердження (легітимізація) – факт» [205]. Р. Росноу та П. Бордіа (1998 р.) також дослідили алгоритми виникнення ланцюгів передавання чуток. Контент-аналіз окремих повідомлень виявив закономірності та особливості поширення чуток як колективної взаємодії, що спрямована на зниження рівня тривоги та невпевненості в умовах браку довіри [151]. Р. Росноу, Г. Файн і Н. ДіФонзо зазначали, що чутки слід трактувати як своєрідні гіпотези, припущення, які допомагають людям розібратися в хаотичній реальності або дають їм невелике відчуття контролю у загрозливому світі [255; 182].

Деякі науковці пропонували поєднати дослідження чуток з напрямом дослідження емоцій. Психологиня Б. Розенвайн (2002 р.) у праці «Турбота про емоції в історії» зазначила, що вивчення феномена чуток має багато спільного з вивченням історії емоцій, адже чутки мають потенціал об'єднувати людей так само, як і «емоційні спільноти». Тож, як і емоції, чутки добре підходять для розкриття «системи почуттів; того, що ... спільноти ... визначають і оцінюють як цінне або шкідливе для себе. Дозволяють розкривати природу афективних зв'язків між людьми, які вони визнають» [253]. Схожу ідею висловлював один із найвідоміших дослідників історії емоцій, провідний експерт у галузі історії, лінгвістики та філософії емоцій Р. Ферт-Годбіхер [108].

Психологи Е. Пратканіс і Е. Аронсон (1992 р.) у книзі «Епоха пропаганди: Механізми переконання, повсякденне використання та зловживання» запропонували алгоритм поширення певного інформаційного повідомлення: воно має бути зрозумілим / спрощеним, щоб пройти низку

психологічних і комунікаційних бар'єрів, захопити увагу аудиторії, надати аргументацію, що відповідає філософії цінностей споживачів, та сформувати патерн поведінки на підставі отриманої інформації. За таким само алгоритмом, вказують автори, поширюються чутки і в інтернеті [142].

П. Бордіа та Н. ДіФонзо (2004 р.) у роботі «Вирішення проблем соціальної взаємодії в інтернеті: чутки як соціальне пізнання» звертаються до проблематики подібності та відмінності різних трактувань цього феномена [150]. Ці ж автори у праці 2007 р. намагалися виокремити і провести розрізнення між поняттями: чутка, плітка і міська легенда [169]. Керуючись твердженням контекстуалістів, що для пояснення дій слід розуміти їхній контекст, вони пропонують ситуаційний підхід на підставі контексту, функцій та змісту цих феноменів.

У середині 1990-х – на початку 2000-х зафіксовано перші спроби визначити роль та місце чуток у системі соціальних комунікацій. З інституційної точки зору, чутки починають пов'язувати з соціальними інститутами, які допомагають їм поширюватися. Г. Файн (2007 р.) вказує на довіру до цих інститутів і водночас – на недовіру до офіційних інститутів та наданої ними інформації [181]. Окремі дослідники, такі як Н. ДіФонзо та ін., доводять, що чутки також беруть участь у формуванні або виснаженні довіри [170]. Їм опонують інші автори, такі як Д. Міллер, який наголошує на тому, що неформальні мережі комунікацій допомагають творити соціальні інститути, особливо в громадах, які не охоплені офіційною комунікацією [230], і А. Гейтанчі та ін., які аргументують, що чутки можуть слугувати засобом попередження громад про небезпеки [282]. Також дослідники почали відзначати технологію поширення чуток через медіа, наголошуючи, що межі між комунікаційним простором медіа та побутовою комунікацією стали розмитими. Більшість експертів погоджуються з твердженням про те, що трансформація інформаційного суспільства дозволила чуткам перейти на

друковані та електронні носії, що породило появу нових понять: *hard-copy rumors* та *cyber-rumors* [199].

Ключовими характеристиками чуток як елементів неформальної комунікації дослідники продовжують називати невизначеність щодо джерела (анонімність), самотрансльованість і усність (передавання «з вуст в уста»). Професор лінгвістики Г. Почепцов пояснює самотрансльованість браком релевантної інформації в ЗМК – «зона мовчання ЗМК є зоною поширення чуток, і навпаки». Оскільки замовчувана інформація цікавить багатьох, то чуток на цю тему легко поширюються. Інші причини вірусності чуток – відповідь на колективне несвідоме (за К. Юнгом) та психологія натовпу, де індивіди стають менш критичними, моральними, вразливішими до впливу оточення, їм легше щось нав'язати [72].

Третій період, що розпочався з поширення соціальних мереж в перше десятиліття 2000-х рр. і триває донині, об'єднує **постмодерні теорії чуток в умовах постправди**. Найважливішим чинником змін стала поява соціальних медіа, які трансформували спосіб спілкування, породжуючи нові способи донесення чуток до широкої спільноти користувачів. Зростання популярності різних соціальних мереж, які перейшли у смартфони, спростило можливості зловмисного впливу та суттєво підвищило ймовірність того, що користувачі могли стати жертвами чуток. Через соціальні мережі стало легко маніпулювати громадською думкою, використовуючи чуток, щоб ввести людей в оману з певними комерційними та політичними цілями.

З появою соціальних медіа дослідження чуток суттєво зросли кількісно, оскільки небезпека від них стала відчутною, а легкість отримання матеріалу для розвідок надала дослідникам нової перспективи. Найбільш дослідженою завдяки доступності інформації стала платформа Twitter. Певну увагу приділено мережі Facebook [258].

Наукове співтовариство фокусується на вивченні динаміки поширення чуток методом аналізу даних або за допомогою математичних і статистичних

підходів, зокрема алгоритмів програмування. С. Квон, базуючись на результатах соціальних та психологічних робіт, вивчала відмінності в поширенні у Twitter чуток і новин, які не є чутками [210]. А. Зубіага дослідила «життєвий цикл» чуток щодо «медійних» подій у Twitter із залученням журналістів, розрізняючи два статуси – до та після перевірки. Результати показали, що чутки, які зрештою підтверджуються, швидко поширюються, аніж неправдиві, а користувачі схильні підтримувати всі неперевірені чутки. Дослідники звертають увагу на роль у поширенні чуток користувачів із доброю репутацією, наприклад медіа. Такі користувачі зазвичай намагаються добре аргументувати свої дописи, які видаються правдивими й містять докази. Утім, їхня інформація часто виявляється неперевіреною та породжує неправдиві чутки [141; 124].

У цей період, як зауважує Г. Почепцов, усність перестала бути необхідною характеристикою чуток. Також чутки стали транслюватися через візуальні комунікації, як-от картинки, меми чи короткі відео. Утім, чутки, які поширюються в інтернеті, мають деякі особливості. По-перше, часто це – короткі повідомлення, позбавлені нюансів, коли втрачається невербальний емоційний складник: міміка, тактильний контакт тощо. При цьому мова інтернету, навіть записана, лишається усною за своїм змістом. По-друге, самотрансляваність реалізується функцією репосту, деколи з коментарями. Це ніби знімає з ретранслятора відповідальність за зміст чуток. З іншого боку, це забезпечує миттєву передачу інформації у режимі реального часу, недосяжну для «традиційних» чуток. По-третє, важлива особливість інтернету – можливість повної анонімності комунікаторів. По-четверте, мережа має лідерів думок, або суперкомунікаторів, на яких орієнтуються інші користувачі і які впливають на подальше поширення чуток, підхопивши або спростувавши їх. По-п'яте, поширення чуток можна автоматизувати за допомогою ботів – спеціальних програм для наповнення справжніх або фальшивих акаунтів [73].

Об'єктом окремих досліджень у цьому контексті стали зв'язки між членами соціальних мереж. Іще Д. Брасс (1995 р.) класифікував їх за такими показниками на мікрорівні: непрямі зв'язки, частота, стабільність, мультиплексність, сила, напрямок і симетрія. Він же визначив сім загальноприйнятих показників для окремих учасників таких мереж: ступінь, діапазон, близькість, проміжність, центральне місце, престиж і ролі. Також він розглянув дев'ять показників для опису комунікаційних мереж на макрорівні: розмір, інклюзивність, компонент, доступність, зв'язок, щільність, централізація, симетрія та транзитивність [152].

Соціальні мережі підвищили потенційний негативний вплив чуток у зв'язку зі швидкістю поширення інформації. Попри активний пошук шляхів розв'язання цієї проблеми, системного рішення дослідниками не запропоновано досі. Виявлення чуток у соціальних мережах стало актуальною темою досліджень останніх років. Доти більшість із них акцентували увагу на класифікації чуток, механізмах їх ідентифікації та визначенні правдивості на основі їх характеристик. Аналіз останніх досліджень показав тенденцію до наукових пошуків у напрямі раннього виявлення чуток [259].

Чутки стали дієвим інструментом інформаційно-психологічного впливу, наприклад, зміни суспільної думки щодо певних осіб, подій чи явищ, задоволення потреб окремих людей і соціальних груп. Тому перспективності набув напрям вивчення чуток як інформаційної зброї для розроблення ефективних і системних методів протидії.

Зростання впливу технічних засобів у кінці 1990-х – ранніх 2000-х було доповнено великими змінами в ціннісній парадигмі людського співіснування. Широкий плюралізм думок як основний важіль демократії та популярність ідей постмодерністів сформували постулат про те, що, мовляв, істини не існує, а отже знання – це лише продукт інтерпретацій. Філософ Р. Рорті, якого окремі дослідники (Ю. Габермас, К. Вілбер) вважають теоретиком та умовним «архітектором» епохи постправди [195; 18], тривалий час намагався

спростувати існування істини, зазначаючи, що це лише ідея, сформована мовою. Тобто істина не є константою, а може трансформуватися за появи нових ідей чи відомостей [252]. Тоді чутка не тільки стає зручним інструментом для маніпулювання громадською думкою, а й буквально ототожнюється з фактом.

Головний виклик сучасного інформаційного середовища можна схарактеризувати терміном «контрзнання» (альтернативні знання), який увів британський журналіст Д. Томпсон. Це дезінформація, «запакована як факт», деколи опублікована в медіа або книгах, в яку вже почала вірити критична маса людей. Контрзнання, на думку автора, можна розглядати як результат природного погіршення або знецінення знань. Д. Томпсон припускає, що «альтернативні знання» базуються на чутках, плітках, поголосі та відвертій брехні, і це може призвести до неправильних припущень, а відтак до ухвалення невідповідних рішень.

Серед прикладів автор наводить поточні події, плітки про відомих людей, маніпулятивні екскурси в історію, заяви, яким бракує доказовості або яким суперечить їхня ж доказова база. Серед подібних заяв можна назвати заперечення факту Голокосту або пандемії Covid-19, які нібито були частиною великих змов. Такі дезінформаційні кампанії не обов'язково містять теорії змови, але можуть їх використовувати. Іншими інструментами введення в оману є поширення яскравої образної інформації, значного обсягу цифр та статистики, що має на меті вразити реципієнта. Велика кількість фактів, які можна легко перевірити, сусідить із двома-трьома неправдивими повідомленнями.

Для поширення контрзнання використовують декілька різних каналів комунікації, доповнюючи їх хвилями чуток. Наприклад, його просувають ЛСД, зацікавлені в популярності, та «корисні ідіоти», які вірять у пропаговані ідеї. Такі заяви, поширюючись, сіють сумніви у справжньому знанні. Здебільшого це стосується складних подій, які обумовлені великою кількістю

чинників, що можуть бути невідомі широкому загалу або втрачені. Різниця між справжньою й оманливою теорією – імовірнісна, коли перша базується на тисячах доказів, а друга – на одному-двох алогізмах [285; 129]. Утім, із точки зору людей, які сприймають чутки і передають їх далі, за цих умов чутки перестають бути припущеннями чи домислами, натомість асоціюються з новинами, які транслюють офіційні медіа. Як зазначили у своїй праці дослідниці О. Мітчук і Г. Гайдур (2021 р.), люди не вірять пропаганді, але довіряють конкретним медіа, що ототожнюються з певною конкретною пропагандою [51].

Філософ К. Вілбер зазначає, що вільний обіг інформації і необмежений доступ до неї – шляхетний ідеал, але окрім цього мають значення механізми пошуку інформації і критерії істини. Натомість видно, що алгоритм Google шукає інформацію передусім за критерієм її популярності, відтак результати пошуку відображають стереотипи більшості. Панівною ж ідеєю стало твердження, що немає різниці між фактами й вигадками, новинами та романами, емпіричними даними й фантазіями, тобто істини не існує. Водночас триває ерозія морально-етичних норм, а смартфони і соціальні мережі розносять її скрізь [18].

Оскільки від алгоритмів соцмереж залежить характер поширення інформації, то дослідники чуток у своїх наукових пошуках дедалі більше заглиблювалися в особливості окремих соцмереж та взаємодії між ними. Найбільше уваги приділено соцмережі Twitter (від липня 2023 р. – X), яка є однією з популярніших у західному світі. Меншою мірою – Facebook [258]. Дж. Ма та Д. Лі змодельювали процес поширення чуток у двошаровій мережі; один шар в інтернеті (наприклад, Twitter), а другий поза мережею (наприклад, віч-на-віч) [220]. Декілька авторів пов'язаних робіт зосередилися на пошуку джерела чуток, а також пропонують вебінструменти для відстеження й візуалізації їх поширення [270; 268; 263; 183; 294; 210]. Дослідники активно вивчають можливість використання нейронних мереж і технологій глибокого

навчання для вирішення проблеми поширення неправдивих і шкідливих чуток у соцмережах [143; 292; 196; 261; 278; 168]. Кілька досліджень зосереджуються на стримуванні поширення неправдивих чуток [208; 243]. Зокрема, їх включено в типологію екосистеми, що охоплює різні типи неправдивої інформації, суб'єктів та їхні мотиви [284].

Окремі дослідники зосередилися на класифікації користувачів соціальних мереж за їхньою взаємодією із чутками. Р. Томсон та інші вивчали активність у Twitter щодо аварії на атомній електростанції «Фукусіма» (*Fukushima Daiichi*) в Японії. Учені класифікували дописи за користувачами, місцем перебування їх, зокрема близькістю до місця катастрофи, мовою, типом і ступенем достовірності джерела. Результати не підтвердили поширене переконання, нібито анонімні користувачі діляться інформацією з менш надійних джерел. Також виявилось, що люди, які живуть ближче до місця катастрофи, менш вимогливі до надійності джерел [286; 124].

У цей період феномен чуток також привернув значну увагу істориків, які через історичну ретроспективу намагалися досягти закономірності та особливості поширення чуток і на цій базі розробити нові підходи до їх розуміння. Історик науки М. Шермер у книзі «Наука добра та зла: чому люди обманюють, пліткують, піклуються, діляться та дотримуються золотого правила» (2004 р.) зробив спробу дослідити наслідки наукових відкриттів у контексті збереження свободи волі людини, існування чистого добра та чистого зла та розвитку ранніх моральних почуттів у перших людей. Автор описує чутки і плітки як необхідний соціальний механізм підтримання соціального контролю. Чутки і плітки, на думку автора, стають своєрідним «тестом» на довіру: з ким без загрози втрати своїх позицій ми можемо пліткувати, переповідати чутки, тобто комунікувати. Тому їх поширення зумовлюється лише тимчасовою етичною системою [272].

З появою соціальних мереж посилилася невизначеність інформаційного середовища. Відомо, що інформаційний простір не є однорідним. Поява тієї чи

іншої суб'єктивно значущої інформації здатна деформувати його структуру. У той час як певні його сегменти перенасичуються інформацією, в інших її бракує, особливо якщо йдеться про інформацію, яка сприймається як достовірна. У таких деформованих сегментах інформаційного поля виникають та активно циркулюють чутки. Через брак достовірної інформації вони починають впливати на громадську думку. Це може бути пов'язано також із недовірою до офіційних джерел інформації. Коли невизначеність містить потенційну небезпеку, люди активно шукають інформацію, яка б її зменшила. Втім, такий пошук деколи лише збільшує невизначеність, оскільки отримані відомості можуть бути непослідовні або суперечливі. У кризові часи неформальна комунікація може виступати як «постійний процес осмислення обставин, у яких опинилися люди, і подій, які на них впливають». Чутки як соціальний механізм допомагають виявляти і долати невизначеність [162].

Дискурсивна природа соціальних мереж масштабувала механізми соціальної індукції і експонентно посилила вплив чуток на великі групи людей. Соціолог М. Гладуелл у книзі «Переломний момент» говорить про соціальну індукцію, яка творить інформаційні «епідемії» (інфодемії). Він визначає три складники таких «епідемій»: стрімкість розповсюдження; «заразність» інформації (явища), що охопила велику кількість людей, та незначні події (явища), які можуть мати значні наслідки. Головним завданням медіа та розважальних шоу стало створення емоційного резонансу [22].

Соціологи А. Бондіеллі і Ф. Марчеллоні (2019 р.) стверджують, що фейкові новини та чутки в сучасному контексті тісно пов'язані і їх важко розмежувати. Автори розглядають їх як різні аспекти однієї проблеми та пропонують комплексний аналіз виявлення фейкових новин і чуток з різних перспектив, зосереджуючись на таких етапах: визначення, збір даних, виявлення характеристик і відбір, техніки аналізу й перевірки [149].

У світі постправди, стверджує Л. Смола, чутки покликані не тільки знизити рівень тривожності, а привернути увагу аудиторії. Дослідниця

зазначає, що важлива функція чутки як інструменту зниження стану невизначеності змінилася на функцію захоплення уваги [93].

В Україні проблематикою дослідження неформальних комунікацій здебільшого займалися у контексті аналізу СКТ, зокрема, В. Іванов, О. Холод, В. Різун, Г. Почепцов, В. Корнєєв та ін. Вітчизняні дослідники СКТ наголошують на їхній ролі у формуванні масової свідомості. В. Іванов говорить про маніпулятивний (який розділює об'єкта і суб'єкта комунікації і звертається до підсвідомого сприйняття) і формувальний (який об'єднує їх і апелює до свідомого сприйняття) вплив медіа. О. Коновець вказує, що комунікаційні технології впливають на масову свідомість новітніми засобами [41]. О. Холод наголошує на їх маніпулятивності: він широко постулює, що це «система маніпуляційних дій-комплексів, спрямованих на зміну поведінки соціуму». Він розглядає контексти, у яких можна тлумачити соціальні комунікації: менеджмент і соціальна інженерія, які визначають їх як набір підходів прикладних соціальних наук, що мають на меті змінювати структури організацій, від яких залежить поведінка людей і які дозволяють її контролювати; соціологія, яка розглядає комунікаційну реальність, яку формують соціально визнані оцінки певних подій, сфери комунікацій і суспільних норм.

Дослідник фокусується на контексті, в якому ділить СКТ на теоретичні та прикладні. До перших він відносить ті, що розробляються з метою вдосконалення концепцій і теорій СКТ і КТ. До других – ті, що мають практичний характер у системі соціальної діяльності (у науці, політиці, освіті, культурі, на виробництві): паблік рилейшнз, технології масмедіа, реклами, документо-, архівно-, книго-, бібліотеко-, бібліографознавства, видавничої справи, редагування, соціальні технології, технології інформатики. Науковець наводить деталізовану класифікацію, яка включає десятки технологій, що належать до кожного з цих видів. Найбільшу силу, на думку О. Холода, має технологія чуток, що визначається передаванням пошепки, «від вуха до вуха»

через дефіцит інформації. Він зауважує, що цю технологію завжди застосовували з негідними намірами: відплати, кари, задоволення хтивості, підлості, зради тощо. Він відносить її до технологій інмутації соціального ладу поряд з технологіями саботажу, страйку, заколоту тощо. Також вказує, що поширення чуток може здійснюватися як у рамках масової комунікації, так і психологічного впливу. Крім того, чутки можуть бути частиною ненавмисної, або природної, нагадувальної інмутації суспільства. Він наводить приклад: у 1982 р. ходили чутки, що генеральний секретар центрального комітету КПРС Л. Брежнев скоро помре. Їх породила новина про хворобу генсека. Оскільки дані про його здоров'я не були публічними, це природно спровокувало чутки, що вплинули на психологічний стан народу, відволікаючи його від робочих завдань. Для спростування медіа запускали античутки про неправдивість цих чуток, пояснюючи їх підступами капіталістів, які хочуть повалити радянську владу. Втім, це лише підкріпило чутку, оскільки суспільство не вірило медіа [112].

Натомість В. Різун наголошує на практичній ролі СКТ, підкреслюючи, що соціальні комунікації є не наукою, а видом соціальної (гуманітарної) інженерії, конструювання суспільних процесів, взаємодії в соціумі тощо. Дослідник виокремлює гуманітарні технології, які покликані керувати як окремими людьми, так і групами та суспільствами для організації соціальної взаємодії за рахунок транслявання суспільно важливих знань і додає, що ознакою сучасних СКТ є усвідомлене використання систематизованих методів керування, що є раціональними, новітніми, людяними і конструктивними. Вони повинні брати до уваги усе розмаїття сутнісних зв'язків суспільної системи із середовищем та варіативність їхніх змін. Він підкреслює, що соціальнокомунікаційні розробки мають включати нові методи і технології залежно від соціальних умов, суб'єктів та структур. Автор концептуалізує технології масових комунікацій, підкреслюючи, що маніпулятивний характер не надає їм негативної конотації, яка з'явилася з історичних причин, а лише

вказує на прихованість впливу від його об'єкта. Тому пропонує остерігатися не впливу і способів його реалізації, а його цілей та змісту. Учений зауважує, що технології впливу на маси «лежать у площині маніпуляцій людьми незалежно від цілей їх гуртування» та спираються на прихований вплив на людину з метою її масифікації або на масу з метою керування нею [79].

Г. Почепцов у роботі «Комунікативний інжиніринг. Теорія і практика» (2008 р.) стверджує, що комунікаційні технології спираються на вже наявні в суспільстві комунікаційні потоки, такі як масмедіа або чутки, якими комунікатор може просувати свої варіанти повідомлень. Він описує ці технології так: зміни в комунікації допомагають досягти змін у моделі світу, а та, у свою чергу, – змін у масовій поведінці. Дослідник формулює концепцію комунікаційного інжинірингу – створення й утримання картини світу, яка дозволить змінити реальний світ у потрібному напрямку, доправляючи визначені смисли цільовим аудиторіям. Ці смисли можуть бути як революційні, здатні трансформувати соціум, так і заспокійливі, які містяться, приміром, у серіалах [70]. Згодом, вивчаючи роботу сучасних технологій, Г. Почепцов відчутно переглянув свої погляди. На основі аналізу виборчих технологій під час виборів президента у США 2012 р. він узагальнює, що «закінчився час масових комунікацій, настав час демасифікації – нішевих та індивідуальних комунікацій» [71]. Ідеться про такі тренди кампанії, як її персоналізація, зростання ролі комунікацій з жінками, молоддю, етнічними меншинами, натомість спадання значущості сегменту білих чоловіків.

Соціальний психолог Л. Климаська досліджує чутки як як спосіб організації і самоорганізації інформаційного простору політики [38]. Фокус наукових пошуків В. Тогобицької, Л. Берегової, Н. Джигун, які розглядають з точки зору прикладної психології проблеми класифікації чуток в осередку надзвичайної ситуації, досліджують причини їх виникнення, джерела чуток, їхній вплив на персонал аварійно-рятувальних підрозділів і на різні категорії громадян, рекомендуючи способи боротьби з чутками в умовах ліквідації

наслідків надзвичайної ситуації, має певні точки перетину з нашим дослідженням [98; 2]. Психологиня Л. Орбан-Лембрик [65] також розглядає психологічні та комунікаційні аспекти феномена чуток. Н. Потапчук у дисертаційному дослідженні «Психологія чуток в умовах надзвичайної ситуації» та у низці публікацій робить узагальнення основних причин виникнення чуток та аналізує результати емпіричного дослідження впливу чуток на людину в умовах надзвичайної ситуації [68].

Українські історики приділяють суттєву увагу ролі чуток у впливі на суспільну думку. І. Якимчук досліджує місце чуток у формуванні настроїв населення Наддніпрянської України напередодні та в роки Першої світової війни, визначає намагання органів цензури регулювати інформаційні потоки, зокрема й чутки [133]. Також дослідник аналізує чутки як дзеркало архаїзмів селянської свідомості в умовах модернізації суспільства підросійської України [132]. Є. Джумига аналізує чутки як ментальний складник повсякденного життя мешканців Одеси в період Першої світової війни (1914–1917 рр.) [29]. О. Винник, аналізуючи чутки напередодні та під час російської окупації Львова 1914–1915 рр., робить висновок, що їх появу зумовили як об'єктивні (політична нестабільність, брак надійної інформації), так і суб'єктивні (невпевненість містян у майбутньому, підозріливість щодо урядових медіа, бажання пристосуватися до умов війни й окупації) чинники [17].

Д. Кудінов узагальнює думку істориків про значення чуток періоду селянської революції початку XX ст. у спрямуванні соціальних виступів, керуванні корпоративною поведінкою селян. Він підкреслює, що чутки слугували свого роду камертоном ідеології і суспільних очікувань селян [45]. О. Зубко, аналізуючи плітки, чутки і міфи серед українських емігрантів у Чехословаччині в 1921–1939 рр., характеризує їх як дзеркало політичних настроїв і щоденного побуту й одночасно – спосіб пристосуватися, відрізнити «своїх» від «чужих», додати розважальний елемент у важке життя

переселенців, що робить чутки корисними [35]. О. Кравчук і О. Северова показують вплив чуток на громадську думку, аналізуючи чутки часу Першої світової війни у Росії про те, що імператриця Олександра Федорівна, німкеня за походженням, і монах Григорій Распутін, якого називали фактичним керівником імперії, працюють на німецький уряд. За свідченнями іноземних дипломатів, ці чутки дискредитували імідж російської монархії в цілому, десакралізували її, що зробило їх однією з передумов революції 1917 р [43]. С. Мишанич описує важливість чуток як джерела для розуміння світогляду народу, його цінностей та поглядів [60]. Зі свого боку, дослідник історії та соціально-політичних наук А. Бадер доходить висновку, що використання керованих чуток стало ключовою частиною інформаційного складника збройного насилля [1].

Дослідник у сфері права О. Яременко вказує на ризик виникнення групових порушень громадського порядку через поширення в медіа недостовірної, але особливо резонансної інформації (чуток) [135]. Подібних висновків доходить Л. Смола, яка звертає увагу на те, що в разі недостатньої комунікації між владою та громадою або під час інформаційно-психологічної операції чутки можуть призвести до масових повстань і паніки [92]. П. Яковлєв проливає світло на проблему застосування щодо поширювачів чуток адміністративної відповідальності як одного з засобів забезпечення інформаційної безпеки в Україні [134]. Л. Коваль здійснює порівняльний аналіз адміністративних злочинів «образу особи», «наклеп», досліджуючи суміжні якісні ознаки складу «поширення неправдивих чуток» й «образу честі та гідності людини» [40].

Дослідниця у сфері економіки і маркетингу І. Чайка згадує про використання чуток компанією Apple для просування продукції, а також чорного PR за допомогою чуток [116]. І. Мігус, В. Таран систематизують технології управління чутками, які використовуються для забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання [50]. А. Міщенко і

С. Яременко, аналізуючи неформальні маркетингові комунікації у компаніях, застерігають, що у банківському бізнесі однієї негативної чутки буває достатньо, щоб викликати вплив вкладів населення, тому до цієї проблематики слід поставитися серйозно. Вони окреслюють такі підходи до управління чутками, як соціологічне або телефонне опитування, що сприяє поширенню чуток [53].

Політолог В. Воротинський дає оцінку чуткам як інструменту політичних маніпуляцій у сучасній Україні й обґрунтовує тезу, що з розвитком ролі інтернету в комунікаціях дослідники отримують можливості якісного та кількісного аналізу чуток, змогу оцінювати їх ефективність відповідно до цілей, аудиторії, покриття [19]. Він зазначає, що теорія чуток у соціологічній і політичній науках описана досить повно, але суттєво бракує досліджень зміни цього феномена з розвитком інтернет-технологій. Дослідниця у сфері філології Ю. Главацька аргументує, що чутки лежать у підґрунті створення фейкових новин і постають джерелом подання анонімної інформації, автори якої щоразу знаходять більш ефективні інструменти камуфлювання недостовірних відомостей, щоб не бути викритими і звинуваченими в явній брехні [21].

Більшість українських дослідників у своїх працях посилаються на роботи російських авторів А. Назаретяна, Б. Дубіна, А. Толстих, Д. Ольшанського, А. Караяні, Г. Грачова, А. Хлопєва, А. Дмитрієва, В. Латинова та ін. Рідше звертаються до класичних праць Г. Олпорта та Л. Постмана, Т. Шибутані та Л. Фестінгера. Вітчизняні автори у сфері соціальних комунікацій системно не аналізували нові напрями та фундаментальні роботи західних дослідників чуток, що зумовлює необхідність таких досліджень.

1.2. Історична ретроспектива виникнення та поширення чуток

В історії людства чутки повсякчас посідали чільне місце в системі соціальних комунікацій. Від античних часів до епохи постправди інформаційний простір щедро наповнювався повідомленнями про особисте життя правителів, твердженнями про суспільні загрози та виклики чи історіями, що виходили за рамки особистої поведінки окремих людей. Вислови, на кшталт *«чи знаєш ти, що...»*, *«я чув, що...»*; *«хтось сказав мені, що...»* тощо існували чи не з моменту появи у людини навичок спілкування. Для більш ґрунтовного з'ясування онтологічного статусу чуток як складного феномена необхідно враховувати «людський чинник» в історичній ретроспективі. Специфіка чуток, які трактували здебільшого як невартісні, суперечливі і неправдиві повідомлення, ставала перешкодою в їх фіксації і ґрунтовному дослідженні. Викликом для науковців були не лише ґрунтовний аналіз їх походження і життєвого циклу, а й алгоритми поширення та інтерпретація. Проте чутки як об'єкт дослідження відкривають широкий простір для розуміння потреб людей, їхніх переконань, мотивацій та моделей поведінки, оскільки виконують суб'єктивну роль в історичному процесі.

У давньогрецькій літературі можна знайти безліч свідчень про використання чуток задля дискредитації опонентів чи як інструмент деморалізації противника у війні. Промови Демосфена, Лісія «Про вбивство Ератосфена» чи промова «Проти Аристогитона І» засвідчують, що плітки могли враховуватися як аргументи у суді [226]. П. Лайнбарджер зазначав, що війська Чингісхана перед наступом вустами численних шпигунів поширювали чутки, *«які перебільшували їхню кількість, глупство й жорстокість»*, хоча *«незліченна орда»*, як називали європейці легку кавалерію монголів, на той час була насправді нечисленною. У результаті, зокрема, правитель і люди Хорезму *«залишили ініціативу в руках Чингісхана та були приречені»* [217].

Г.-Й. Нойбауер (1999 р.) у книзі «Чутки: історія культури», яка була піддана критиці у західному науковому середовищі, зробив спробу проаналізувати цей феномен через призму культури, починаючи з Давньої Греції і завершуючи епохою інтернету. Він досліджує умови, які породжують чутки, і способи їх репрезентації в мистецтві і культурі [236].

У період Середньовіччя та раннього Нового часу люди були схильні вірити чуткам як частині своєї щоденної комунікації. Як зауважує І. Гончаренко, джерела раннього Нового часу засвідчують, що у буденному житті населення українських земель інформація поширювалася головно у вигляді чуток. Вони мали високу довіру, тому були чинником політичного життя. Наприклад, 1638 р. у народі гомоніли, що митрополит П. Могила відійшов від православ'я і став католиком [23]. Історики, які «покладалися на судові протоколи осіб, притягнутих до відповідальності за поширення неправдивих повідомлень у ранньомодерній Англії, були схильні представляти чутки як плебейський спосіб дискурсу і недооцінювали участь еліт у їх поширенні та експлуатації. На противагу їм, деякі інші дослідники схильні представляти чутки як неконтрольовану народну силу. І. Шаган стверджував, що чутки за часів правління Генріха VIII були «матеріалом народної політики». Адже кожна людина, яка передавала чутки, була вільна додавати їм власного блиску і маніпулювати їхнім змістом і значенням, відтак вони були «вільні від урядового контролю або й взагалі від будь-якого контролю» [159]. Демонструючи силу чуток, дослідники показували, як вони призводили до суспільних збурень, оскільки часто були єдиним джерелом інформації. Так, Г. Почепцов цитує Ж. Лефевра, який аналізував появу «Великого страху» у Франції 1789 р. і звертав увагу, що в містах за низького проникнення преси джерелами даних тоді були листи й оповіді мандрівників, а селяни отримували новини на місцевих ринках або відряджали когось по них у місто [72]. К. Ремсі показує, як під час «Великого страху» чутки про «розбійників», які йдуть знищувати їхні посіви, спонукали селян збиратися й

озброюватися, шукати загарбників, яких, як виявилось, ніколи не існувало [248].

Деякі вчені трактують чутки ширше – як засіб організації суспільного життя, бо ж чутки про корупцію та жадібність урядів чи соціальних еліт зміцнювали колективні уявлення про те, як має функціонувати політична система і якими мають бути суспільні відносини в країні, а чутки про приватну поведінку правителів чи відомих осіб зміцнювали народні уявлення про мораль та репутацію. Л. Климанська зазначає, що через матеріалізацію зовні архетипів та стереотипів масової свідомості чутки надають валідну інформацію про громадську думку, політичні настрої, ставлення до керівництва країни, державного устрою та медіа [38].

Г. Е. Дауд (2015 р.) у книзі «Безпідставні: Чутки, легенди та містифікації на ранньому американському прикордонні» стверджує, що чутки є частиною об'єктивної реальності, залишеної нам минулим, своєрідним «фрагментарним архівним записом», що зберігся в нашій свідомості. Цей «архівний запис» мав достатню силу, щоб каскадом пронестися крізь століття. Спираючись на конкретні приклади і простежуючи чутки, що повторювалися протягом багатьох поколінь, він звертає увагу на спокусливу силу чуток і недостовірних історій, зазначаючи, що вони впливали на класичні питання історичного дослідження: формування союзів, здійснення революцій, експропріацію праці та ресурсів, а також причини війн, тобто привертати увагу і спонукали до дій [173].

К. Велес наголошує, що неправдиві повідомлення ставали вірусними ще до того, як інтернет сприяв їх поширенню. Аналізуючи історичну ретроспективу, вона розмірковує над питанням, чому істинні докази не руйнують чутки, а вигадка продовжує затьмарювати реальність навіть за наявності підтверджених фактів [173]. Вона доводить, що навіть конкретний доказ хибності чутки не є переконливою аргументацією для людей задля припинення її поширення, бо під сумнів ставиться саме поняття правди. Зміни

в медіа та технологіях лише прискорили всі суспільні процеси, а соціальні мережі та інтернет полегшили фальсифікацію інформації. Дослідниця О. Мітчук та її колеги у праці «Конструювання новинної реальності в масмедіа» (2022 р.) акцентують, що медіа формують реальність, оскільки висвітлюють усі події, які відбуваються, і саме журналісти вирішують, яким буде інформаційний порядок денний, добираючи новини у випуск [212].

Як зазначає Л. Халюк у роботі про переселення українців із земель Холмщини, Лемківщини та Підляшшя 1947 р., народні оповідання, які виникають і в наш час, спочатку постають як чутки про справжні події. Коли певні ситуації стають типовими, чутка стає фольклором. Його елементи містять ключові риси чуток – передачу «з вуст в уста» і анонімність джерела: «Поштовхом до поширення чуток були реальні факти, які вражали своєю ірреальною правдою. Інформація, закладена в чутках, могла ... викликати сильний емоційний відгук, спонукати до її передачі іншим» [111].

Тоталітарні режими, як засвідчують історичні архіви, часто використовували чутки задля зміцнення свого становища. У збірнику «Чутки і диктатура» під редакцією історика Й. Баберовскі зібрано низку прикладів того, як диктатори утримували свою владу за допомогою чуток [144]. Зокрема, Й. Сталін користувався чутками задля укріплення власної влади, приховування справжніх намірів чи перевірки лояльності і надійності партійців, свідчить Т. Шиллінг [266]. С. Шевцова у статті «Чутки в СРСР або Чого боялися будівники комунізму» зазначає, що образ ворога, штучний поділ на «своїх» і «чужих» є дуже зручним для будь-якої авторитарної чи тоталітарної влади. Авторка описує кілька історій, які засвідчують масштабне використання чуток. 1935 р. московська гудзикова фабрика розпочала виробництво гудзиків у формі футбольного м'яча через моду на них у Європі. Влада побачила в них нацистську символіку. Заступник наркома внутрішніх справ В. Прокоф'єв у березні 1935 р. доповів Сталіну про чутки щодо виробництва гудзиків «із зображенням фашистської свастики», що призвело

до арештів і засудження керівництва фабрики. Після екстреного засідання Комісії партійного контролю при ЦК ВКП (б) у грудні 1937 р. на одному з заводів за виробництво маслобійок, внутрішні лопаті яких нібито нагадували «фашистську свастику», спеціалістів заарештували, а продукцію вилучили з виробництва і продажу. Під час правління М. Хрущова і Л. Брежнєва КДБ намагався чутками про «заражені дублянки» добитися, щоб радянські солдати перестали скуповувати їх в Афганістані для перепродажу в СРСР. У 1970–80-х рр. лектори товариства «Знання» лякали учнів «джинсами з сифілісом» і жувальними гумками «з товченим склом». Коли на тлі прикордонного збройного конфлікту 1969 р. на спірному острові Даманський посилювалося протистояння між СРСР і Китаєм, була в ходу історія, що на китайських килимах уночі світиться вишите «фосфорними нитками» зображення Мао Цзедуна у труні [119].

Конфлікти та війни загалом є ґрунтом для поширення чуток. Чутки були неодмінним складником усіх війн, бо допомагали деморалізувати збройні сили та населення противника. Перша світова війна дала чуткам як зброї новий імпульс завдяки появі масової друкованої преси. Якщо раніше їх передавали «з вуст в уста» й поширення чуток потребувало тривалого часу, то тепер достатньо стало публікації в авторитетній пресі, щоб цілковито змінити сприйняття тієї чи іншої події або феномена у світі. Після публікації у «Тайме» мільйони читачів з усього світу повірили в те, що німці розіп'яли канадського солдата, а політики почали використовувати це у своїх промовах. Йшлося про те, що німецькі військові під час битви на Іпрі 24 квітня 1915 р. узяли в полон і розіп'яли, за різними версіями, на дереві чи на паркані солдата з Канадського корпусу. Чутка про це ходила з 1914 р., однак її не сприймали серйозно до публікації у пресі [246]. Подібним чином розвивалася інформаційна кампанія проти Німеччини, відома як «зґвалтування Бельгії»: бездоказові чутки про нечувані звірства німецьких солдатів в окупованій Бельгії масово з'являлися в медіа, провокуючи загальне обурення і створюючи стереотипний образ

жорстокого німецького солдата. У пропаганді союзників були популярні образи бельгійської дитини з відрізними німцями руками або проколеного багнетом немовляти [179]. Як зазначила згодом історикиня Н. Гуллас, ця кампанія завадила об'єктивній фіксації німецьких воєнних злочинів того часу: «Одна з трагедій британських зусиль із підробки істини – це те, як справжні страждання бельгійців було піддано підозрі через вигадані казки» [194].

Після вступу США у Другу світову війну внаслідок нападу на Перл-Гарбор поширювалися історії про те, що Ф. Д. Рузвельт підбурював японських військових до наступальних дій і навіть дозволив атаку, знаючи, що вона неминуха [147]. У відомій «промові біля каміну» президента Т. Рузвельта (9 грудня 1941 р.) наголошувалося, що: «багато чуток і повідомлень, які ми чуємо сьогодні, розповсюджуються ворогом... Мета цих фантастичних тверджень поширювати страх і розгубленість серед нас і примусити нас розкрити воєнну інформацію, яку наші вороги так прагнуть отримати» [251]. Боротися з небезпечними чутками належало Управлінню воєнної інформації (OWI) та Управлінню стратегічних служб (ОСС). Лише за 1942 р. співробітники обох управлінь виявили понад 5 тис. чуток. У Бюлетені OWI за травень 1942 р. було виокремлено три головні ознаки чуток:

- 1) подається як факт, а не як судження;
- 2) поширюється приватним джерелом і містить інформацію, що недоступна широкому загалу;
- 3) містить беззастережне твердження.

Окрім спростування чуток, співробітники управлінь проводили лекції з окремими категоріями громадян (таксисты, перукарі, бармени, продавці), які мали широкі контакти з населенням. Аналіз роботи управлінь показав низьку їх ефективність, і проєкт було закрито [217].

Випадки навмисного поширення таких чуток для деморалізації населення противника відомі з часів Другої світової війни. Агенти Третього Рейху поширювали у США чулки, що війна завершиться до найближчого

Різдва, Німеччині катастрофічно бракує нафти, або що Гітлера скинуть за 2-3 місяці [140]. Коли наставав термін, озвучений у чутках, а очікуваних змін не було, суспільні настрої йшли на спад, песимізм в оцінках і поглядах зростав.

Американський дослідник Дж. Берінскі зазначає, що чутки є давнім політичним явищем, однак це не означає, що вони не становлять небезпеки для існуючої політичної системи. Чутки та інша політична дезінформація можуть мати найрізноманітніші наслідки для того, як громадяни взаємодіятимуть з політичним світом. Він наводить приклади: після вбивства президента США Дж. Кеннеді в Далласі виникла ціла індустрія конспірологічних теорій щодо його смерті; за чутками, колишній президент Б. Обама обіймав посаду незаконно, оскільки народився в Кенії, а не на Гаваях; послідовники QAnon стверджують, що світом править група педофілів, які поклоняються сатані, до якої входять, зокрема, і провідні політики від Демократичної партії; Дж. Байден і демократи вкрали президентські вибори в США 2020 р. Утім, він констатує, що такі чутки поширюють не лише американські праві. Наприклад, на тлі фактів про російський дезінформаційний вплив на виборчу кампанію в США 2016 р. деякі ліві політичні сили заявили, що «Росія безпосередньо фальсифікувала підрахунок голосів, щоб Д. Трамп був обраний президентом».

Автор іронічно запитує: «Можливо, ви чули, як хитромудра мережа вітчизняних та іноземних агентів завадила справжньому переможцю виборів Д. Трампу, використовуючи комп'ютерні сервери в Італії та Німеччині, щоб підмінити справжні результати голосування?». Він описує показові наслідки чуток: у грудні 2016 р. Е. Велч прийшов із гвинтівкою до ресторану Comet Ping Pong у Вашингтоні, щоб перевірити чутки «Піццагейту», які пов'язували ресторан з неіснуючою мережею торгівлі дітьми нібито під керівництвом Г. Клінтон та її однопартійців. «Повстання 6 січня 2021 р., коли сотні протестувальників штурмували Капітолій у насильницькій спробі зупинити підрахунок голосів на виборах, продемонструвало, як віра в чутки може перерости для деяких людей у широкомасштабне насильство», пише він [147].

Окремо слід оглянути чутки, які віддавна поширювалися в Україні. У більшості вони відображали суспільні очікування та знижували рівень тривожності. До чуток-бажань слід віднести чутку про скарби гетьмана Павла Полуботка. Підставою для поширення стала заява письменника В. Яворівського [47]. Згідно з нею, у 1720-ті рр. Полуботок надіслав золото до Банку Ост-Індської компанії, оскільки очікував переслідувань. Згодом його ув'язнили в Санкт-Петербурзі і інкримінували зраду. Члени уряду Росії, які приїхали в Україну для розслідування, нібито шукали і не знайшли діжку золотих монет гетьмана. Припускали, що їх доправили до Британії. Відтоді декілька разів українці робили запити у банки Британії, завершуючи зверненням народних депутатів В. Яворівського і Р. Іваничука до прем'єр-міністра Великої Британії М. Тетчер з проханням з'ясувати долю коштів. Щоразу вони отримували відповідь, що скарбу не існує. Утім, ця історія досі періодично актуалізується в інформаційному просторі [245]. Так, в українській Вікіпедії згадується бездоказова стаття на маловідомому сайті «Шпарина», де йдеться, що золото Полуботка (чотири діжки з золотими монетами) знайшли в підземеллі Лондона на місці колишнього сховища «Банку Англії». Експертиза показала, що золотим був лише верхній шар, а решта – із родію, який у понад сто разів дорожчий за золото, а видобули його у відпрацьованій мідній шахті біля вершини Говерли. «Тепер ми самі зможемо кредитувати МВФ», – йдеться у заголовку. Можна припустити, що така тривалість «життя» чуток і її переродження в легенду свідчить про силу колективної людської потреби вірити і сподіватися на краще життя навіть за рахунок дива.

Під час подій Революції Гідності 2014 р. у соцмережах, зокрема у Facebook, активно поширювалися панічні чутки. Їх передавали з вуст в уста й вірили їм, оскільки повідомлення надходили від людей, яким дописувачі довіряли, або від лідерів думок, що мали авторитет у протестувальників. Ці повідомлення мали спільні риси – високу емоційність, панічні інтонації та переконливість, яка була наслідком того, що джерело інформації реципієнт

сприймав як надійне. Серед сюжетів чуток були такі: «Буде жорстокий розгін протесту, в лікарнях очікують небувалої кількості пацієнтів», «На Майдані вбивають людей та утилізують тіла», «На вулицях танки» тощо. Їхню правдивість неможливо було довести, оскільки вони посилалися на власні анонімні джерела. Згодом ті, хто поширював чутки, визнавали, що їх ввели в оману [124].

В. Горбулін, досліджуючи інформаційні операції та безпеку суспільства, зазначає, що часто для інформаційних впливів застосовують механізми вірусного просування, зокрема, чутки, коли емоційно подана дезінформація розповсюджується надзвичайно швидко [25].

Варто зазначити, що подібні повідомлення поширювалися також під час протестів 2020 р. в Білорусі. Зокрема, такі чутки переказували у групах діаспори, учасники якої не жили у країні, а отже не отримували інформацію «з перших рук», та серед жителів регіонів Білорусі. Серед сюжетів були «панічні» історії про вбитих або побитих силовиками протестувальників із закликом не виходити з дому, щоб не наражатися на небезпеку. Інші сюжети стосувалися пересування військової техніки [124].

Сучасні чутки-страховиська часто стосуються очікування майбутніх подій: руйнівних обстрілів, застосування ворогом неконвенційної зброї, здійснення терактів, що призведуть до екологічних лих тощо. Психологічним мотивом для поширення таких чуток фахівці називають те, що «розділений» страх легше переживати. Часто поширення подібних чуток є елементом диверсій. Це можуть бути чутки про підвищення цін, зникнення продуктів, що призводять до ринкових змін. Такі чутки часто з'являються в часи суспільних загострень: епідемія, стихійне лихо, війна, революційний стан, державний переворот. Їхня тематика охоплює увесь спектр від невеликого песимізму до відкритої паніки. Їх використовують для: залякування населення, щоб викликати певну поведінку; активізації й заохочення до протидії загрозам.

Чутки завжди пов'язані з цільовою аудиторією, на яку спрямовані. Для різних аудиторій одна чутка може мати різну конотацію: для українців чутка про рак В. Путіна – це чутка-бажання, а для щонайменше частини росіян – чутка-страховисько. Чутки можуть містити в собі елементи кількох типів: скажімо, чутки про чвари у військово-політичному керівництві країни – агресивна чутка з елементами чутки-страховиська, оскільки підвищує песимістичні настрої в цілому.

1.3. Методологічні засади дослідження неформальних комунікацій

Неформальні комунікації набувають особливої ваги в умовах інформаційного суспільства, впливових соціальних мереж та постмодерного світу. Наукове дослідження неформальних комунікацій вимагає відповідної методології. Окреслимо методологічні підходи до вивчення неформальних соціальних комунікацій у контексті як загальнонаукових методів (аналіз, синтез, узагальнення) та підходів (системний, соціальнокомунікаційний підходи), так і специфічних методів, які характеризують соціальні комунікації у сучасному постмодерному світі. Системний підхід було здійснено шляхом аналізу методологічних підходів українських та зарубіжних учених та їх синтезу для узагальнення процесу їх дослідження в цілому. Соціальнокомунікаційний підхід застосовано для виокремлення методів вивчення неформальних комунікацій, як застосовуваних з соціальнокомунікаційної точки зору.

Це явище заслуговує на особливу увагу серед науковців, оскільки в умовах постмодерного світу за збройних конфліктів чутки перетворюються на потужну зброю в руках протидіючих сторін. Як показує аналіз відповідних наукових праць, ця проблематика є недостатньо розробленою і дослідженою, особливо в Україні, де вона не була об'єктом спеціального вивчення й хіба фрагментарно висвітлена в науковій літературі. Уважного ставлення

дослідників останнім часом вимагає питання коректної методології автоматизованого дослідження неформальних комунікацій у соціальних мережах, адже правила регулювання приватності обмежують доступ дослідників до матеріалу й можуть вплинути на результати. Відтак вибір методології зводиться до визначення методів, найбільш релевантних меті конкретного дослідження.

Необхідність поглибленого вивчення неформальних комунікацій зумовили дві групи чинників. Насамперед, це інформаційне суспільство, в якому розвиток технологій спричинив вибухове зростання споживання інформації. Другу групу чинників становлять комунікаційні зміни, пов'язані з появою соціальних медіа, які стали головним каналом передавання інформації, міняючи контроль її якості та достовірності журналістами, редакторами та іншими фахівцями медіа, які контролюють точність і етичність подання інформації. Виникає питання про сучасні методологічні підходи до вивчення неформальних комунікацій, назріває необхідність методологічного обґрунтування визначеної соціальнокомунікаційної проблеми. Наукове дослідження сучасних неформальних комунікацій вимагає методології, адекватної викликам часу.

Методологічну основу досліджень у сфері комунікацій розробляли К. Лазарсфельд, Б. Берельсон, О. Шелдон, Г. Ласвелл, Дж. Клаппер, Дж. Брайант і С. Томпсон, М. Маклюен, Е. Ноель-Нойман. Вони використовували методи соціологічного опитування, зокрема панельних досліджень, класичного контент-аналізу, мета-аналізу, аналізу латентних структур, польового та лабораторного експерименту, статистичні методи тощо. Але вони не приділяли належної уваги неформальним комунікаціям, таким як чутки, погослос, плітки, які використовувались переважно на побутовому рівні. Виняток становили дослідження стосовно використання чуток як інформаційної зброї під час воєнних дій: Г. Олпорт і Л. Постман застосовували для їх вивчення метод експерименту [140], Р. Кнапп – метод

контент-аналізу [207]. Поява соціальних мереж піднесла як впливовість, так і вагомість феномена неформальних комунікацій.

З 2015 р. науковий інтерес до чуток і фейкових новин значно зріс. А. Бондіеллі і Ф. Марчеллоні наводять графік зростання кількості дослідницьких робіт з 2006 по 2018 рр. щодо фейкових новин і чуток, що їх публікації проіндексовані у базі Scopus [149]. Автори проводять розрізнення цих понять з точки зору місця у своєрідній екосистемі потенційно загрозливої інформації: якщо фейкова новина – це свідомо поширена і доказово неправдива новина, то чутка – неперевірена інформація, яка поширюється здебільшого у соцмережах. Фейкова новина має три ключові аспекти: форма новинної статті; намір ввести в оману, який може бути сатиричним або зловмисним; можливість перевірки її вмісту як повністю або частково неправдивого. Натомість ключовим аспектом чутки автори вважають неперевіреність. Втім, оскільки обидва феномени об'єднує спільний контекст поширення, науковці пропонують аналізувати їх дослідження у комплексі.

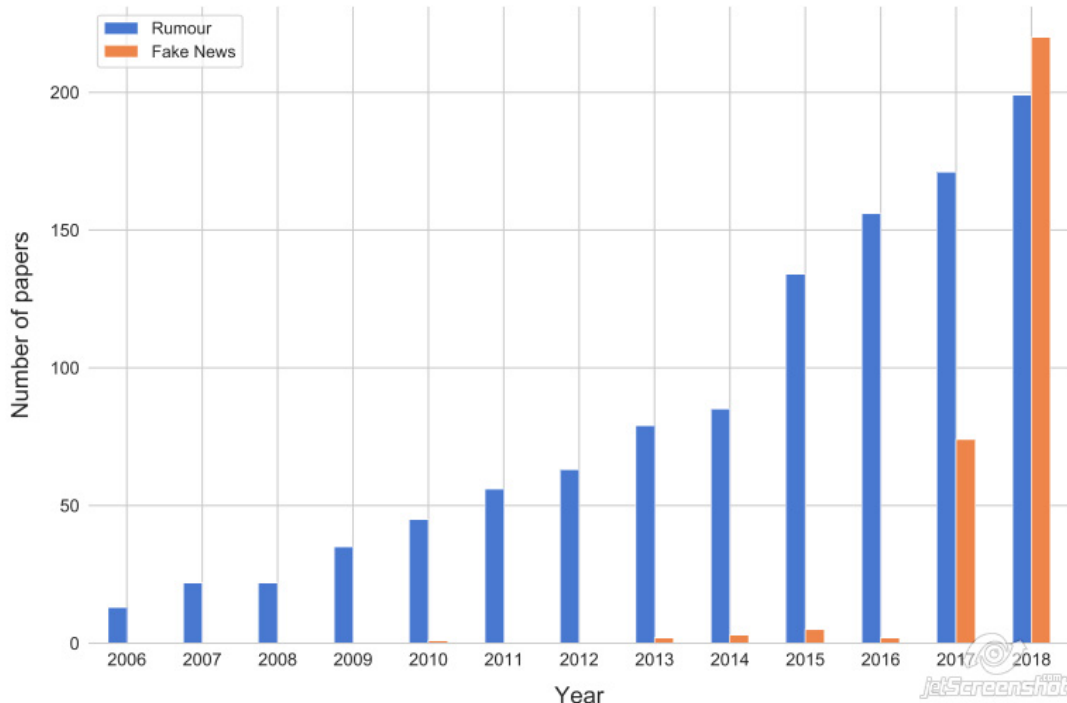

Рис. 1.1. Кількість наукових робіт про фейкові новини і чулки, опублікованих протягом 2006–2018 рр.

Література про збирання даних для аналізу чуток у соціальних мережах окреслює дві основні стратегії: «знизу-вгору» та «згори-вниз». За стратегією «згори-вниз», йдеться про аналіз чуток на відому тему, отже, пошук відбувається за ключовими словами і тегами, що описують чутку. Такий підхід застосовано в кількох роботах, пов'язаних з виявленням і перевіркою чуток. Недоліком є те, що він непридатний для аналізу чуток, що стосуються «гарячих» новин, оскільки аналізовані чутки мають бути відомі заздалегідь. Іншою проблемою є неможливість отримати всі дописи в соціальних медіа, які стосуються певної чутки, що циркулювала раніше, через обмеження API-сервісів соцмереж. Однак цей підхід може бути корисним при аналізі довготривалих чуток або контраверсійних тем чи таких, які можуть спровокувати різнопланові чутки, наприклад, з теми вакцинації.

На противагу цьому підходу, стратегія «знизу-вгору» має на меті збирання потенційних чуток, що базуються на екстрених новинах. Основною ідеєю є зібрати якомога більше дописів у соціальних медіа протягом визначеного часового вікна. Після цього вони оцінюються і класифікуються людьми-анотаторами, наприклад: чутка/не чутка, правда/неправда. Цей підхід не має недоліків попереднього, але є дорожчим з огляду на необхідність залучення одночасно людських (для оцінювання) та обчислювальних ресурсів. Потенційна втрата даних тут вища, ніж у стратегії «згори-вниз». Також є ймовірність, що протягом етапу збирання з'явиться замало чуток на визначену тему.

Важливим аспектом аналізу чуток є його мета. Це може бути виявлення чуток, класифікація їхньої достовірності, ставлення до них, відстеження чуток серед інших тощо. Для кожного з цих завдань можуть знадобитися різні типи даних і форми анотації. Утім, в усіх випадках дані може бути зібрано як у перший, так і у другий спосіб.

Як свідчить робота Т. Мурайама (2021 р.), у світі напрацьовано щонайменше 118 баз даних фейкових новин, зібраних фактчекінговими

проєктами [234]. Натомість збір чуток усе ще потребує значних зусиль. Найрелевантнішу базу даних було зібрано А. Зубіагою та ін. [242]. Вона містить твіти, що стосувалися 9 різних чуток, зібрані у 2014–2015 рр. за стратегією «знизу-вгору». Згодом група журналістів анотувала ці дописи: чутки/ не чутки, правдиві/ фальшиві/ неперевірені. Пізніше твіти було згруповано за випадками й історіями, що стосувалися кожного випадку. Таким чином, було застосовано методи аналізу і синтезу, а також типології [141]. Великою базою даних чуток є CREDBANK, що містить 60 тис. твітів, згрупованих за подіями, яких вони стосуються [231]. Слід зауважити, що йдеться суто про англomовні джерела. В українomовному медіасередовищі подібних баз даних немає.

Визначаючи правдивість чуток, дослідники розрізняли підходи, які базуються на аналізі контенту і контексту (інші автори, зокрема Ю. Ванг та ін., називають контекстний аналіз також аналізом соціальної мережі) [280]. У першому випадку застосовують методи кількісного та якісного контент- та інтент-аналізу, що стосується безпосередньо самого повідомлення, наприклад його мовних особливостей. У другому випадку йдеться про ширший спектр підходів, які стосуються характеристик користувачів, котрі поширюють чутки, особливостей їх поширення у соцмережах, реакціях інших користувачів на дописи тощо. Деякі підходи застосовують суміш контентної і контекстної інформації для автоматизації виявлення чуток, оскільки неможливо зробити це, базуючись лише на одному типі особливостей.

Є велика кількість програмних засобів, що їх використовують для отримання контентної інформації з аналізованих текстів. У ній розрізняють семантичні, лексичні й синтаксичні особливості, аби визначити мовні закономірності, складність речень та індекс суб'єктивності, емоції, які виражають найчастіше уживані слова, новизну цих слів. Під час семантичного аналізу використовують просунуті техніки NLP (natural language processing, або опрацювання природної мови – наприклад ІІІ, присвячений тому, як

комп'ютер аналізує мову людини), визначаючи аналіз тональності опіній, які фокусуються на точках зору та емоціях, виражених у тексті. Очевидно, що контент відіграє велику роль у виявленні потенційно оманливих чуток. Утім, він як показник має недоліки: контентна інформація може бути мало придатною для узагальнення, зокрема за браком наочності, оскільки чулки та фейкові новини стають усе більш схожими на правдиві новини за стилем написання. Відтак інші методи можуть бути ефективнішими для дослідження чуток у соцмережах.

Контекстні особливості визначають, досліджуючи інформаційне оточення дописів у соцмережах. Найчастіше це – аналіз користувачів (акаунтів) для визначення ступеня їхньої надійності (кількість дописів, вік акаунта, кількість друзів та підписників, їхні реакції тощо), а також аналіз їхньої активності та соціальних кіл усередині соцмережі, наявність зовнішніх посилань тощо. Недоліком тут є неповна доступність взаємодій між користувачами через обмеження приватності соцмереж.

Мережеві особливості застосовують для моделювання поширення чуток у певній конкретній соцмережі. Це структури поширення інформації, закономірності її розподілу, густина поширення та кластерний аналіз. Так, Дж. Ма та ін. будують дерева поширення дописів у мікроблогах, які дають цінні підказки про те, як початкове повідомлення передається та розвивається з часом, щоб диференціювати різні типи чуток [219; 218].

Деякі дослідження послуговуються *краудсорсингом*. Цей метод базується на аналізі ставлення користувачів до правдивості тої чи іншої інформації. А. Зубіага [141] та ін. визначили, що ставлення (більше позитивне чи більше негативне) може корелювати зі ступенем достовірності чулки. Проте існує небагато систем визначення чуток, які застосовують цей метод. Серед них – З. Джин та ін., які виявляють суперечливі точки зору в новинних твітах за допомогою методу тематичної моделі, будуючи на цій основі мережу поширення довіри у мікроблогах, щоб визначити правдивість дописів [237], і

Е. Тачіні та ін., які оцінюють правдивість дописів у Facebook на основі лайків користувачів [277].

Головною проблемою в дослідженні чуток є проблема їх класифікації. Багато розвідок фокусується на розрізненні правдивості або неправдивості. Існує низка успішних підходів до виявлення неправдивої інформації, що базуються на машинному та глибокому навчанні. На противагу їм, окремі дослідники використовують інші підходи, що ґрунтуються, скажімо, на методах інтелектуального аналізу даних, і досліджують зовнішні ресурси, такі як бази знань, аби класифікувати свідчення або події та оцінити їхню достовірність. Найчастіше вони використовують суміш контентного та контекстного аналізів. Дослідники часто змушені тестувати різні підходи для визначення найбільш слушного для аналізу конкретного набору даних. Ці підходи грубо поділяють на класифікаційні (які, у свою чергу, діляться на підходи машинного навчання та глибокого навчання) та інші. Науковці експериментували з різними підходами.

Ю. Ванг та ін. здійснили системний огляд природи та потенційних причин дезінформації, пов'язаної зі здоров'ям. Вони виконали пошук у базах даних PubMed, Cochrane, Web of Science, Scopus та Google, щоб визначити відповідні методологічні та емпіричні статті, опубліковані між 2012 та 2018 рр. Більшість аналізованих ними досліджень застосовували аналіз контенту, аналіз соціальних мереж або експерименти. Використовуючи PRISMA guidelines, було дібрано вибірку наукових робіт за ключовими словами і відсіяно ті, які не відповідали цілям дослідження. До 57 статей, які залишилися, застосували метод повнотекстового аналізу. Автори нанесли статті на таймлайн за часом їх публікації та класифікували за темами, які охоплювали широкий спектр наук, від психології до науки про мережі. Вони дійшли висновку, що немає єдиного підходу до вивчення цього предмета, враховуючи велику кількість дисциплін, що в їхніх межах його досліджували. Найчастіше це були громадське здоров'я, політика у сфері здоров'я й

епідеміологія, інформатика здоров'я, кіберпсихологія, вакцини, системні науки. Комунікаційні студії склали 5 із 57 досліджуваних робіт. Дисциплінарний підхід здебільшого належав до сфери психології та комунікацій, а також науки про мережі (network science) – вивчення мережевих репрезентацій фізичних, біологічних і соціальних явищ з метою вивести їхні прогнозні моделі.

Найбільше праць (38 з 57) використовували контент-аналіз або окремо або як компонент аналітичного методу. Автори оглядали поширення корисної і хибної інформації, а також закономірності її споживання різними користувачами. Деякі дослідники також долучали метод аналізу соціальних мереж або епідеміологічне моделювання, аби показати динаміку поширення неправдивої інформації. Багато робіт доповнено вимірюванням тональності висловлювань, наприклад «антивакцинаторський» сентимент. Сім досліджень використовували метод експерименту.

Автори доходять висновку про брак міждисциплінарних досліджень із комбінованими методами. Це може, наприклад, дозволити соціологам створювати гіпотези за допомогою теорії чуток і перевіряти їх із застосуванням кількісного аналізу даних соціальних медіа. Також є потреба повніше охарактеризувати масштаб і природу цього явища, наприклад, шляхом дослідження соціально-демографічних характеристик користувачів соцмереж, які роблять їх більш сприйнятливими до дезінформації [280].

Б. Ванг та ін., досліджуючи проблему блокування чуток у соціальних мережах, пропонують модель мінімізації динамічного впливу чуток за допомогою досвіду користувача (DRIMUX), використовуючи метод моделювання поширення чуток. На основі реалістичного сценарію представлено динамічну модель розповсюдження Ізінга, яка враховує як глобальну популярність, так і індивідуальну привабливість чуток. Експерименти реалізуються на основі масштабних мереж реального світу і підтверджують ефективність методу [174].

К. На та ін., досліджуючи поширення чуток про здоров'я під час суспільних криз, тестують гіпотезу емоційної конгруентності, використовуючи метод information board design (інформаційного унаочнення), характерний для політичних досліджень. Метод полягає у проведенні онлайн-експерименту в ігровому середовищі для підтвердження дослідницького прогнозу. Під час гіпотетичної кризи учасникам було запропоновано ухвалювати найкращі рішення на підставі новин, заяв організацій охорони здоров'я та чуток. Автори проаналізували отримані дані за допомогою багаторівневого моделювання і оцінили їх у програмному забезпеченні ієрархічного лінійного моделювання (HLM) [235].

М. Ахсан і М. Кумарі скористалися методом опитування, щоб дослідити чутки та механізми їх контролю в соціальних мережах онлайн. У статті підсумовано зусилля та представлено досягнення в боротьбі з поширенням чуток: аналіз змісту чуток, аналіз властивостей користувачів, які поширюють чутки, та аналіз структури мережі, що сприяє поширенню такої інформації. В опитуванні показано, як достовірність чуток перевіряли за допомогою людей-експертів, методів машинного навчання та вебсервісів. Машинне навчання та методи на основі NLP також дають можливість перевірити поведінку людей під час публікації чуток [138].

С. Альходайр та ін., фокусуючись на чутках про екстрені новини, що циркулюють у соціальних мережах, пропонують модель автоматичного визначення чуток і вживають для її перевірки метод експерименту, який моделює міждисциплінарний сценарій виявлення чуток з реальним набором даних чуток. Вони порівняли продуктивність запропонованої моделі з базовими класифікаторами, виконавши 5-кратну перехресну перевірку та відтворивши результати А. Зубіаги та ін. Також застосовано метод кейсів стосовно двох важливих новинних приводів з реального життя [167].

Н. ДіФонзо та ін. у дослідженні про вплив чуток у бізнесі застосували метод глибинних інтерв'ю з менеджерами в дев'яти компаніях у США та Індії

стосовно до фактів, коли респонденти стикалися із чутками. У цих рамках вони перевіряли дієвість заснованих на наявній у той час теоретичній базі (єдиної теорії не було, різні автори деколи не погоджувались між собою) настанов до розв'язання проблемних ситуацій, спричинених чутками [170].

В. Йонг і М. Дюкерс, аналізуючи ефект відлуння і механізм самокоригування контенту, поширеного у Twitter про конкретний інцидент, використали метод інтент-аналізу. Вони зібрали масив з понад 58 тис. твітів за допомогою програмного забезпечення Coosto (www.coosto.nl), широко використовуваного інструменту якісного аналізу онлайн-даних. Твіти збирали на основі ключових слів, пов'язаних з подією та чутками як явищем. У вибірці виділили твіти, ретвіти та згадки. Також використали метод інтерв'ю, зв'язавшись із двома користувачами, які опублікували найвпливовіші повідомлення [203].

П. Міл і Д. Вішвакарма, розробляючи модель екосистеми інформаційного забруднення з точки зору таксономії шкідливого контенту та його життєвого циклу, використали методи аналізу та порівняння наукових робіт [228].

Л. Жао та ін. дослідили, як саме соціальні медіа можуть спричинити до припинення чуток, застосовуючи теоретичне моделювання: теорію раціонального вибору (планованої поведінки) і теорію просоціальної поведінки (модель активації норми) авторами об'єднано в одну всеосяжну теоретичну модель. Автори дослідили вибірку з 394 китайських користувачів соціальних мереж за допомогою описового статистичного аналізу, щоб зрозуміти їхню обізнаність, мотивацію та розриви в поведінці [306; 129].

Перспективним допоміжним інструментом для досліджень чуток є сервіс Google Trends. Його інформація фіксує інтерес до певних тем під час пошуку. Різке зростання кількості запитів на конкретну тему свідчить не про її популярність чи «успішність», а про те, що з невідомих причин стало багато користувачів, яким потрібні відомості на цю тему. Відтак інформацію Google

Trends завжди потрібно розглядати як один елемент даних серед багатьох інших, перш ніж робити висновки.

Використовуючи цей інструмент, можна простежити особливості поширення чуток, їхню динаміку тощо і визначити пікові показники інтересу до певних тем і запитів.

Рис. 1.2. Приклад застосування інструменту Google Trends.

Новітніми методами дослідження чуток є аналіз соціальних медіа (Social Network Analysis, або SNA) з використанням аналітичного потенціалу сервісів Google Analytics, HootSuite (дає можливість відстежувати повідомлення за ключовими словами і запитами), Seesmic (безкоштовний сервіс моніторингу, який надає аналіз тональності згадувань, пов'язані ключові слова, популярні джерела). У методології аналізу чуток можна використати базову модель потоку повідомлень Л. Кокса, коли йдеться про повідомлення, які чинять певний вплив на одержувача, що є частиною інформаційних операцій (IOPs) [163].

Рис. 1.3. Базова модель потоку повідомлень Л. Кокса

Невід’ємною частиною спектру методів дослідження неформальних комунікацій є дискурс-аналіз — метод, у якому відображені не лише мовні форми висловлювань, але міститься оцінна інформація, особистісні та соціальні характеристики комунікантів, їхні фонові знання структурно-семіотичні дослідження текстів та реакція на них слухача/читача, дослідження прихованого значення тексту, контекст його створення, імовірні інтерпретації реципієнтом, синтез когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психічних, психологічних) чинників, соціальний контекст, що дає уявлення як про учасників комунікації, так і про процеси продукування та сприйняття повідомлення. Будучи методологічною основою сучасних PR-досліджень, дискурс-аналіз зосереджується на такій сукупності параметрів: учасники, хронотоп (час, місце дії), цілі, цінності, ключові концепти, стратегії, тематика, різновиди, дискурсивні формули (кліше, властиві певному дискурсу). Таким чином, у дослідженні враховуються оцінки, акценти, емоції тощо.

Однією з найважливіших цілей досліджень неформальних комунікацій є виявлення чуток і реагування на них якомога раніше. Наявні методи здебільшого зосереджені на аналізі текстового вмісту. Нещодавні дослідження показали, що аналіз структури поширення чуток може значно покращити ефективність їх виявлення. К. Ту та ін. пропонують Rumor2vec, нове середовище виявлення чуток одночасно за текстом та структурою поширення за допомогою згорткових нейронних мереж [265]. Перспективним методом дослідження чуток і превентивних дій стосовно їх поширення може бути використання інструменту чату GPT. Ч. Янг та ін., експериментально порівнявши результативність різних методів, запропонували нову модель виявлення чуток Crowd Intelligence and ChatGPT-Assisted Network (CICAN), яка поєднує семантичний вміст і структурну інформацію для виявлення чуток. Для збирання складної семантичної структурної інформації вони отримували уточнені знання за допомогою ChatGPT задля побудови гетерогенного графа сутностей-пропозицій. Результати експериментів дослідників підтверджують

ефективність цієї моделі у використанні колективного розуму (crowd intelligence) та зовнішніх знань, що дає змогу значно підвищити продуктивність у виявленні чуток [143]. Майбутні напрями досліджень, за баченням авторів, можуть розширити можливості виявлення чуток у три способи: 1) користуватися алгоритмічними системами пошуку правди (truth-funding systems), які підсилюють здатність людського інтелекту отримувати достовірну інформацію з великої кількості джерел; 2) послуговуватись квантовою теорією для пояснення поведінки людини, пов'язаної з виявленням чуток; 3) додатково вдосконалити застосування великих моделей для виявлення чуток з метою підвищення їхньої продуктивності та інтерпретованості. Усі ці інструменти дозволяють дослідити життєвий цикл чуток, вийшовши за рамки моделі життєвого циклу компанії І. Адізеса [137].

Аналіз методології дослідження феномена чуток дозволяє виокремити малодосліджену тему життєвого циклу чуток. У математичному моделюванні застосовують метод вейвлет-аналізу (вейвлет — деяка функція, яка зосереджена в невеликому околі деякої точки і яка різко спадає до нуля з віддаленням від неї як у часовій, так і в частотній області [25], який дає розуміння графіка коливань інформаційних хвиль. Вейвлет-аналіз виконує роль шаблону для ідентифікації у статистичних даних штучно керованих потоків інформації. Дослідниця Т. Фісенко пропонує для пришвидшення та спрощення моделювання інформаційних хвиль під час спланованих інформаційних кампаній користуватися даними пошукових систем і контент-аналізом [109]. Послуговуючись цією концепцією, використовуючи системний підхід, контент-аналіз, дискурс-аналіз і метод кейсів, ми проаналізували життєвий цикл двох резонансних чуток.

З метою охарактеризувати стан і особливості поширення чуток як інструменту неформальних комунікацій в Україні та алгоритми протидії нами проведено 10 напівструктурованих експертних глибинних інтерв'ю за попередньо складеним гайдом з 14 питань, що охоплювали різні сторони чуток

як соціальнокомунікаційного феномена під час російсько-української війни (див. Додаток Г). Цей підхід орієнтує опитаних на виклад суттєвих аспектів теми й дозволяє тестувати робочі гіпотези дослідження, за потреби ставлячи додаткові запитання для поглибленого розуміння ситуації. Крім того, метод дає змогу врахувати аспекти, які могли не братися до уваги на стадії підготовки розвідки. Вибірку дослідження склали українські експерти з різних аспектів комунікацій та інформаційної безпеки (перелік експертів див. у додатку Г). У ході складання вибірки враховувалися такі ключові параметри, як визнана компетентність експертів у сфері комунікацій та інформаційної безпеки (освіта, наявність досліджень і публікацій), практичний досвід роботи в українському інформаційному просторі, а також різноманітність і збалансованість аспектів комунікацій та інформаційної безпеки, у яких спеціалізуються включені до складу вибірки експерти, з метою отримання об'ємного бачення ситуації. Усі інтерв'ю було проведено протягом вересня 2023 р. Результати опрацьовано із застосуванням методів порівняння, узагальнення, аналізу і синтезу, систематизації. Відповіді експертів анонімізовано.

Нами проаналізовано і класифіковано за двома параметрами (інформаційним та емоційним) 670 чуток, зібраних за період повномасштабного вторгнення РФ в Україну з 24 лютого 2022 р. по 31 грудня 2023 р. (див. Додаток А). Для збору застосовано методи польових досліджень, спостереження, порівняння, контент-аналізу, дискурс-аналізу, моніторингу найпопулярніших російських і українських Telegram-каналів, українських медіа, лідерів думок у Facebook, сайтів громадських організацій з медіаграмотності і протидії дезінформації. Зокрема, використано чулки, описані фахівцями з протидії дезінформації, ЛСД і громадськими активістами, а також надані респондентами нашого онлайн-опитування. Їх було опрацьовано із застосуванням методів аналізу, синтезу, систематизації, семантичного аналізу, дискурс-аналізу, системного аналізу, моделювання. В

роботі був використаний підхід В. Грея, який доводив, що не існує емоційно-нейтральної лексики [191]. Метод семантичного диференціалу за Ч. Осгудом [240] дав можливість проаналізувати емпіричний матеріал опитування, що був пов'язаний із поведінкою людини у ситуації невизначеності, а також дозволив визначити рівень емоційної експресії різних типів чуток. Контент-аналіз також дозволив виділити підсилювальні оцінні характеристики осіб, явищ чи подій, що були описані у чутках. Так, В. Чабаненко наголошує на тому, що будь-яке вираження емоцій у мові є експресивним, проте не всяка мовна чи мовленнєва виразність є емоціональною [115, с. 143]. Додатково проаналізовано і класифіковано за тематичною ознакою понад 2000 чуток, отриманих від інтернет-користувачів під час соціологічного опитування (див. Додаток Є).

Отже, на тлі зростання впливу неформальних комунікацій потреба у відповідній методології для їх дослідження набуває дедалі більшої актуальності. Наявні методи можна поділити на дві групи: аналіз контенту і аналіз контексту. Найчастіше дослідники використовують такі методи: контент-аналіз, інтент-аналіз, аналіз соціальних мереж, опитування, експеримент, дискурс-аналіз. Однією з найважливіших цілей досліджень неформальних комунікацій є виявлення чуток і реагування на них якомога раніше. Перспективними методами дослідження чуток і дій для запобігання їх поширенню може бути використання інструментів алгоритмів глибокого навчання і великих мовних моделей. Оскільки не існує єдиного універсального методу дослідження неформальних комунікацій, найчастіше дослідники використовують комбінацію різних методів.

Висновки до розділу 1

Аналіз наукових джерел дозволив з'ясувати, що чутки привертали увагу дослідників з XIX ст., і їх роль у формуванні групової свідомості та соціальної взаємодії набуває нових масштабів в епоху інформаційних технологій.

Виокремлюючи роль чуток у соціальній взаємодії і враховуючи особливості комунікацій XXI ст., де чутки посідають значуще місце у поширенні інформації та маніпулюванні емоціями різних груп, формуванні ілюзій і стереотипів, можна визначити їх роль як інструмента, за допомогою якого поширюється не лише інформація, а й уявлення та сприйняття подій.

Проблематика неформальної комунікації вимагає розширення методології досліджень. Аналіз найвпливовіших останніх досліджень продемонстрував використання їхніми авторами широкого спектру методів. Утім, слід звернути увагу на брак міждисциплінарних досліджень із комбінованими методами і наголосити потребу оцінити обсяг і характер цього феномена – наприклад, здійснення розвідок щодо визначення того, які особливості користувачів соцмереж роблять їх вразливими до дезінформації. Також необхідно зазначити відсутність єдиної поняттєвої бази і узгодженого інструментарію досліджень.

В українській соціальнокомунікаційній науковій думці методи дослідження неформальних комунікацій часто обмежуються моніторингом, соціологічними опитуваннями та інтерв'ю. В нинішніх умовах XXI ст. та з огляду на виклики, пов'язані з гібридними інформаційними впливами, можна рекомендувати використовувати не лише контент-, а й дискурс-аналіз. Це дасть змогу оцінити потенційну небезпеку чуток та розробити ефективні методи протидії. Рівень впливу неформальних комунікацій на суспільно-політичні процеси потребує розширення дослідницького поля й актуалізації наукової дискусії щодо цього явища.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ЧУТОК ЯК НЕФОРМАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

2.1. Підходи до розуміння феномена чуток

Аналіз наукових доробків засвідчує наявність умовних двох підходів до розуміння причин виникнення й поширення чуток. За першим підходом, чутки – це проста (найдавніша) форма комунікації та поширення інформації. Другий підхід трактує чутки як ефективний спосіб зменшення невизначеності (тривоги). Не всі дослідники погоджуються з таким баченням природи чуток. Деякі науковці доводили, що чутки – багатогранний складник виключно розмовного стилю комунікації, якому властивий гібридний характер виникнення та поширення. Чутки також трактували як обов’язковий елемент оповідництва в неформальній комунікації [193; 127].

Чутки часто зумовлюють негативні політичні, соціальні, економічні, воєнні та особистісні наслідки для різних спільнот чи окремих персоналій. Чутка постає як складне когнітивне поняття, ознаками якого є анонімність джерела інформації, неформальний міжособистісний рівень функціонування, емоційна спрямованість, непідтверджений статус інформації (відсутність доказової бази), різні ступені її достовірності, актуальність та здатність до циркуляції. Слід зазначити, що складністю феномена чуток зумовлено різноманітність його трактувань у сфері соціальних комунікацій. У сучасній науці поняття «чутки», «плітки» і «поголос» часто застосовують як взаємозамінні, хоча вони й мають різні значення. Недостатнє прояснення сутнісних характеристик цих феноменів ускладнює їх дослідження, оскільки в них є багато спільних рис. Водночас існують значні і вагомі відмінності між ними. Розглянемо основний категоріальний апарат неформальної комунікації, зупинившись детальніше на чутках.

Неформальна комунікація – складник соціальних комунікацій, який відрізняється від формальної за такими критеріями: а) неофіційне джерело інформації; б) проблематичність у встановленні її правдивості; в) особливості структури суб'єкта та об'єкта; г) змістові суперечності; д) особливі функції, притаманні саме неформальній комунікації; е) умови формування (несуттєвий вплив формальних соціальних інституцій, значна частка міжособистісного спілкування, вагомість оцінки інформації, а не її змісту тощо). Основними компонентами неформальної комунікації є: а) суб'єкти, які задовольняють певні соціальні потреби, керуються певними мотивами й мають певну мету; б) комунікаційні системи, що забезпечують різні види неформальної комунікації; в) канали, рівні та засоби, які передають, сприймають та оцінюють соціальну інформацію. Основні соціальні функції неформальної комунікації: інформативна, діагностична, об'єднавча, роз'єднувальна, маніпулятивна, компенсаторна, соціального контролю і зміцнення групових норм, ідентифікаційна, стратифікаційна, групотвірна, креативна, функції розваги та самоопису суспільства. Неформальну комунікацію можна класифікувати за такими ознаками: а) неформальні елементи громадської думки (чутки, плітки, пересуди, погослос); б) фольклорні елементи неформальної комунікації (міфи, легенди, передання); в) сатиричні елементи громадської думки (сатира, гумор, афоризми, анекдоти, жарти); г) графічні форми вираження громадської думки (графіті, карикатури, меми). Окреслимо підходи до дефініцій найбільш актуальних сьогодні категорій неформальної комунікації, тотожності та відмінності між поняттями, а також те, як вони визначаються в українській та зарубіжній науковій думці.

Чутка – інформація, яка є неперевіреною, передається між людьми в контексті невизначеності, небезпеки і сприймається учасниками як корисна, така, що допомагає зрозуміти події або подолати загрозу. Може стосуватися як особистих, так і загальних тем (суспільних, політичних тощо). Їх важко спростувати або підтвердити через невизначеність джерела [229]).

На думку М. Кравцової, чутки є міжособистісним типом переповідної комунікації, які мають такі характеристики: першоджерело (точне або узагальнене); стрімкість розповсюдження; тривалість; частотність; деталізація; навмисність / випадковість; правдивість / неправдивість; позитив / негатив тощо. Дослідниця пропонує розрізняти чутки з плітками не за тематикою, а за достовірністю: перші можуть бути правдивими, а другі – недостовірні або неточні [42].

Плітка – чутка або новина інтимного характеру про приватні справи окремих осіб. Може бути як достовірною, так і неперевіреною. Це – щоденні розмови в невеликих групах, які містять суб'єктивні оцінки інших людей. Західні науковці на емпіричних дослідженнях зазначають, що розвиток соціальних мереж створив нові майданчики для обговорення та поширення пліток [184; 169, с. 19; 209, с. 429, 197, с. 56].

Поголос – ширше поняття, яке охоплює декілька жанрів усної неформальної комунікації: чутки, плітки, недобра слава, звістка, поговор, пересуди тощо. Може бути різного ступеню вірогідності. Як правило, є виразником збірного знання, у яке вірить більшість спільноти. Його можна трактувати як відповідник англійських word-of-mouth, word, hearsay, whispering (ці слова часто вживають як взаємозамінні, інколи у цьому значенні вживають і rumor) та російського «молва», «сарафанное радио», «толки». У західній науковій думці об'єднавчим визначенням для неформальної комунікації в організаціях є **grapevine** – «виноградна лоза» – «неформальна передача інформації, пліток або чуток від людини до людини». Його вживання бере початок у часи громадянської війни у США, коли військова розвідка протягувала телеграфні дроти, як лозу, через місця бойових дій. Новини, передані в такий спосіб, часто було важко зрозуміти або уточнити. «Виноградну лозу» визначають як швидкий канал сповіщення, який інколи має більший вплив, ніж дозволяє офіційна система [269; 120].

У працях українських науковців поняття «поголос», «виноградна лоза» та їхні аналоги дуже мало досліджені. Зрідка роблять посилання на російські джерела, які використовують ці поняття. Утім, очевидно, що йдеться про множину усного спілкування, яка включає в себе багато підмножин [123].

Міська легенда – оповідь, схожа на правдиву, що ґрунтується на новітній технічній та суспільній дійсності, подібна за побудовою на казку. Це відрізняє її від чутки, яка має структуру новини. Приклад міської легенди: «солдата відпустили додому вперше майже за два роки, а дружина перед його приїздом безтурботно виїхала в санаторій, пояснивши це тим, що втомилася і хоче відпочити». Ця історія ширилася соцмережами у вересні – листопаді 2023 р. Міським легендам присвячено сотні західних наукових досліджень, а фундаментальне розрізнення цього поняття з чутками і плітками дає робота Н. ДіФонзо та П. Бордіа «Чутки, плітки та міські легенди» [169].

Окреслимо підходи до досліджень феномена чуток. Їх класифікують за: а) характером перебігу; б) змістом; в) часовою спрямованістю; г) емоційним забарвленням; д) типом походження; е) ступенем достовірності інформації, що міститься в чутці; ж) соціальними елементами процесу виникнення та циркулювання чуток як системи взаємодії. Різноманітність функцій зумовлює відмінності в розумінні цього явища.

Деякі автори виокремлюють основні характеристики чуток, які дозволяють визначити їхню правдивість: текстовий зміст, мультимодальний зміст і структура поширення. Чутки часто стали містити текст, який має на меті заплутати та збурити користувачів у соціальних мережах, відтак окрему увагу приділяють їхнім лінгвістичним особливостям, які можуть на це вказувати [265].

Велику увагу в західній науковій думці приділено закономірностям поширення чуток на рівні організацій. У цьому контексті виділяють чинники, пов'язані з неформальною комунікацією, а саме: 1) інтенсивність і важливість спілкування з працівниками; 2) ступінь неоднозначності і брак чіткості цього

спілкування; 3) небезпечне або загрозливе організаційне середовище; 4) організаційний клімат, який створює недовіру до формальної комунікації.

До різноманіття трактувань слід додати також відмінності в поняттєво-категоріальній площині розуміння чуток. Аналіз наукових доробків та емпіричні дослідження дозволили нам визначити та запропонувати власне бачення функцій чуток у системі соціальних комунікацій, а саме:

- 1) **інформативну** (зменшує рівень невизначеності, тамує «інформаційний голод» за браком офіційних повідомлень);
- 2) **афіліативну** (консолідує групу й визначає позицію «свій» – «чужий»);
- 3) **навчальну** (спонукає до пошуку інформації);
- 4) **оповідальну** (зберігає культурну і соціальну пам'ять різних груп людей);
- 5) **компенсаторну** (знижує рівень тривожності та структурує світобачення);
- 6) **мобілізаційну** (формує короткочасові комунікаційні об'єднання різних людей);
- 7) **соціального контролю** (впливає на владні групи, виступає репутаційним регулятором).

Узагальнюючи підходи до розуміння феномена чуток, зазначимо головні напрями наукових пошуків західних та українських науковців.

Чутки як комплексне комунікаційне явище знайшли відображення в людській культурі – зокрема, у художніх творах, кінематографі, де сюжетні лінії будувалися з урахуванням міжособистісних і неформальних комунікацій. Вони допомагали вибудовувати комунікаційні зв'язки та формували зрозумілу картину буття людини.

Чутки як інструмент політичних процесів впливають на успіх виборчих кампаній і формування електоральних уподобань. Чутки стали

ефективним інструментом пропагандистських та PR-кампаній, а також елементом стратегії інформаційної та гібридної війни.

Чутки як інструмент системи управління суспільними очікуваннями, потребами окремих індивідів і великих груп людей довели свою ефективність. Окремо вони стали індикатором наявності проблем і викликів в організаційній системі людських спільнот, бо демонструють збій у роботі формальних комунікацій і кризу довіри.

Чутки як соціально-психологічне явище завжди є реакцією на зростання емоційної напруги в суспільстві, яке може породжувати страхи, паніку, акти масової непокори, страйки та масові рухи. Відтак поява чуток сприяє задоволенню потреби в інформації і відіграє роль морально-етичного компонента, що містить різні конотації.

Складність феномена чуток у всіх його проявах унеможливорює універсальну індоктринацію щодо протидії їм, хоч окремі превентивні дії можуть бути ефективними.

Отже, як західні, так і українські науковці не виробили єдиних критеріїв для опису чуток як соціальнокомунікаційного явища. Хоча дослідники намагалися впорядкувати категоріальний апарат неформальної комунікації, беручи до уваги поширення мережі інтернет і соціальних медіа, наявна система визначень потребує розширення та переоцінки підходів. Окремі дефініції можуть істотно різнитися залежно від сфери застосування.

2.2. Алгоритми поширення чуток та їх життєвий цикл в інформаційному суспільстві

Розуміння особливостей чуток як неформальних комунікацій вимагає дослідження алгоритмів їх поширення. Проаналізувавши 670 чуток (див. Додаток А), вважаємо доцільним умовно розділити найбільш типові патерни поширення чуток в інформаційному просторі України на «білу зону»,

коли чутки виходять у мейнстрим і більшою чи меншою мірою відкрито формують інформаційний порядок денний, та «сіру зону», коли чутки створюють емоційне тло, яке впливає на психологічний стан і поведінку суспільства, проте можуть не з'являтися в медіа й риториці політиків. Утім, такі чутки мають нагромаджувальний ефект і після відносно тривалого періоду «сірого» поширення можуть перейти в мейнстрим. Так, зокрема, сталося з чуточкою про конфлікт між В. Зеленським і В. Залужним.

До «білої зони» віднесемо чутки, які поширюються за такими алгоритмами:

1. Чати в месенджерах або соцмережі – сторінки державних органів – користувачі.

Цей алгоритм поширення був характерний для перших днів ПМВ, коли шоківий стан суспільства накладався у більшості комунікаційних фахівців на брак практичного досвіду з протидії специфічній для воєнного часу дезінформації. Етапи поширення чутки можна проілюструвати на прикладі: 1) чати в месенджерах поширили недостовірну чуточку *«Якщо прийде відео під назвою локатель не відкривати, блокує телефон скинь всім»*; 2) 1 березня 2022 р. її поширили, серед інших, сторінка поліції (районний рівень), групи і сайт територіальних громад, форум матерів та ін; 3) повідомлення цих ресурсів поширили тисячі користувачів. Можемо припустити, що таке масове поширення пов'язане з довірою до офіційних джерел, які опублікували чуточку, як-от поліція.

2. Чати у месенджерах або соцмережі – сторінки державних органів – авторитетні медіа – користувачі.

Цей алгоритм подібний до попереднього, але містить додаткову ланку, яка підсилює поширення чуток, – фахові медіа. Таким чином, чуточка «легалізується» двічі: через сторінки держструктур і через медіа. Це відбувається, коли чуточка має виразно новинний характер. Приміром, 1 березня 2022 р. українські медіа, а також Telegram-канали, поширили неправдиву

чутку, що на Київщині бомблять столичні райони Русанівку, Куренівку і Жуляни, селище Вишневе, м. Боярку. Поширення чутки тут можна розбити на такі етапи: 1) чутка з'явилася у чатах і соцмережах; 2) її поширив Telegram-канал Держспецзв'язку; 3) її поширили авторитетні медіа з посиланням на Держспецзв'язку [83]; 4) інші медіа послалися на вторинне джерело – авторитетні медіа, такі як «УП» [99], або не посілалися зовсім, що є поширеною практикою українських електронних медіа; 5) чутку поширили користувачі. Цей алгоритм ґрунтується на відносно високій довірі до таких медіа («УП» стала другим за популярністю інформаційним сайтом 2023 р. [102] та увійшла в «білий список» Інституту масової інформації – а це загальноукраїнські онлайн-медіа, які набрали найбільше балів за результатами оцінки дотримання професійних стандартів, оскільки мали найнижчі показники маніпуляцій, джінси, фейків станом на вересень 2023 р) [64]. За деякий час у держструктурі оновили допис, видаливши згадку про Боярку і Жуляни, а згодом повідомили, що інформація не підтвердилася. Натомість медіа не внесли змін у свої матеріали.

Інший приклад: на початку ПМВ Держспецзв'язку, ЦПД, а згодом – сторінки деяких державних органів повідомили про необхідність світломаскування, закликали вимикати світло в оселях, зашторювати вікна й гасити вуличне освітлення будинків. Це поширили українські медіа. Згодом НЕК «Укренерго» назвало це інформаційною атакою на енергосистему, пояснивши, що масове вимкнення розбалансує її.

Часто чутки містили посилання на суб'єктивно авторитетні джерела, як-от військові, поліція тощо, які додатково підвищували їхню значущість, наприклад: *«Не піднімати з дороги сині сірникові коробки, це міни. Передали військові»*. Втім, у чутці не названо конкретних місць, де є міни, як і імен чи місць служби військових, а отже вона, ймовірно, є недостовірною або нерелевантною для багатьох регіонів. Однак цей маніпулятивний прийом надав їй значного поширення завдяки високій довірі до військових в Україні.

Зокрема, її поширили Facebook-сторінка міського голови Тернополя С. Надала, авторитетні місцеві медіа з посиланням на нього, місцеві ради різних регіонів України, місцеві медіа цих регіонів [58], зокрема й такі як «Суспільне Кропивницький», із посиланням на сторінки місцевих рад і поліцію.

3. Російські або білоруські антивоєнні активісти або відомі канали – українські медіа або ЛСД – користувачі.

Наше дослідження показало, що за цим алгоритмом часто поширювалися чутки-бажання. Так, на початку березня 2022 р. з'явилася чутка у вигляді довгого тексту під заголовком: *«Ми програємо. У нас ситуація, як у Німеччини в 44-му»*, яка нібито є звітом російського аналітика про війну в Україні та настрої у російських спецслужбах. Було наведено низку аргументів: бліцкриг не вдався, глава Чечні Р. Кадіров «злітає з катушок» і готовий іти проти В. Путіна, влітку світ чекає голод через відсутність зерна з України і РФ, РФ не може оголосити мобілізацію, її економіка витримає лише до червня 2022 р. тощо. Алгоритм її поширення можна описати так: 1) джерелом інформації став засновник проєкту Gulagu.net В. Осечкін із посиланням на «інсайдерів»; 2) чутку поширили окремі українські медіа [49]; 3) чутку підхопили користувачі у чатах, групах, коментарях тощо. Аналогічним чином: 1) колишній співвласник ЮКОС Л. Невзлін поширив чутку-бажання, нібито у міністра оборони РФ С. Шойгу – інфаркт, в Міноборони – погром, заарештовано 20 генералів і політтехнолога В. Суркова за крадіжки виділених на війну коштів, 150 працівників ФСБ звинуватили у витоку даних і заарештували; 2) чутку підхопили українські медіа [4; 66; 96], ЛСД, Telegram-канали; 3) чутку підхопили користувачі. Можемо припустити, що такі чутки може запускати противник з метою «приспати» протидіюючу сторону, аби докладала менше зусиль для перемоги. Аналогічним чином поширюються чутки із протилежним емоційним вектором: наприклад, 19 квітня 2022 р. російський політолог О. Морозов запустив чутку-страховисько, що В. Путін

планує вийти на лінію Тернопіль-Луцьк за 6-8 місяців, отримати контроль над 75 % території України і запропонувати Києву капітулювати; медіа і лідери думок поширили її. Згодом стало очевидно, що це був малоймовірний план [55]. Але з огляду на те, що такі чутки подають у форматі «інсайдів» (витоку секретної інформації або даних із обмеженим доступом), їх неможливо перевірити.

Варіантом цього алгоритму, який ілюструє окремий аспект поширення чуток, є й такий: 29 жовтня 2022 р. російський публіцист С. Талк написав у Twitter про нібито загибель генерала О. Лапіна, який командував угрупованням російських військ «Центр». Чутку поширили медіа і користувачі соцмереж. Згодом автор визнав, що пожартував. Серед інших, український «24 канал» розмістив жарт як «повідомлення джерел у спецслужбах», а згодом підтвердив, що це – неправда [97]. Це корелює з результатами дослідження чуток у Twitter У. Джонг і М. Дукерс, яке показало, що гумор може викликати непорозуміння в соцмережах, якщо його неправильно інтерпретувати [203].

До цього алгоритму вважаємо за потрібне віднести також створення чуток російськими або білоруськими Telegram-каналами або акаунтами у соцмережах, які користуються певною довірою. Так, канал Nexta на початку ПМВ поширив чутку, нібито Польща відправила в Україну літаки-винищувачі і надала для користування свої аеропорти, що згодом спростувала офіційна Варшава. Чутку-страховисько, що «мародери йдуть у квартири, де горить світло», поширила сторінка волонтерського руху @bezdomnie.ua на Facebook. Якщо до ПМВ сторінка писала про допомогу нужденним, то після його початку почала просувати проросійську точку зору щодо війни. Як показав аналіз відкритих джерел волонтерами, автором сторінки є священник УПЦ МП З. Керстюк, який під виглядом «інсайдів» ширив чутки, які сіють паніку, зокрема: що в Україні буде голод, із посиленням на дані ООН (насправді ці дані стосувалися країн, в які Україна постачала продукти); нібито супутникові

знімки 6 березня 2022 р. показали, що РФ зібрала біля кордонів більше військ і техніки, ніж до ПМВ, тощо [27].

4. Чутки першими поширюють медіа, одразу «легалізуючи» їх в інформаційному полі. Подальше поширення може відбуватися за різними сценаріями, але медіа відіграють у ньому основну роль.

Цей патерн може мати декілька варіантів.

А) Поширення чуток через «клікбейтну», маніпулятивну подачу інформації (зокрема заголовків) заради збільшення відвідуваності сайту, наприклад, за алгоритмом «заява посадовця – «клікбейтний» матеріал медіа – користувачі»: 1) голова м. Рівне О. Третяк 12 липня 2022 р. заявив, ніби має багато звернень, що «переселенці відпочивають, поки рівняни захищають державу»; 2) телеканал «Рівне-1» поширив новину під заголовком «ВПО у місті ухиляються від мобілізації та працевлаштування». Агресивна чутка поширилася у Facebook, Telegram, коментарях акаунтів з ознаками ботів.

Наведемо ще декілька прикладів цього алгоритму. 16 липня 2022 р. сайт ТСН дав у заголовку тезу, що підкріплює чутку «В ЗСУ пояснили, чому із західних регіонів мобілізують більше військових, ніж з інших», яка відповідає пропагандистським меседжам РФ, покликаним розділити суспільство [13]. У брифінгу начальника Управління персоналу штабу Сухопутних військ ЗСУ Р. Горбача йшлося про те, що на заході України наразі більше громадян у зв'язку з евакуацією, тобто плани щодо мобілізації є пропорційними до кількості населення.

29 вересня «УП», ТСН, DW, Zahid.net та ін. поширили інформацію, що США надали Україні перелік реформ, без проведення яких відмовлять у військовій підтримці [78]. Посольство США підтвердило надання списку пріоритетних реформ, але уточнило, що він не впливає на військову підтримку [75; 31].

13 вересня 2023 одеські Telegram-канали поширили чутку-страховисько «в Одесі море кишить зміями». Інформаційним приводом став факт, що на міському пляжі помітили одну змію.

Б) Поширення чуток як «інсайдерської» інформації. Такий алгоритм дозволяє при подальшому поширенні посилатися вже не на «інсайди», а на відомі українські медіа чи журналістів-публікаторів. Прикладом є чутка від 22 червня 2023 р., ніби голова Миколаївської обласної військової адміністрації В. Кім може очолити Київську військову адміністрацію, яку 1) поширив «Цензор.нет» із посиланням на свої джерела [61] (на тлі інциденту із зачиненим укриттям у Києві під час ракетної атаки 1 червня, через що загинули люди); 2) В. Кім заперечив цю інформацію.

Наведемо інший приклад, коли регулярне поширення «інсайдів» у медіа негативно вплинуло на психологічний стан суспільства. У серпні 2023 р. «УП» повідомила, що В. Залужного, можливо, замінять на О. Сирського, з посиланням на чутки у «силовому крилі команди президента». Оскільки йшлося про прогнози, цю чутку неможливо було ні спростувати, ні підтвердити. Вона згодом неодноразово ширилася в медіа з посиланням на «інсайдерів». У листопаді «УП» поширила чутку з посиланням на джерело в ОП, якому нібито очільник Пентагону Л. Остін нібито розповів, що В. Залужний скаржився йому на ОП і озвучував велику потребу у снарядах. Коли колишній народний депутат Б. Береза з'ясував, що особистого спілкування у генералів і подібних звернень не було, в «УП» змінили формулювання на «у приватних бесідах з американськими генералами Залужний скаржився на втручання ОП». Тож можемо припустити, що джерело в ОП надало виданню недостовірну інформацію.

Інший приклад: 1) 7 серпня 2023 р. сайт «РБК-Україна» повідомив, що Україна продовжує постачати титан оборонній промисловості Росії через посередників, посилаючись на «джерела у титановій галузі»; 2) медіа підхопили цю інформацію, але ніхто не підтвердив і не заперечив її,

спираючись на факти; 3) ФДМУ заперечив чутку [100]. Утім, медіа, які поширили чутку, не змінили своїх матеріалів.

У такий штиб можуть ширитися і чутки про хід бойових дій. Так, чутка-бажання, що ЗСУ увійшли в Донецький аеропорт, поширилася на тлі новин про звільнення м. Ізюм на Харківщині. Її поширив «24 канал» з посиланням на джерела у розвідці, канал журналіста А. Цаплієнка, на них посилалися інші.

Приклади поширення чутливої інформації без достатньої кількості публічних доказів є також у практиці авторитетних західних медіа. Так, New York Times (NYT) поширили «розслідування», начебто ЗРК «Бук» української ППО 6 вересня 2023 р. влучив по ринку в Костянтинівці і вбив 16 людей, назвавши це «трагічною випадковістю» через падіння ракети [178]. Подібну інформацію поширила російська OSINT-організація Conflict Intelligence Team. Натомість у Центрі досліджень армії, конверсії та роззброєння заявили, що «Бук» не може уражати наземні об'єкти. Згідно із заявою СБУ, удару було завдано ракетами С-300 з боку РФ, а автор статті NYT Т. Гіббонс-Нефф раніше просував російські наративи у виданні, і це вже четверта подібна стаття. Раніше він писав, що Україна використовує касетні боєприпаси у населених пунктах, її військові торгують танками та артилерією, звинувачував у марнотратстві волонтерів зі США, які допомагають Україні. Як заявив колишній співробітник СБУ Ю. Михальчишин, Росія замовила цю статтю в NYT до прибуття В. Зеленського до США для участі в Генасамблеї ООН. Інший приклад – WP написала про те, що Україна бомбила московський Кремль, із посиланням на анонімних українських та американських чиновників 25 жовтня 2023 р.

Подібні випадки, коли авторитетні медіа поширюють чутки з посиланням на власні джерела, ускладнюються тим, що в разі поширення неправдивої інформації її авторами можуть бути як недобросовісні медіа чи журналісти, так і їхні джерела, які можуть переслідувати власні цілі або не володіти інформацією. Окремо звернемо увагу на прийом, описаний

науковцем полковником ЗСУ О.Чекмишевим у Facebook як технологія «відмивання емоцій» у медіа на основі анонімних джерел, за аналогією з «відмиванням (легалізацією) інформації». Він аналізує статтю журналіста Саймона Шустера у Time і виокремлює певну послідовність подій, описану у ній: 1) «*Був наказ В. Зеленського атакувати Горлівку, але військові відмовилися*», пише С. Шустер із посиланням на анонімні джерела; 2) на підставі цього факту журналіст робить два висновки про настрої в українській владі: президент безнадійно вірить у перемогу попри настрої оточення; вище військове керівництво України втратило однастайність. Дослідник звертає увагу: журналістські стандарти, як виняток, дозволяють посилалися на анонімні джерела щодо фактів, але ніколи – стосовно до оцінок чи почуттів, адже, на відміну від фактів, емоції перевірити неможливо. Єдиний факт про наказ атакувати Горлівку, який підкріплює ці тези, – також бездоказовий і надходить від анонімного джерела. Жодне інше з джерел про це не повідомляє, бо й експерти не вважали такий наступ доцільним. Відтак О.Чекмишев підсумовує, що факт вигадано [117]. Подальший текст збудовано суто на емоціях, крім опису корупції, який створює для них «прагматичне неемоційне тло». Саме факти корупції дали С.Шустеру змогу маніпулювати «самотністю» Зеленського та «неслухняністю» командирів, вважає вчений. Це дає нам можливість припустити, що після такої «легалізації» (або «відмивання») емоцій президента і командування ними можуть надалі оперувати вже як доведеними фактами. Чутки, які базуються на «інсайдерській» інформації, можуть бути частиною спеціальних інформаційних операцій спецслужб. Використовуючи метод кейсів, спробуємо перевірити гіпотезу, що чутка про те, нібито Україна краде зброю, яку постачають партнери, і продає крадене на чорному ринку озброєнь, з високою ймовірністю є таким випадком.

Перші чутки, що Україна «потенційно» може брати участь у таємному збуті зброї, отриманої з Заходу, з'явилися у західній пресі з кінця квітня 2022

р. Одночасно щонайменше з початку квітня російські медіа та Telegram-канали формували та підтримували наратив, ніби зброя з України масово перетікає на чорні ринки [90]. У квітні статтю про те, що у США насправді не знають, що відбувається з наданою Україні зброєю, поширило CNN [216]. У травні Дж. Хадсон у WP також висловив побоювання щодо здатності США відстежувати можливу контрабанду зброї в Україні, яку назвав «давнім центром торгівлі зброєю». Побоювання спиралися на заяви експертів організацій контролю над озброєннями про неможливість такого відстеження, але жодних фактів контрабанди вони не навели. Свої роздуми автори вміщували у контекст інформації про кількість наданої Україні зброї і запити щодо подальшої допомоги. Поширення набула й стаття Financial Times (FT) «НАТО і ЄС б'ють тривогу щодо ризику контрабанди зброї Україною» від 12 липня з посиланням на анонімні джерела [185]. У лютому 2023 р. російські медіа поширили іншу статтю FT одного з авторів названого вище матеріалу Г. Фоя, який із посиланням на колишню прем'єр-міністерку Молдови Н. Гаврилицю «зафіксував зростання» контрабанди зброї з України. Насправді, за свідченням МЗС України, Г. Фой перекрутив її слова, а Молдова не робила заяв про це [114]. Слід також додати, що 2 червня 2022 р. The Guardian [296], Daily Express [164] та інші західні медіа цитували побоювання глави Інтерполу Ю. Штока, що зброя, яку відправляють в Україну, опиниться в руках злочинців. Ці його заяви ґрунтувалися на досвіді попередніх воєн і не містили фактів про подібні інциденти конкретно в Україні. Чутки підхопили російські медіа, Telegram-канали, а також західні політики, які виступають проти військової допомоги Україні, такі як конгрессмен від Республіканської партії В. Спартц або М. Тейлор-Грін, які підтримують Д. Трампа. У жовтні 2022 р. фінське медіа YLE поширило чутку про нібито нелегальне потрапляння зброї з України у руки криміналітету Фінляндії, а раніше Нідерландів, Швеції і Данії. Після дзвінка фактчекерів StopFake авторці для з'ясування походження інформації редакція відредагувала статтю, змінивши

формулювання на *«фінська розвідка припускає, що зброя з України могла опинитися в руках кримінальних елементів»*. Авторка заявила, що довіряє джерелу – комісару з боротьби зі злочинністю К. Альгрену з Національного бюро розслідувань Фінляндії, хоча він не надав жодних фактів. Інформацію згодом спростувала офіційна Фінляндія [106].

21 липня спікер Європолу Я. Оп Ген Орта у коментарі DPA заявив про *«ознаки контрабанди зброї з України», «виявлені випадки торгівлі вогнепальною зброєю та військовими товарами на чорному ринку» та «ризик того, що вона потрапить до рук організованої злочинності чи терористів»*. Це поширили Der Spiegel [288], згодом - російські пропагандистські медіа. На вимогу журналістів та українських офіційних осіб дати пояснення з'ясувалося, що випадків контрабанди виявлено не було. Під тиском медійної спільноти Європол випустив офіційне спростування [177].

Атака ХАМАС на Ізраїль надала нового імпульсу подібним чуткам. Голова МЗС РФ С. Лавров заявив, що західна зброя *«розповзається по всьому світу»*. Одночасно конгресвумен М. Тейлор-Грін «оживила» старі чутки і закликала перевірити серійні номери американської зброї, яку застосував ХАМАС, натякнувши, що вона могла надійти з України. У ЦПД припускають, що ця інформаційна атака спрямована також на дезорієнтацію Заходу та створення напруги між Україною та Ізраїлем через наративи «ізраїльтяни гинуть від «української» зброї» і «США віддали Україні зброю, призначену для Ізраїлю» [59].

Оскільки постачання західної зброї Україні є одним із головних факторів її успіхів на полі бою, дискредитація цієї підтримки є ключовим завданням російської пропаганди. Кількість і ознаки скоординованості необґрунтованих заяв про продаж цієї зброї дозволяють з високою ймовірністю припустити, що бездоказові чутки про контрабанду зброї є частиною спеціальної інформаційної операції РФ проти України.

В) Посилання на російські анонімні джерела інформації. Це – окремий випадок попереднього алгоритму, за якого «інсайдерські» джерела інформації є російськими. Це при подальшому поширенні дозволяє посилатися вже не на російські джерела, а на відомі українські медіа. Покажемо на прикладі: 1) 16 серпня 2023 р. Telegram-канал «Генерал СВР», який ведуть нібито від імені колишнього генерала Служби зовнішньої розвідки Росії, написав із посиланням на джерела у Кремлі, що *«Путін ухвалив рішення підірвати Запорізьку АЕС»*; 2) об 11.15 сайт ТСН опублікував новину під таким заголовком із посиланням на канал; 3) Новину поширили багато анонімних Telegram-каналів («Труха Україна», «Х.....й Днепр», «Україна про Головне» тощо) з посиланням на ТСН. На 13.00 новина набрала 43 тис. переглядів на сайті ТСН та 99 тис. переглядів у Telegram [26]. Голова Запорізької ОВА Ю. Малашко заявив, що інформація не відповідає дійсності. Згодом ТСН змінив заголовок на «Російські телеграм-канали поширюють інформацію, що Путін ухвалив рішення підірвати Запорізьку АЕС» [3]. З точки зору журналістських стандартів, новину не слід було поширювати без перевірки в офіційних і експертних джерелах або щонайменше обрати останній заголовок.

Показовим у цьому контексті є кейс поширення у медіа чуток про військовий переворот у Китаї 24 вересня 2022 р [10; 103]. Напередодні ексміністра юстиції КНР Фу Чженьхуа засудили до довічного ув'язнення за звинуваченнями у корупції, у хабарництві звинуватили колишнього віце-міністра громадської безпеки Сунь Ліцзюня, ексначальників поліції Шанхаю, Чунцина і Шаньсі. За оцінками аналітиків, це створило «тепличне середовище» для таємничості і підозр. Іншим фактором було наближення партійного з'їзду, який раз на 5 років затверджує склад вищої влади Китаю, і закритість цього процесу, а відтак – посилення «урядового контролю над наративами і придушення незгодних голосів» напередодні з'їзду. Після цього: 1) сторінки, пов'язані з опозиційним рухом Фалуньгун, поширили чутки, нібито лідера Китаю Сі Цзіньпіна помістили під домашній арешт, разом із

відео, на яких видно військову техніку, і інформацією про масові скасування авіарейсів; 2) чутки потрапили у тренди Twitter, що дозволило їм поширитися у медіа всього світу; 3) чутки було спростовано. Як зауважили аналітики, чутливий політичний момент у Китаї на тлі безпрецедентних арештів і судів допоміг наративам, що їх тривалий час просував маловідомий рух Фалуньгун, «пробитися» у мейнстрім: *«Це насправді історія про непрозорість і невизначеність китайського процесу передачі влади високого рівня»* [166]. В український сегмент соцмереж чутка потрапила з російських Telegram-каналів.

5. Експертні коментарі у медіа, блогах і соцмережах як фактор «легалізації» чуток.

Спричинити появу чуток можуть також неоднозначні експертні заяви. Прикладом може бути поширення чутки *«на Україну вже спрямовано ядерні ракети»* на каналі «Україна 24» колишнім полковником СБУ, який, як згодом з'ясувалося, уже 20 років там не працював. Того ж дня секретар РНБО О. Данилов спростував це. 24 липня 2022 р. політолог Т. Березовець сказав в інтерв'ю М. Фейгіну, що не виключає використання тактичної ядерної зброї Путіним і вважає, що з великою ймовірністю удару можуть завдати по Хмельницькій атомній станції (ХАЕС). Першопричиною таких експертних заяв, як і обговорення цієї теми, стала «ядерна» риторика В. Путіна. У вересні 2022 р. на окремих сайтах і в соцмережах поширили маніпулятивну мапу Києва з позначенням районів, які затопить у разі руйнування Київської ГЕС: за 3 хв після аварії 4-метрова хвиля накриє Оболонський район, ще за 2 хв – Троєщину, ще за 10 – Поділ, за 15 – Русанівку. Загалом може підтопити близько 30 міст, сотні селищ та сіл. Такий прогноз зробив самозваний «еколог» В. Кредо. Науковці спростували його висновки.

Часто такі чутки-прогнози (які за експресивною ознакою можуть належати як до чуток-страховиськ, так і до чуток-бажань або агресивних чуток) щодо бойових дій поширюють люди, які позиціюють себе як військові

експерти. Декілька прикладів поширення чуток на тлі підготовки військ РФ до виходу з Херсона: *«Росіяни евакуюються і вивозять майно, бо хочуть вдарити по місту неконвенційною зброєю, є ризик тактичного ядерного удару по правобережжю»* – Ю. Швець, 16 жовтня 2022 р.; *«Взяття Херсона відкладається, оскільки у нас недостатньо зброї»* – О. Жданов у жовтні 2022 р., напередодні виходу РФ із Херсона.

6. Чутки як реакція на заяви політиків і посадовців.

Низка чуток у вибірці, які поширилися як реакція на суперечливі або радикальні заяви політиків, підтверджують тезу опитаних експертів під час глибинних інтерв'ю, згідно з якою кожна дія або слово політика може породити чутки. Приклади – чутки-страховиська: «Путін застосує ядерну зброю» 21 вересня 2022 р. (після промови В. Путіна) [76]; «До зими росіяни захоплять усю Україну» 22 вересня 2022 р. (після промови В. Путіна про мобілізацію), після чого Telegram-канал «Генерал СВР» поширив чутку-страховисько, що «насправді мобілізують не 300 тис. людей, як казав Путін, а мільйон». Циклічні чутки про те, що Угорщина, Румунія і Польща хочуть захопити частини України, циркулювали, зокрема, базуючись на заявах місцевих радикальних політиків.

Агресивна чутка про звільнення міністра оборони О. Резнікова поширилася у лютому 2023 р., одразу після журналістського розслідування щодо закупівлі яєць для армії по 17 грн, на підставі заяв народних депутатів від партії «Слуга Народу» М. Безуглої і Д. Арахамії. Згодом вони це спростували. Подібну чутку у той самий час поширив народний депутат від партії «Голос» Я. Железняк. Згодом чутка, що О. Резнікова призначать послом у Великій Британії, а замість нього можуть призначити К. Буданова, поширилася 1 серпня 2023 р. після заяви у Telegram народного депутата від «Європейської Солідарності» О. Гончаренка. 10 серпня «УП» з посиланням на джерела у владі написала, що В. Зеленський шукає заміну О. Резнікову, а кандидатами є О. Кубраков і О. Камишін [28].

Іншу агресивну чутку про те, що 9 смертей українських пілотів не можуть бути випадковістю, 30 серпня 2023 р. поширили депутатки від «Європейської Солідарності» В. Сюмар, І. Геращенко, екснардепка О. Богомолець (троє тоді загинули в зіткненні навчальних літаків на Житомирщині 25 серпня, шестеро – на Бахмутському напрямку 29 серпня, згодом ЗСУ уточнили, що це – 4 пілотів і 2 борттехніків). Її активно ширили користувачі.

7 листопада 2023 р. народний депутат від партії «Європейська Солідарність» В. Ар'єв поширив у Facebook із посиланням на «надійне джерело» агресивну чутку, що міністр оборони Р. Умеров вніс подання про звільнення В. Залужного. Згодом, коли чутка набула поширення, він спростував її. Р. Умеров назвав це намаганням розколоти українське суспільство. 13 листопада декілька опозиційних лідерів думок поширили чутку з «поінформованих і офіційних» джерел, що ДБР шукає, як «повісити» на В. Залужного швидку «здачу» півдня України. Нібито ОП планує звільнити з посади Командувача об'єднаних сил ЗСУ генерала С. Наєва, оголосити йому підозру у розмінуванні Чонгара і «здачі» Маріуполя, а потім «через ручний суд закрити у СІЗО». Мовляв, таким чином, уникнувши прямої атаки на Залужного, його ослаблюватимуть через заміну команди Генштабу. Згодом про те, що Залужний проходить як свідок у кримінальному слідстві щодо «здачі» півдня України, але це може змінитися на щось серйозніше, з посиланням на «деякі повідомлення» написали BBC та The Economist. У листопаді-грудні низку чуток про головнокомандувача поширила народна депутатка, заступниця голови Комітету ВР з питань нацбезпеки М. Безугла: він *«не має плану щодо війни»* і *«замовляє статті у західній пресі»*. Таким чином, саме заяви політиків великою мірою «легалізували» чутки про негаразди між Зеленським і Залужним та про можливе звільнення останнього.

Категорії чуток, які наведемо далі, пропонуємо умовно віднести до «сірої зони», коли вони не «легалізуються» в інформаційному просторі

безпосередньо, а створюють психологічне тло, найчастіше негативне, за рахунок нагромаджувального ефекту. Ця категорія чуток небезпечна тим, що рідко потрапляє у поле зору фактчекерів і офіційних комунікаторів. Втім, за відносно тривалий час, зазвичай рік і більше, ефект масованості може у підсумку призвести до «легалізації» чуток, коли про неї згадає ЛСД або експерт у медіа, а усі наступні поширювачі посилятимуться на них. Наш аналіз показав, що здебільшого це чутки-страховиська або агресивні чутки, які експлуатують емоції страху, гніву, розчарування, тобто спрямовані на деморалізацію.

7. Провокаційні відео на YouTube, TikTok тощо – месенджери, соцмережі – користувачі.

За цим алгоритмом, зокрема, поширювалися агресивні чутки про те, що у Польщі погано ставляться до українських біженців – *«як до худоби»* і дешевої робочої сили. Етапи поширення були такі: 1) на YouTube і в TikTok з'явилося відео низької якості, де нібито польська поліція зустрічає українських біженців грубою лайкою; 2) відео поширили канали і сторінки у Telegram, Facebook, YouTube (згодом видалене за дискримінаційні висловлювання), Twitter, Livejournal, російських онлайн-медіа з висновками-узагальненнями про погане ставлення поляків; 3) чутку підхопили нові аудиторії користувачів з відповідних соцмереж. Згодом стало відомо, що відео було записане двома провокаторами.

За цим патерном з кінця весни 2022 р. і протягом усього періоду дослідження поширювалися чутки, які підривали довіру до мобілізаційної кампанії. Часто їх супроводжували відео з YouTube та TikTok, правдивість яких важко перевірити або фактчекери довели їхню неправдивість. Згодом відео ширили у соцмережах, месенджерах і на сайтах, зокрема у Twitter – для іноземної аудиторії. У Facebook ці відео часто поширювали на правах реклами.

Чутки можуть мігрувати між соцмережами протягом тривалого періоду часу. Наприклад, агресивна чутка *«у США почали з'являтися трансукраїнки»*,

яка ширилася у TikTok у березні 2023 р., з'явилася у Facebook і месенджерах у серпні 2023 р.

8. ЛСД (зазвичай маловідомі або популярні у вузькій аудиторії) – інколи неякісні медіа – мережі ботів – користувачі.

За таким алгоритмом поширювались як чутки «широкого профілю», так і розраховані на вузькі аудиторії, наприклад, прихильників блогерів-«антивакцинаторів», які послідовно просували й антидержавницькі наративи. Так, у грудні 2022 р. на тлі обстрілів РФ українських енергетичних об'єктів, що призводило до віялових відключень, ширилися чутки, що електрику вмикають і вимикають несправедливо (в одних регіонах/будинках/районах частіше, ніж в інших, регіони при цьому називали різні), що їх просували блогери, раніше відомі підтримкою руху проти вакцинації від Covid-19 і прихильні до теорій змови: А. Гура, О. Стахів, Т. Трояк та ін. Подібним чином блогер Р. Реведжук поширював чутки про великі втрати ЗСУ з вини В. Залужного, на кшталт: «Сьогодні отримав дані від своїх джерел з СБУ: Станом на сьогодні цифра загиблих солдат ЗСУ понад 310 тис. Хвала Залужному», хоча СБУ не володіє статистикою втрат. Таким само чином 14 липня 2022 р. було поширено чутку, що у Будинку офіцерів м. Вінниця, куди влучили російські ракети, був військовий об'єкт. Про це написав у Facebook місцевий активіст О. Столяров. Хоча він не має широкої аудиторії, скриншоти його допису поширили відомі проросійські блогери-пропагандисти А. Шарій і Ю. Подоляка, російські Telegram-канали і боти. Меседж про «ключові військові об'єкти у центрі міста» поширив і волонтер із великою аудиторією Ю. Касьянов.

Одним із прикладів такого алгоритму є поширення чутки на початку 2024 р., що 108 захисників Авдіївки їхали у відпустку на різдвяні свята автобусом, тому що на автомобілі не було коштів, і загинули. У структурі цієї чутки можна виокремити декілька маніпулятивних прийомів. Її запустили ввечері на Різдво, коли аудиторія вразлива до впливів, з заувагою, що автор

«два дні думав, чи писати». Допис завершувався узагальненням: «Я вже не знаю, що має статися, щоб чинна влада вже перестала приховувати наші втрати і почала вшановувати загиблих». Чутку 1) поширив у своєму Facebook-акаунті політтехнолог В. Бала; 2) підхопили маловідомі і пропагандистські ресурси у Facebook, Telegram, TikTok, російські медіа; 3) поширили користувачі; 4) спростував Генштаб ЗСУ, відомі волонтери і журналісти після перевірки у власних джерелах; 5) автор продовжував наполягати на правдивості інформації. За подібним алгоритмом 27 грудня 2023 р. журналіст Р. Демчук поширив чутку, що помічниця-консультантка В. Залужного Т. Єфремова отримала це місце не завдяки професійним якостям; у грудні 2023 р. колишній народний депутат І. Мосійчук поширив чутку, що міністр оборони Р. Умеров «сховав сина у США від мобілізації», тоді як його синові – 10 років.

Усі ці дописи об'єднує те, що першоджерелом є конкретні особи, активні в соцмережах, найчастіше з певним, відносно невисоким рівнем впливу і суперечливою репутацією. Такі чутки швидко ширяться за рахунок високої емоційності і подекуди вразливого психологічного стану суспільства в конкретний момент. В усіх випадках навіть після спростувань автори не вибачалися і не виправляли дописів або робили незначні зміни, не визнаючи, що поширили неправду. Це дозволяє припустити, що її могли поширювати свідомо з метою дискредитації ЗСУ або окремих посадовців.

Дещо вирізняється на загальному тлі оцей випадок: сотні сайтів і Telegram-каналів і тисячі користувачів поширили чутку-бажання – заяву колишнього народного депутата В. Купрія з посиланням на «два незалежні джерела», що ЗСУ зайняли чотири вулиці у Херсоні 23 липня 2022 р., у той час як говорити про звільнення окремих вулиць є некоректним, а місто звільнили аж у листопаді. У цьому випадку можна припустити, що політик нарощував популярність «переможною» риторикою, яка має широкий попит у користувачів.

Втім, ЛСД можуть поширювати чутки без очевидного наміру, а базуючись на власних переконаннях. Таким прикладом є допис у Facebook 20 серпня 2023 р. письменниці О. Забужко у контексті ракетного обстрілу Чернігова, що «по Закарпаттю досі не прилітало «ВИНЯТКОВО тому, що Путін ще в 2014-му пообіцяв його Орбану; що в Галичині прилітало досі «лише по військових цілях» ... ВИНЯТКОВО тому, що в Кремлі досі сподіваються «договоріцца» з польськими правими...; що те саме стосується «безпечної» Буковини, вся «безпека» якої походить від кремлівських надій «договоріцца» з Румунією». Оскільки ця чутка не має новинного характеру, вона не поширилася у медіа, але потенційно могла вплинути на громадську думку – допис поширили 7,8 тис. користувачів.

9. Анонімні або закриті профілі у соцмережах, які створюють враження масовості, – користувачі.

Цим засобом найчастіше користувалися, щоб поширювати чутки, схожі на міські легенди, які не називають конкретних імен героїв та джерел і, за визначенням Н. ДіФонзо й П. Бордіа, більше подібні на казки, ніж на новини. За допомогою мережі таких профілів поширювалися усі типи чуток у вибірці:

- Найчастіше за цим алгоритмом поширювалися агресивні чутки, як-от високоемоційні дописи про те, що переселенці зі сходу України поводяться на заході «як туристи», «п'ють горілку», а мобілізують лише жителів заходу. Як у соцмережах і месенджерах, так і «з вуст в уста» ширився текст про те, як переселенці зі сходу України нищать орендовані квартири та будинки, поводяться «як невдячні свині», який мав однаковий зміст, але відрізнявся подробицями. Велика кількість акаунтів, які підтримували подібні розмови, створювали у реальних користувачів враження масовості, а емоційність дописів і коментарів спонукала поширити повідомлення або включитися у дискусії. 9 червня 2022 р. подібним чином ширилася агресивна чутка, що Меджліс кримських татар готує заколот проти України.

Досить поширеним явищем є «розкрутка» фейкових акаунтів (ботів або тролів) за допомогою емоційних дописів, у результаті чого вони стають свого роду ЛСД (мікроінфлуенсерами). Таким чином у січні 2022 р. маловідомі акаунти з ознаками ботів, але великою кількістю підписників, поширювали чутку, що волонтер С. Притула краде благодійні внески.

За подібним алгоритмом ширилася чутка про воїна, який дістався додому з фронту, а тимчасом його байдужа дружина поїхала у санаторій. Як пояснили фахівці Центру стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки, такими «історіями» російські пропагандисти намагаються укорінити наратив про «збайдужіле суспільство» в Україні й надати проблемі масового характеру. Фактчекери встановили, що ця історія не має джерела та підкріплюється меседжем, що «воїнів ніхто не чекає вдома», адже всі її пости та репости вкрай схожі.

- Інша категорія чуток, яка поширювалася за цим алгоритмом – емоційно насичені чутки, покликані посіяти паніку і страх. На початку березня 2022 р. у соцмережах поширювали безліч повідомлень на кшталт «Усе пропало!», «Допоможіть Києву (Херсону, Чернігову тощо залежно від оперативної обстановки)»; «Нас усі кинули!» (від імені військових) і подібні. Зокрема, їх розсилали з новостворених акаунтів з українською символікою українською та російською мовами. Подібним чином поширювали повідомлення про дітей-сиріт, яких нібито терміново потрібно усиновити («У Ворохту привезли 45 дітей, батьків убито, 10 з них 2022 р. н. Можливо хтось хоче усиновити, розкиньте по групах, тел. ...»). Насправді таке всиновлення заборонене законом. У травні 2022 р. такі акаунти масово поширювали повідомлення, що понад 1000 дітей були згвалтовані у Бучі, у вигляді «історії очевидиці, яка вчора повернулась з Польщі в Україну». Уривок: *«Дівчатка, хлопчики. ... Без зубів... бо вибили. Понівечене тіло... Зашиті статеві органи і не лише... наслідок твалтувань... мовчать як німі... їм 14 років, а вони замовкли!!!»*

- Чутки-бажання рідше ширилися цим шляхом. Приклад – історія про чоловіка, який нібито лишив власну машину з ключами запалювання на вулиці для тих, хто її потребуватиме. Інший приклад – у вересні 2023 р. ширилася чутка, що на Одещині сім'я, котра відпочивала на морі, знайшла пляшку, всередині якої був лист дитячим почерком: *«Сподіваємось, цей лист попаде в руки українців. Вся наша сім'я чекає на звільнення від росіян. Крим — це Україна. Ми вас дуже чекаємо. Я, моя сестричка Маша, мама і папа»*. Її поширили сотні тисяч користувачів, включно з ЛСД, у Telegram і соцмережах. Фактчекери знайшли джерела, які першими поширили чутку – активістів ГО «ВимкниРосійське» і видання «Український погляд» [44], де уточнили, що отримали інформацію електронною поштою «від представника підпілля на ТОТ». Фактчекери звернули увагу, що напередодні, у 20-х числах серпня російські медіа написали, що жителі села Ялик під Стамбулом знайшли пляшку з запискою російською мовою – посланням від семирічного Діми Панкова із Криму», і припускають, що лист українською може бути контрпропагандою.

Окремі чутки були циклічними і запускалися періодично. Найчастіше це – чутки-страховиська, наприклад: «Від сьогодні прослуховуються усі телефони», «Не можна пити воду з крану» тощо. Такою була й агресивна чутка, ніби мобілізацію проводять переважно в селах, поширення якої зафіксовано з травня 2022 р. і пізніше. Варіація чутки – «частіше мобілізують бідних, а до людей на дорогах авто не підходять». Подібні меседжі були весь час, але активізувалися з початку контрнаступу 2023 р. Так само циклічно ширилася й чутка, що Польща хоче захопити захід України, яку з більшою чи меншою інтенсивністю ми фіксували протягом усього дослідження, особливо на заході України. Також це чутки про настрої в ЗСУ: «коли бійці повернуться з фронту, Україну очікує соціальний вибух». Циклічною є чутка про загрозу ядерного удару, ураження від якого може полегшити йодид калію. Вона повторювалась щоразу при поверненні теми ядерного удару у порядок денний.

10. Рекламні дописи у Facebook (часто згенеровані за допомогою засобів ШІ) – користувачі.

Тенденція набула помітних масштабів улітку 2023 р., коли велику кількість відео та текстових чуток було створено і поширено, як можна припустити за певними ознаками, за допомогою ШІ. Такими ознаками є сторінки з незрозумілими назвами, які поширювали чулки, химерні граматичні і синтаксичні помилки, яких навряд чи здатна припуститися людина, однотипність дописів. Найчастіше це – емоційно насичені тексти, які здебільшого містили агресивні чулки, наприклад, налаштовували аудиторію проти ВПО, влади, військових тощо.

1 травня 2023 р. Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки зафіксував рекламну кампанію в Facebook, що просувала наратив про конфлікт і про те, що В. Залужного нібито готують на роль президента. Рекламну кампанію запустили зі створеної 29 квітня Facebook-сторінки «Active join». Хоча сама сторінка й порожня, її рекламні оголошення з'являлися у стрічках користувачів.

11. Згенеровані засобами ШІ відео, які мімікували під сюжети програм новин відомих телеканалів із популярними ведучими, на TikTok – соцмережі і месенджери, зокрема рекламне поширення – користувачі.

Для створення великої кількості таких чуток використовують технологію дипфейків – підробок телесюжетів відомих телеканалів із відомими ведучими. Прикладом можуть бути численні відео нібито з ведучою каналу «1+1» А. Мазур. Найчастіше вони містили неправдиві чулки-бажання про надання соціальних благ або скасування оплати за послуги, як-от комунальні послуги чи постачання газу, а також агресивні чулки про нібито нововведення влади: нові непопулярні закони, масове вилучення у громадян автомобілів для потреб фронту тощо. Першоджерелом таких відео часто була платформа TikTok, згодом вони поширювалися у месенджерах і на всіх

платформах, які надають можливість поширення коротких відео (Reels): Facebook, YouTube тощо.

Лише у жовтні 2023 р. таким чином поширилися чутки: *«Українці від сьогодні звільняються від сплати кредитів у зв'язку з війною»* (19 жовтня), *«У Львові жінка кинула коктейль Молотова в ТЦК»* (20 жовтня), *«Кожен українець може платити 64 к за кВт, потрібно написати заяву в ДТЕК»* (20 жовтня), *«Ю. Тимошенко придбала за кордоном майна на 25 млн»* із закликом підписати петицію за конфіскацію її майна і передачу його пенсіонерам (20 жовтня), *«уже з 22 жовтня почнуть повертати кошти за доставку газу»* (21-22 жовтня), *«війська США вже в Ізраїлі»*; *«автомобіль Путіна вибухнув на в'їзді з аеропорту»*; *«сухий закон в Україні з 23 жовтня»* (21 жовтня). Бачимо, що подібні дописи не лише провокують сильні емоційні реакції, часто з протилежним вектором, «розхитуючи» емоційний стан суспільства, а й створюють інформаційний шум, який ускладнює для громадян орієнтування в ситуації.

12. Коментарі в соціальних медіа.

Часто чутки поширювалися не в окремих дописах, а у коментарях до популярних дописів. Зокрема, це робили облікові записи з ознаками ботів. Припускаємо, що мета використання такого прийому – оминати критичне сприйняття інформації, адже чутки подаються не як основне повідомлення, а як тло до нього. Наприклад, таким чином ширилися чутки, що 15 учнів одного з училищ у Горлівці наклали на себе руки після того, як РФ «мобілізувала» їх у свою армію, або про смерть російського політика В. Жириновського до того, як це сталося. 8 травня 2022 р. так ширилася неправдива чутка, що медикиня полку «Азов» К. Поліщук (позивний «Пташка») загинула у полоні. 14 липня 2002 р. – циклічна чутка, що в Україні – малоефективна система ППО (у контексті ракетного обстрілу Будинку офіцерів у Вінниці), 23 липня – що на фронті зникла ціла бригада ЗСУ, 28 липня – що *«військових із полону привозили в госпіталь в одному з обласних центрів... усі були кастровані»*. 20 серпня

2023 р. так ширилася чутка, що *«У половини членів партії «Слуга народу» діти вже прилаштовані за кордоном, тому доля України їх не болить»*. 6 жовтня 2023 р. – що *«європейці готові тікати від росіян, не вірять, що НАТО допоможе (поляки – за Віслу, німці – на інші континенти)»*. В іншій подібній чутці йшлося, що Китай готується до війни 2027 р., у ЄС це знають і військові там масово звільняються з армії, бо не хочуть воювати. Обидві чутки можна віднести до агресивних і припустити, що вони мають на меті посіяти розчарування у партнерах України.

13. Поширення чуток розсилкою на телефонні номери військових або цивільних із метою примусити їх здаватися.

Мешканці м. Ізюм на Харківщині, біля якого стояли російські війська, отримали повідомлення у месенджері WhatsApp із російських номерів про домовленості влади міста здати його окупантам. На недостовірність вказує те, що місцева влада не має таких повноважень.

14. Російські джерела інформації – користувачі на ТОТ.

На ТОТ джерела, які відкрито підтримують і, ймовірно, фінансуються РФ, регулярно поширюють чутки певної тематики. Наприклад, Telegram-канал HersonVestnik, орієнтований на аудиторію Херсонщини, з моменту визволення Херсона у листопаді 2022 р. на регулярній основі очорнює командирів підрозділів ЗСУ, роблячи акцент на тих, які базуються на півдні України. Це – чутки про корупцію командирів, знущання над бійцями, кримінальні злочини «людей у формі ЗСУ» у Херсоні: грабунки, викрадення чоловіків, майна тощо. Інші «херсонські» канали намагаються дискредитувати місцеву владу, поліцію тощо. Подібний канал Donbassr під час боїв за Бахмут ширив чутки, що українські евакуаційна група «Фенікс» та загін поліції «Білі янголи» забирають дітей у батьків у Бахмуті і віддають на всиновлення іноземцям або продають на органи. Можна припустити, що подібні чутки покликані підірвати довіру до українських силових структур, а у другому випадку – перешкодити евакуації з прифронтових зон.

15. Анонімні «інсайди» онлайн – деколи українські медіа або ЛСД – користувачі.

Прикладом може бути агресивна чутка на каналі «Печерский холм» про те, що О. Єрмак хоче «здати» Україну і вмовляє В. Зеленського *«зберегти обличчя Росії на перемовинах»* у квітні 2022 р. Такі чутки стосуються нібито «кулуарних» подій, тому не піддаються перевірці. Зокрема, цей канал у той самий період поширив чутку, що Д. Арахамія на зустрічах із командирами підрозділів умовляв їх погодитися іти на компроміси з Росією.

Подібним чином ширилися чутки про смерть і хвороби глави Чечні Р. Кадірова: нібито у нього відмовили нирки після трансплантації і він помер (згодом К. Буданов сказав, що проблеми з нирками Кадіров мав, але одужав). За аналогічним алгоритмом у вересні 2023 р. ширилися чутки, що під час ракетного удару по штабу ЧФ РФ у Севастополі було вбито російського командувача Чорноморського флоту адмірала В. Соколова. Першоджерелом стало командування ООС. Згодом стало відомо, що Соколова звільнили з посади командувача ЧФ [85].

Українські Telegram-канали також активно користуються прийомом поширення «інсайдерської» інформації. Так, на початку листопада 2023 р. поширилася чутка, що вибори відбудуться навесні 2024 р. Джерелом стали коментарі Telegram-каналу «Труха», тоді як офіційні особи, як-от міністр закордонних справ Д. Кулеба, говорили лише про таку ймовірність. У випадку з Telegram-каналами можна припустити як реальний витік інформації, так і використання цих каналів для інформаційних операцій різними гравцями, зокрема супротивником. У випадку з медіа до цих варіантів додається також імовірність просування власних інтересів інсайдером, який на умовах анонімності дає інформацію виданню.

16. Російські анонімні джерела інформації (найчастіше Telegram-канали) – інколи українські ЛСД або медіа – користувачі.

Виокремимо канали, які ідентифіковано як агентів впливу РФ в Україні. Алгоритм поширення чуток через них – аналогічний із попереднім, але тематика і коло цілей їх поширення більш обмежене: дискредитація ЗСУ, держави і влади, сіяння ворожнечі у військово-політичному керівництві, провокування недовіри до західних партнерів тощо.

Telegram-канал «nach_shtabu» 6 березня 2022 р. поширював бездоказову чутку, що генерал Наєв має нерухомість на московській Рубльовці. За заявою СБУ, цей канал ведеться з РФ. Він поширив також чутку-страховисько, що в районі Маріуполя 53 бригада ЗСУ зазнає великих втрат, та агресивну чутку, що 3000 дол. США у західних областях беруть за виїзд військовозобов'язаних із України. Така чулка потенційно налаштовує аудиторію не лише проти влади, а й проти заходу України в цілому. Інший такий канал «Черговий ООС» у перші місяці вторгнення ширив чутку, що тепер Росію цікавитиме захоплення лише великих міст в Україні. Подібним чином з літа 2022 р. ширили міф про «повальну мобілізацію» в різних локаціях за допомогою мережі Telegram-каналів «Де роздають повістки».

Група нібито «інсайдерських» каналів, які СБУ ідентифікувала як російські, фокусувалися на просуванні агресивних чуток. Вони майже з початку вторгнення регулярно просували чулки, що містили наратив про конфлікт між В. Зеленським і В. Залужним. Тематика при цьому була різна – від поточних «інсайдів» щодо суперечок між ними до припущень, що В. Залужний має домовленість про політичне майбутнє з П. Порошенком. Вони також регулярно ширили чутку, що двоє старших синів секретаря РНБО О. Данілова за день до вторгнення виїхали в США, третій – до Франції. 29 вересня той заперечив її в інтерв'ю. Також ці канали регулярно ширили циклічну чутку, що бійці ЗСУ незадоволені західною технікою, бо вона швидко виходить з ладу: неякісна, зламана, призначалася для утилізації тощо.

Вони ширили також теорії змови, на кшталт *«Транснаціональні корпорації хочуть звільнити територію України від українців»*, *«Захід хоче*

знищити слов'ян» тощо; у серпні 2023 – що «південь України поділять по Дніпру» (з посиланням на втаємничених знайомих), а також «мера Івано-Франківська хочуть покарати за ініціативу впровадження електросамокатів і велосипедів на цвинтарі, аби швидше пересуватися, бо ОП забороняє говорити правду про величезні кладовища» у червні 2023 р.

Інший приклад – чутка-бажання, що секретаря Ради безпеки РФ М. Патрушева отруїли, бо це означає зміну влади в Росії незабаром. Джерело – російський Telegram-канал «Генерал СВР», згодом чутка поширилася у Facebook і українських медіа [57]. Цей канал часто поширював хибні чутки, наприклад, 19 жовтня 2022 р. повідомив, що В. Путін наполягає на необхідності наступу на Київ з боку Білорусі та на Харків з Білгородщини. Цю чутку-страховисько підхопив у своєму Telegram-каналі журналіст А. Цаплієнко, який має близько 300 тис. підписників (раніше він також підхоплював неправдиві чутки без перевірки, наприклад, про переворот у Китаї або вибухи на трьох американських військових базах на Близькому Сході 24 жовтня 2023 р., про які на 25 хв. раніше написав запорізький колаборант В. Рогов). Подібні чутки шилися соцмережами кілька днів напередодні, що свідчить про спробу збудити паніку. Канал також регулярно писав про нібито важкі хвороби Путіна та інциденти на кшталт падіння зі сходів.

Подібним чином можуть ширитися чутки про події на полі бою. Так, вранці 22 липня 2022 р. чутку-бажання про оточення 2000 росіян у Високопільлі на Херсонщині поширив Telegram-канал «Кремлевская табакерка», за кілька хвилин – блогер Р. Демчук, ввечері – Telegram-канал «Вертикаль», який вважають наближеним до ОП. За словами військового аналітика К. Машовця, насправді це було неповне оточення менш ніж 1000 людей.

Повністю побудованою на «інсайдерській» інформації є чутка-бажання, що президент РФ В. Путін скоро помре або вже помер. 8 вересня 2023 р. журналіст та телеведучий Савік Шустер запевнив, що Путін дуже хворий і не

доживе до кінця року, про що нібито йому повідомив консиліум лікарів. Шустер згадав, що російський професор-історик В. Соловей стверджував: Путін відмовився від усіх окультних та містичних обрядів, бо це марно [37]. Раніше, у січні 2023 р., К. Буданов заявляв, що диктатор хворий на рак та невдовзі може померти. Колишній співробітник Федеральної служби охорони Росії Г. Каракулов, який утік із країни 2022 р., заявив, що Путін дуже хвилюється за своє здоров'я та має параною, яка змусила його з 2020 р. засісти в бункері. Згодом канал «Генерал СВР» і В. Соловей повідомили, що Путін помер 26 жовтня приблизно о 20.40. Представник ГУР А. Юсов припустив, що мета «вкиду» – перевірити лояльність до Путіна російських еліт. «Детектор медіа», аналізуючи чутки про смерть, важку хворобу або швидку відставку Путіна протягом 10 років, доходить висновку, що це явище вигідне Кремлю, адже, по-перше, про це розповідають так часто, що у разі, якщо це справді станеться, можуть не повірити навіть авторитетним джерелам; по-друге, ті, хто повірив, можуть «скласти руки та чекати на відставку або смерть президента Росії», замість самому намагатися щось зробити [77].

Іншим прикладом є чутка про загибель В. Залужного, що ширилася щонайменше з 10 травня [84] по 10 червня 2023 р. у Telegram, Facebook та на інших платформах (використовувалась платна реклама). І суто російські, зокрема орієнтовані на ТОТ, і псевдоукраїнські Telegram-канали просували меседж, що В. Залужний або зник, або серйозно поранений.

Слід зазначити, що як відверто російські, так і нібито українські канали впливу використовують широке розмаїття прийомів маніпуляції, як-от перекручування інформації західних медіа. Скажімо, псевдоукраїнські канали поширили чутку, що Україну не візьмуть у НАТО через шантаж з боку В. Зеленського, посилаючись на статті в західних медіа.

Наведемо приклад використання подібних каналів поширення інформації для запуску чуток на закордонну аудиторію. Нігерійський сайт «PUNCH» опублікував статтю, у якій йдеться про віллу в єгипетському місті

Ель-Гуна, яку нібито за 5 млн дол. США придбала теща В. Зеленського. У своїй статті автор матеріалу посиляється на «копії» контракту придбання вілли О. Кияшко, які були передані єгипетським журналістом-розслідувачем М. Аль-Алаві. Журналіст не надав жодних об'єктивних підтверджень наявності вілли в тещі президента [105].

Ці канали не ставали легітимним джерелом інформації для українських медіа, але їхні тези активно поширювались каналами неформальних комунікацій, що дозволяє припустити, що вони були частиною ширшої мережі впливу. Крім того, чутки, які спочатку з'явилися у російських джерелах, могли згодом перепублікувати у медіа з посиланням на українських ЛСД, які поширили їх без посилань або з посиланням на власні джерела.

Проаналізований масив чуток, експертних оцінок, виокремлених алгоритмів поширення чуток в інтернет-просторі дозволив розробити авторський алгоритм поширення чуток в інтернет-просторі (Рис. 2.1). Цей алгоритм містить чотири етапи: 1) чутка запускається через маловідомі або невідомі сторінки чи акаунти у соцмережах, чатах, сайти, канали у месенджерах; 2) чутка «легітимізується» через канали, які користуються певною довірою (медіа, ЛСД, до яких також віднесемо активістів та експертів, комунікаційні канали державних органів і посадовців); 3) посилену таким чином чутку поширюють мережі ботів (у разі органічного поширення чуток цей етап можна пропустити); 4) як наслідок, чутка досягає максимально широкої аудиторії.

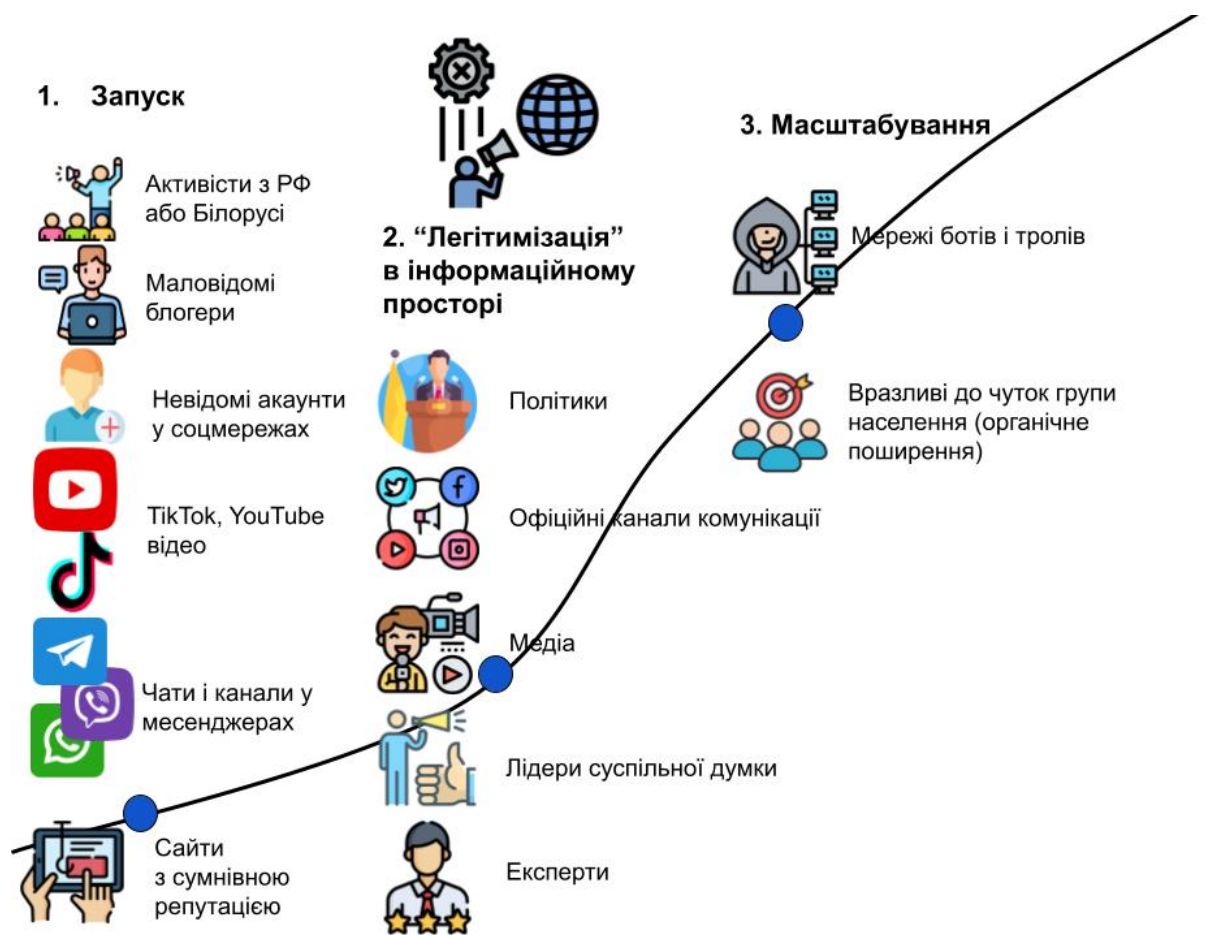

Рис. 2.1. Алгоритм поширення чуток в інтернет-просторі (авторська розробка). Цей рисунок було створено з використанням зображень з *Flaticon.com*.

Розроблений нами універсальний алгоритм поширення чуток може мати варіації за умови, коли пропущено: а) перший, б) другий і/ або третій етапи, тобто запуск чутки може відбутися на будь-якому етапі, її масштабування може здійснюватися без легалізації або навпаки. У випадку (а) першоджерелом чутки є медіа або ЛСД, часто – коли йдеться про прогнози. У цьому разі чутка «легалізується» в інформаційному просторі і досягає максимальної аудиторії. У випадку (б), найчастіше у ситуації агресивних чуток, які не несуть новинного навантаження і поширюються за принципом міських легенд, їх поширюють мережі закритих акаунтів з ознаками неавтентичної поведінки.

З огляду на самотранслявальну природу чуток життєвий цикл чутки зумовлено динамікою її поширення. Будь-яка завада поширенню визначатиме згасання і смерть чутки. А. Білинська, говорячи про деформацію комунікаційного простору, пропонує мати на увазі формування альтернативної дійсності з власною специфічною правдою, перегин комунікації в бік дискутування однієї тематики. Ці деформації можна уявити як хвилясті лінії на горизонтальній прямій, де потрібні зацікавленій групі теми то штучно підносяться на пік популярності, то природним чином втрачають її за браку нових подробиць та даних для обговорення. Оскільки ці атаки бувають не завжди, комунікаційний простір можна зобразити прямою лінією, на якій час від часу виникають хвилі та піки в бік зростання чи спадання активності дискусії [7]. Такі деформації є невід'ємною частиною інформаційних війн. Характеризуючи інформаційну війну як частину гібридної війни, В. Носов вказує, що це – сукупність інформаційних атак, об'єднаних спільним задумом [62]. Водночас інформаційні атаки, одним з інструментів яких можуть бути чутки, властиві не лише для гібридної війни, коли вони підсилюють або готують ґрунт для конвенційних військових дій: у певні періоди часу їх застосовують для досягнення політичних, особистих або бізнес-цілей.

У контексті деформації комунікаційного простору, як зазначає А. Білинська, жодну тематику неможливо протримати на піку популярності, стимулюючи соціальний діалог. Це триватиме рівно доти, доки в інформаційну атаку вкладатимуть гроші й ресурси. З іншого боку, це неможливо робити безперервно: по-перше, щоб цільова аудиторія не втомилася від цієї інформації, по-друге, аби не виявити коло зацікавлених осіб [7].

«Життєві цикли» чуток різняться за тривалістю й характером перебігу. Деякі «помирають» природним чином, оскільки аудиторія «втомлюється» від теми, її витісняють нові події. Чутки зникають також у ситуації усунення

страхів і напруги, що зумовлюють їх, а також у разі успішного їх спростування. Дослідники звертають увагу на широкий спектр тривалості життя чуток: від чутки-миттєвості (наприклад, «зараз буде обстріл») до чутки-епокси (наприклад, про те, що смерть Сталіна була невинуватою). Дослідники чуток у мікроблогах виділяють такі стадії життя чуток: а) народження; б) стадія росту; в) стадія розпаду. Вони зазначають: чуток в мікроблозі, як у реальному світі, також мають життєвий цикл зі стадіями народження, зростання та занепаду, але без смерті, адже чутка залишається «жити» в інтернеті [157].

О. Бойко вказує на такі суттєві чинники швидкості поширення чуток та тривалості її існування, тобто життєвого циклу: 1) час та ситуація поширення – «потрібний момент», коли а) людина найкраще сприймає інформацію (відштовхуючись від цього, планують телепрограми і дописи в соціальних мережах); б) бракує інформації з важливих питань; в) виникає кризова ситуація, що породжує тривогу й невизначеність; 2) особа ретранслятора: інформацію від авторитетного з точки зору віку, статусу тощо спікера, який має довіру аудиторії, сприймуть менш критично. Він окреслює ідеального комунікатора для поширення чуток: а) типовий представник цільової аудиторії (пенсіонерів, викладачів, вірян та ін.); б) «трохи нижче середнього» у своїй ніші; в) не надто поінформований; г) більше говорить, ніж думає; д) надмірно активно спілкується; 3) зміст та форма подання: актуальна тема, емоційність, якнайбільша правдоподібність, простий і зрозумілий зміст, відповідність форми подачі конкретній ситуації. Існує прийом «чуток про чуток», який знімає відповідальність з поширювача: «Ви чули, що ходять чуток про те, що...»; 4) динаміка циркуляції: за два тижні чутка втрачає актуальність або витісняється. Тому політтехнологи у перший тиждень запуску чуток намагаються розмістити її в медіа і дати «друге дихання» або модифікацію; 5) середовище – у соціально однорідному колі чуток ширяться краще. Запускають чуток найчастіше в місцях загального спілкування: базар, черга,

транспорт тощо. Нові форми просування чуток: соціологічні і телефонні опитування, «вкидання» потрібних фактів на інтерв'ю, ток-шоу, теледебатах тощо. Чутка «розходить» в місті середніх розмірів за 3-4 дні, якщо влучно визначити маршрути цільової аудиторії. Медіа ж поширюють чутки ще швидше [9].

Дослідники американського проєкту FactCheck зауважили, що чутки, які ширяться електронною поштою, спершу розповсюджуються, згодом – в ідеалі після розвінчання – вщухають на деякий час, а потім спалахують знову. Вони порівнюють чутки з натовпом зомбі, яких неможливо до кінця вбити. Життєві цикли різних історій, які розвінчували ці дослідники, різнилися: якщо окремі чутки час від часу відроджувалися з короткими періодами тиші, то інші «здавалися мертвими місяцями чи роками». У статті, яка вийшла напередодні виборів 2016 р. у США, вони наводять приклади: чутки, що Б. Обама, який у той момент був кандидатом у президенти, є мусульманином, трохи вщухли, але фурор щодо його свідцтва про народження пригас лише ненадовго, а потім спалахнув знову. Так само поголоска, що Обама назвав національний гімн «войовничим», яку фактчекери розвінчали у квітні, повернулася у вересні того ж року, претендуючи на актуальність. Іншою подібною «зомбі-історією» вони назвали вигадку, що Велика Британія призупиняє вивчення Голокосту, аби не образити учнів-мусульман. Зникнувши на місяці, ця чутка згодом поверталася. Подібним чином поширюються фейкові послання, які приписують відомим людям [198].

Дослідження Дж. Хуанг і Ч. Су чуток у Twitter показали, що кількість ретвітів повільно зростає в перші дві години (рис. 2.2). Протягом наступних 5 годин настає стадія росту – зростання прискорюється з невеликими коливаннями. За 5 годин, після досягнення піку, ця кількість зменшується, адже багато користувачів уже взаємодіяли з цими ретвітами. Це стадія занепаду. Спростування чуток також провокують певні коливання [201]. Таким чином, якщо чутку не підкріплювати, вона припиняє поширюватися за

декілька годин. Отже, довше «життя» чутки може свідчити про спеціальні зусилля, які вкладаються в її поширення: залучення нових каналів, додавання нових подробиць тощо.

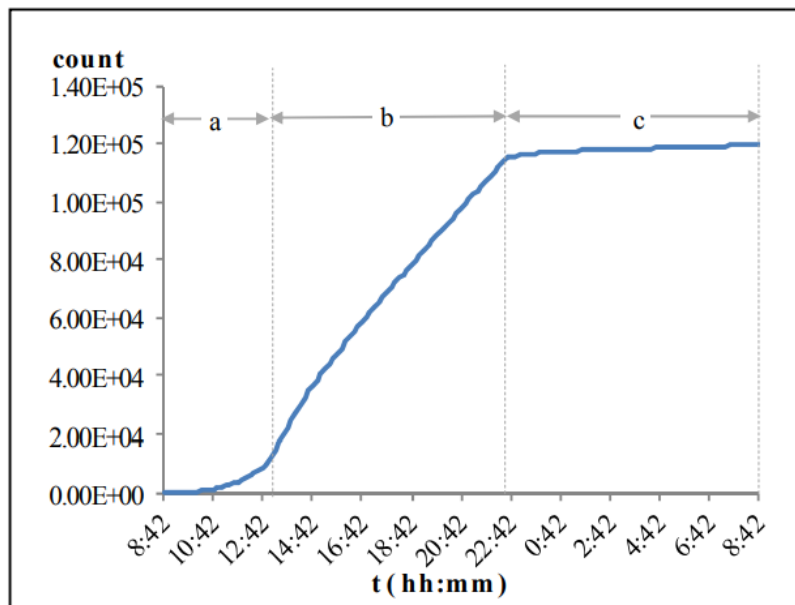

Figure 3. The cumulative retweets count in 24h after rumor breaking. (a)birth stage; (b)growth stage; (c) decay stage

Рис. 2.2. Кумулятивна кількість ретвітів за 24 години після руйнування чутки: а) стадія народження; б) стадія зростання; с) стадія розпаду

Оцінюючи життєвий цикл чуток, слід урахувати також скорочення часового горизонту в інформаційному просторі України після 24 лютого 2022 р. Керівник центру внутрішньополітичних досліджень НІСД, д. е. н., с. н. с. В. Потапенко зауважив, що війна зробила часовий горизонт коротшим: учасники політичного процесу, експерти, медіа «перебувають у порядку денному один-три тижні, і те, що сталося позавчора, вже не є важливим» [67].

За Т. Шибутані, поширення чуток іноді розглядають як форму колективного вирішення проблем, яка передбачає надання, обмін та оцінку інформації [273]. Відтак коригувальну поведінку все частіше визнають частиною життєвого циклу чуток. Тому дослідження, які раніше зосереджувалися на механізмах поширення чуток, почали охоплювати і їх корекцію. Було запропоновано різні стратегії контролю чуток, такі як

ігнорування, підтвердження, спростування та заперечення [170]. Одним із найефективніших способів реагування, за результатами дослідження М. Такаюсу та ін., є заява авторитетного джерела, яке спростовує чутки [260]. Інтернет не лише сприяв ширшому проникненню чуток, а й дозволив користувачам реагувати на них і поширювати виправлення тим самим каналом [176; 186]. У Twitter виправлення іноді поширюються швидше, ніж власне чутки [304].

Команда дослідників на чолі з А. Зубіагою простежила життєвий цикл 300 потоків чуток у соціальних мережах (майже 5000 твітів) щодо дев'яти новин. Вони визначили, що правдиві чутки підтверджувалися протягом двох годин після поширення у Twitter, тоді як розвінчання неправдивих займало в середньому 14 год, адже пошук контрдоказів триває довше. Вони зауважили, що медіа схильні поширювати неперевірені чутки, послуговуючись «мовою страхування», як-от «за повідомленнями», або приписуючи повідомлення іншим джерелам, таким як поліція. Це прискорює їх поширення, адже аудиторія схильна ділитися інформацією від медіа, яка здається правдоподібною [141].

Д. Дейлі та Д. Кендалл у 1960-х рр. зауважили подібність між поширенням чуток і передачею інфекційних хвороб і почали вивчати поширення чуток на основі теорії передачі інфекцій. Вони запропонували для цього модель ДК, за якою населення поділяють на три групи, що й заклало наріжний камінь для майбутніх досліджень [165]. Цю модель оптимізували Д. Макі та М. Томпсон, назвавши свою модель МК [222].

Інші дослідники поклали в основу досліджень структуру зв'язків соціальних мереж [303; 187; 145]. Д. Занетте та ін. створили модель поширення чуток на основі «мереж тісного (малого) світу» і встановили його поріг [302]. Пізніше Й. Морено та ін. розробили математичну модель на базі безмасштабної мережі і виявили, що в ній чутки впливовіші та поширюються швидше, ніж у однорідній мережі [232]. Л. Чжао та ін. дійшли висновку, що

структура мережі значно впливає на поширення чуток [264]. Щоб зробити модель реалістичнішою, дослідники розглядали різні підходи [307; 308; 309; 262; 158; 298], створивши такі моделі як SIR [188], SIQRS [214], SHIR [192], UABU [239], I2S2R [305], DSIR [301], G-SCNDR [136], що сприяло поліпшенню розуміння механізмів поширення чуток.

Більшість складних мереж у реальному житті мають спільні компоненти та взаємодіють між собою. Наприклад, необізнана людина може отримати чутки в одній із соцмереж і з певною ймовірністю поділитися ними зі своєю мережею «друзів» в інших соцмережах. Ця інтерактивна поведінка дозволяє чуткам поширюватися швидко та широко, що інколи призводить до негативних наслідків. Важливим фактором у передачі чутки стає часова затримка, коли реципієнт вирішує, чи поширити чутку далі. Відтак дослідники вдосконалюють моделі поширення чуток: наприклад, для опису динаміки розповсюдження чуток у кількох каналах пропонують двошарову модель, яка враховує цю затримку. За деякими висновками, чутки менше поширюються завдяки вчасному спростуванню й офіційній комунікації [172].

Результати дослідження сінгапурських учених А. Чуа та ін. доводять, що достовірність джерела та правдоподібність чутки корелюють із повторною її передачею у Twitter, а виправлення ретвітять частіше, ніж самі чутки [283]. Американський суспільний телеканал NPR, дослідивши за допомоги аналітичної компанії Graphika поширення чутки про вплив вакцини від Covid-19 на фертильність жінок, так окреслює нелінійний життєвий цикл неправдивих чуток: 1) почати із зерна правди; 2) знайти інфлуенсера, щоб поширювати сумніви і запитання; 3) створити кілька пов'язаних міфів; 4) підняти хвилю в мейнстримних медіа; 5) пристосувати чутку до поширення в месенджерах; 6) повторити цей цикл з новою брехнею [153].

Поширення більшості чуток можна описати як інформаційну хвилю різного масштабу і ступеня інтенсивності, коли відповідна чутка чи декілька чуток поступово насичують інформаційний простір, а згодом «гасяться»

спростуванням чи іншою комунікаційною дією або «вмирають» при зміні інформаційного порядку денного. Нами неодноразово було відстежено повторні хвилі поширення чуток: наприклад, чутку про небезпеку вживання питної води через проблеми з хлором ширили чатами Viber кількома хвилями: на початку березня 2022 р. і пізніше того самого місяця. Розвитку ці хвилі не набули завдяки вчасному офіційному спростуванню. Подібним чином 2022 р. поширювали чутки про загрозу нових атак ДРГ у Києві. 15-16 березня чутки про «другу хвилю ДРГ» ширили у чатах будинків у Viber, Facebook, а 9 квітня той самий текст дослівно поширив російський опозиціонер І. Пономарьов, який бездоказово посилався на КМДА. Щоразу чутки підхоплювали користувачі соцмереж.

Проведене дослідження дозволило реконструювати життєвий цикл чуток. Слід зазначити, що виведені дослідниками моделі (за винятком математичних) фактично повторюють модель життєвого циклу І. Адізеса [137], що не враховує психологічну й вірусну природу чуток. Життєвий цикл чуток відрізняється від життєвого циклу компанії, запропонованого І. Адізесом, адже є більш багаторівневим явищем. Дослідниця В. Тогобицька окреслює тривалість життєвого циклу чуток: «Ті, хто займається управлінням громадською думкою, знають «правило 45 хвилин – 6 годин – 3 дні – 2 тижні». Власне, це періоди поширення чуток, знаючи які, можна керувати чутками і зменшувати значення негативної і почасти правдивої інформації. Якщо пропущений один період, то запобігти подальшому поширенню інформації до наступного періоду стає набагато складніше» [98]. Спираючись на теоретичну базу та проаналізувавши близько 700 чуток, ми розробили авторську модель життєвого циклу чуток з урахуванням часового виміру життя чуток та специфіки їх життєвих циклів. Ми пропонуємо визначати життєвий цикл чуток в цілому, не фокусуючись на окремих платформах, адже чутки не існують у замкненому просторі, а переходять між різними платформами, які динамічно змінюються, і офлайн-середовищем.

Аналіз емпіричного матеріалу та моніторинг інформаційного простору дозволяє проаналізувати життєвий цикл двох резонансних чуток: чутки про прибуття евакуйованих з м. Ухань, Китай, у селище Нові Санжари на Полтавщині (поширено в лютому 2020 р.) і чутки про смерть або важке поранення Головнокомандувача ЗСУ генерала В. Залужного, яка ширилася у травні-червні 2023 р. Опишемо життєвий цикл чутки, яка спровокувала суспільні заворушення на початку пандемії Covid-19 (табл. 2.1).

Таблиця 2.1. Типологія чутки про прибуття евакуйованих із м. Ухань у селі Нові Санжари на Полтавщині

Критерії	Види
Спонтанність виникнення	Виникла спонтанно, поширюється навмисно
Ступінь достовірності	Правдоподібна
Тип емоційної реакції реципієнта	Чутка-страховисько
Об'єкт спрямованості	Жителі селища Нові Санжари
Масштаби розповсюдження	Локальний (Нові Санжари)
Інтенсивність	Високої інтенсивності
Ступінь впливу на психіку людей	Викликають антисоціальну поведінку серед певної частини певних соціальних груп
Зміст	Пов'язана з громадським здоров'ям

20 лютого 2020 р. 94 людини, евакуйовані з китайського Уханя, поселили на обсервацію у селищі Нові Санжари Полтавської області. Місцеві жителі зі страху заразитися влаштували акцію протесту, заблокували дорогу й чинили опір правоохоронцям. Постраждали дев'ять поліцейських та одна цивільна особа. 13 учасників отримали підозри у скоєнні злочинів, пов'язаних із груповим порушенням громадського порядку. Про ситуацію написали світові медіа. Вона спричинила інформаційну хвилю – багато користувачів Facebook написали, що їм соромно за жителів Нових Санжар. Цей наратив «сорому» поширювали також російські й проросійські медіа та блогери.

Журналістське розслідування виявило, що центром нагнітання паніки стали соціальні медіа. Зокрема, провокативні дописи було поширено через соціальну мережу Facebook та групи у месенджері Viber. Вперше про приїзд евакуйованих повідомив о 10.00 19 лютого у Facebook колишній депутат, відомий проросійськими поглядами. Потім чутку синхронно поширили у місцевих Facebook- та Instagram-акаунтах. Після 19.00 у Viber почали створювати спільноти, до яких долучили тисячі жителів Полтавщини. В одному з таких чатів кожні 10–20 хв ширили чутки-страховиська та заклики до агресії: перекривати дороги, залізницю, робити коктейлі Молотова, спалити госпіталь та атакувати місцеві адміністрації. Чутки набували усе більш страшних подробиць. 20 найактивніших користувачів також закликали дивитися проросійські телеканали. Журналістське розслідування «Текстів.орг» встановило, що адміністратори груп у месенджерах не є місцевими і, можливо, пов'язані зі спецслужбами РФ, що дозволило їм отримати номери телефонів жителів (у чати за день було додано 6 тис. людей із понад 8 тис. жителів селища). Таких спільнот було декілька, і вони охопили значну частину населення Нових Санжар [15].

Офіційних даних про вибір Нових Санжар для евакуації 19 лютого не було. Голова селищної ради та інші представники місцевої влади заявили, що дізналися про це з чуток в інтернеті, які фактично заповнили вакуум правдивої інформації. Прем'єр-міністр потім пояснив відсутність комунікації турботою про безпеку евакуйованих. Ситуація у Нових Санжарах показала, що неготовність держави реагувати на інформаційні виклики зумовлено не лише зовнішнім впливом, а й низькою якістю внутрішньої комунікації [131].

Для глибшого розуміння динаміки поширення чуток про розміщення евакуйованих у Нових Санжарах окреслимо новини, які йому передували (див. Додаток Д). Проаналізувавши відкриті джерела, ми сформували таймлайн основних медіаподій, пов'язаних із прибуттям евакуйованих в

Україну (на рис. 2.3 – над кривою поширення), додавши, на противагу, офіційне інформування щодо цього (на рис. 2.3 – під кривою поширення).

Рис. 2.3. Авторська модель життєвого циклу чутки про прибуття евакуйованих із м. Ухань у селище Нові Санжари на Полтавщині. Рисунок створено з використанням зображень з *Flaticon.com*

Порівняємо цей показник із даними Google Trends (Рис. 2.4). Крива популярності пошукових запитів нагадує криву поширення чутки. В обох випадках це, вочевидь, пов'язано з фактом прибуття літака.

Рис. 2.4. Динаміка популярності пошукових запитів «Евакуація з Китаю», «Літак з Китаю» з 7 по 21 лютого 2020 р.

За аналогічною методологією дослідимо чутку про загибель чи важке поранення Головнокомандувача ЗСУ В. Залужного.

Таблиця 2.2. Типологія чутки про смерть або важке поранення В. Залужного

Критерії	Види
Спонтанність виникнення	Виникла і поширюється навмисно
Ступінь достовірності	Абсолютно недостовірна
Тип емоційної реакції реципієнта	Чутка-бажання (для російської аудиторії), страховисько (для української аудиторії)
Об'єкт спрямованості	Військові (насамперед), цивільні
Масштаби розповсюдження	Росія, Україна
Інтенсивність	Середньої інтенсивності
Ступінь впливу на психіку людей	Розбурхують суспільну думку, але не викликають антисоціальної поведінки
Зміст	Воєнні

Проаналізувавши відкриті джерела, ми сформували таймлайн основних чуток на цю тему (на рис. 2.5 – над кривою поширення), додавши, на противагу, спростування цих чуток і появи В. Залужного в інформаційному полі (на рис. 2.5 – під кривою поширення). Кожне зростання стимулювалося поширенням російськими джерелами нових чуток з дещо зміненими сюжетами або їх варіаціями. Вони не реагували або висміювали офіційні спростування української сторони, як і появи В. Залужного в публічному полі, наприклад, на офіційних заходах, що можна пояснити тим, що здебільшого ці чутки поширювалися в каналах, розрахованих на російську аудиторію. Утім, з наростанням інформаційної хвилі і залученням псевдоукраїнських Telegram-каналів, які, за даними СБУ, ведуться з РФ [87], ці чутки почали проникати в українське інформаційне поле і сягнули піку розповсюдження. На цьому прикладі можемо побачити, що чутки природним чином згасають протягом 1-3 днів і можуть підтримуватися довше за умови введення нових інформаційних приводів. У підсумку, дієвою стала неформальна реакція з потенціалом вірусного поширення – коротке відео офіцера ЗСУ А. Штефана «Штірліца» з В. Залужним у Telegram-каналі А. Штефана, що привело до стрімкого згасання чуток.

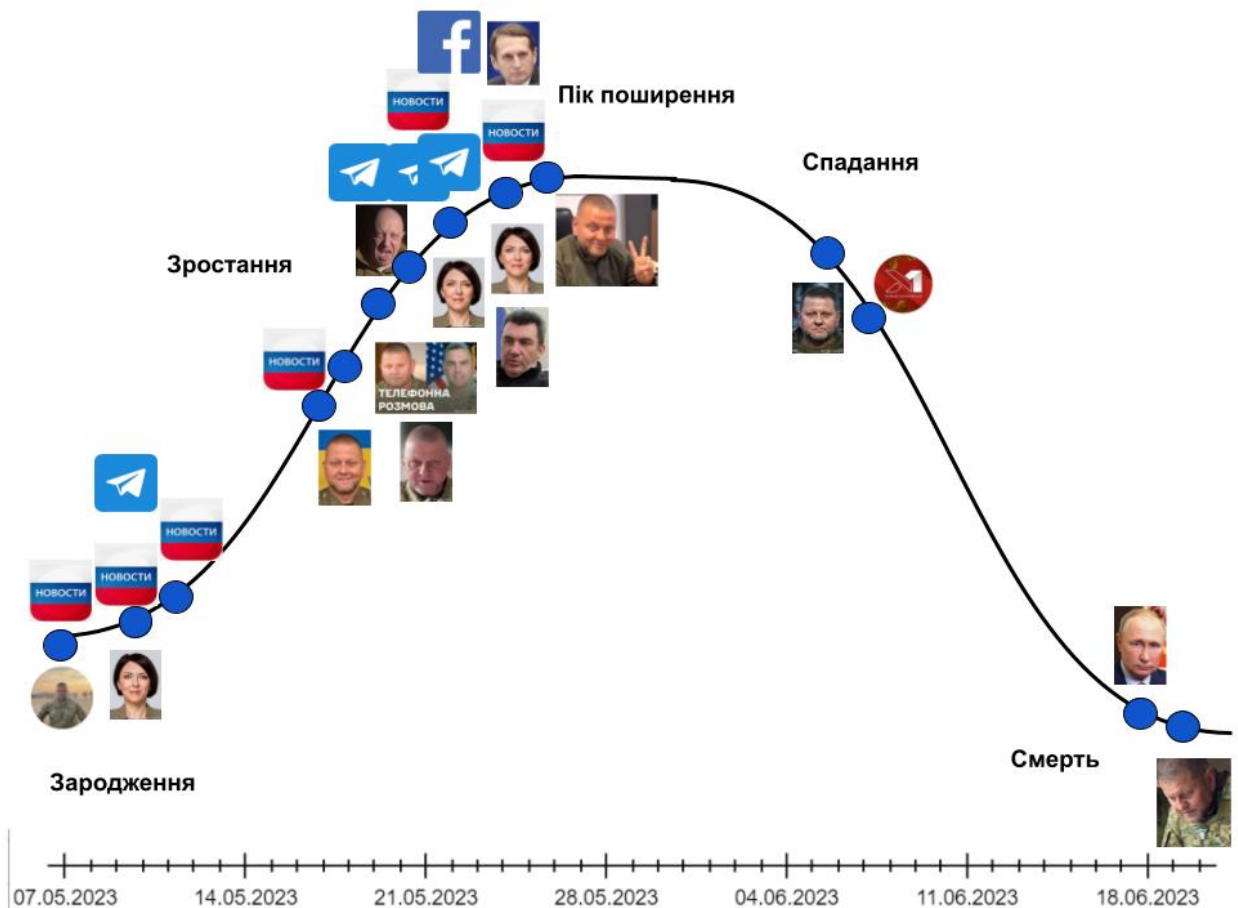

Рис. 2.5. Життєвий цикл чутки про смерть або важке поранення В. Залужного. Рисунок створено з використанням зображень з Flaticon.com

Порівняємо цей показник із даними Google Trends (Рис. 2.6).

Рис. 2.6. Динаміка популярності пошукових запитів «Залужный погиб», «Залужный загинув», «Залужный ранен» і «Залужный поранений»

Динаміка відповідає даним нашого аналізу і показує активізацію пошукових запитів у дні появи нових чуток у російських медіа або анонімних Telegram-каналах. При цьому російськомовних запитів – утричі більше.

Як зазначила Г. Маляр, це – інформаційна технологія, спрямована на деморалізацію ЗСУ з коротким ефектом дії – від кількох годин до 1 дня, адже це повідомлення легко перевірити. Вона могла принести ефект у разі вдалого моменту поширення і його масовості. Саме момент поширення, за її словами, припав на пік напруги бойових дій у Бахмуті, коли *«навіть декілька деморалізованих військових з нашого боку їм полегшать ситуацію»*. Г. Маляр звернула увагу, що одночасно із цією чуточкою ширилася маса передчасних повідомлень про «взяття Бахмута». Аналізуючи зміст цих чуток, можна також припустити, що ще однією метою інформаційного впливу РФ була деморалізація ЗСУ напередодні початку контрнаступу. Дослідники вважають, що поширення чуток відбувається за «правилом 45 хвилин – 6 годин – 3 дні – 2 тижні». Наше дослідження підтвердило, що чутка в рамках штучного поширення може існувати довше – аналізована чутка «жила» протягом місяця, а потім її «вбило» ефективне спростування.

Як висновок із аналізу обох чуток, зазначимо, що при описі життєвого циклу чутки необхідно говорити не про кожен сюжет окремо, а про низку сюжетів, які виникають у процесі перетворення чутки, утворюючи інформаційну хвилю. Також слід зазначити, що у випадку в Нових Санжарах перші органічні чутки, вочевидь, породив яскравий інформаційний привід – новина про можливий приїзд евакуйованих, попереднє нагнітання панічних настроїв (див. Додаток Е) і відсутність офіційної комунікації. Уже на наступному етапі чутки було масштабовано умисне. Цей випадок показує, що органічна поява чутки не виключає подальшого її штучного поширення, зокрема спецслужбами противника.

Слід зазначити, що більшість дослідників розпочинають відлік життєвого циклу чутки з першої її появи в інформаційному просторі, тоді як

життєвий цикл будь-якої чутки детермінується подієвим чинником, який є важливим для аудиторії. Наприклад, низку чуток спровокувала атака балістичними ракетами на драмтеатр Чернігова під час зустрічі виробників дронів 19 серпня 2023 р. Серед них: «в атаці винна волонтерка М. Берлінська, яка не дотрималася правил безпеки, організувавши захід у центрі міста»; «організатори не подбали про безпеку людей і не мали проводити виставку в центрі міста неподалік білоруського кордону». Ці чутки, а також деякі інші, масово поширювалися протягом декількох годин після трагедії. Їх поширили окремі українські медіа, такі як УНІАН [39]. Причинами такого швидкого поширення є брак інформації, стресовий стан суспільства після обстрілу і пропагандистські зусилля РФ, які можна припустити з широкого залучення закритих акаунтів, поширення чуток у коментарях тощо. Частина ЛСД звинувачували організаторів, частина – виправдовували їх, ще частина – шукали конспірологічні причини. Незадовго до цього Берлінська опублікувала в «УП» статтю «Міністерство поразки» [5], після якої її стали називати ймовірною кандидаткою в міністри оборони замість О. Резнікова. У соцмережах припускали, що «хейтери» — це боти і представники Міноборони, які накинулися на Берлінську, бо вона претендувала на посаду. У коментарях ширилися чутки, що Берлінська працює на РФ. Подія спровокувала й інші чутки: неправдиву чутку-страховисько, що був і другий удар, із закликами йти в укриття, багато чуток, спрямованих на розбрат: «укриття біля місця події під час ракетного удару було зачинено»; «місце виставки «злили» росіянам представники влади, які готові на підрив нацбезпеки, щоб не допустити призначення Берлінської міністром»; «у театрі була зустріч представників НАТО з офіцерами ЗСУ», що відповідає наративу РФ, нібито Росія б'є суто по військових цілях.

Іншим прикладом того, як суб'єктивно значущий інформаційний привід породжує сплеск чуток, може бути ситуація навколо кібератаки на мобільного оператора «Київстар» 12 грудня 2023 р. Вона породила низку чуток-

страховиськ: «комп'ютери і сервери компанії знищено»; «особисті дані абонентів опинилися в мережі»; «збій співпав із візитом СБУ в офіс компанії»; «хакери не лише «вбили» головний пункт управління мережею, а й знесли конфігурації на базових станціях»; «після атаки почали зламувати українські банки, отже, вона могла бути прикриттям для головного удару по фінансових системах». Поширилися декілька чуток-бажань: «кібератака – «істерична відповідь» на кібератаку ГУР на податкову РФ раніше»; «падіння «Київстар» вдарило по зв'язку росіян на передовій». З'явилися й агресивні чутки, частину з яких було спрямовано проти компанії: ««Київстар» не мала системи безпеки, весь час вторгнення росіяни шпигували за користувачами»; «атака пов'язана з виявленням сім-карт «Київстар» у дронах «Шахед», аби замести сліди, що компанія працювала на Росію»; «атаки не було, «Київстар» передали росіянам доступи». Остання чутка виявилася частково правдивою: за офіційними даними, доступ передала не компанія, а один працівник. Деякі агресивні чутки було спрямовано проти держави, яка нібито хоче націоналізувати мобільних операторів (див. Додаток А).

Менш значний інформаційний привід – наступний етап земельної реформи, запланований на січень 2024 р., розширить можливості купувати землю для юридичних осіб. Це спровокувало чутку про продаж з 1 січня усієї української землі іноземцям, приміром, про це заявив у YouTube військовий експерт Р. Світан [104], хоча експерти із земельного права не підтверджують цього.

Відтак, можемо зробити висновок, що появі чуток передують актуальна подія, яка провокує запитання, на які немає відповіді, тобто спочатку з'являється дефіцит розуміння значущої ситуації (цікавість). Отже, буде коректним розпочинати відлік життєвого циклу чуток не від першої її появи, а від події, яка спровокувала органічну чутку чи яку використали для просування штучної чуток. Що вагомішою і значущішою для аудиторії є подія, то важливіше забезпечити вчасну й повну офіційну комунікацію для

запобігання утворенню інформаційного вакууму, що провокує появу чуток і є плідним ґрунтом для їх поширення спецслужбами.

2.3. Аналіз впливу чуток як неформальних комунікацій в інформаційному просторі України

Насамперед окреслимо концепт гібридної війни як контексту, в якому поширюються чутки в Україні у період дослідження. Ф. Хоффман у своїй класичній роботі зазначає, що гібридна війна може вестись як державними, так і недержавними акторами і включає конвенційні спроможності, нерегулярні тактику та формування, терористичні акти, «злочинні заворушення» та інші засоби для досягнення синергії «у фізичному та психологічному вимірах війни» [200, с. 8]. Б. Перрі називає агресію Росії в Україні першим прикладом такої війни, що ведеться саме державою [241]. Ф. Карбер пропонує схему гібридної війни, яка складається з чотирьох компонентів, що розташовані в порядку від малоінтенсивних і прихованих до високоінтенсивних і таких, які держава-агресор провадить відкрито: «політична диверсія», «Proху Sanctum», «втручання» та «примусове стримування». Інформаційні операції у цій системі належать до «політичної диверсії», яка розташована на початку цього спектра і є прихованим впливом держави-агресора [206; 125; 126].

У цьому контексті за результатами 10 експертних глибинних інтерв'ю ми виокремили суттєві аспекти ролі і впливу чуток в українському інформаційному просторі як інструмента неформальних комунікацій під час російсько-української гібридної війни, зокрема ПМВ як її частини, та алгоритми протидії.

Експерти зазначили наявність підґрунтя для поширення чуток під час російсько-української війни, а саме:

- історична вкоріненість чуток у менталітет українців, які мають у культурі значну частку романтизму й сентиментальності, і онтологічна незавершеність чутки, що уподібнює її до народної думи;

- постколоніальні характеристики українського народу (недовіра до влади, офіційних джерел): колонізований народ завжди відсторонюється від офіційної влади, бо не вважає її своєю, і покладається на найближче коло;

- специфіка масової свідомості, якій притаманне магічне мислення, до якого схильне українське суспільство внаслідок пострадянського інформаційного поля з домінуванням настанов патерналізму, очікувань від «вищих сил», як-от органів влади;

- психологічне тло сьогодення. Під час війни всі українці перебувають у психотравматичній ситуації, що провокує когнітивні спотворення, які мінімізують критичне мислення;

- інстинктивна потреба людини в отриманні чутливої інформації;

- брак інформації, який виникає в періоди невизначеності, одним із яких є війна;

- неконтрольованість цифрового інформаційного простору, висока швидкість і потужні канали поширення інформації, де легко її отримувати. Насамперед це Telegram-канали і соцмережі в цілому.

Щодо чинників, які детермінують появу чуток, можна виділити такі:

- відсутність швидкої реакції владних органів на певні події: *«Інформаційний простір не терпить вакууму. Якщо він не заповнений надійною інформацією, туди прийдуть чутки»;*

- структура інформаційного простору не є гомогенною. Вона різниться для тилкових населених пунктів України, де є доступ до джерел інформації (інтернет, радіо, телебачення тощо), і лінії зіткнення або ТОТ, де інформація поширюється усно або через доставку на телефони користувачів;

- розшарованість медіаспоживання. Якщо декілька років тому більшість українців отримували інформацію з телебачення, то нині їх поменшало за

рахунок переходу в онлайн. Це ускладнило розуміння, що і як дивляться українці, і створило нові можливості для поширення чуток;

- стрімке зростання емоційної вразливості суспільства одразу після стресових подій, таких як початок ПМВ, резонансні ракетні обстріли, великі втрати на фронті, ухвалення непопулярних або чутливих законів тощо. Зокрема, у перші дні ПМВ суспільство було особливо вразливим і схильним до паніки. Відтак більшість чуток, які поширювали у цей період, можна класифікувати як страховиська;

- поява нових форматів чуток, легших для поширення і складніших для протидії, – меметичні чутки й аудіочутки. Частина чуток у форматі аудіо поширювалася у перші дні ПМВ, як-от: *«кум із Москви розказав, що у росіян відкриваються очі, нема грошей на карточках, 2-3 дня – будуть голодні бунти. Санкції діють»* (чутка-бажання) або *«Дзвонила знайома з Криму, у неї чоловік із ФСБ. Казала, що простих людей не чіпатимуть, лише захоплять урядові будівлі»*. Згодом чуток у цьому форматі поменшало.

Експерти визначили чутки як інструмент хаотизації, який використовують спецслужби супротивника. Обговорюючи основні чутки в умовах російсько-української війни, експерти зазначали, що значний обсяг (за деякими оцінками, 30-40 %) контенту, який РФ спрямовує в інформаційне поле України, будується на чутках. Це – один із ключових і ефективних інструментів, які використовуються в технологіях створення і поширення медіавірусів.

Використання чуток під час війни можна систематизувати за аналогією з військовими операціями, де є розшарування на три основних рівні дій: тактичний, оперативний, стратегічний. Чутки як засіб формалізації певних меседжів і донесення інформації присутні на всіх рівнях, у всіх інформаційних і психологічних операціях. У рамках здійснення інформаційної агресії, яка супроводжує кінетичну війну, чутки використовують:

- на *тактичному* рівні, щоб навести паніку на певних ділянках фронту в обороні противника, зменшити потужність його психологічного опору тощо;

- *оперативному* рівні – для руйнування певних комунікацій або готовності до певних дій на окремих напрямках або в окремих сферах діяльності;

- *стратегічному* рівні – для підриву стратегічно важливих складників обороноздатності, таких як відносини між військовим і політичним керівництвом або з іноземними партнерами. Приклади таких чуток: «Україна набридла Заходу», «Захід не дає зброю або дає застарілу» тощо.

Чутки, які ширяться під час російсько-української війни, доцільно групувати залежно від емоційного впливу:

- *чутки-бажання*, які втілюють свідомі чи несвідомі очікування аудиторії: що президент РФ В. Путін скоро помре, хворіє на рак, має поганий вигляд тощо. Негативною рисою таких чуток є те, що вони створюють у суспільстві завищені очікування, які згодом тягнуть за собою фрустрацію;

- *чутки-страховиська*, спектр яких – від песимістичних до панічних: «росіяни візьмуть Київ за три дні», «Київ ось-ось упаде», «Путін натисне на ядерну кнопку»; «взимку українці замерзнуть». Вони викликають стани страху, песимізму, апатії;

- *агресивні* чутки спрямовані на провокування негативних емоцій, як правило, проти певної соціальної групи, як-от «одні воюють, інші танцюють»: «Коли таке чують військові, можуть поводитись дуже агресивно». Такі чутки часто стосуються фінансових питань, як-от соціальні виплати. Наприклад, у месенджерах циркулює чутка, що міська адміністрація видає допомогу матерям. Поступово вона переходить у офлайн-спілкування, потім люди намагаються отримати виплати у той час, як їх не існує. Це може мати на меті розхитування суспільства і дискредитацію конкретних органів влади.

На думку експертів, в українському інформаційному просторі переважають *чутки, штучно створені спецслужбами, так звані «бойові»*.

Органічні чутки більше притаманні безпосередній комунікації – у реальному житті або всередині організацій, компаній тощо. Базову тематику чуток, які поширюються як елемент операцій спецслужб у соціальних мережах, можна звести до чотирьох елементів:

- дискредитація вищого керівництва;
- деморалізація особового складу;
- сіяння зневіри серед цивільного населення;
- створення ілюзій внутрішньополітичної боротьби чи негараздів усередині вищого керівництва країни.

Експертна оцінка, що ґрунтується на даних непублічних моніторингів, дозволила виокремити 4 етапи зміни характеру «бойових» чуток, орієнтованих на військовослужбовців, залежно від етапу війни:

1) до ПМВ в українському інформаційному просторі ширилися чутки-страховиська «Росія може напасти», які підкріплювалися великою кількістю відео, фото і ілюстративних матеріалів про міць російської армії, наприклад, відео колон, які рухаються з усієї РФ до кордонів України;

2) з початком воєнної операції ширилися чутки-страховиська про прибуття спецпідрозділів РФ, оснащених надпотужною зброєю, якій Україна не зможе протидіяти, чутки про мітки і ДРГ в українському тилу;

3) в активній фазі бойових дій більшість чуток набули тактичного характеру, стосувалися конкретного поля бойових дій. Часто це було введення в оману щодо руху підрозділів для дезорієнтації противника. РФ почала запускати локальні чутки про звільнення Україною певних ТОТ, щоб виявити проукраїнських місцевих жителів;

4) коли війна набула позиційного характеру, РФ знову почала масово запускати чутки-страховиська. Російських солдатів залякують надмірною жорстокістю ЗСУ щодо полонених, щоб запобігти масовій здачі у полон. У ЗСУ поширюють чутки про прибуття до росіян підкріплення, нових видів озброєнь, як-от танків Т-14 «Армата» тощо.

Експерти визначили *технології поширення чуток спецслужбами*:

- блогери, які можуть бути «корисними ідіотами» (людьми, які добровільно підтримують певні меседжі чи ідеології) або агентурою противника, якій платять за поширення чуток;

- маловідомі люди або фейкові акаунти. Така технологія використовується, щоби приховати джерело чуток: агент чи «корисний ідіот» запускає чутку в соцмережі або блозі, а потім його арештовують або фейковий акаунт видаляється. У цей час чутка уже тиражується і рецитуються «сервісом підтримки» – мережею акаунтів і сайтів, який обслуговують цей меседж;

- аудіовізуальні формати, які мають вірусну природу;

- поширення у даркнеті, через чати геймерів.

Серед ознак, за якими чулки можна віднести до органічних чи штучно створених спецслужбами, експерти назвали такі:

- спрямованість чулки, зокрема, кого саме критиковано або підтримано;

- сфабриковані чулки є дуже якісними, вочевидь складені фахівцями, з'являються «у потрібний час у потрібному місці». «Фаховість» чулки видно за її структурою, часом появи, авторитетністю джерела, високою емоційністю. Подібні чулки розповсюджуються спеціальними каналами, зокрема через ЛСД;

- «професійні» чулки базуються на значному елементі правди і містять у своїй основі до 70 % фактів або обставин, які можна верифікувати, і невелику частку маніпуляції, яка полягає у куті подачі, «оздобленні» інформації: *«Правдива основа чулки може бути спотворена, неповна, з додаванням неправдивих елементів, містити зміщені акценти або хибні причинно-наслідкові зв'язки»*. Цей принцип дозволяє деструктивним акторам використовувати й чулки, які виникли органічно. Якщо чулка цілковито вигадана, то її легше спростувати;

- штучні чулки виглядають дуже природно, їх не помічають;

- першоджерело («точка вкиду») чутки, факт, який лежить у її основі, характер його трансформації залежно від того, на яку аудиторію і в яких форматах його поширено;

- якщо чутка відповідає наративам російської дезінформації, то канали і актори, які її поширюють, є заангажованими, можна припустити її штучність;

- чутки як елемент інформаційної операції поширюються в контексті, не ізолювано. Одночасно можуть застосовуватися інші інструменти: поширено фейки, залучено експертів і псевдоекспертів, блогерів, опубліковано статті, відбуваються певні події;

- що масштабніша тема чи проблема, якої стосується чутка, то ймовірніше, що це робота спецслужб. Ефективні чутки ґрунтуються на ключових тригерних темах для українців. Як зазначив один із опитаних експертів, *«ворог «качає» теми, що болять суспільству: мова, повернення ветеранів у цивільне життя, озброєння, корупція. Якщо у вже існуючі проблеми або прогалини у комунікації вкидати багато чуток, це гарантує велике охоплення»*;

- у поширення штучних чуток вкладають додатковий ресурс і бюджети. Щоб це виявити, можна порівняти поширення певної чутки з модельними показниками природного поширення неперевіреної інформації. Сплески у певні дати, однотипні замовні публікації на сайтах-«сміттярках» дозволяють припустити додаткове вливання коштів або участь у поширенні чуток інших зацікавлених акторів: спецслужб, політичних сил, активістів (не завжди пов'язаних із ворожими спецслужбами, але таких, що їхні інтереси на даному етапі збіглися).

Класичну тріаду проведення психологічних операцій із поширення чуток становлять три канали: а) базовий – аудіальний («я щось чув»); б) візуальний («я щось бачив на власні очі»), в) «знайомі знайомих щось бачили чи чули, я точно знаю, але не можу це вам зараз довести». Чутки за цією тріадою впродовж тижня «вкидають» у цільову аудиторію або певній людині,

у якої в підсумку складається враження, що ця інформація не прийшла ззовні, а є її власним умовиводом. Початковий тригер зникає зі свідомості.

Інформація, на якій збудовано чутку, може бути правдивою, частково правдивою, цілком неправдивою. Коли вона підтверджується, то переходить з розряду чуток до розряду офіційної інформації.

Штучні чулки також є частиною конкурентної боротьби на різних рівнях: від людей, що працюють у держапараті, до влади, опозиції та інших політичних сил, які використовують чулки як із «добрими», так і з «поганими» намірами. Відтак, частина чуток є способом політичної комунікації всередині країни:

- окремі посадовці запускають чулки для інформаційної підготовки певних рішень;
- політики за допомогою чуток досягають деструктивних цілей: посіяти розбрат у лавах опонента, атакувати його в інформаційному просторі. Це – найпоширеніша мета використання чуток у вітчизняній політиці;
- особи, які тимчасово чи постійно працюють на державні органи (як держслужбовці, так і радники, наймані команди при держструктурах), використовують чулки для дискредитації опонентів за допомогою мереж фейкових акаунтів (ботів).

Наше дослідження дозволило розширити класифікацію чуток Р. Кнаппа [207] і запропонувати окремий підтип агресивних чуток – дискредитуючі чулки (намови). Їх використовують як звичайні люди, так і політичні опоненти і спецслужби. Це відомо як пропагандистський метод «гнилого оселедця», коли людину пов'язують наговором із вочевидь неприйнятними для суспільства діями чи людьми [271]. Зокрема, за допомогою чуток дискредитують:

- представників влади, держструктур, політиків. Найбільше така дискредитація стосується президента В. Зеленського. Серед інших політиків, навколо яких ширяться чулки, – члени ОП: заступник керівника ОП О. Татаров

і все, що з ним пов'язано, голова ОП А. Єрмак, міністри. Серед конкретних прикладів дискредитації за допомогою чуток експерти найчастіше називали звільнення з посади міністра оборони О. Резнікова;

- громадських лідерів і громадські організації (ГО). Найбільше негативних чуток шириться про громадських діячів, які працюють у сферах, пов'язаних із війною, владою, боротьбою з корупцією. Також вони виступають як елемент політичної боротьби. Приклад – спроби дискредитації волонтерського фонду С. Притули, який збирав гроші на БПЛА «Байрактар», а купив супутник. Таким чуткам сприяє те, що значну частину інформації про подібні закупівлі засекречено;

- окремих соціальних груп. Серед найбільш значущих у воєнний час – дискредитація армії в цілому та окремих командирів, керівників оперативних командувань або родів військ, а також біженців і ВПО. Так, у березні-квітні 2022 р. соцмережі були наповнені історіями про ВПО зі сходу чи півдня країни, які мають конфлікти з жителями заходу і центру. За експертною оцінкою, певні побутові конфлікти мали місце у 5 % випадків. Решта – масштабування і продукування правдоподібних версій (найчастіше однієї історії, коли біженці пішли від приймаючої сторони, увімкнувши газові конфорки або залишивши образливі написи на дверях, на матраці тощо). Такі чутки накладаються на попередню роботу російських спецслужб з провокування соціальних збурень в Україні;

- державні інституції і державу в цілому. Такими є чутки про корупцію, які формують глибоку недовіру до інституцій: *«Кожен окремий випадок переростає у висновок «всі крадуть», «усе розікрали». Цей наратив стає частиною подальших інформаційних операцій»;*

- певні процеси, наприклад, евакуацію цивільних із прифронтових територій. Такою була чутка у червні 2022 р., що *«евакуація – це життя у спортзалі»*. За словами журналістки А. Магазової, яка працювала на лінії фронту, теза про спортзал лунала від багатьох, хто відмовлявся від евакуації.

На думку експертів, чутки є ефективним інструментом дискредитації за умови, якщо є частиною технології впливу. Така чутка може виглядати як «одноразова» і незначна, але є ефективною за рахунок: а) часу поширення – її має бути прив'язано до супутньої події чи обставин, з урахуванням швидкості реагування ЦА, яка інстинктивно має цю чутку підтримати або поширити; б) комунікат повинен мати «позитивний» характер (боротьба проти корупції, викриття обману тощо); в) технологій розширення важливості чутки: її «прив'язують» до явищ або людей, яких суспільство сприймає некритично.

Окрему увагу експерти приділили причинам самотрансльованості чуток на особистісному рівні:

- Війна є сприятливим середовищем для виникнення чуток як органічних елементів неформальної соціальної і міжособистісної комунікації. Породжений нею страх викликає у людей потребу виговоритись, «упорядкувати» свій світ.

- Що більше ризиків і небезпеки відчуває людина, що ближчі вони до неї не лише фізично, а й через інформаційний простір (скажімо, людина в Ужгороді може вважати інформацію з фронту такою, що безпосередньо загрожує їй), то емоційніше вона сприймає інформацію і більше мотивована ділитися своїми страхами.

- У цьому контексті людина навантажує отриману, зокрема й правдиву, інформацію власними емоціями, тим, що десь чула, додумує пояснення, прості і логічні для конкретної людини, її страхів і стереотипів. Відтак вона може спонтанно створити чутки і транслювати їх далі. Цей механізм працює при поширенні чуток про події на фронті, питання тилу, армії тощо, де йдеться про високий рівень небезпек. При цьому не можна відрізнити, де чутка починається і де закінчується. Вони можуть переходити в інші формати.

- Чутки також поширюють люди із заниженою самооцінкою, у яких є потреба в гіперкомпенсації, похвалі. Зокрема, такі люди стають «корисними

ідіотами», які готові поширювати чутки і створювати нові, несвідомо стаючи інструментом ворога [290].

- Інколи чутки поширюють через намагання виправдати свій вибір, наприклад, вигородити владу, яку обрали.

- Уразливість до чуток на особистісному рівні є вищою при низькому рівні критичності й медіаграмотності.

- Унаслідок психотравмувальних ситуацій частина соціуму поширює чутки і плітки у сегменті міжособистісних конфліктів: *«Це – варіант істероїдної поведінки, яка не приносить особливої біди державі чи обороноздатності, але тригерує самих акторів».*

Щодо громадської думки чутки виконують двоїсту роль: є її індикатором і водночас формують її. Роль чуток як індикатора громадської думки робить їх одним із інструментів тиску на владу, лобіювання. Увагу влади до чуток підтверджує журналістське розслідування «Текстів.орг» 2020 р. про те, які Telegram-канали («Легітимний», «Резидент» та ін.), ймовірно створені спецслужбами РФ, читають народні депутати [14]. Представники влади проводять моніторинг соціальних медіа і намагаються гнучко реагувати на проблеми, які набули розголосу у вигляді чуток: *«Якщо назбирується критичний вал негативу в інформаційному полі, людей знімають з посад, садять».* Таким чином, чутки у вигляді медіавірусів або великих інформаційних кампаній у соцмережах – спотворена форма реалізації демократії, що компенсує брак реально працюючих демократичних інститутів. Таку чутливість нинішньої української влади до чуток можуть використовувати недобросовісні актори.

На громадську думку, у свою чергу, впливають такі види чуток:

- чутки, які поширюють політичні партії про опонентів, стають вірусними через природний інтерес до життя «перших осіб». Такими є чутки про політиків, наприклад, що П. Порошенко нібито насправді має прізвище Вальцман (чутка розрахована на експлуатацію антисемітських настроїв) або

«вбив свого брата». Аналогічним чином ширилося багато чуток про В. Зеленського, який нібито вживає наркотики, має російський паспорт тощо;

- чутки в анонімних Telegram-каналах або чатах у соцмережах і месенджерах, інколи у комплексі з медіа, що зумовлено «інсайдерським» характером інформації від нібито утаємничених осіб;

- чутки, які ширяться офлайн. Так, у період Революції Гідності проросійські активісти передавали «з вуст в уста» чутки, як «нацисти на Майдані» когось б'ють, знущаються тощо. Ці чутки можуть виникати із залученням медіа: наприклад, такі фейки запускала російське телебачення, проросійські медіа в Україні, але згодом вони передавалися «з вуст в уста» у форматі чуток на вулицях, у транспорті, «обростали» подробицями.

З експертної точки зору, чутки можуть бути інструментом консолідації суспільства і владних органів, оскільки механізм дискредитації влади зворотний до механізму формування позитивного іміджу. Позитивні чутки як окремий підвид чуток-бажань можуть знижувати рівень тривожності в суспільстві; сприяти героїзації власної армії чи виступати як політтехнологічний інструмент у виборчих кампаніях. Позитивні чутки про себе поширюють і великі компанії: наприклад, якщо купити нову машину і знайти несправність (скажімо, запальничка не працює), то можна повернути машину й отримати доплату. Позитивні чутки використовував британський уряд Д. Кемерона, за якого було створено підрозділ The Behavioural Insights team, відомий як Nudge Unit, щоб коректно маніпулювати громадською поведінкою, підштовхуючи, наприклад, до миття рук під час пандемії.

У нашому дослідженні було висунуто гіпотезу про *взаємозв'язок зростання інтенсивності чуток із кризовою ситуацією в суспільстві*. Експертна оцінка підтвердила цю гіпотезу. Саме цим пояснюється феномен інфодемії 2020 р. – безконтрольного масового поширення дезінформації про пандемію Covid-19 [127]. Що масштабніша і нестабільніша кризова ситуація, то більше бракує інформації і, відповідно, більше виникає чуток, які дають

прості пояснення складним подіям. Їхня поява має характер як інстинктивного самозародження, так і активізації ворожих впливів.

За експертною оцінкою, до криз можна віднести такі суспільно-політичні процеси і явища, які можуть провокувати чутки:

- російсько-українська війна;
- вибори, політична боротьба, потужні політичні рухи. Штучні чутки є частиною боротьби за владу і елементом політичної культури в усьому світі;
- резонансні події або зміни: ухвалення законів, особливо чутливих для певних груп людей, реформи або скасування реформ, важливі призначення, тобто все, що змінює поточний стан справ у суспільстві, групі, локації тощо;
- корпоративні спори напередодні придбань, злиттів компаній, придбання часток власності. Сторони можуть ширити чутки про свою потугу або про проблеми на чужому підприємстві, понижуючи тим самим вартість активу;
- соціальна напруга, незадоволення, наприклад, корупцією або зміною політичного курсу держави, невиконанням владою своїх зобов'язань, порушенням суспільного договору з народом (приклад – порушення В. Януковичем соціального договору із суспільством щодо євроінтеграції України);
- поведінка влади і політичних еліт, їхнє ставлення до соціальних процесів. Будь-яке слово, дія влади, політика, державного діяча викликає зворотну реакцію суспільства, зокрема чутки. Це стосується як ухвалених рішень, так і комунікації.

Якість комунікації у кризових ситуаціях потребує окремої уваги. Чутки провокує комунікація, яка виглядає як обман або замовчування правди, навіть у разі, якщо це враження є хибним: *«Якщо достовірну інформацію подано неграмотно, суспільство її не розуміє і вважає, що від нього приховують правду, виникають чутки і теорії змов».*

На думку експертів, більшість владних команд з різних причин не комунікує кризові ситуації вчасно, отже й з'являється інформаційний вакуум, який заповнюється чутками. Вони навели декілька прикладів неякісної комунікації, що призвела до швидкого поширення чуток:

- Реакція влади на сходження з колії вагонів із рідким фосфором під Ожидовом на Львівщині 2007 р. На тлі відсутності чіткої комунікації влади віце-прем'єр О. Кузьмук приїхав і заявив, що це – «другий Чорнобиль». Чутки, що поширилися, призвели до масового виїзду і вивезення дітей жителями довколишніх населених пунктів Рівненщини і Львівщини. Слід було уникати емоційних заяв, натомість залучити експертів-хіміків, медиків, екологів, які б роз'яснили вплив рідкого фосфору на довкілля та організм людини.

- Окремо слід виділити кейс про мобілізацію як процес, важливий для обороноздатності держави. Активізація суспільних дискусій про те, що військові, які давно на фронті, втомилися і треба їх замінити, сформувала думку, що ось-ось ТЦК почнуть «гребти усіх». *«Коли на цьому тлі секретар РНБО робить заяву, що «служитимуть усі», це викликає паніку серед частини чоловіків. Знайомий, голос якого тремтів від жаху, говорячи про перспективи своєї мобілізації, виклав ціле віяло чуток: що беруть хворих, людей з інвалідністю і одразу «кидають» на передову у штурмовики. Не отримавши достатньо інформації, він акумулював навколо себе панічні чутки»;*

- Подібним чином недосконале законодавство і неякісна комунікація влітку 2022 р. спровокували чутку, що чоловікам потрібен буде дозвіл ТЦК, щоб виїхати з області. Низку публічних заяв, що суперечили одна одній, поширили заступниця міністра оборони Г. Маляр, народна депутатка від партії «Слуга народу», керівниця профільного комітету ВР М. Безугла та інші комунікатори. Актуальна тема швидко «обросла» різноманітним чуток: «ми навіть із будинку не зможемо вийти», «треба обов'язково мати папірець», «насправді це не лише для чоловіків, але й для жінок», «можна по місту їздити,

а в інше місто не можна» тощо. Неузгодженість позицій Міноборони і профільного комітету призвела до того, що вони давали різну інформацію, що викликало в аудиторії недовіру і провокувало чутки;

- Неякісні стратегічні комунікації були характерні для початку ПМВ. Коли у січні 2022 р. влада повідомляла, що *«в травні будемо смажити шашлики, нема нічого страшного»*, що суперечило висновкам експертного середовища і фактам підготовки ЗС РФ до війни, ці заяви спровокували багато чуток. Початок вторгнення викликав новий сплеск чуток як результат когнітивного дисонансу в населення.

Серед аспектів неякісної комунікації влади експерти назвали:

- намагання вибудувати комунікацію за принципами шоу-бізнесу, або «сарафанного радіо», коли чутку запускає в інформаційний простір не її першоджерело і не основний об'єкт, а ЛСД або журналісти, у той час коли потрібне якісне інформування;

- відсутність політики «єдиного голосу»;

- невміння правильно сформулювати меседжі, розставити акценти і «достукатись» до конкретних ЦА: транслюється один меседж для всіх, тоді як його слід адаптувати до сприйняття пенсіонера, людини середнього віку, молодій людині тощо;

- недостатність комунікації від органів влади на різних рівнях – планованих щоденних дій з інформування, які будуть конкурувати із чутками в інформаційному просторі: *«влада недопояснює, не все артикулює»*;

- відсутність у вищого керівництва держави компетентних комунікаторів середнього рівня, які могли б реагувати на чутки у неформальний спосіб. Це має бути досить авторитетна людина, яка має більше свободи висловлювань, ніж перші особи: *«Колись цю роль виконували З. Шкіряк, Ю. Луценко: композиція дивацького характеру, освіченості і розуміння того, як працює держава. Теперішні фігури, такі як М. Подоляк, –*

слабші. Це – нові люди в політиці. Вони роблять свою роботу непогано і з нею справляються, але видно, що у них немає права на креатив».

За експертною оцінкою, найпоширенішими способами реагування на чутки владними структурами в Україні є:

- оперативне інформування;
- до певної міри – ігнорування (найпоширеніша реакція);
- якщо ситуація стає токсичною – кадрові рішення або інші зміни;
- погана комунікація;
- на неформальному рівні – створення власного інформаційного порядку денного, «перекриття» чуток новими інформаційними приводами або офіційний інформаційний привід, який дезавує чутки;
- висміювання, доведення до абсурду (зокрема, цим методом користується президент В. Зеленський);
- запуск контрчуток (поширений, але здебільшого малоефективний спосіб);
- рідко – офіційне спростування (цей спосіб недосконалий тим, що повторює чутку, тим самим посилюючи її, хоча й додає потрібну інтерпретацію) і звернення до суду.

Вчасно протидіяти чуткам держструктурам заважає складність процедури погоджень, особливо якщо йдеться не про персоналії, а про установу в цілому. Реагують у підсумку невчасно і не завжди так, як необхідно.

Представники ГС, у свою чергу, є вразливішими до чуток, ніж владні структури, оскільки а) компоненти ГС – відкритість, демократичність, інтерактивність, швидкість реагування, небайдужість – є живильним середовищем для поширення чуток; б) українське ГС вразливе через свою пасіонарність. Активно обговорюючи і поширюючи чутки, воно поляризується і цим грає на руку ворогу. Водночас представники ГС, на відміну від влади, є вільнішими у діях і мають більшу довіру аудиторії. Тому

мають більше варіантів реагування. Експертна думка свідчить, що вони застосовують такі інструменти, як:

- суспільний розголос, залучення до протидії чуткам власного соціального капіталу (підписників у соцмережах, політичних прихильників);
- пряме спростування – найпоширеніший і найпростіший спосіб (у ГС воно здебільшого є наочним, як-от звіти волонтерських фондів про витрату коштів);
- подання судового позову щодо захисту честі й гідності;
- висміювання;
- рефреймінг;
- ігнорування.

Отже, ми проаналізували вплив чуток як інструменту неформальних комунікацій в українському інформаційному просторі під час ПМВ. Було висвітлено історичні, психологічні та інформаційні чинники, що сприяють поширенню чуток, проаналізовано методи, які використовуються РФ для дестабілізації України за допомогою чуток. Окреслено ознаки штучних чуток, їхню класифікацію та причини самотрансльованості. Проведене дослідження акцентує роль чуток як індикатора та формувача громадської думки, а також їхній зв'язок із кризовими ситуаціями, окреслює аспекти неякісної урядової комунікації, які сприяють поширенню чуток, а також основні способи реагування на шкідливі чутки владними структурами та представниками ГС.

Висновки до розділу 2

Швидкість поширення чуток є індикатором емоційної напруженості у відповідній суспільній групі, потреби в певній інформації, дефіциту цієї інформації, а також браку довіри до формальних її джерел. Зростає потреба у вивченні способів зловмисного поширення та реакції на чутки, які швидко розходяться через соціальні мережі, особливо в ситуації, коли їх достовірність

важко встановити. Аналіз потенційного впливу чуток часто є настільки ж важливим, як і перевірка їх на правдивість. Системний аналіз чуток потребує розробки нового інструментарію, який враховував би особливості комунікаційної взаємодії у ХХІ ст.

На підставі зробленого аналізу було виокремлено етап життєвого циклу чуток, який часто ігнорується дослідниками, – це подія або інформаційний привід, який передує появі чуток. У першому випадку, коли чуток була абсолютно недостовірною, інформаційний привід – нібито зникнення В. Залужного з публічного простору – був неправдивим і непереконливим, відтак її поширення не призвело до вагомих наслідків в інформаційному полі України. У випадку ситуації в Нових Санжарах, коли чуток була правдоподібною на тлі відсутності комунікації, це призвело до загрозливих наслідків. Те, що первинним чинником поширення чуток є тема або інформаційний привід, суб'єктивно важливі для аудиторії, підтверджує і проведений нами аналіз, згідно з яким пікові показники поширення чуток з певної тематики корелювали з важливими подіями: ситуацією на полі бою, великими обстрілами, політичними змінами тощо.

Узагальнюючи експертні оцінки фахівців з комунікацій та інформаційної безпеки, можна зробити висновки про важливість якісної комунікації у кризових ситуаціях. Насамперед, недостатня чи неякісна комунікація від владних структур може спричинити поширення чуток та паніки серед громадян, підвищувати рівень тривожності суспільства, що може призвести до негативних наслідків. Подальше виокремлення аспектів такої комунікації, таких як брак єдиної стратегії, невідповідність та неповнота меседжів, брак взаємодії між різними владними структурами і компетентних комунікаторів, свідчить про неякісні стратегічні комунікації владних органів у кризових ситуаціях. Усе перелічене дає можливість ворогу поширювати чуток, підвищувати рівень тривожності українського суспільства і дестабілізувати його. Нарешті, експертна оцінка дозволила виокремити

найпоширеніші зі способів реагування на чутки у владних структурах. Таким чином, покращення якості комунікації є критично важливим аспектом для забезпечення ефективного управління кризовими ситуаціями та мінімізації негативних наслідків від поширення шкідливих чуток.

РОЗДІЛ 3

КОМУНІКАЦІЙНІ ЗАХОДИ ПРОТИДІЇ ЧУТКАМ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

3.1. Суспільне сприйняття та характеристики чуток в інформаційному просторі України

Емпіричне дослідження, яке було проведене нами протягом 2022-2023 рр., тематично відрізняється від типових досліджень з питань протидії дезінформації в українському інформаційному просторі. В українській і зарубіжній науковій думці поширеним є вживання термінів «дезінформація», «фейкові новини», «чутки», «плітки» тощо як взаємозамінних або таких, що доповнюють одне одного, зазвичай без деталізації відмінностей [107; 48]. Ці аспекти вже були детально розглянуті. Проведене дослідження дає підстави вважати, що таке ототожнення є помилковим.

У рамках розвідки DRI (Disinformation resilience Index in Central and Eastern Europe in 2021) під керівництвом варшавського аналітичного центру East Center у десяти країнах Центральної та Східної Європи [171], нами було досліджено стійкість України до дезінформації. На його підставі можна стверджувати, що а) чутки не є тотожними дезінформації; б) суспільство України, згідно з оцінками експертів, продемонструвало найвищий рівень стійкості до зовнішньої дезінформації в зазначений період разом із Республікою Чехія, Угорщиною, Польщею, Словаччиною. Стійкість суспільств до дезінформації у цих країн переважила над двома іншими показниками, а саме стійкістю державних установ і правових систем та стійкістю онлайн- і медіапростору [121; 122].

Європейська Комісія, на яку посиляється дослідження, визначає дезінформацію як «перевірювано неправдиву або оманливу інформацію, яка

створюється, подається та поширюється з метою отримання економічної вигоди або навмисного обману громадськості та може завдати шкоди суспільству. Дезінформація не включає в себе помилки у повідомленнях, сатиру та пародії або чітко ідентифіковані партійні новини та коментарі» [161]. Щодо чуток, то універсальним для наведених у розділах 1 і 2 визначень є те, що це – а) нові відомості, б) які поширюються через людей в) з метою переконати інших у певній реальності. Класичний спосіб поширення чуток – міжособистісні зв'язки. Як казав Ж.-Н. Кепферер, «чутки завжди доходять до нас через друга, колегу чи родича, який сам не був безпосереднім свідком події, про яку йдеться, а був другом цього свідка». Відтак, хоча чутки можуть бути засобом поширення дезінформації, вони не завжди є тотожними їй, оскільки не обов'язково є неправдивою інформацією, радше спробою знайти логіку та порядок у ситуаціях вразливості та невизначеності. На думку Ж.-Н. Кепферера, чутки «не відриваються від правди, а радше шукають її», «захоплюють нас, тому що дають можливість краще зрозуміти світ» [205]. Чутки спираються на передумову правдоподібності, тобто передають інформацію, яку люди можуть або хотіли би вважати правдивою.

На противагу високому рівню суспільної стійкості до дезінформації, проведене нами онлайн-опитування 2023 українців (див. Додаток Б) щодо взаємодії з чутками і впливу чуток показало певну амбівалентність. Так, згідно з його результатами (див. Додаток В), найбільше респондентів зазначили, що звертають увагу на чутки з важливих суспільних або особистих питань (52,05 %) або на актуальну тему (39,55 %), як бачимо на рис. 3.1. Таким чином, можна припустити, що ключовими характеристиками, які сприяють поширенню чуток, є суспільна значущість і актуальність. 33,32 % звертають увагу на чутки, що стосуються їхнього життя, а 32,23 % – на шокуючу інформацію. Слід відзначити, що це питання передбачало можливість обрати декілька відповідей, відтак можна зробити висновок, що ці фактори працюють у

комплексі. Респонденти, які зазначили, що не звертають увагу на чутки, були у меншості – 28,97 %.

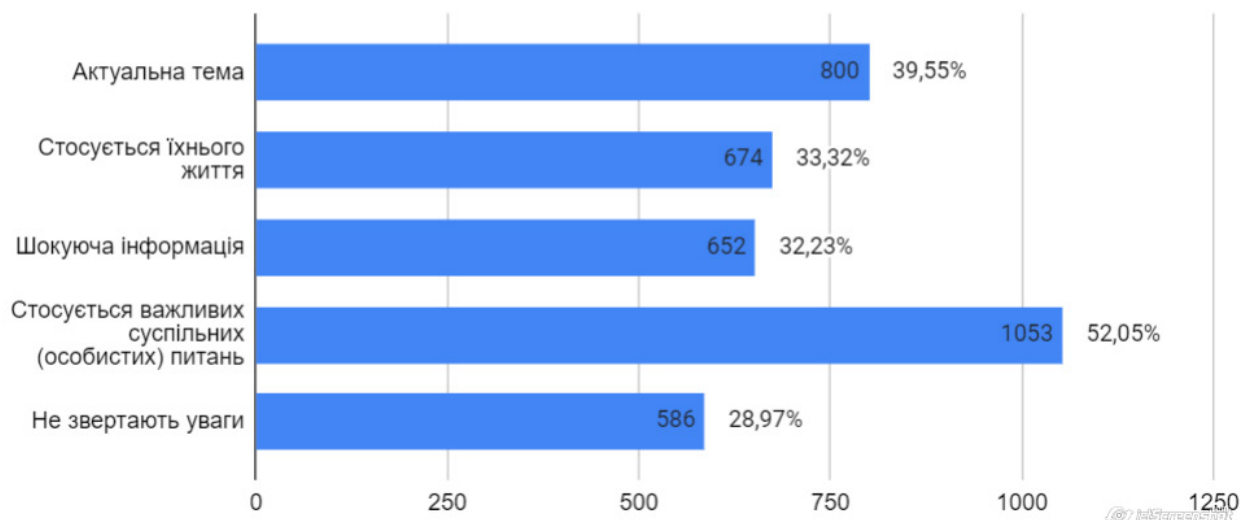

Рис. 3.1. Коли респонденти звертають увагу на чутки

Натомість на питання, коли саме респонденти поширюють чутки (Рис. 3.2), більшість (61,10 %) відповіли, що не поширюють їх. Решта опитаних переважно обрали варіант відповіді, що розповсюджують чутки, «коли поширюється інформація про загрозу» (21,06 %). Інші варіанти розподілилися приблизно порівну в межах статистичної похибки: «коли чутка вас лякає» (13,30 %), «коли чутка стосується вашого життя» (12,31 %), «коли актуальна тема» (12,06 %).

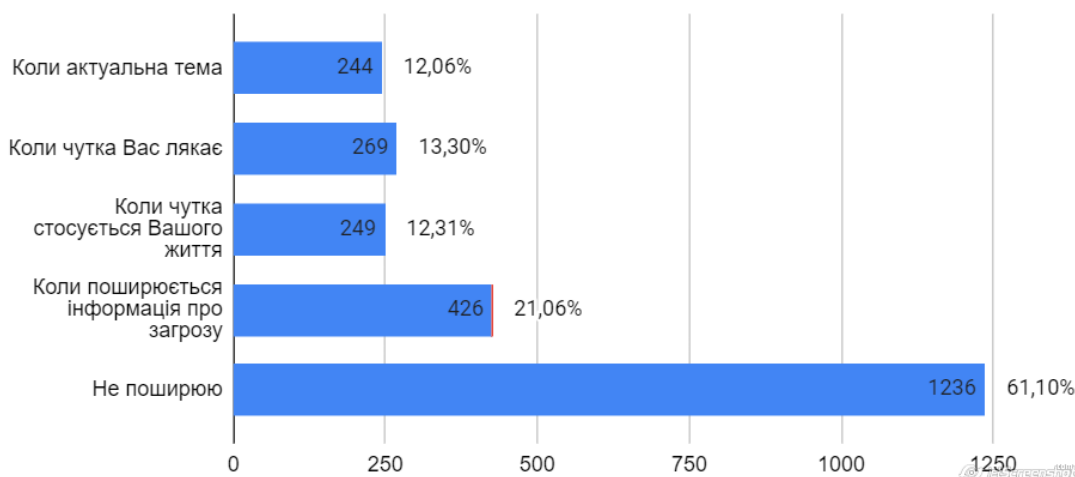

Рис. 3.2. Чи поширювали респонденти чутки і якщо так, то за яких обставин

Підкреслимо, що такі відносно низькі відсотки не корелюють із відповідями на попереднє питання «Коли звертаєте увагу на чутки?», й це дозволяє припустити ймовірність, коли не всі респонденти поширюють чутки усвідомлено. Цю гіпотезу підтверджують коментарі до відповідей на це питання, серед яких такі: *«хочеться вірити, що не поширювала, однак з огляду на майстерність сучасних маніпулятивних технік не можу бути 100 % впевненою»*; *«сподіваюся, що не поширюю»*; *«не можу бути впевненим, що не поширюю чутки»*; *«здавалася правдивою, не вникав у деталі»*; *«якщо не зрозуміла, що це неправда, а вже розповіла»*; *«коли є логічні причинно-наслідкові зв'язки, з приміткою, що це думка, а не факт»*; *«помилково»*; *«інколи через брак часу не перевіряю інформацію»* тощо. Тож наше опитування показало, що інтернет-користувачі здебільшого звертають увагу на чутки, навіть коли не поширюють їх. Значущість чуток для них зростає, коли йдеться про загрозу.

Відповіді на питання, в яких випадках респонденти довіряли чуткам (Рис. 3.3), дали іншу картину: не довіряють чуткам лише 6,28 % опитаних. 51,11 % опитаних зазначили, що довіряють чуткам, отриманим із надійного джерела, 42,12 % – тим, які відповідають очікуванням, 22,64 % – пояснюють ситуацію, 9,10 % – у випадку поширення в медіа. Таким чином, можна зробити висновки: а) не поширюючи чутки, реципієнти водночас можуть їм довіряти; б) поширення в медіа несуттєво впливає на сприйняття чутки: важливішим є суб'єктивне сприйняття надійності джерела (що відповідає формулі поширення чуток Олпорта-Постмана) і відповідність очікуванням (confirmation bias).

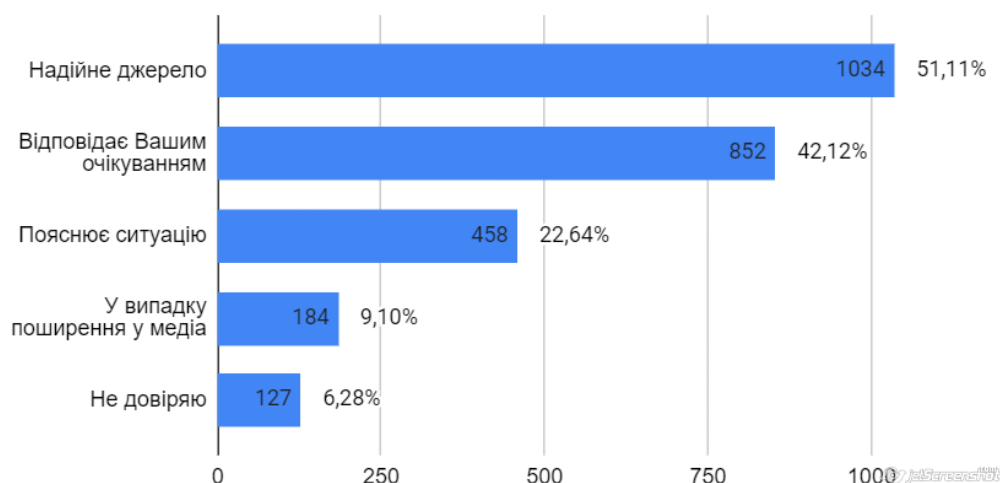

Рис. 3.3. В яких випадках респонденти довіряли чуткам

Втім, усі респонденти назвали ті чи інші теми чуток, з якими стикалися протягом поточного року (Рис. 3.4). Перші місця посіли: російсько-українська війна – 87,35 %, політика – 73,55 % і окремі персоналії (політики, громадські діячі, активісти) – 69,55 %. Високі відсотки кожної з відповідей свідчать, що респонденти часто обирали одночасно декілька тем. Це корелює з нашою вибіркою чуток, які поширювалися в інформаційному полі України з 24 лютого 2022 р. по 31 грудня 2023 р. (див. Додаток А), більшість яких стосується цих трьох тем. Значно рідше називали соціальні питання (38,56 %), міжнародні відносини (37,67 %) і місцеве самоврядування (34,26 %).

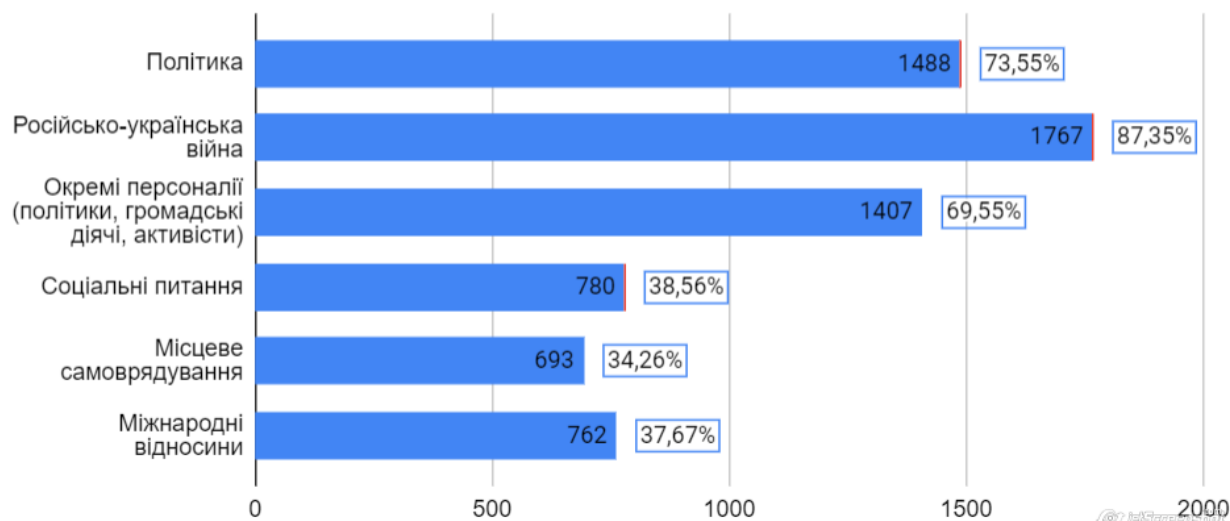

Рис. 3.4. Яких тем стосувалися чутки, з якими респонденти стикалися протягом поточного року

Опитування показало, що за ступенем емоційності реакції на чутки різної тематики (Рис 3.5) дано найбільше оцінок «10 балів» («емоційно реажую, шукаю додаткову інформацію») – і найвищі середні оцінки отримали чутки, пов’язані з війною (473 оцінки «10», середня оцінка 5,87 бала) та чутки, пов’язані з власною безпекою або здоров’ям (368 оцінок «10», середня оцінка 5,44 бала). Найменш емоційно (0 балів) майже половина опитуваних (953 респонденти) оцінили плітки, пов’язані з приватним життям інших людей. Конкретизовано однозначними є відповіді щодо пліток, де бачимо суттєве переважання малоемоційного реагування і середню оцінку 1,66 бала. Відповіді на решту питань містять увесь спектр варіантів. Політичні чутки отримали більше оцінок першої половини спектру (0-3) і середню оцінку 3,98 бала.

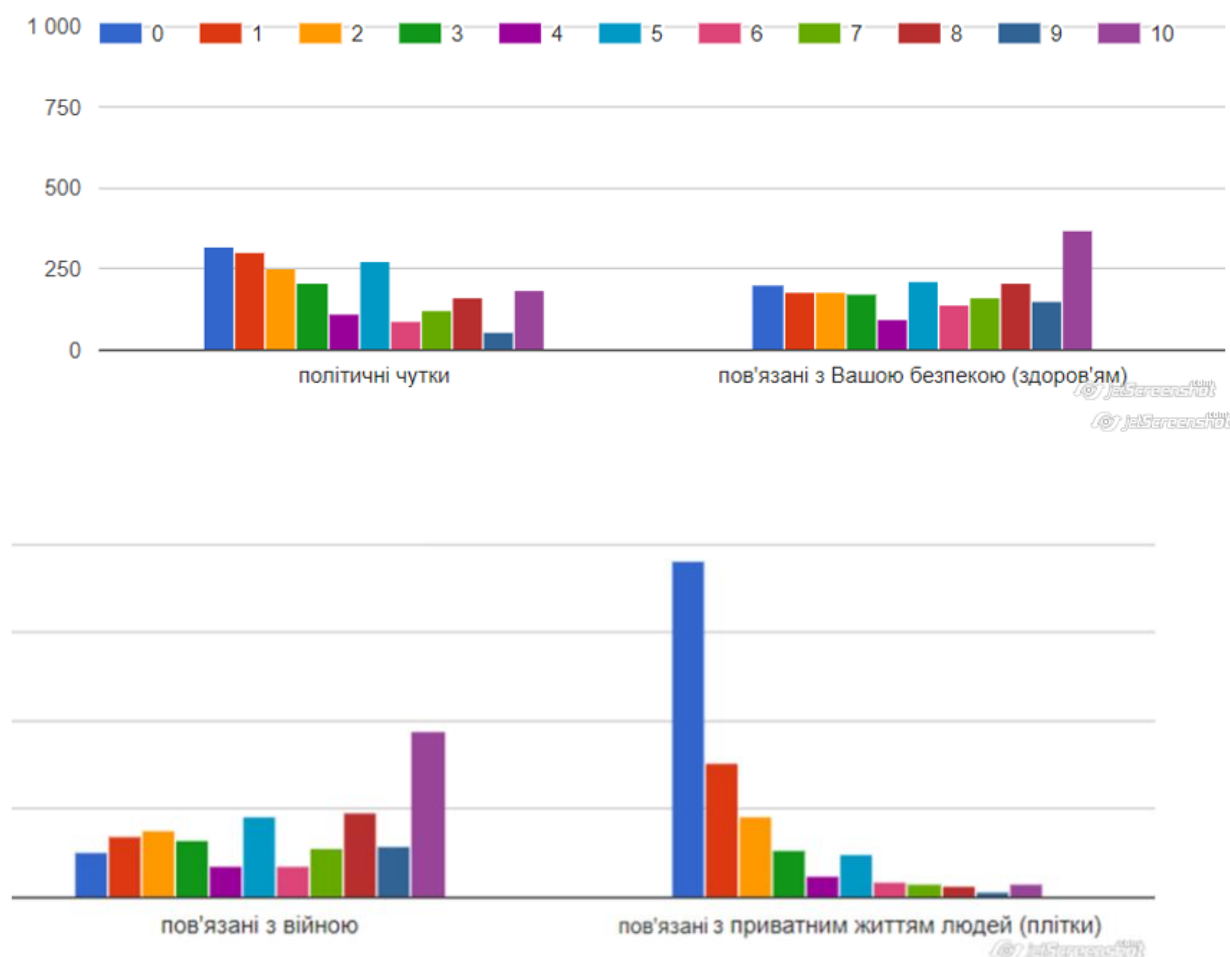

Рис. 3.5. Як респонденти оцінювали свою реакцію на чутки різної тематики за 10-бальною шкалою

Щодо думки респондентів нашого соціологічного опитування стосовно ефективних методів реагування на чутки (рис. 3.6), то їхня точка зору частково збігалася, але частково відрізнялася від результатів глибинних інтерв'ю з експертами з інформаційної безпеки. Найбільше опитаних назвали ефективними методами комунікацію між владою, ЛСД і суспільством (74,00 %) і розвиток медіаграмотності (освітні програми) – 72,61 %. Спростування (офіційні повідомлення) як спосіб протидії вважають ефективним 56,99 % опитаних, а висміювання – 21,45 %. Оцінка висміювання як методу протидії чуткам суттєво відрізнялася від оцінки всіх експертів, які назвали його ефективним з єдиним зауваженням, що він прийнятний не для всіх тем. Близько 60 % приміток до відповідей містили зауваження щодо комунікації влади; а інколи – до роботи журналістів і власників медіа.

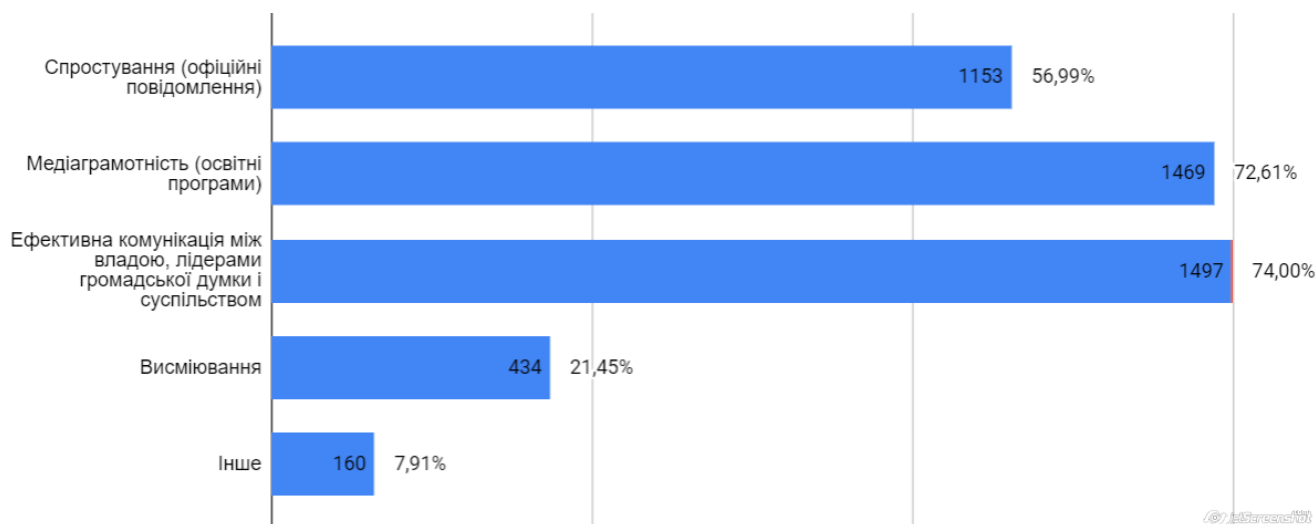

Рис. 3.6. Які методи протидії чуткам респонденти вважали ефективними

Те, що чутки є помітним явищем в українському інформаційному просторі, ілюструють такі результати опитування (Рис. 3.7): загалом 77,00 % респондентів зазначили, що стикаються із чутками часто (49,00 %) або дуже часто (28,00 %). Сумарно 23 % відповіли «рідко» (15,70 %), «дуже рідко» (3,80 %), важко відповісти (3,20 %).

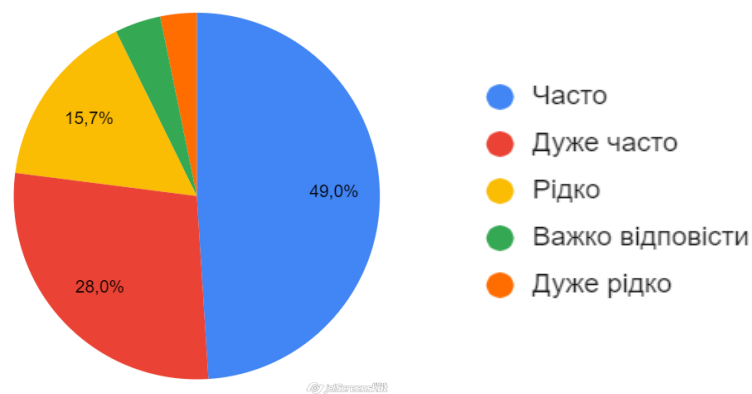

Рис. 3.7. Як часто респонденти стикаються з чутками

За результатами нашого опитування щодо джерел чуток (Рис. 3.8), соціальні мережі посіли перше місце, випереджаючи традиційний спосіб поширення чуток – «із вуст в уста». Так, найбільше опитаних назвали у переліку місць, де вони стикаються з чутками, соціальні мережі (72,61 %) і особисте спілкування – співробітники, друзі, сусіди та ін. (62,58 %). Меншою мірою респонденти бачать чутки у медіа (25,95 %) і у громадських місцях (25,80 %), ще менше – у родині (15,03 %).

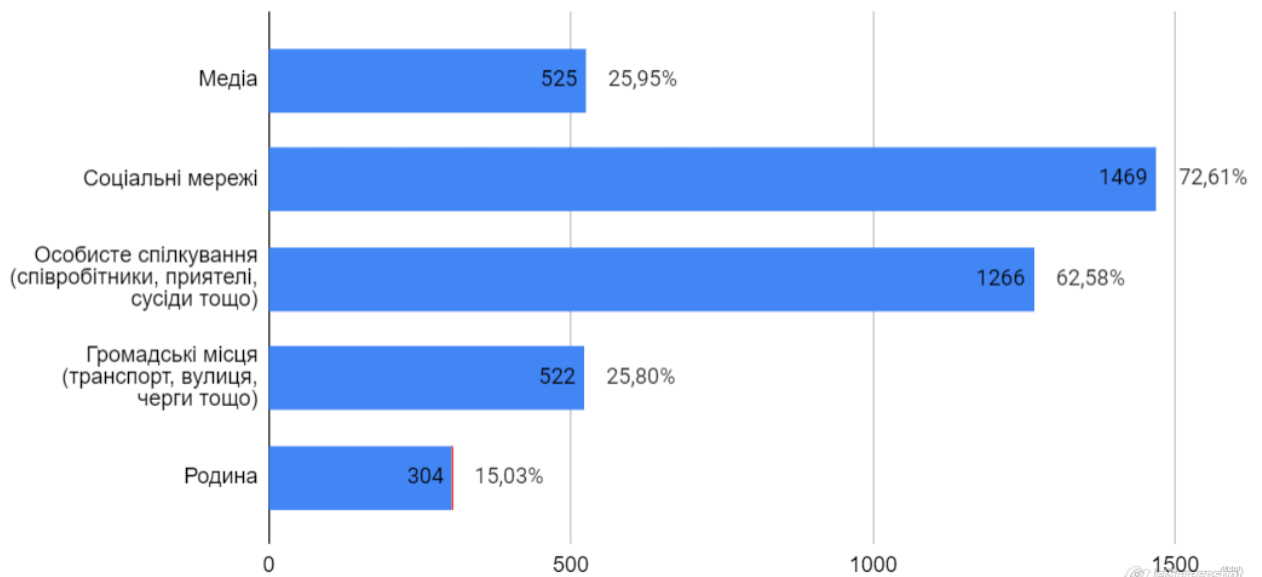

Рис. 3.8. Де здебільшого респонденти чують чутки

Ці дані корелюють із результатами опитування USAID-Internews щодо споживання медіа в Україні у листопаді 2023 р., згідно з яким соцмережі як джерело новин посідають для українців перше місце – 76 % проти 41 % у сайтів новин, 30 % – у телебачення, 10 % – радіо і 3 % – преси. Рівень довіри до джерел новин відповідає їхньому рівню популярності: близько 60 % довіряють новинам у соцмережах, близько половини – онлайн та на телебаченні [102]. Базуючись на цих даних, фокус нашого дослідження чуток в інформаційному просторі України зосереджено на чутках, що поширювалися в соціальних мережах, зокрема у Facebook і Telegram, які, згідно з опитуванням USAID-Internews, утримують першість як джерела отримання новин, хоча й з відчутним розривом. Так, Telegram продовжував залишатися основною соцмережею для споживання новин, демонструючи значне зростання порівняно з 2022 р. – з 60 % до 72 %. У Facebook, навпаки, знизилася охоплення аудиторії та фіксується скорочення споживання новин – з 25 % до 19 %. Viber збільшив охоплення, але статистика споживання новин залишилася без змін – 15 %.

Проаналізувавши і анотувавши 670 чуток (див. Додаток А), ми утворили таймлайн інтенсивності чуток протягом періоду дослідження (Рис. 3.9), де чутки систематизуються за емоційним параметром. Застосовуючи системний соціальнокомунікаційний підхід, ми дотримуємося точки зору авторів, які насамперед класифікують чутки за експресивною ознакою у трьох напрямках: чутки-страховиська, чутки-бажання і агресивні чутки.

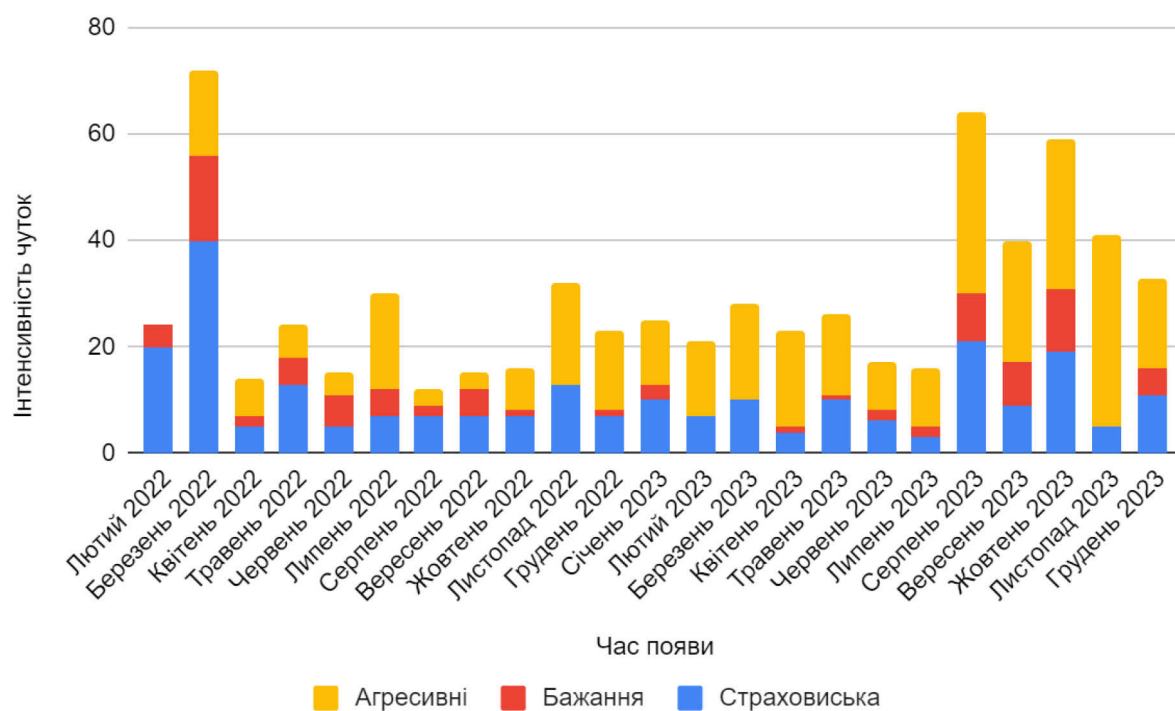

Рис. 3.9. Інтенсивність появи і розподіл за експресивною ознакою чуток за період з 24 лютого 2022 р. по 31 грудня 2023 р.

Дослідження показало, що значний сплеск появи нових чуток відбувся у період початку ПМВ, коли суспільство було у стані шоку і розгубленості. Цьому сприяли неналежні стратегічні комунікації між владними органами і суспільством. Серед чуток переважали чутки-страховиська, тоді як із плином часу першість забрали агресивні чутки, кількість яких і частка серед загального обсягу чуток почала стабільно зростати з жовтня 2022 р. Піки поширення чуток пов'язані як із резонансними подіями (як-от кібератака на оператора «Київстар»), так і з панівним дискурсом (як тема конфлікту між В. Зеленським і В. Залужним), що часто супроводжувалися «гронами» чуток усіх типів. На підставі діаграми можна також припустити, що поширення чуток і вразливість до них залежать від морального духу суспільства, зокрема у зв'язку з подіями на лінії фронту і в міжнародній політиці, але ця гіпотеза потребує подальших досліджень. Наш аналіз дозволяє перевірити гіпотезу, що була нами сформульована стосовно можливого взаємозв'язку між типом чуток за експресивною ознакою та ступенем їхньої достовірності (Рис. 3.10).

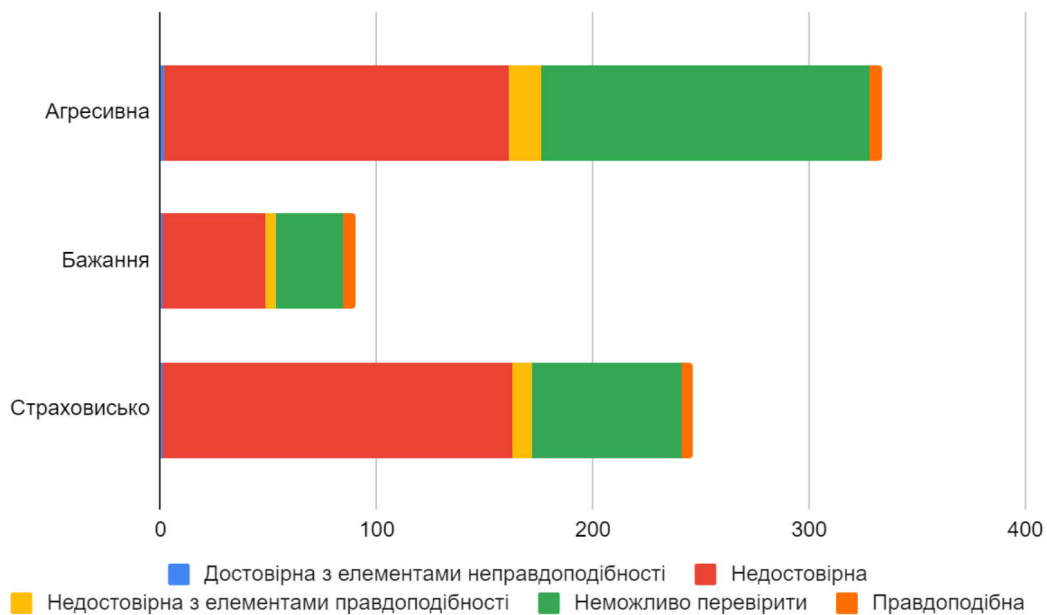

Рис. 3.10. Ступінь достовірності різних типів чуток за експресивною ознакою

Як засвідчує діаграма, більшість чуток усіх трьох типів є недостовірними, дещо менша кількість є такими, які неможливо перевірити. Чутки цього менш численного типу можуть мати як правдиву, так і неправдиву основу, але не підлягають перевірці через а) обмежену доступність інформації (наприклад, це можуть бути чутливі дані у воєнний час, інформація про стан справ у РФ або внутрішні документи компаній); б) природу самої чутки (наприклад, це прогнози, чийсь плани, думки, оцінки або мотивації). Отже, тоді як дві третини чуток-страховиськ надаються до спростування, майже половину агресивних чуток неможливо перевірити. Проаналізувавши зміст чуток обох груп, можемо пояснити це тим, що чутки-страховиська здебільшого мають ознаки фактів (час, місце, певна подія), які можуть підлягати негайній перевірці або їхня необґрунтованість стає очевидною з плином часу, тоді як більшість агресивних чуток позиціюються як «інсайдерська інформація», яку пропонують узяти на віру бездоказово. Можемо зробити висновок, що це робить агресивні чутки більшою загрозою для інформаційної безпеки держави, бо унеможлиблює протидію їм методами

традиційного фактчекінгу і аналізу. Кількість правдоподібних та достовірних чуток з елементами правдоподібності у загальній структурі вибірки настільки мала, що нею можна знехтувати. Щодо недостовірних чуток з елементами правдоподібності, то вони, попри невелику питому вагу у вибірці, потребують окремої уваги, оскільки елементи правдоподібності роблять реципієнтів вразливими до такої чутки в цілому. Як приклад можна навести масове поширення чуток про переселенців, які шкодять приймаючій стороні, або чуток про незаконні дії під час мобілізації. Стаючи панівним суспільним дискурсом, ці чутки починають становити загрозу державній безпеці.

Варто простежити взаємозв'язок між типом аналізованих чуток за Р. Кнаппом [207] і рівнем їхньої емоційної інтенсивності (Рис. 3.11).

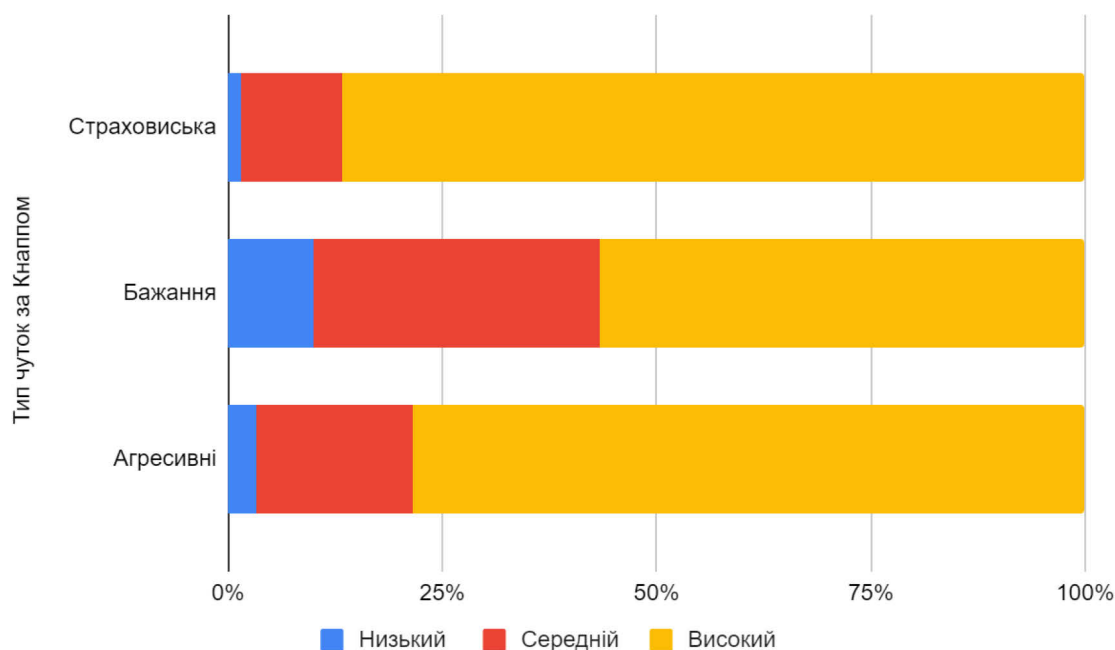

Рис. 3.11. Рівень емоційної інтенсивності чуток різних типів

Використовуючи метод семантичного диференціалу, тобто кількісного та якісного індексування значень за допомогою двополюсних шкал, нами було визначено, що чутки з високим рівнем експресії (емоційного напруження) становлять більшість серед усіх типів чуток, але у відсотковому відношенні найбільшу їх частку бачимо серед чуток-страховиськ, що можна пояснити самою їхньою природою: страх під час війни часто є сигналом загрози, що

провокує сильніші емоції. Серед агресивних чуток при переважанні високоемоційних зростає відсоток чуток середньої емоційної інтенсивності. Можемо припустити, що частину їх поширюють для формування певного ставлення до події, людини, явища, і на початкових етапах не є емоційно інтенсивними, але поступово підвищують «градус». Сумарний відсоток чуток-бажань низької і середньої емоційної інтенсивності (40 %) відчутно більший, ніж у інших двох типів. Це підкріплює твердження, що емоції з позитивною конотацією менш інтенсивні, ніж з негативною: на відміну від страху, який часто спонукає до дій, радість у контексті війни менше впливає на поведінку.

У дослідженні укладено хронологію появи агресивних чуток за емоційною інтенсивністю. Як показує рис. 3.12, зі збільшенням кількості агресивних чуток наростає й їх емоційна інтенсивність. Можна припустити, що це має на меті нагнітати напруженість у суспільстві, використовуючи чулки, спрямовані на розбрат. На можливе штучне походження або зумисність поширення таких чуток вказує декілька ознак: активна залученість до поширення таких чуток політиків і ЛСД, медійних ресурсів, великої кількості облікових записів з ознаками ботів тощо.

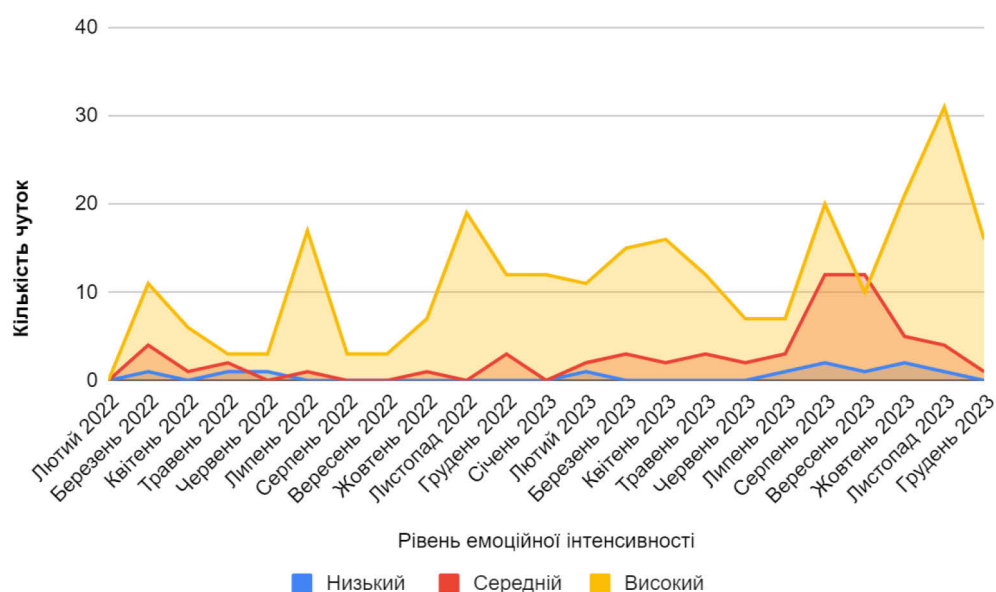

Рис. 3.12. Хронологія появи агресивних чуток за емоційною інтенсивністю

Якщо агресивні чутки наростали поступово, то «сплески» чуток-бажань (Рис. 3.13) можна зіставити з певними інформаційними приводами, такі як початок ПМВ (коли Україна показала стійкість у перші дні), чутки про операції або смерть В. Путіна тощо.

Рис. 3.13. Хронологія появи чуток-бажань за емоційною інтенсивністю

Крива зростання і спадання інтенсивності появи чуток-страховиськ протягом періоду дослідження (рис. 3.14) є досить однорідною, за винятком періоду шоку одразу після початку ПМВ і другої половини 2023 р., коли психоемоційний стан суспільства почав поступово погіршуватися, а поляризація в оцінках життя посилювалася, що зафіксувало дослідження О. Злобіної, яка узагальнила дані наявних соціологічних опитувань [33, с. 187, 203]. Порівняльний аналіз хронології появи чуток доводить, що чутки з позитивною конотацією – в цілому менш експресивно інтенсивні, ніж негативні.

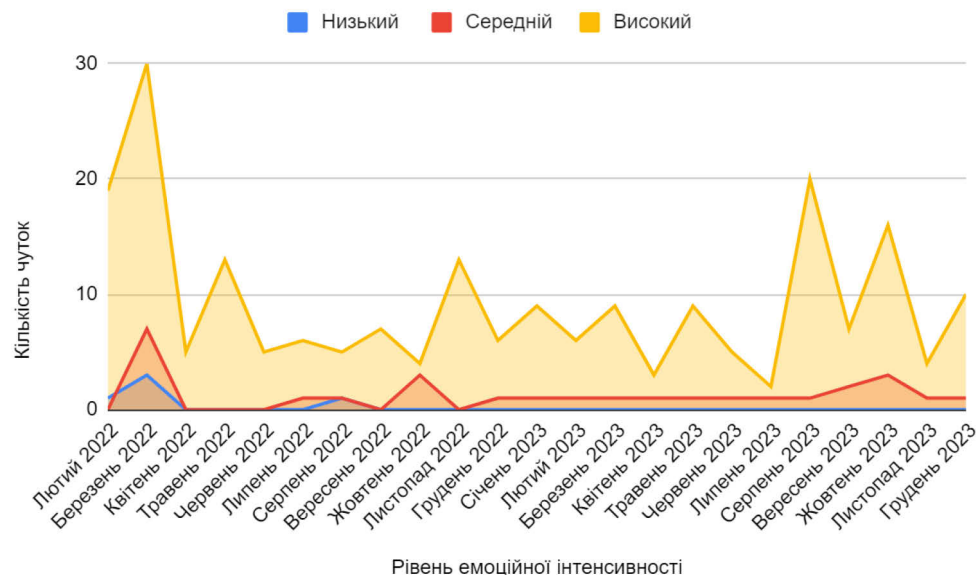

Рис. 3.14. Хронологія появи чуток-страховиськ за емоційною інтенсивністю

Джерела, де найчастіше виникали і ширилися аналізовані чутки, характеризує подана нижче інфографіка (рис. 3.15), де розмір слова відповідає частотності певного джерела чуток.

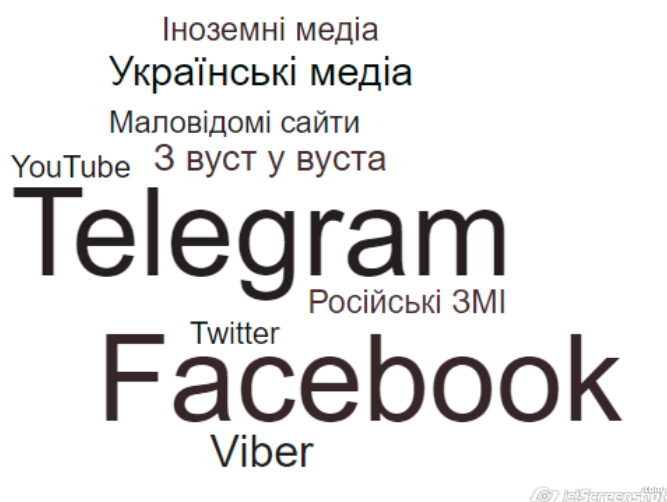

Рис. 3.15. Джерела появи і поширення аналізованих чуток. Створено за допомогою ресурсу Word It Out

Отже, хоча українці мають високий рівень стійкості до зовнішньої дезінформації, їхня стійкість до чуток є амбівалентною: звертаючи увагу на чутки, люди водночас стверджують, що не поширюють їх. Найпопулярніші

чутки стосуються важливих особистих або суспільних питань. Дослідивши 670 чуток, поширених в Україні протягом ПМВ, ми виявили, що більшість із них є недостовірними та високоемоційними. Найбільшу загрозу для інформаційної безпеки становлять агресивні чутки, які неможливо перевірити, що обмежує протидію їм методами фактчекінгу і аналізу. Ефективними способами протидії чуткам більшість опитаних вважають комунікацію між владою, ЛСД і суспільством, медіаграмотність та фактчекінг.

3.2. Аналіз чуток за результатами опитування інтернет-користувачів

Під час опитування (див. Додаток Б) 2023 респонденти описали чутки, що з ними вони стикалися, які впливали на прийняття рішень або на емоційну сферу. Узагальнивши їх, ми розробили кількарівневу типологію чуток, базуючись на їх змісті. Насамперед виокремимо базові категорії чуток за географічною ознакою:

1. Чутки місцевого характеру, не пов'язані з театром воєнних дій, були одними з найчисленніших у загальному масиві чуток від респондентів. Деякі, як-от чутки про розкрадання місцевою владою коштів, які слід було спрямувати на армію, можна вписати у ширший контекст інформаційної кампанії 2023 р. за переведення ПДФО військових з місцевих бюджетів у державний. Інші потенційно можуть розпалювати конфлікти між ВПО і місцевими жителями. Тематично їх можна поділити на такі категорії:

- чутки про корупцію на місцях: розкрадання місцевих бюджетів і бюджетів громад, несправедливий розподіл бюджету місцевою владою;
- чутки про погіршення життя: «у маршрутках відмінюють пільговий проїзд за півціни для школярів»; «заберуть гроші на субсидію» тощо;
- чутки, пов'язані з воєнними діями і їх наслідками: «про ймовірний підрив ЗАЕС – радили позачиняти вікна, вивезти дітей, не виходити з дому»;

- героїзація місцевої влади: «Кривий Ріг. У лютому ходили чутки, що А. Вілкул пригнав сміттєві машини на аеродром і зупинив десант РФ»;

- дискредитація місцевих посадовців і політиків (корупція, таємний бізнес, державна зрада), серед яких часто називали міського голову Києва В. Кличка, Дніпра – Б. Філатова, Львова – А. Садового;

- чутки, які протиставляють одні регіони України іншим: «спеціально забрали ППО на Київ»; «наше місто хочуть здати, тому риють окопи»;

- чутки про преференції, які мають певні міста або регіони: «наше місто не бомблять, тому що домовилися з росіянами»; «євреї міста Дніпро (варіант: синагога міста) домовились з росіянами про необстріл міста»; «Орбан домовився з Путіним про Закарпаття, тому туди не прилітають ракети».

2. Чутки міжнародного характеру, до яких належать, зокрема, теорії змови, також були серед найпоширеніших. Основні їх сюжети:

- Захід і інші партнери «кинули» Україну: «Україні не дають достатньо зброї, щоб розтягнути війну і повністю виснажити Росію»; «війна закінчилася, залишилася політика» тощо;

- війна вигідна елітам: наявність «світового уряду»; «Бейдельберзький клуб», «Голубой луч»; «війна триває тому, що всі причетні (Україна, колективний Захід і Росія) отримують від цього гроші»;

- Захід, зокрема США, має вигоду від війни;

- таємні домовленості про завершення війни на не вигідних для України умовах;

- чутки про змову з метою знищити Україну й українців. Яскравим прикладом такої теорії змови є теорія про проєкт «Небесний Єрусалим» – «створення єврейської держави замість півдня України». Згідно з нею, війну в Україні розв'язали, щоб на півдні збудувати новий Ізраїль, а війна в Ізраїлі має на меті переселити ізраїльтян на цю територію. Отже, ця теорія знімає відповідальність за напад з Росії. Зокрема, цю чутку поширив колишній депутат Київради М. Ковальчук. Подібна теорія існувала близько 10 років і

поширювалися через деструктивні конспірологічні спільноти антивакцинологів, прихильників пласкої землі тощо. За твердженням СБУ, мережі таких спільнот координувалися з РФ [86];

- чутки, ймовірно спрямовані на розбрат з країнами-партнерами: «землі в Херсонській області роздадуть полякам, що воюють за Україну»; «Західну Україну віддали Польщі, приїжджав А. Дуда і підписав документ»;

- чутки про «здачу» України її владою і президентом: «Крим не повернеться»; «є домовленості щодо здачі Харкова, Донбасу»;

- чутки про те, що у війні винна українська влада: «Якби здалися, то війна закінчилася б»; «це – війна олігархів та їм вигідна»;

- чутки щодо впливу міжнародної ситуації на хід війни: «Китай почне «СВО» у Тайвані»; «Обстріл аеропорту Бориспіль заборонив Ердоган через значну кількість турецьких літаків»;

- чутки-бажання щодо міжнародного аспекту війни: «США мають інформацію, що Путін скоро помре, і тому не пришвидшують постачання зброї»; «лендліз уже постачається».

3. Чутки національного масштабу. До цієї категорії можна віднести усі інші чутки, які розглянемо нижче. Ми класифікували їх за тематичною ознакою на такі категорії:

1. *Чутки про воєнні дії* були найширшою категорією. Це підтверджує оцінку експертів (див. Розділ 2), що ситуація на полі бою є пріоритетною темою чуток, зокрема штучно сконструйованих. Серед них можна виділити:

- чутки про стан справ на конкретних ділянках фронту, серед яких:

- а) чутки-бажання про звільнення деяких населених пунктів, яке вже відбулося або скоро відбудеться: «звільнення Нової Каховки восени 2022 р.»; «наші вже в Олешках та Голій Пристані» тощо;

- б) чутки-страховиська, які стосувалися захоплення нових населених пунктів армією РФ (часто у конкретні дати, які згодом не підтверджувалися);

- чутки-страховиська про втрати українців, серед яких:

а) чутки про втрати у конкретних підрозділах, під час конкретних операцій або конкретних осіб;

б) узагальнені чутки про кількість втрат;

- чутки-бажання про втрати росіян;

- чутки про хід великих воєнних операцій, як-от контрнаступ 2023 р.;

- прогнози-страховиська щодо воєнних дій: «росіяни скоро проберуться до Вінниці»; «100-тисячна армія під Куп'янськом вже наступає». Слід відзначити, що прогнозів-бажань на цю тему респонденти практично не наводили, й це підтверджує експертну думку, що негативні чутки поширюються краще (див. Розділ 2). Частина цих чуток стосувалася підриву стратегічних об'єктів: усіх ГЕС на Дніпрі або конкретних ГЕС, Запорізької АЕС (ЗАЕС). Деколи такі чутки провокувала суперечлива комунікація влади, наприклад: *«Коли у Павлограді атакували завод, де зберігалось ракетне паливо чи відходи, пройшла інформація закрити вікна, бо цей пар небезпечний, через декілька годин місцева влада сказала, що все ок, не звертайте уваги. Не розумієш, чи правда все ок, чи так сказали, щоб не сіяти паніку у населення»;*

- чутки-страховиська про минулі або потенційні ракетні обстріли і вибухи у тилу. Окрема категорія таких чуток, попри воєнний контекст, стосувалася безпосередньо життя адресатів, наприклад, про обстріли за конкретною адресою або затоплення укриття, де перебуває реципієнт.

2. Чутки про хід війни в цілому:

- пов'язані з завершенням війни. Це – як чутки-бажання, коли називали конкретні дати, так і чутки-страховиська, що війна триватиме дуже довго. Респонденти називали серед джерел чуток західні медіа і владу. Серед відповідей повторювалася чутка про перемовини і замороження війни;

- чутки-страховиська про силу Росії і слабкість України;

- чутки-бажання про слабкість Росії; смерть російських посадовців, малу кількість ракет, високі втрати росіян;

- чутки-страховиська про ядерну загрозу. Приводами для них часто ставали заяви або погрози посадовців і спецслужб: можливість ядерного удару по країнах Балтії (після заяви В. Путіна у жовтні 2022 р., що у Білорусь перебазують тактичну ядерну зброю) [148], можливість вибуху на АЕС у Білорусі (після попередження ГУР 20 листопада 2022 р.) [82];

- чутка-бажання про надання ядерної зброї Україні.

3. Чутки, які мають на меті дискредитацію ЗСУ:

- чутки про воєнні злочини щодо цивільного населення (наприклад, «українці самі собі обстрілюють»);

- дискредитація командування в цілому і окремих командирів;

- чутки про низький моральний дух ЗСУ;

- чутки про погане забезпечення, корупцію в ЗСУ;

- агресивні чутки, пов'язані з ЗСУ:

а) чутки, які «вбивають клин» між військовими та цивільними («українська ППО обстрілює житлові будинки»);

б) чутки, які сіють розбрат між різними підрозділами ЗСУ;

- дискредитація мобілізації до ЗСУ. Багато чуток було присвячено мобілізації жінок у зв'язку з обговоренням закону про мобілізацію у вересні 2023 р., зокрема суперечливою комунікацією влади. Велику частку чуток присвячено різним аспектам заборони виїзду за кордон і зняттю пільг. Значна їх частина є водночас агресивними і «страховиськами», нагнітаючи страх і провокуючи ворожнечу щодо влади або певної групи населення, наприклад, стверджуючи, що мобілізують лише у селах або у певних регіонах України.

Окрема категорія чуток, які ширяться серед військових, – «внутрішньоармійські». Вони можуть мати різне емоційне забарвлення або бути нейтральними, адже заповнюють дефіцит відповідної інформації.

4. Чутки, які сіють розгубленість серед українських біженців:

- чутки-страховиська щодо обмеження прав або зменшення допомоги біженцям в Україні або ЄС;

- чутки-страховиська щодо біженців-чоловіків призовного віку, яких примусово депортуватимуть із-за кордону;
- чутки, які протиставляють біженців і приймаючу сторону.

Деякі відповіді дозволяють припустити, що значна кількість чуток щодо біженців може бути пов'язана з недостатньою комунікацією української влади: *«Перебуваю за кордоном, тут майже вся інформація приходить через чутки. Офіційної перевіреної дуже мало. Це дуже виснажує!»*.

5. Чутки про переселенців (ВПО) сконструйовано за подібною схемою:

- агресивні чутки, які протиставляють ВПО і приймаючу сторону, а водночас – захід і схід України;
- чутки про зменшення або припинення допомоги.

6. Чутки, спрямовані на дискредитацію державної влади:

- чутки про корупцію на різних рівнях влади і в державних установах.

Окрема їх категорія стосується розкрадання гуманітарної допомоги;

- чутки про розкішне життя представників влади і їхніх родин: «європейці впевнені, що на гроші, які надсилають у якості допомоги, Зеленський скуповує нерухомість по всій Європі»;

- чутки про зраду у вищій державній владі: «Зеленський – агент ФСБ», «Київ у липні 2022 р. здадуть росіянам» тощо;

- чутки про безлад у владі, слабкість і вразливість президента: «Єрмак керує країною замість Зеленського»; «Зеленський – наркоман»; «Зеленський у перші дні війни перебував у Львові»; «Зеленський потрапив у ДТП».

- дискредитація різних органів влади і посадовців: «В. Залужний подав петицію, щоб розпустити ВР»; «І. Венедіктову затримали у Швейцарії»; «міністр оборони О. Резніков має бізнес у Москві».

7. Чутки, які просувають позитивний імідж влади: «Зеленський таємно допомагає фінансами ЗСУ».

8. Чутки, спрямовані на дискредитацію опозиції і представників ГС. Більшість має внутрішньополітичне забарвлення, але їхня тематика пов'язана з війною:

- чутки про зраду або ганебну поведінку окремих представників ГС: «М. Барчук, В. Портников, С. Руденко – агенти ФСБ»; «Т. Чмут – ватнік»; «С. Стерненко – проплачений»; «проти Ю. Федів не закрито кримінальне провадження за нецільове використання коштів»; «чутки про правих активістів (ТіП, ГОНОР, Формат 18)»;

- дискредитація глави опозиційної фракції «Європейська Солідарність» П. Порошенка: «зупинив виробництво зброї»; «збирався здати Україну»; «привіз на фронт криві рушниці»; «заробляє на цукерках у Росії (Липецька фабрика досі працює)» тощо;

- дискредитація окремих політиків: «А. Яценюк заробив 1 млрд на стіні»; «чутки про лідерів опозиції та їх родини»;

- дискредитація волонтерів: «волонтери нагодували хлопців отруйною їжею, загинуло 80 людей»; «С. Притула купив непотрібний супутник»; «С. Притула краде»; «нецільове використання донатів».

З огляду на мету дослідження видається доцільним окремо сфокусуватися на емоційному аспекті чуток і показати різноманіття чуток-страховиськ і чуток-бажань, які супроводжували повсякденне життя українців протягом усього часу ПМВ і які ми не віднесли до категорій вище:

1) **«побутові» чутки-бажання**, які можуть провокувати завищені очікування: «скасування плати за комунальні послуги»; «підвищення пенсії восени» тощо. Частина таких чуток стосувалася становища військових: «нас звільнять після року служби»; «повернули/збільшать виплати»;

2) **чутки-бажання, які поширювалися без логічного обґрунтування** і які можна пояснити магічним мисленням: «війни не буде, розпакуйте тривожні валізи»; «вступимо в ЄС швидко, гроші на відновлення поллються рікою»;

3) побутові чутки-страховиська, серед яких можна виокремити:

а) чутки про відсутність комунальних і соціальних благ. Багато з них є агресивними і містять наративи пропаганди РФ. Найчастіше йшлося про:

- перебої з електроенергією;
- проблеми з водою і опаленням після певних воєнних дій, необхідність ставити фільтри, оскільки води не буде або вона отруєна, забруднена тощо;
- соціальні і комунальні питання: «скасовують пенсії, стипендії тощо»; «жаскі новації щодо медичної реформи, ЖКГ, пенсійної»; «підвищення тарифів, штрафи за несплату, відрізання комунікацій»;
- підвищення цін на цигарки, алкоголь, продукти, пальне, курсу долара, зникнення з продажу певних товарів тощо;
- утиски з боку держави: «будуть відбирати майно (рухоме і нерухоме) для потреб армії»; «хрущовки перебудовуватимуть, натомість житло у людей забератимуть»; «про електронні гроші, щоб поработити нас і контролювати»; «обов'язкова англійська навіть у приватному секторі» тощо;
- ускладнення різних аспектів життя, наприклад здобуття освіти: «цього року не буде жодного підручника для учнів 6 класу, можливо, лише математика. Джерело – класний керівник напередодні навчального року»;

б) чутки про хвороби: «новий/ 100 % смертельний штам Covid»; «знову треба буде носити маски»; «війна почалася через щеплення»; «цієї зими нас очікує смертельний вірус, страшніший за Covid» тощо;

в) чутки про фізичну небезпеку: «скільки на руках зброї у мажорів і бандитів, небезпечно жити»; «дітям до 14 р. не можна на вулиці бути самим»;

г) чутки, ймовірно спрямовані на відволікання зусиль і сіяння хаосу: «термінова здача крові пораненим», «потрібні пацієнти для операцій, інакше центр закриють», «матеріальна допомога пенсіонерам: прийдіть туди, подзвоніть сюди», «альтернативні телефони для спецслужб» тощо.

Респонденти наводили приклади, які не належать до жодної категорії вище:

- чутки, які ширилися на рівні підприємства або організації;
- плітки, що стосуються особистого життя окремих осіб, але їх можна віднести й до чуток, оскільки претендують на соціальну значущість і потенційно можуть сприяти розбрату: «така-то живе з такою-то, вони ж лесбійки! Ще й педагоги обидві, одна викладає в школі, інша – чиновниця в управлінні освіти», «моя дружина заробляє на волонтерстві», «про себе багато чую, що в мене діти в Польщі, що я втекла в Польщу».

Окремі респонденти звернули увагу на те, що чутки можуть суперечити офіційній інформації, але базуватися на даних із джерел, яким довіряє реципієнт, як-от *«чутки, що РФ нападе в лютому, які ґрунтувалися на даних союзників. Вірила, бо джерела авторитетні + критичне мислення»*.

3.3. Рекомендації щодо комунікаційних заходів протидії чуткам

Беручи до уваги алгоритми поширення і тематику чуток, ми виокремили причини поширення чуток і запропонували методи протидії.

Спричинити поширення чуток за алгоритмом *«Чати у месенджерах або соцмережі – сторінки державних органів – користувачі»* можуть помилки комунікаційних фахівців державних органів, імовірно, нижчої ланки, і посадовців. Такі помилки спостерігалися у перші дні вторгнення, згодом, із напрацюванням досвіду, – значно рідше. Рекомендуємо розробити постійно чинні навчальні програми або відеокурс із медіаграмотності для комунікаційних фахівців, у рамках якого зокрема навчати їх не поширювати інформацію з невідомих джерел і посилатися на джерело інформації. Вони можуть складатися з теоретичної частини і практичних вправ, під час яких можна відпрацювати реакцію на поширення чуток і виробити відповідну політику.

Говорячи про поширення чуток за алгоритмом *«Чати у месенджерах або соцмережі – сторінки державних органів – авторитетні медіа – користувачі»*, можемо припустити недостатню увагу журналістів до джерел інформації на тлі довіри до державних органів, бажання оперативно повідомляти важливі

новини і за психологічно напруженої ситуації. Так, Держспецзв'язку, попри те, що є офіційним джерелом інформації, не є військовою структурою, яка володіє даними про обстріли. Отже, журналісти, які брали інформацію про бомбардування Києва на сторінці Держспецзв'язку, мали перевірити її у структурах ЗСУ і Міноборони, які є розпорядниками такої інформації. Рекомендуємо включити в навчальні програми для журналістів навичку критично оцінювати джерела інформації. Практичні вправи для цієї навички можна сформулювати з кейсів нашого дослідження.

Щоб запобігти поширенню чуток за алгоритмом «Російські або білоруські антивоєнні активісти або відомі канали – українські медіа або ЛСД – користувачі», рекомендуємо ввести у тренінги і навчальні програми для медіа і блогерів тему критичного ставлення до «інсайдерської» інформації, особливо з високим емоційним навантаженням, яке може вплинути на психологічний стан суспільства, наприклад, деморалізувати чи створити нереалістичні очікування. Корисним буде надання наукових знань щодо важливості психологічного стану суспільства у воєнний час.

Алгоритм, за якого чутки першими поширюють медіа, «легалізуючи» їх в інформаційному полі, можливий завдяки схильності журналістів і редакторів до надмірно сенсаційних заголовків, які не відповідають змісту матеріалів, а також нерозбірливого ставлення до «інсайдів», зокрема й російських. Для запобігання рекомендуємо: 1) приділяти під час навчання журналістів окрему увагу культурі написання цікавих і водночас правдивих заголовків і публічно засуджувати практику маніпулювання ними; 2) впровадити у медіа двофакторний фактчекінг через онлайн-інструменти і власні контакти або експертів. Так зробили окремі медіа, перевіряючи чутку про державний переворот у Китаї: на сайті Flightradar було видно, що авіарейси не скасовано, а експерти з питань Китаю спростували це, опитавши свої контакти [103].

Для протидії поширенню чуток через неоднозначні експертні заяви рекомендуємо медіа підвищити вимогливість до освіти і досвіду запрошених

експертів, а офіційним структурам – відстежувати повідомлення ключових військових (у контексті теми дослідження) або інших експертів і вчасно застосовувати релевантні методи реагування (інформування, підтвердження, спростування або рефреймінг) для нейтралізації небезпечних чуток.

Говорячи про чулки, джерелами яких стають політики і посадовці, варто розрізняти мимовільне і свідоме поширення чуток. У першій ситуації рекомендуємо розробити постійно діючі навчальні курси з медіаграмотності для чинних політиків і посадовців, куди буде включено й розуміння ролі чуток, передбачення можливих наслідків їх поширення для державної безпеки та розгляд засобів протидії їм, або включити цю тему у вже наявні курси. Мінімізувати негативні наслідки свідомого поширення чуток певними політиками може ефективна стратегічна комунікація, зокрема вчасне інформування і надання контексту, з боку держави і ключових стейкхолдерів, а також проактивна робота журналістів щодо перевірки такої інформації.

Чутки «сірої» зони, зокрема агресивні, спрямовані на дискредитацію ВПО або процесу мобілізації, небезпечні «фоновим» нагромаджувальним ефектом, який можна порівняти з айсбергом, велика частина якого перебуває під водою і непомітна до зіткнення з ним. Пропонований спосіб протидії: вжити комунікаційних дій, які покажуть безпідставність агресивних чуток. Рекомендуємо використовувати інструменти моніторингу інформаційного поля зокрема і для відстеження таких дискусій та вибудовувати комунікацію з суспільством з урахуванням цих знань. Способом протидії таким чуткам, якщо вони містять конкретику і суттєво поширюються або «підхоплюються» медіа, може бути публічна перевірка інформації журналістами і фактчекерами.

Рекламні дописи у Facebook, які містять чулки, створені ШІ, та дипфейки на нинішньому етапі розвитку технологій фахівцям досить легко ідентифікувати як неправдиві. Основна небезпека від них полягає у безпрецедентних масштабах поширення, які перевищують наявні можливості публічної ідентифікації та протидії, і високому ступені правдоподібності,

достатньому для аудиторії з низьким рівнем медіаграмотності. Відтак рекомендуємо закладам формальної освіти та організаціям ГС, які займаються розвитком медіаграмотності, включити знання і практичні вправи на розрізнення генерованого ШІ контенту у навчальні програми й тренінги з медіаграмотності для всіх вікових і професійних категорій, а також провадити просвітницьку роботу з цієї теми, навчаючи не лише розрізняти, а й використовувати внутрішні механізми скарг на такий контент у соцмережах.

Аналогічним чином рекомендуємо посилити просвітницьку роботу з населенням щодо анонімних Telegram-каналів і «інсайдерської» інформації, викриваючи пропагандистські зусилля РФ і мережі каналів, які є частиною цих зусиль. Це варто робити у доступній формі: тренінговій, ігровій, коротких «вірусних» відео тощо. Такі роз'яснення можуть стосуватися і інших соцмереж з їхніми особливостями: TikTok, YouTube та ін.

Рекомендуємо провести просвітницьку кампанію щодо можливості розсилки дезінформації у вигляді СМС або повідомлень у месенджерах. Цю технологію використовують не лише на лінії фронту, а й на ТОТ. Потенційно її може бути використано і на підконтрольних Україні територіях.

Проведений аналіз алгоритмів поширення чуток також дозволив відстежити роль офіційної стратегічної комунікації у цьому процесі. На основі цих відомостей було схарактеризовано типові комунікаційні помилки та виокремлено вдалі комунікаційні рішення.

Ми ідентифікували декілька видів комунікаційних помилок, що призводять до органічної появи чуток, які надалі можуть поширюватися за різними алгоритмами.

1. Суперечлива комунікація.

В окремих випадках до чуток призводить те, що держустанова поширює неоднозначну інформацію у своїх комунікаційних каналах. Прикладом може бути чутка, яка поширилася у серпні 2023 р., що всім військовим повернули доплату 30 тис. грн, яка була з початку ПМВ до березня 2023 р., «бо Шмигаль

сказав у своєму Telegram-каналі». Так, 9 серпня 2023 р. прем'єр-міністр Д. Шмигаль повідомив, що, за постановою Кабміну, «усі, хто залучений до захисту України, отримуватимуть доплати під час війни», а їх розмір буде 30 000 грн щомісяця. Також ішлося про 50 000 і 100 000 грн. Більше пояснень не було. У соцмережах це зрозуміли як повернення премії всім – і тим, хто має бойові розпорядження, і хто служить у тилу, що не відповідало дійсності.

До паніки у соцмережах призвела заява секретаря міськради Запоріжжя А. Куртева, що «у Запоріжжі скасували евакуаційні потяги». Російські Telegram-канали поширили її з коментарем «нацисти вирішили прикритися мирними українцями перед вторгненням росіян». Насправді відправлення не скасували повністю, тож, на нашу думку, доречніше було б застосувати слово «відклали».

Прикладом суперечливої комунікації є поширення кількома медіа у різних регіонах України, а також всеукраїнських у серпні 2022 р. інформації про впровадження нових сигналів тривоги: при хімічній небезпеці – звук церковних дзвонів, при радіаційній – подзвін (биття у набат). Насправді таку норму впровадили лише у Вінниці [113]. Плутанині посприяв допис Міністерства цифрової трансформації, які анонсували появу нових сигналів у додатку «Повітряна тривога». Після широкого розповсюдження у медіа ДСНС спростувала інформацію про впровадження нових сигналів по всій Україні [81].

Подібним чином неодноразово ширилися чутки про мобілізацію жінок. Перша хвиля таких чуток виникла наприкінці 2021 р., коли Міноборони суттєво розширило перелік професій та спеціальностей, який передбачає взяття жінок на військовий облік. Оскільки процедуру взяття на облік ще не було розроблено, поширилися чутки про призов на строкову службу всіх жінок. Після резонансу у соцмережах у Міноборони визнали, що не всі перелічені професії потрібні у війську, і пообіцяли зменшити перелік. Друга хвиля чуток поширилася під час обговорень законопроекту про мобілізацію

наприкінці 2023 р. Народна депутатка від партії «Слуга Народу» М. Безугла 17 грудня поширила тезу про мобілізацію всіх жінок, яка широко розійшлася у соцмережах. Згодом президент спростував це у своєму виступі. В обох випадках чутки поширилися на тлі неузгодженої комунікації з боку влади. На нашу думку, слід було обрати злагоджену комунікацію «на випередження».

Яскравим прикладом є поширення 4 липня 2022 р. у Facebook і Telegram чутки про «військове кріпацтво» – так назвали рішення Генштабу ЗСУ обмежити пересування військовозобов'язаних за межі району чи області, яке буде можливо лише з дозволу територіального центру комплектування (ТЦК). Приводом стали суперечливі комунікації Генштабу ЗСУ і представників влади, зокрема порушення принципу «єдиного голосу». Як припустив медіаексперт О. Довженко, причиною непорозуміння стала «канцелярська» мова, в якій «виїзд» означає переїзд, а «просто кудись поїхати» – це «переміщення». На думку автора «Текстів» О. Зога, таку резонансну новину першим мав повідомити сам Генштаб, підготувавши аудиторію до її появи і подавши у потрібному світлі. При цьому відповідальність за комунікаційний провал лежить на «усіх» учасниках [34]. Ми погоджуємося з експертами, які рекомендують комунікацію на випередження і наголошують на важливості простоти повідомлень. Також рекомендуємо дотримуватися політики «єдиного голосу» і погоджень спільних меседжів, у цій ситуації – між Генштабом ЗСУ, Міноборони, народними депутатами і комітетами ВР. Це може здійснюватися через постійно діючий міжвідомчий орган, який координуватиме офіційні державні комунікації.

Інший приклад комунікації, яка спровокувала появу агресивних чуток стало звільнення командувача ССО В. Хоренка 4 листопада 2023 р., про яке оголосив президент, а сам В. Хоренко в ефірі ток-шоу «УП» заявив, що В. Залужний про це не знав [105]. Поширилися чутки, що заміна пов'язана з політичними інтригами, а не військовою необхідністю, інакше Залужного запитали б, але президент боїться його як конкурента на майбутніх виборах.

Наприкінці листопада поширилися чутки, що В. Зеленський хоче таємно домовитись із Росією і саме тому намагається дискредитувати В. Залужного. Приводом стала заява голови фракції ВР «Слуга Народу» Д. Арахамії в інтерв'ю про пропозиції перемовин від росіян, на які Україна не погодилася [56]. Ці чутки, у свою чергу, породили низку похідних чуток-бажань і теорій змови: «за Залужним можуть бути британські і американські (передусім) яструби, які тиснуть на корумповану українську владу», (варіації: «Залужного призначили завдяки американцям та іншим західним союзникам», «П. Порошенко це пролобіював»; «Зеленський хотів «здати» Україну, але генерали не дозволили»). Усі їх можна назвати наслідком суперечливої урядової комунікації у листопаді 2023 р.: емоційних заяв ОП, партії «Слуга Народу» та В. Зеленського, меншою мірою – за участі опозиції. На думку фахівчині з комунікацій О. Мороз, вони сприяли спробам РФ сформувати розкол між військовим та політичним керівництвом, які тривали понад рік. У результаті про конфлікт, який у лютому 2024 р. завершився відставкою В. Залужного, заговорили у суспільстві і почала писати світова преса. Погоджуємося з її рекомендацією реагувати на комунікаційні кризи такого рівня у перші години, щоб не підживлювати конспірологію, а наявні проблеми вирішувати непублічно [54]. На противагу, спростування президентом чуток про конфлікт ОП з військовим керівництвом у квітні 2022 р. було прикладом ефективної протидії чуткам [32].

2. Брак або відсутність офіційної комунікації.

Брак або відсутність комунікації, як показало дослідження, породжують чутки, які заповнюють інформаційний вакуум, підтверджуючи закон Олпорта-Постмана. Так, 1 липня 2022 р. чутка, що ЗСУ вийшли з Лисичанська («здали *Лисичанськ*») поширилася у соцмережах із посиланням на російські Telegram-канали як основне джерело (за відсутності державної комунікації). Офіційно про захоплення Лисичанська повідомили 3 липня. Це – поширена ситуація, коли ЗСУ повідомляють про події на фронті з запізненням, виправдана

міркуваннями безпеки особового складу. У таких випадках рекомендуємо відверто пояснювати неможливість надати більш детальну інформацію цими причинами та анонсувати її згодом.

Аналогічно відсутність комунікації щодо переведення Героя України генерала І. Гордійчука з посади директора військового ліцею ім. І. Богуна 3 жовтня 2023 р. на посаду в Міноборони, а також про його наступника призвела до появи за місяць чуток про його звільнення. Після скандалу у соцмережах генерал підтвердив, що переходить на підвищення. У цьому випадку ефективним рішенням було б вчасне злагоджене інформування про перехід і навчальним закладом, і самим генералом І. Гордійчуком. У разі, якщо нова посада засекречена, можна було обмежитися повідомленням про підвищення у структурі Міноборони. Також варто було окремо повідомити про нового директора ліцею, його біографію і плани.

За браку комунікації у жовтні 2023 р., коли часто обстрілювали ХАЕС, ширилися чутки, що ракетні атаки насправді набагато потужніші, ніж повідомляється офіційно (офіційні джерела надавали кількість збитих ракет і БПЛА та інформували про руйнування, не надаючи детальних пояснень). Як писала письменниця Т. Горіха Зерня: *«не можу зрозуміти, як від «падіння уламків безпілотної» у Хмельницькому «постраждало 1760 об'єктів», у тому числі всі школи і лікарні. ... або дайте роз'яснення, що це за безпілотики такі з'явилися у росіян, що уламками розносять цілий обласний центр. Або визнайте, що було влучення чимось серйознішим»*. Вона навела приклади поганої комунікації, яка призвела до трагічних наслідків: заклик «готуватися до шашликів у травні 2022», повідомлення, що Бучу контролює Україна, коли місто вже було окуповане, «гуманітарний» полон бійців полку «Азов». У разі, коли йдеться про інформацію з обмеженим доступом, рекомендуємо давати мінімум, якого буде достатньо для розуміння ситуації без розкриття таємних даних.

Також брак офіційної комунікації призвів до поширення чуток, що контрнаступ ЗСУ провалюється. Цей загальний меседж включав у себе дрібніші: про високі втрати, локальні поразки в окремих боях тощо. На тлі браку інформації панічні домисли ширилися зокрема за допомогою рекламних дописів. Ця інформація на момент поширення не була достовірною, оскільки не можна робити висновків про успіх або провал операції на підставі окремих фактів до її завершення. Саме це твердження, на нашу думку, могло б бути основою офіційної комунікації літньої воєнної кампанії.

Подібним чином брак якісної комунікації щодо корупційного скандалу у Міноборони призвів до низки чуток про потенційні звільнення і призначення, зокрема, що міністром оборони може стати політикиня І. Верещук. Можна припустити, що такі чутки спричиняють як цілеспрямоване поширення, так і органічна реакція соціуму на брак надійної інформації.

3. Спростування чуток, які не мали істотного поширення, що надає їм додаткового імпульсу.

Наприклад, 20 серпня 2022 р. на сторінці обласної лікарні Івано-Франківщини (КНП ОКЛ) спростували чутку, що в лікарню везуть бійців із відрізними геніталіями. Про це написали місцеві медіа. У коментарях читачі писали, що це – правда, а обманюють медики й журналісти [30]. Ця чутка ширилася районними Telegram-каналами з березня 2022 р. Рекомендуємо уважно відстежувати популярність чуток і не спростовувати маргінальних повідомлень, які не набули поширення.

Щодо вдалих комунікаційних рішень відзначимо ті, які можуть слугувати взірцем для реагування у подібних ситуаціях.

Прикладом вдалої реакції на кампанії з дискредитації ВПО, які ширилися у «сірій» зоні інформаційного простору, зокрема й «з вуст в уста», є реакція ЦПД, працівники якого обдзвонили всі великі курорти і санаторії Західної України, де їм повідомили, що переселенці ведуть себе скромно,

записуються в тероборону і допомагають зі збором допомоги [118]. Інший приклад на локальному рівні: керівник департаменту комунікацій однієї з ОВА заходу України, де ширилися подібні чутки зокрема серед держслужбовців, обдзвонив голів місцевих громад і роз'яснив їм переваги від прийняття переселенців. За його оцінками, це принесло області додатковий прибуток від переведення бізнесів з інших регіонів України.

На міжнародному рівні офіційні комунікатори України, ЄС і НАТО продемонстрували приклад ефективного скоординованого реагування на поширення чуток про перепродаж Україною наданої Заходом зброї на чорному ринку. МЗС України та офіційні особи вимагали роз'яснень на міжнародному рівні. Колишній посол України в США (2015-2019 рр.) Валерій Чалий заявляв про початок скоординованої спецоперації РФ зі зриву поставок в Україну американської зброї [93]. «Перепродаж» Україною західної зброї не раз спростовували країни-донори. Партнери запевнили, що знають, де перебуває надана зброя, зокрема у липні 2022 р. в ЄС такі новини назвали масованою пропагандою Росії, а в Пентагоні заявили, що контроль озброєнь є прозорим і ЗСУ перебувають у постійному контакті з ними [267].

Приклад протидії чуткам за допомогою проактивної перевірки інформації показали журналісти «Бельцького незалежного портала». Вони перевірили чутки у Telegram про факти вандалізму у Молдові з боку українських біженців і зробили висновок, що кампанію могли організувати свідомо. Щоб перевірити заяву, що біженці пофарбували постамент пам'ятника радянському танку у селі Чінішеуци Резинського району у синьо-жовті кольори, яку поширили російські медіа (посилаючись на відео, де житель села припускає це), журналісти розпитали автора відео. Він заявив, що, швидше за все, фарбували постамент не біженці, і він шкодує, що «на емоціях» записав відео, яке використала пропаганда РФ [110].

У випадку поширення «інсайдерських» чуток про звільнення у владі прикладом ефективного реагування можна вважати пряме спростування. Так,

недостовірну чутку, що голова НБУ А. Пишний написав заяву про звільнення з посади, будучи у закордонному відрядженні, з натяком, що це може бути пов'язано з криміналом, поширили 10 жовтня 2023 р. УНН з посиланням на власні джерела. Сам Пишний спростував її у своєму Facebook. Вважаємо спростування ефективним комунікаційним реагуванням у подібних випадках, яке припинило подальше поширення чуток.

У випадку поширення абсурдної чутки про загибель В. Залужного ефективним засобом її нейтралізації, коли офіційна комунікація заступниці міністра оборони Г. Маляр не дала очікуваного результату, стала неформальна комунікаційна реакція – поява В. Залужного у жартівливому відео офіцера ЗСУ у Telegram [12].

Вдалі приклади реагування на чутки можна запозичити у бізнесу. Так, відзначимо ефективну комунікацію українських банків 12 грудня щодо чутки «після атаки на «Київстар» почали зламувати українські банки, отже, атака могла бути прикриттям для головного удару по фінансових системах». Банки заспокоїли споживачів, надавши ширший контекст: «Монобанк» заявив про ДДОС-атаку точок входу на Amazon, а «Приватбанк» – що збої були пов'язані лише з проблемами зі зв'язком. Варто також відзначити оперативну комунікаційну реакцію «Київстар» у соцмережах – компанія спростувала чутки про непрацездатність базових станцій, зорієнтувала споживачів щодо темпів відновлення і надала необхідні інструкції для підключення. Це не є реакцією безпосередньо на чутки, а радше вчасним і достатнім інформуванням з важливих питань. Компанія продовжила комунікацію за місяць після інциденту: 4 січня 2024 р. піар-менеджерка І. Леліченко спростувала чутки про багатомісячний доступ хакерів «усередині» компанії до особистих даних абонентів та їхній витік, поінформувала про посилення заходів безпеки і той факт, що розслідування СБУ атаки 12 грудня ще триває. Це було зроблено не у розпал кризи, а коли суспільна напруга спала, що сприяло менш емоційному і упередженому сприйняттю такої інформації.

Грунтуючись на відповідях 10 опитаних експертів з комунікацій та інформаційної безпеки на запитання (див. Додаток Г), ми виокремили експертні поради з протидії чуткам на різних рівнях:

- на стратегічному рівні важливо працювати на запобігання умовам, які можуть призвести до виникнення чуток;
- на оперативному, коли вже виникли умови для створення чуток, слід готувати ЦА до можливості їх появи і працювати на випередження: повідомити про певну ситуацію і те, як її можуть подати;
- на тактичному рівні, коли чутка вже розійшлася і потрібно працювати з наслідками, – грамотно оцінюючи ситуацію, обирати інструменти нейтралізації наслідків.

Важливою частиною протидії чуткам на стратегічному рівні є система стратегічних, або проактивних, комунікацій. Слід зробити так, щоб у випадку кризової ситуації всі діяли відповідно до алгоритму, який дозволить швидко і ефективно відреагувати, за потреби залучивши додаткових фахівців: *«Система стратегічних комунікацій сектора безпеки і оборони України досить ефективна. Але такі комунікації мають охоплювати всі сфери життя суспільства: політичну, економічну, соціальну, духовну»*. Вони можуть включати у себе як формальні, так і неформальні складники. Це має велике значення зокрема й тому, що дає можливість приводити різні частини суспільства до однакового бачення реальності, що допомагає управляти сприйняттям і очікуваннями. Наразі комунікація є недостатньою.

Складники ефективних стратегічних комунікацій:

- прозорість і публічність роботи державних органів. Водночас експерти застерігають, що не вся інформація може бути відкритою, бо це може провокувати шкідливі чутки, наприклад, про розкрадання на державних закупівлях зброї. Контроль у таких сферах мають здійснювати організації, які мають відповідний доступ, допуск і компетенцію;

- чесність і прямота висловлювань перших осіб: *«Якби колективна політична Україна говорила однаково просто, прямо, жорсткі речі, то для чуток не було би місця»;*

- «політика єдиного голосу», коли різні держструктури говорять про одне і те ж одними словами, чіткість, скоординованість, зрозумілість і максимальна простота меседжів, щоб *«достукуватись до найменш розумних членів суспільства»;*

- ефективна комунікація з медіа. Слід доносити до медіа правдиві факти щодо конкретних ситуацій, якісно і оперативно реагуючи на запити журналістів, прес-центрів, відділів зі зв'язків із громадськістю, організовувати прес-заходи, аби пояснити кризу, спростувати чутки або дезінформацію;

- ефективна комунікація з ЛСД, які часто є авторами і носіями основної маси чуток з найболючіших тем, за тим самим принципом, що й з медіа: *«ЛСД, як неформальному лідеру, однаково довірятимуть, якщо він ширитиме чутки і якщо спростовуватиме».* Це означає не намагання встановити цензуру або залучити їх до протидії конкретним чуткам, а якісне інформування за рахунок регулярного спілкування, наприклад, зустрічей «off the records» із редакторами медіа та блогерами, де пояснювати поточні події. Це знижує суспільну напругу і дає більше розуміння ситуації;

- постійний моніторинг інформаційного поля для вчасної ідентифікації і реагування у ситуації потенційної кризи, проведення соціологічних опитувань, які відображають думку більшості, зокрема й актуальні чутки;

- превентивне інформування («щеплення») як елемент ситуативного антикризового реагування: *«Якщо комунікаційні фахівці установи розуміють, що буде оприлюднено певну інформацію, що може призвести до кризи, то найефективніше вийти з нею самотійно і спрацювати на випередження, подавши її у потрібному контексті».*

На тактичному рівні було виокремлено три ключові компоненти реагування на чутки:

- швидкість, адже чутки поширюються блискавично: *«Якщо ви втратили годину або дві на реагування на чутку, на яку дійсно треба реагувати – ви програли»*. Згідно з «золотими стандартами» кризової комунікації команда повинна мати план реагування на кризу, зокрема покроковий план протягом перших 8 годин кризи;

- наратор, актор, який реагує на чутку, – джерело інформації, медіа, блогер тощо – має бути компетентний для такої реакції;

- реагуючи на чутку, по можливості не треба цитувати її. Один зі способів прокоментувати чутку, не цитуючи – рефреймінг, вміщення чутки в інший контекст, зокрема гумористичний.

Експерти оцінили ефективність різних способів реагування на чутки:

- ігнорування чутки є доречним, якщо чутка має низьке охоплення або не є інформаційною загрозою;

- висміювання, доведення до абсурду, яке нівелює чутку, є потужним засобом протидії у разі, коли її ігнорувати неможливо, вона стає надто агресивною або токсичною: *«Коли людина глузує з чогось, вона вже це переборола. Жарти є однією з потужних захисних реакцій психіки, які дозволяють суспільству пережити складні періоди»*. Висміювання варто використовувати, коли це доречно і етично, а також у випадку відверто безглузвих чуток. Є теми, над якими не можна жартувати. Інший варіант ефективної реакції на чутки – пониження або рефреймінг;

- офіційні спростування в багатьох випадках можуть лише посилити чутки. Вони спрацюють, якщо буде наведено прості однозначні наочні аргументи. Офіційно реагувати варто, якщо чутка набуває загрозливих масштабів з точки зору кількості і охоплення, має ознаки штучного поширення. Додатковим аргументом на користь цього способу є те, що «Google пам'ятає все»: коли за певний час люди шукатимуть інформацію про інцидент, а в інтернеті не буде спростування, чутці віритимуть. З цим аспектом працюють російські спецслужби, впливаючи на алгоритми пошукових систем

[24]. Щоб сховати негативну інформацію про російське керівництво чи державу, якнайшвидше після її появи видають свою, де частково повторюють попередню, але в своїй інтерпретації. Тоді чільною у видачі буде їхня інформація, а першоджерело буде нижче або не показуватися взагалі;

- зміна інформаційного поля є досить ефективним способом реагування. Для цього створюють велику кількість інформаційних приводів, зокрема й чуток, здатних вплинути на його структуру;

- кризова комунікація у формі інформування є найефективнішою реакцією на чулки. Воно включає надання фактів, пояснення, підкріплене коментарями експертів, які розуміють контекст конкретного питання;

- запуск контрчуток є малоефективним, потребує обережності і залучення фахівців. Він може погіршити комунікаційну ситуацію: аудиторія заплутується і як наслідок не вірить нікому.

Названі способи реагування ефективно доповнює створення і поширення просвітницького контенту з теми чуток. Важливо робити це не в момент інформаційної атаки, а за певний час, коли спаде суспільна напруга.

Узагальнимо наведене, скориставшись напрацюванням дослідниці Н. Потапчук, яка запропонувала таблицю методів протидії чулкам в умовах НС, окресливши назву і мету, суть і умови застосування кожного методу [68]. Розширимо сферу узагальнення до усіх видів кризових комунікацій (Табл. 3.1). Оскільки кожен із методів має обмеження у застосуванні, доповнимо таблицю цим параметром. Також вважаємо за доцільне об'єднати методи «Іронічна інтерпретація чулки» і «Доведення до абсурду». Метод «Флангова атака» для більшої зрозумілості пропонуємо замінити на «Запуск контрчуток». Також ми доповнили таблицю методами «Ігнорування» і «Рефреймінг». Якісне інформування, на якому акцентували опитані нами експерти, залишаємо за межами переліку, розглядаючи його як необхідний і універсальний мінімум дій для попередження і протидії чулкам.

Таблиця 3.1. Методи протидії чуткам у контексті соціальних комунікацій

Назва та мета методу	Суть методу	Умови застосування	Обмеження застосування
Ігнорування чутки			
Не привертати уваги до чутки, сприяючи тим самим її поширенню	Не вживати будь-яких заходів реагування на чутку	Чутка не є загрозливою або не набула істотного поширення	Коли чутка стає токсичною або широко розповсюджується, її ігнорування призведе до падіння довіри
Дискредитація автора чутки			
Змістити увагу з проблемного явища на сам факт появи чутки та осіб, які в цьому потенційно зацікавлені	Офіційно заявити, що дехто розповсюджує недостовірну інформацію з меркантильною метою	Існує можливість назвати джерело появи чутки. Надання офіційних коментарів щодо предмету обговорення не дасть бажаних наслідків	Метод може не спрацювати, якщо джерело чутки користується більшою довірою, ніж офіційні джерела інформації
Висміювання (доведення до абсурду, іронічна інтерпретація тощо)			
Нівелювати інтерес до чутки та запобігти її подальшому	Посилення недостовірної інформації до абсурду за	Офіційно спростувати чутку неможливо.	Не слід застосовувати в роботі з чутливими темами

розповсюдженню, зняти емоційне напруження та змінити контекст обговорення	допомогою перебільшення, посилення певних акцентів та ін. Іронічно висміяти схильність людей вірити неперевіреним інформації	Населення потребує офіційних роз'яснень. Чутка дійсно є недостовірною. Чутка правдоподібна, але її офіційне підтвердження спричинить негативні наслідки.	(втрати на війні, питання, пов'язані з дискримінацією тощо)
Пропозиція нової актуальної теми для обговорення			
Відвернути увагу від небажаної для обговорення теми	Офіційно розповсюджувати інформацію, більш значущу, ніж зміст чутки	Надання будь-яких офіційних коментарів щодо чутки спричинить менш бажані наслідки, ніж пов'язані з її розповсюдженням. Існує можливість інформування щодо чутки дещо пізніше	Метод не є універсальним, оскільки не нейтралізує чутку, відтак вона може поширюватись у «сірій зоні» і згодом посилитися знову. Отже, метод придатний лише для зниження суспільної напруги і вимагає належної

			реакції на чутку за деякий час
Офіційне підтвердження чутки			
Запобігти трансформації чутки в процесі її подальшого поширення й відновити довіру до офіційного джерела інформації	Офіційно поінформувати щодо ситуації, що стала предметом чутки, та її причин і наслідків	Чутка є достовірною інформацією. Складно і менш вигідно доводити, що чутка не відповідає дійсності, ніж визнати її достовірність	Варто надати такому підтвердженню форми поточного інформування, не акцентуючи на змісті чутки, щоб не сприяти її подальшому поширенню
Офіційне спростування чутки			
Переконати, що чутка не відповідає дійсності	Офіційно вказати на факт появи чутки і заявити, що це недостовірна інформація. Надати інтерпретацію ситуації, що породила чутку	Чутка з'явилася відносно нещодавно. Офіційна особа, яка її спростовує, викликає довіру. Чутка дійсно є недостовірною	Метод не є дієвим, якщо недостовірність чутки неможливо зробити очевидною, базуючись на фактах (ситуація «слово проти слова»)
Запуск контрчуток			
Переконати у недостовірності	Офіційно розповсюджується	Підтвердження чи спростування	Метод потребує високої

наявної чутки без посилення на чутку	інформація, що є протилежною за змістом чутки, без будь-яких посилень на чутку	чутки спричинить менш бажані наслідки, ніж пов'язані з її поширенням	кваліфікації, у протилежному разі це заплутує населення, що призводить до негативних наслідків, зокрема – недовіри до офіційних джерел, посадовців і комунікаторів
Рефреймінг (пониження значущості)			
Переконати у низькій важливості чутки	Надати ситуації ширшого контексту або інтерпретації, які знівелюють значущість чутки	Чутка є достовірною інформацією. Чутка чинить значний вплив на інформаційне поле	Метод не слід застосовувати для введення в оману. Якщо ситуація об'єктивно значуща (наприклад, йдеться про початок вторгнення), то рефреймінг призведе до відкладеної негативної реакції

Серед превентивних заходів, які могли б запобігти поширенню деструктивних чуток експерти, крім якісних стратегічних комунікацій, назвали:

- освіту і просвіту. Ефективність чуток залежить від суспільства, в якому вони ширяться: наскільки освічене воно в цілому і цільова аудиторія чуток зокрема, наскільки вона вміє перевіряти інформацію, вразлива до певних тригерів, вміє «відсіювати» канали донесення чуток. Йдеться як про якісну шкільну і базову освіту з природничих і соціальних наук, так і про медіаграмотність і медіагігієну: розуміння, як працює мислення і мозок, які існують психологічні методи маніпуляції, навичок протидії їм тощо;

- побудова стійкості (resilience) до інформаційних атак бренду кожного конкретного об'єкта, яким може бути як державний орган, установа, наприклад міністерство, так і фізичні особи: політики, посадовці, активісти тощо. Якщо бренд достатньо сильний і має високий рівень довіри, чуток будуть «розбиватися». Таким є феномен суспільної довіри до В. Залужного;

- посилення алертності суспільства – очікування і готовності до ризиків, небезпек. Вона може бути додатковим важелем для дисциплінування суспільства і прийняття забезпечувальних рішень.

Медіаграмотність є дієвим профілактичним заходом, якщо є постійною і системною на рівні держави, починаючи щонайменше зі шкільного віку, для кожної вікової групи. Вона працює у тривалій перспективі. Медіаграмотні споживачі створюють в інформаційному середовищі певний бар'єр проти чуток і деструктивних наративів. Утім, це не гарантує захисту від деструктивного впливу чуток і медіавірусів: усе залежить від потужності чуток, міцності захисту і зовнішніх умов.

У цьому контексті експертний аналіз дозволив виокремити три передумови ефективного запобігання дезінформації і чуткам зокрема на рівні держави:

- заблокувати ворожі канали доставки інформації, як раніше зробили з російськими соцмережами і телеканалами;
- створення власного контенту і смислів. Зокрема, це створення і розвиток джерел інформації, яким люди будуть довіряти: суспільний мовник, державні інформаційні агенції, такі як «Укрінформ». Для цього можна залучати розважальну інформацію;
- програми впровадження медіаграмотності, яка дозволяє кожному споживачеві самостійно виявляти інформаційні впливи.

Підсумовуючи, протидія шкідливим чуткам вимагає, з одного боку, комплексного підходу, а з іншого – особливого набору компетенцій у рамках повсякденних комунікаційних зусиль та протидії дезінформації в цілому. Оскільки чутки у більшості випадків використовуються як частина ширшої кампанії впливу, основою успішної протидії їм є комплексна комунікаційна робота, яка у кризовій ситуації збільшує швидкість і точність реакції на конкретні впливи з використанням чуток.

Сутність чуток є такою, що актори, на яких ведеться вплив, можуть сприйняти їх як особистий виклик. Це може спровокувати захисну поведінку, яку громадськість найчастіше розцінює негативно. Відтак підхід до реагування вимагає як вміння ідентифікувати емоції, які викликають чутки, так і розробити план реагування, що ґрунтується на стратегічних цілях і фактах. Оскільки кризи, викликані чутками у соцмережах, можуть набути масовості протягом годин або хвилин, цього часу замало для розробки якісного плану реагування. Підвищити стійкість до чуток можна, заздалегідь визначивши можливі теми й сценарії їх поширення і розробивши плани реагування. Це допоможе знизити тиск на комунікаторів на початкових стадіях кризи.

Найбільш імовірні сюжети чуток для опрацювання можуть бути пов'язані з потенційно слабкими моментами у стратегії чи комунікації установи і сферою її роботи. Якщо вона має план управління ризиками, слід

доповнити його ймовірним поширенням чуток. Сценарій має передбачати ключові аспекти реагування: підготовлені меседжі, пакет інформації, яка спростовує чутку чи дає ширший контекст, форми і канали поширення, фізичні дії у разі потреби. Важливо зробити прогнозування потенційно шкідливих чуток частиною системи визначення ризиків організації.

Для аналізу потенційних ризиків, пов'язаних із чутками, слід проаналізувати інформаційне поле і громадську думку, визначити чулки, які можуть поширюватись, оцінити ймовірність і потенційний вплив кожної з них, скласти рейтинг і визначити заходи, які допоможуть пом'якшити чи запобігти йому. Це можна оформити у вигляді матриці управління чутками, застосувавши підхід, описаний А. Коулман щодо ризиків у бізнесі, за такими параметрами: чулка, причина, вплив, пом'якшення, рейтинг. Варто регулярно переглядати і доповнювати цей перелік, ознайомлюючи з ним комунікаційну команду і осіб, яких можуть стосуватися чулки.

Тональність і зміст ключових повідомлень мають враховувати особливості аудиторії. Повідомлення на різних рівнях влади і керівництва не мають суперечити одне одному (політика «єдиного голосу»). Працівники також мають розуміти виклик, з яким зіткнулася установа, і що це означає особисто для них.

Лідера установи або людину з цією функцією, як-от виконавчого директора, має бути залучено на всіх стадіях реагування на чулки, починаючи з планування й тестування і завершуючи підбиттям підсумків. Це забезпечить залучення необхідних ресурсів і запуск запланованих процесів реагування, підвищить пріоритетність цієї роботи для інших керівників. Лідер має розуміти, що у разі поширення чуток опиниться у центрі уваги преси та громадськості, які очікуватимуть від нього публічної реакції і пильно стежитимуть за його діями офлайн і у соцмережах. Відтак корисним буде відпрацювати поведінку лідера на тренінгах під час антикризового планування, завчасно вибудувати основні комунікаційні канали і контакти зі

стейкхолдерами для швидкого попередження їх у разі кризи. Слід також розуміти, що лідера сприйматимуть як людину, а не лише відповідальну особу, очікуючи демонстрації упевненості, послідовності дій та заяв, вміння реагувати на нову отриману інформацію, етичність і співчутливість у разі збитків, людяність у реагуванні. Перша особа має поставити комунікаційні обов'язки у пріоритет упродовж усього періоду кризового реагування, взявши на себе за потреби ухвалення важких рішень чи надання вибачень, тримаючи у фокусі моральний і репутаційний аспекти ситуації.

Варто розуміти, що чутки, навіть після адекватного реагування, частково залишаються «жити» у соцмережах та інтернеті. Тому важливо враховувати ймовірність їхньої повторної активізації у планах і комунікації. Варто обмінюватись досвідом кризової комунікації, зокрема й реагування на чутки, між різними державними органами та структурами, відвідувати майстер-класи і курси з кризової комунікації.

Висновки до розділу 3

На підставі зробленого аналізу ми визначили різницю у поширенні чуток і дезінформації і суспільної стійкості до цих двох феноменів. На противагу високому рівню суспільної стійкості до дезінформації, проведене онлайн-опитування 2023 українців щодо взаємодії з чутками і впливу чуток показало певну амбівалентність. Визнаючи, що вони звертають увагу і емоційно реагують на чутки, більшість опитаних водночас заперечували, що поширюють їх. Це, а також визнання опитаними ефективності сучасних маніпулятивних технік, дозволяє дійти висновку, що поширення може відбуватися несвідомо.

Емпіричні дослідження, кількісний і якісний аналіз дозволяють дійти висновку щодо неякісних стратегічних комунікацій між владними структурами і суспільством. Ми встановили такі комунікаційні помилки

представників влади, як брак інформування щодо суспільно важливих тем, неузгодженість ключових повідомлень, недостатньо ефективне володіння усім спектром методів реагування на чутки та інші, які зумовили формування низки рекомендацій, які стосувалися розширення набору таких методів і вдосконалення підходів до стратегічної комунікації.

Проаналізовані чутки, на які посилялися 2023 опитаних інтернет-користувачі, дозволяють дійти висновку, що більшість чуток, які запам'ятовуються, є чутками-страховиськами й агресивними чутками, зокрема спрямованими на те, щоб посіяти ворожнечу у суспільстві або дискредитувати окремих осіб чи соціальні групи.

Навички і знання щодо реагування на чутки мають бути частиною професійної компетентності комунікаційних фахівців і лідерів державних структур. Слід забезпечити готовність до реагування у разі поширення чуток за допомогою планів і тренінгів. Наявність таких навичок і планів дозволить вчасно виявити загрозу і виграти час для планування подальших дій. У таку роботу мають бути залучені працівники на всіх рівнях, а не лише комунікаційна команда, яка втім відіграє головну роль. Ключове, що має враховувати план реагування – люди, які потерпіли або можуть постраждати унаслідок поширення чуток, і потенційні негативні наслідки.

ВИСНОВКИ

У дисертації ґрунтовно досліджено феномен чуток у науковому та інформаційному дискурсі російсько-української війни. Аналіз понад 300 наукових доробків, власне емпіричне дослідження (2023 опитаних респондентів, 10 глибинних експертних інтерв'ю, 2700 проаналізованих чуток) дає підстави зробити такі висновки.

1. Узагальнюючи теоретичні засади дослідження феномена чуток, слід зазначити, що чутки були предметом дослідження вчених ще з XIX ст. Описані в наукових працях особливості поширення чуток засвідчили емоційну напруженість та потребу в певній інформації у відповідних суспільних групах. Вплив чуток на формування групової свідомості та соціальної взаємодії, поширення неправдивої інформації та маніпулювання емоціями різних груп, формування суспільних ілюзій та стереотипів став предметом дослідження науковців в епоху інформаційних технологій. Однак і західні, і українські вчені не розробили структурованої періодизації теоретичних напрацювань, впорядкованої термінології неформальної комунікації та єдиного розуміння функцій чуток в системі соціальних комунікацій. Ефективність потенційного впливу чуток не знайшла відображення у ґрунтовних теоретичних роботах та розроблених ефективних стратегіях державного управління.

Аналіз доробків західних та українських науковців дозволив розробити авторську періодизацію теоретичних напрацювань у царині досліджень чуток: **класичні теорії чуток** (Р. Кнапп, Г. Олпорт і Л. Постман, Т. Шибутані), до яких ми віднесли дослідження доінтернетної епохи; **модерні теорії чуток** – дослідження, напрацьовані протягом часу від появи інтернету до поширення соціальних медіа (1991–2006 рр.) та **постмодерні теорії чуток в умовах постправди** – дослідження, у яких враховувалися можливості соціальних медіа у поширенні чуток, а також зміни у ціннісній парадигмі людства (2006 р. – дотепер). Слід відзначити, що вітчизняні дослідники у своїх працях

здебільшого опираються на класичні теорії чуток, зрідка – на модерні теорії. Майже поза увагою залишаються постмодерні теорії чуток в умовах постправди. При цьому більшість українських дослідників посиляються у наукових роботах на російські джерела, які також апелюють до класичних теорій чуток.

Брак у теоретичних напрацюваннях впорядкованої термінології неформальної комунікації зумовила необхідність такого категоріального структурування: чутки (rumors); плітки (gossip); погослос (hearsay, grapevine, word-of-mouth, buzz); міські легенди (urban legends); теорії змови (conspiracy theories). Запропоновано авторське розуміння функцій чуток в системі соціальних комунікацій, зокрема: інформативну (зменшує рівень невизначеності, тамує «інформаційний голод» за браком офіційних повідомлень); афіліативну (консолідує групу й визначає позицію «свій» – «чужий»); навчальну (спонукає до пошуку інформації); оповідальну (зберігає культурну і соціальну пам'ять різних груп людей); компенсаторну (знижує рівень тривожності та структурує світобачення); мобілізаційну (формує короткотермінові комунікаційні об'єднання різних людей) та функцію соціального контролю (здійснює саморегуляцію соціальної системи). Слід зазначити, що окремої уваги потребують вимірювання рівня впливовості та глибини поширення чуток, а також ґрунтовний аналіз чуток по завершенню російсько-української війни.

2. Окресливши специфіку чуток як різновиду неформальних комунікацій в інформаційному просторі України в період ПМВ, ми дійшли висновку, що їх поширенню сприяє недовіра до влади та офіційних джерел, постколоніальні риси, магічне мислення, що притаманне масовій свідомості, психотравмувальна ситуація війни та потреба в чутливій інформації. Брак інформації через характер війни, емоційність повідомлень у соціальних медіа та неконтрольованість цифрового простору також сприяють появі чуток. Важливими чинниками, що стимулюють їх поширення, є помилки

стратегічних комунікацій чи брак своєчасної комунікації влади зі суспільством, неоднорідність інформаційного простору, розшарування медіаспоживання, емоційна вразливість суспільства та нові формати чуток, такі як меметичні та аудіочутки.

Більшість чуток в українському інформаційному просторі є штучними, частково – створеними для хаотизації та дестабілізації ситуації спецслужбами противника. Основні теми таких чуток: дискредитація вищого керівництва, деморалізація військових, сіяння песимізму серед населення та створення ілюзій політичних конфліктів або внутрішніх проблем у керівництві країни. Експертами було напрацьовано ознаки, за якими можна відрізнити штучні чутки від органічних: напрямок чутки, час та авторитетність появи, масштаб поширення, наявність підтримки від впливових джерел, наративи, які просувають чутки, а також способи їхнього поширення та контекст, в якому вони з'являються. Виділено окремий підтип агресивних чуток – дискредитувальні чутки. За допомогою цих чуток дискредитують представників влади, держструктур, політиків; громадських лідерів і громадські організації; окремі соціальні групи; державні інституції та державу в цілому, певні процеси. Це роблять як спецслужби противника, так і інші актори, такі як політичні лідери чи окремі громадяни.

Доведено, що чутки виступають як індикатор і, водночас, формувач громадської думки, оскільки представники влади активно моніторять соціальні медіа та намагаються гнучко реагувати на проблеми, які набули широкого розголосу через чутки. Такий алгоритм дій визначений нами як квазідемократичний механізм управління в умовах браку реально дієвих інститутів демократії. Результати аналізу емпіричного матеріалу підтвердили гіпотезу нашого дослідження, що чутки – це ефективний інструмент соціальних комунікацій між владою і суспільством у впливі на формування громадської думки. Також знайшла підтвердження друга гіпотеза щодо взаємозв'язку зростання інтенсивності чуток із кризовою ситуацією в

суспільстві. Зростання емоційності повідомлень у медіа та використання чуток як емоційних тригерів знайшли відображення в емпіричному матеріалі дослідження. Слід зазначити, що кризовими ситуаціями також можуть бути війна, вибори, пандемія, реформи, інші зміни. Більшість владних команд в Україні з різних причин не забезпечують своєчасну комунікацію в кризових ситуаціях, що створює інформаційний вакуум, який заповнюється чутками. Найпоширенішими способами реагування на чутки владними структурами в Україні є: 1) оперативне інформування; 2) ігнорування (найпоширеніша реакція); 3) кадрові рішення або інші зміни; 4) неякісна комунікація; 5) на неформальному рівні – створення власного інформаційного порядку денного; 6) висміювання, доведення до абсурду; 7) запуск контрчуток; рідко – офіційне спростування і звернення до суду. Представники ГС натомість застосовують такі інструменти, як: 1) суспільний розголос, залучення власного соціального капіталу; 2) пряме спростування; 3) подання судового позову; 4) висміювання; 5) рефреймінг; 6) ігнорування.

3. Дослідивши життєвий цикл чуток в інформаційному суспільстві у 2019–2024 рр., дійшли висновку, що він має такі стадії: 1) народження; 2) зростання; 3) розпад. Окремий аспект життєвого циклу чуток в інтернет-середовищі – на відміну від офлайн-чуток, вони не «помирають», а залишаються жити в інтернеті та згодом можуть «прокинутися». У разі переконливої комунікаційної реакції їх життєвий цикл обмежується днем чи кількома годинами. Крім того, з початком ПМВ часовий горизонт інформаційного простору України значно зменшився, і «вчорашній інформаційний порядок денний сьогодні вже не є актуальним». Утім, спеціальні зусилля і кошти, які вкладаються в просування чуток, надають їй нового імпульсу. Отже, якщо чутка після спадання рівня суспільного інтересу підкріплюється все новими елементами, сюжетами або згадками в інформаційному просторі, вона з високою ймовірністю просувається штучно.

Було визначено помилковий підхід у багатьох дослідженнях, що описують відлік життєвого циклу чутки від першої її появи в медіа. Проаналізувавши понад 2700 чуток, можемо стверджувати, що органічне виникнення чуток провокує не поява чутки в медіа, а певна тригерна подія, яка викликає деформацію інформаційного простору – зростає невизначеність і з'являються запитання, на які реципієнт не має відповіді. Їх інтенсивності сприяє емоційний фон (нагнітання певних емоцій), а також недостатність або суперечливість комунікації владних структур і посадовців, що додатково посилює таке нагнітання. Подієвий чинник, його актуальність і емоційне забарвлення є основним, але не єдиним детермінантом інтенсивності чуток. Зацікавлені актори можуть створювати відповідну атмосферу, канали й «інфраструктуру» для запуску та масштабування чуток, наприклад, анонімні групи в месенджерах Viber або Telegram, через які провокуватимуть необхідні їм емоції в аудиторії, запускаючи чутки з високим емоційним забарвленням. За недостатньої уваги до комунікацій щодо потенційно чутливих тем існує ризик, що такі чутки можуть призвести до громадських заворушень та антисоціальної поведінки. Динаміка поширення штучно створених чуток, на відміну від органічних, є повільнішою і зумовлена вона суттєвими додатковими зусиллями з просування формальними і неформальними каналами, введення нових інформаційних приводів, трансформацій чутки після того, як перші варіанти «не спрацювали» тощо.

Розробивши авторську модель життєвого циклу чуток з урахуванням часового виміру існування та специфіки їх життєвих циклів, доведено, що більшість чуток можна розглядати як інформаційну хвилю, яка розповсюджується на різних рівнях інтенсивності, поступово заповнюючи інформаційний простір. Ця хвиля може згасати як під впливом спростування чи інших комунікаційних дій, так і при зміні загального інформаційного контексту. Моделюючи життєвий цикл чутки, дійшли висновку щодо необхідності врахування її інваріантності в різних формах і на різних онлайн-

платформах, а також в офлайн-середовищі. Частиною життєвого циклу чуток є комунікаційна активність щодо їх спростування. Ефективність засобів реагування на чутки залежить від аудиторії, на яку вони розраховані, а також від використання візуальної комунікації у формі відео, фото або мема, поширеного неформальними каналами.

4. Аналіз суспільного сприйняття чуток засвідчив його амбівалентність. 2023 опитаних респондентів дозволили дійти висновку, що українське суспільство є досить стійким до дезінформації, однак демонструє нижчу стійкість до чуток, не завжди усвідомлюючи свою вразливість до них, коли отримують їх із джерел, яким схильні довіряти, або якщо чутки містять інформацію про загрозу чи відповідають їхнім уже сформованим поглядам. Водночас поширення в медіа не робить чутку авторитетнішою в очах більшості аудиторії. Найефективнішим способом реагування на чутки інтернет-користувачі вважають якісну комунікацію з боку влади, а найменш ефективним – висміювання чуток. При цьому більшість людей отримують чутки із соціальних мереж або в особистому спілкуванні.

Виявлено, що найбільш емоційну реакцію в українців викликають чутки, пов'язані з війною та безпекою, найменш емоційну – плітки про особисте життя інших людей. Проаналізований масив дозволив виділити три види чуток за експресивною ознакою: **чутки-бажання** (відображають колективні мрії та бажані наслідки); **чутки-страховиська** (відображають наслідки, які викликають страх); **агресивні чутки** (націлені на підриг групової лояльності або міжособистісних стосунків усередині окремих груп). В інформаційному просторі України у досліджуваний період було виявлено переважну кількість чуток-страховиськ, які здебільшого мали високу емоційну конотацію. Пікові значення інтенсивності появи таких чуток збіглися з початком ПМВ. З часом почала зростати частка агресивних чуток. Загалом збільшення кількості нових чуток корелювали з реальними подіями або інформаційними приводами. Особливої актуальності в період ПМВ набули чутки, що дискредитують ЗСУ,

підривають мобілізаційну кампанію та провокують ворожнечу щодо біженців або ВПО. Більшість таких чуток потенційно здатні дестабілізувати ситуацію в країні і тому потребують ефективного реагування на них.

У дослідженні було висунуто третю гіпотезу щодо існування зв'язку між типом чутки за експресивною ознакою та ступенем її достовірності. Емпіричне дослідження підтвердили цю гіпотезу. Як висновок зазначимо, що чуток-страховиська легше піддаються спростуванню, ніж агресивні, які часто базуються на «інсайдерській» інформації, яку неможливо перевірити, оскільки вона стосується думок або намірів «перших осіб» або закритої інформації. Також було доведено, що елементи правдоподібності у недостовірних чутках підвищують рівень довіри до них. При переважанні чуток із високим рівнем експресії серед усіх трьох типів чуток, їх загалом більше серед чуток-страховиськ, тоді як серед агресивних дещо більше чуток середньої емоційної інтенсивності, що можна пояснити «підготовкою ґрунту» для інформаційних операцій або інших дій. Це підтверджує і той факт, що з плином часу нарастає і кількість агресивних чуток, і їхня емоційна інтенсивність. Натомість кількість чуток-бажань корелює з конкретними подіями, які їх провокували, а кількість чуток-страховиськ – радше з емоційним станом суспільства.

Було запропоновано універсальний чотириетапний алгоритм поширення чуток: 1) запуск чутки через маловідомі джерела інформації; 2) її «легітимізація» через канали офіційної комунікації, медіа, а також через авторитетних ЛСД; 3) масштабування чутки мережами ботів; 4) досягнення якнайширшої аудиторії. Розроблено класифікацію алгоритмів поширення чуток, які є окремими випадками наведеного вище алгоритму в українському інформаційному просторі. Їх можна умовно поділити на «білу» (відкриту) і «сіру» (приховану) зони. Доведено, що до «білої» зони належать такі алгоритми: 1) чати в месенджерах або соцмережі – сторінки державних органів – користувачі; 2) чати в месенджерах або соцмережі – сторінки державних органів – авторитетні медіа – користувачі; 3) російські або білоруські

антивоєнні активісти або відомі опозиційні Telegram-канали – українські медіа або ЛСД – користувачі; 4) чутки першими поширюють медіа, «легалізуючи» їх в інформаційному полі: а) через «клікбейтну», маніпулятивну подачу інформації; б) як «інсайдерську» інформацію; в) з анонімних російських джерел; 5) фактором «легалізації» чуток є експертні коментарі в медіа, блогах і соцмережах; 6) чутки як реакція на заяви політиків і посадовців. До «сірої зони» належать: 1) провокаційні відео на YouTube, TikTok тощо – месенджери, соцмережі – користувачі; 2) маловідомі ЛСД – неякісні медіа – мережі ботів – користувачі; 3) анонімні або закриті профілі у соцмережах (боти), які створюють враження масовості, – користувачі; 4) рекламні дописи у Facebook (часто згенеровані за допомогою засобів ШІ) – користувачі; 5) дипфейк-сюжети популярних програм новин на TikTok – соцмережі та месенджери – користувачі; 6) поширення чуток у коментарях у соціальних медіа; 7) поширення чуток розсилкою на телефонні номери військових або цивільних; 8) російські джерела інформації – користувачі на ТОВ; 9) анонімні «інсайди» онлайн – інколи українські ЛСД або медіа – користувачі; 10) російські анонімні джерела інформації (найчастіше Telegram-канали) – інколи українські ЛСД або медіа – користувачі. Отже, комунікацію, пов'язану з чутками, слід інтегрувати в загальну систему комунікацій організації, установи або держави загалом. Враховуючи неможливість передбачити всі ймовірні сюжети чуток, окреслено важливість наявності плану та підходів до реагування, які швидко адаптуються до нових викликів. Важливо заздалегідь підготувати план реагування на виклики, який буде узгоджено із загальною стратегією, прописаною у стратегічних документах у відповідній сфері. Бачення, місія та філософія організації, підрозділу чи структури мають впливати на підхід до реагування.

5. Визначено комунікаційний інструментарій протидії чуткам в умовах російсько-української війни, який було розділено на два блоки: 1) реагування на чутки та 2) превентивні заходи. Запропоновано в блоці реагування на чутки

використати такі інструменти: ігнорування; дискредитація автора (джерело); висміювання, доведення до абсурду; зміна інформаційного поля; офіційне підтвердження або спростування; запуск контрчуток; рефреймінг (пониження значущості). У блоці превентивних заходів запропоновано використовувати такі інструменти: освітні програми та просвіта; медіаграмотність і медіагігієна; побудова стійкості (resilience) бренду кожного конкретного об'єкта до інформаційних атак; посилення алертності суспільства.

Запропоновано організувати протидію чуткам на трьох рівнях: 1) на стратегічному рівні – запобігати умовам, які можуть спричинити виникнення чуток; 2) на оперативному рівні, коли вже виникли умови для створення чуток, – працювати на випередження; 3) на тактичному рівні, коли чутка вже поширилася, – грамотно обирати інструменти нейтралізації наслідків. Найважливішою в ефективній протидії чуткам є система стратегічних комунікацій, яка включає в себе алгоритм реакції на появу чуток. Складники ефективних стратегічних комунікацій: 1) прозорість і публічність роботи державних органів; 2) чесність висловлювань перших осіб, простота меседжів; 3) «політика єдиного голосу»; 4) ефективна комунікація з медіа; 5) ефективна комунікація з ЛСД; 6) моніторинг інформаційного поля для вчасної ідентифікації та реагування в ситуації потенційної кризи, проведення соціологічних опитувань; 7) превентивне інформування («щеплення») як елемент ситуативного антикризового реагування.

Виявлено такі комунікаційні помилки в роботі комунікаційних підрозділів у владних органах або відповідальних за комунікацію осіб: а) суперечлива офіційна комунікація; б) брак офіційної комунікації; в) спростування чуток, які не мали значного поширення, щоб не надавати їм додаткового імпульсу. У цьому контексті запропоновано такі комунікаційні рішення: 1) провести публічний фактчекінг чуток, яка стає загрозливою, або особисто роз'яснити, чому вона не є правдивою; 2) у разі інформаційної атаки – скоординована комунікаційна реакція всіх зацікавлених акторів, яка

дезавуює чутку; 3) проактивна робота журналістів або фактчекерів з перевірки чутки; 4) у випадку поширення «інсайдерських» чуток про звільнення у владі – пряме спростування; 5) комунікація в неформальний спосіб, яка розвінчує чутку, – у випадку поширення абсурдних чуток і відсутності результату від офіційної комунікації. Також виявлено складники ефективного реагування на чутки на тактичному рівні: 1) швидкість; 2) наратор, актор, який реагує на чутку, компетентний для такої реакції; 3) реагуючи на чутку, за можливості не цитувати її.

Рекомендовано керівникам комунікаційних підрозділів у владних органах або відповідальним за комунікацію особам володіти всім спектром способів реагування залежно від конкретної ситуації: 1) ігнорування чутки є доречним, якщо вона має низьке охоплення або не є інформаційною загрозою; 2) висміювання варто використовувати, коли це доречно й етично, а також у випадку відверто безглуздих чуток; 3) офіційні спростування спрацюють, якщо буде наведено прості однозначні аргументи; 4) зміна інформаційного поля є ефективним способом реагування, але чутка може «повернутися»; 5) найефективнішою реакцією на чутки є кризова комунікація у формі інформування; 6) запуск контрчуток є малоефективним і може погіршити комунікаційну ситуацію.

Розроблено превентивні заходи в практичній площині, які могли б запобігти поширенню деструктивних чуток: 1) блокування ворожих каналів донесення інформації; 2) створення власного якісного контенту та наративів; 3) напрацювання якісних стратегічних комунікацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бадер А. В. Чутки як компонент інформаційної складової сучасного збройного насилля. *Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник»*. 2017. № 126. С. 442–447.
2. Берегова Н., Джигун Л. Психологічні особливості розповсюдження чуток та механізми їх протидії. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: психологія*. 2017. № 1.
3. Бережанський І. Російські телеграм-канали поширюють інформацію, що «Путін ухвалив рішення підірвати Запорізьку АЕС». *TCH.ua*. 2023. 16 серпня. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/putin-uhvaliv-rishennya-pidirvati-zaporizku-aes-zmi-diznalisya-datu-2391526.html> (дата звернення: 11.09.2023).
4. Бережанський І. Шойгу зліг з інфарктом, а 20 генералів заgrimіли до в'язниці: в Росії почалося розбирання польотів. *TCH.ua*. 2022. 14 квітня. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/shoygu-zlig-z-infarktom-a-20-generaliv-zagrimili-do-v-yaznici-v-rosiyi-pochalisya-rozbirki-polotiv-2036851.html> (дата звернення: 15.05.2022).
5. Берлінська М. Міністерство поразки. *Українська правда*. 2023. 14 серпня. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/08/14/7415479/> (дата звернення: 02.09.2023).
6. Біблія / пер. з давньогр., гр. І. Огієнко. Київ : Укр. Бібл. Т-во, 2017. 1229 с.
7. Білинська А. Інформаційна атака як чинник деформації комунікаційного простору. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*. Т. V, № 23. С. 52–56.
8. Бодріяр Ж. Симулякри та симуляція / пер. з фр. В. Ховхун. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 230 с.

9. Бойко О. Чутка як інструмент політичного маніпулювання. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. 2011. № 22. С. 238–248.

10. Бондаренко М. ЗМІ пишуть про держпереворот у Китаї та арешт президента Сі Цзіньпіна. *Факти ICTV*. 2022. 24 вересня. URL: <https://fakty.com.ua/ua/svit/20220924-zmi-pyshut-pro-derzhperevorot-u-kytayi-ta-aresht-prezydenta-si-czzinpina/> (дата звернення: 01.08.2023).

11. В ЄС заявили, що інформація щодо «контрабанди зброї» з України є масованою пропагандою РФ. *Європейська правда*. 2022. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/07/14/7143172/> (дата звернення: 1.08.2022).

12. В ЗСУ опублікували відео із Залужним, щоб розвіяти брехню роспропаганди. *Українська правда*. 2023. 25 травня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/05/25/7403873/> (дата звернення: 10.08.2023).

13. В ЗСУ пояснили, чому із західних регіонів мобілізують більше військових, аніж з інших. *TCH.ua*. 2022. 18 липня. URL: <https://tsn.ua/ato/v-zsu-poyasnili-chomu-iz-zahidnih-regioniv-mobilizuyut-bilshe-viyskovih-anizh-z-inshih-oblastey-2111920.html> (дата звернення: 01.03.2024).

14. Величко Л. “Телега” для Слуги. Як Телеграм-канали, що ймовірно ведуться з Росії, впливають на роботу Ради. 2021. URL: <https://texty.org.ua/articles/101438/tyelyeha-dlya-sluhy-yak-telehram-kanaly-sho-jmovirno-vedutsya-z-rosiyi-vplyvayut-na-robotu-rady/> (дата звернення: 13.09.2022).

15. Величко Л. Майстри паніки. Як проросійська мережа в Україні організувала бунт у Нових Санжарах. *Тексти*. URL: <https://texty.org.ua/articles/100356/specoperaciya-imeni-portnova-ta-shariya-yak-rozhanyaly-paniku-v-novyh-sanzharah-i-hto-za-cym-stoyit/> (дата звернення: 13.09.2022).

16. Вергілій Публій Марон. Енеїда / ред. Б. Тен ; пер. з лат. М. Білик ; іл. Ю. А. Чеканюк. Київ : Дніпро, 1972. 355 с.
17. Винник О. Чутки під час російської окупації Львова 1914–1915 років. *Вісник Львівського університету. Серія історія*. 2009. № 44. С. 163–176.
18. Вілбер К. Трамп і епоха постправди / пер. М. Климчук. Львів : Terra Incognita, 2019. 136 с.
19. Воротинський В. Чутки як інструмент політичного маніпулювання в Інтернеті (на прикладі ситуації в Україні 2014–початку 2015 років). *Сучасне суспільство*. 2015. № 2(1). С. 4–12.
20. Г'юм Д. Трактат про людську природу / пер. П. Насада. Київ : Всесвіт, 2003. 552 с.
21. Главацька Ю. Чутки як прототип фейкових новин. Лексичний рівень. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Соціальні комунікації*. 2022. Т. 31 (70), № 2. С. 50–54.
22. Гладуелл М. Поворотний момент. Як дрібні зміни спричиняють великі зрушення / пер. з англ. Т. Фролов. Харків : КСД, 2017. 272 с.
23. Гончаренко І. Чутки як повсякденна форма комунікації населення українських земель в ранній Новий час. *Травневі студії: Історія, міжнародні відносини, філософія*. 2021. С. 350–352.
24. Горбачев А., Данилова Д. Пестрая лента: как российская пропаганда попадает в подборки новостей Google?. *Голос Америки*. 2023. 10 лютого. URL: <https://www.golosameriki.com/a/why-russian-propaganda-featured-by-the-google-news-feed-on-android-devices/6956868.html> (дата звернення: 12.03.2024).
25. Горбулін В., Додонов А., Ланде Д. Інформаційні операції та безпека суспільства: загрози, протидія, моделювання: монографія. Київ : Інтертехнологія, 2009. 164 с.

26. Гвара Медіа. «ТСН: Путін ухвалив рішення підірвати ЗАЕС». Чому цьому не варто вірити. *Гвара Медіа*. URL: <https://gwaramedia.com/brakuie-dokaziv-putin-uhvaliv-rishennya-pidirvati-zaes-u-serpni-veresni/> (дата звернення: 21.08.2023).

27. Даниленко О. Історія про попа МП, який виявився агентом ФСБ: як волонтери вивели його на чисту воду. *Великий Київ*. 2022. 8 липня. URL: <https://bigkyiv.com.ua/istoriya-pro-popa-mp-yakyj-vyyavyvsya-agentom-fsb-yak-volontery-vyvely-jogo-na-chystu-vodu/> (дата звернення: 01.03.2024).

28. Денькович Я. Резнікова можуть звільнити з посади, очолити Міноборони може Буданов – нардеп. *ТСН.ua*. 2023. 5 лютого. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/reznikova-mozhut-zvilniti-z-posadi-ocholiti-minoboroni-mozhe-budanov-nardep-2258500.html> (дата звернення: 15.03.2023).

29. Джумига Є. Чутки як ментальна складова повсякденного життя мешканців Одеси в період Першої світової війни (1914-1917 рр). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2013. № 35. С. 98–101.

30. До уваги містян, жителів області та всіх українців. *КНП ОКЛ Івано-Франківської обласної ради у Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/okl.if.ua/posts/pfbid0jzGQg4qQy2BMnzwtJDCJ9kkJSutCNSXRvzz3JQJXx9dXCms6fQnynD3W3V22yrmal> (дата звернення: 12.03.2024).

31. Заява щодо запропонованого переліку пріоритетних реформ. Київ : Посольство США, 2023. 1 с. URL: <https://ua.usembassy.gov/uk/statement-on-proposed-list-of-priority-reforms/> (дата звернення: 01.10.2023).

32. Зеленський спростував конфлікт ОП із Залужним. Укрінформ. 2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3459404-zelenskij-sprostuvav-konflikt-op-iz-zaluznim.html> (дата звернення: 2.05.2022).

33. Злобіна О. Психоемоційний стан населення на тлі війни: від мобілізації ресурсів до поляризації оцінок. *Українське суспільство в умовах*

війни. *Рік 2023* / ред.: Є. Головаха, С. Макєєв. Київ, 2023. С. 177–208.
URL: https://isnasu.org.ua/assets/files/books/2023/Maket_Ukr_suspilstvo_2023.pdf?fbclid=IwAR1DBX81utqpPdR0YHsobCjVJ32SqYtdiRXDMEMRetXm6XUjrjX1OC22yso.

34. Зог О. Україна не хунта, а демократія. Про обмеження на пересування, чого ми не почули від Генштабу. Тексти. 2022. 7 червня. URL: <https://texty.org.ua/articles/107158/ukrayina-ne-hunta-demokratiya-obmezhennya-na-peresuvannya-choho-my-ne-pochuly-vid-genshtabu-tochka-zoru/> (дата звернення: 5.09.2022).

35. Зубко О. Є. Чутки, плітки та міфи в середовищі української міжвоєнної пражської еміграції (1921–1939). *Вісник Черкаського університету. Серія: історичні науки*. 2018. Т. 3(4). С. 72–78.

36. Канетті Е. Маса і влада. Київ : Альтернативи, 2001. 416 с.

37. Карбунар Н. Шустер переконує, що Путін помре ще до кінця року. *Главком*. 2023. 10 вересня. URL: <https://glavcom.ua/world/observe/shuster-perekonuje-shcho-putin-pomre-shche-do-kintsja-roku--955557.html> (дата звернення: 30.09.2023)

38. Климанська Л. Чутки як спосіб організації та самоорганізації інформаційного простору політики. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2008. № 20. С. 71–80.

39. Кобзар Ю. Удар по Чернігову: росіяни навмисне ударили по виставці дронів, де були діти. *УНІАН*. 2023. 19 серпня. URL: <https://www.unian.ua/war/udar-po-chernigovu-rosiyani-navmisne-udarili-po-vistavci-droniv-de-buli-diti-12365208.html> (дата звернення: 02.03.2024).

40. Коваль Л. Особливості кваліфікації проступку «поширювання неправдивих чуток» (ст.173.1 КпАП) та суміжні правопорушення. *НАУКОВІ записки. Філософія, право. Правознавчі студії*. 1999. Т. 8. С. 76–79.

41. Коновець О. Масова комунікація: теорії моделі, технології. Київ : Абрис, 2009. 266 с.

42. Кравцова О. Чутка як міжособистісний тип переповідної комунікації. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2019. Т. 30 (69), № 3, Ч.1. С. 25–29.

43. Кравчук О., Сєверова О. Десакралізація монархії як фактор падіння Російської імперії. *наука, освіта, суспільство очима молодих: Матеріали VIII Міжнародної науково–практичної конференції студентів та молодих науковців. Частина 2. Природничо-математичний, суспільно-гуманітарний та економічний напрями: матеріали Міжнар. наук. конф., м. Рівне, 14 трав. 2015 р. Київ, 2015. С. 54–56.*

44. Крим – це Україна. Відпочивальники знайшли послання у пляшці. *Український погляд*. URL: <https://bit.ly/3sPkv9A> (дата звернення: 04.03.2024).

45. Кудінов Д. Чутки як інформаційний засіб мобілізації суспільно-політичної активності селянства на початку ХХ ст.: історичний та історіографічний дискурс. *Сумський історико-архівний журнал*. 2014. № 23. С. 30–37.

46. Кумбер Є. Нові правила для військовозобов'язаних. Дозволи потрібні для поїздок між областями, їх планують видавати через Дію — Генштаб. *НВ*. 2023. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/novi-pravila-dlya-viyskovozobov-yazanih-u-genshtabi-utochnili-komu-potribni-dozvoli-novini-ukrajini-50254479.html> (дата звернення: 21.07.2022).

47. Легендарні скарби Павла Полуботка: міфи і правда | БукІнфо. *БукІнфо*. URL: <https://bukinfo.com.ua/show/news?lid=70184> (дата звернення: 01.03.2024).

48. Миколайчук Б. Епідемія дезінформації: чому фейки стали частиною нашого життя і як «вакцинуватися». *ЦЕДЕМ*. 2021. 22 лютого. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/epidemiya-dezinformatsiyi/> (дата звернення: 1.12.2022).

49. «Ми програємо. У нас ситуація, як у Німеччини в 44-му». Звіт російського аналітика про війну в Україні та настрої в російських спецслужбах. *Еспресо*. 2022. 5 березня. URL: <https://zahid.espreso.tv/mi-programo-u-nas-situatsiya-yak-u-nimechchini-v-44-mu-zvit-rosiyskogo-analitika-pro-viynu-v-ukraini-ta-nastroi-v-rosiyskikh-spetssluzhbakh> (дата звернення: 1.12.2022).

50. Мігус І., Таран В. Вплив чуток на розвиток бізнесу та забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання. *Вісник Черкаського університету. Серія: Економічні науки*. 2015. № 12. С. 91–96.

51. Мітчук О., Гайдур Н. Особливості взаємодії факторів соціокомунікаційної діяльності. *Образ*. 2021. № 3(37). С. 17–26.

52. Мітчук О., Горбенко Г., Погребняк І. Конструювання новинної реальності в масмедіа. *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації*. . №.. С. 2022. № 3 (51). С. 46–52. URL: [https://doi.org/10.32840/cpu2219-8741/2022.3\(51\).6](https://doi.org/10.32840/cpu2219-8741/2022.3(51).6).

53. Міщенко А., Яременко С. Неформальні маркетингові комунікації та їх роль в інформаційному середовищі компанії. *Вісник Академії митної служби України. Серія: Економіка*. 2009. № 2. С. 111–118.

54. Мороз О. Вибачте, але це комунікаційний провал. Facebook. 2023. URL: <http://surl.li/rdnod> (дата звернення: 31.12.2023).

55. Морозов О. Путін планує дійти до Тернополя та Луцька: чому війна в Україні не закінчиться 9 травня. *Главред*. 2022. 19 квітня. URL: <https://opinions.glavred.net/putin-planiruet-doyti-do-ternopolya-i-lucka-pochemu-voyna-v-ukraine-ne-zakonchitsya-9-maya-10365051.html> (дата звернення: 01.03.2024).

56. Мосейчук + Давид Арахамія: подробиці перемовини із росіянами у Білорусі у 2022 році. 1+1. 2023. URL: <https://1plus1.ua/mosejcuk/videos/1-sezon/mosejcuk-david-arahamia-podrobici-peremovini-iz-rosianami-u-bilorusi-u-2022-roci> (дата звернення: 1.12.2022).

57. На «праву руку» Путіна скоєно замах — ЗМІ. *Дзеркало тижня*. URL: <https://zn.ua/ukr/WORLD/na-pravu-ruku-putina-skojeno-zamakh.html> (дата звернення: 31.07.2022)
58. На Київщині знаходять нові міни в сірникових коробках. *Kievvlast*. 2022. 1 березня. URL: <https://kievvlast.com.ua/news/na-kiivshhini-znahodyat-novi-mini-v-sirnikovih-korobkah> (дата звернення: 31.03.2022).
59. Навіщо кремлю фейк про «контрабанду зброї» з України. *Центр протидії дезінформації*. 2023. 10 жовтня. URL: <https://cpd.gov.ua/main/navishho-kremlyu-fejk-pro-kontrabandu-zbroyi-z-ukrayiny/> (дата звернення: 03.11.2023).
60. Народні оповідання / упоряд. С. Мишанич. Київ : Наук. думка, 1983. 503 с.
61. Ніколаєнко Т. Зброя проти Кличка. На Банковій хочуть перевести у Київ Кіма. *Цензор.нет*. URL: https://censor.net/ua/resonance/3426176/zbroya_protiv_klychka_na_bankovi_yi_hochut_perevesty_u_kyyiv_kima (дата звернення: 30.06.2023).
62. Носов В., Манжай О. Окремі аспекти протидії інформаційній війні в Україні. *Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні*. 2015. № 1 (29). С. 26–32.
63. Овідій Публій Назон. *Метаморфози* / пер. А. Содомора. Львів : Апріорі, 2019. 507 с.
64. Онлайн-медіа, що стали найякіснішими: білий список другого півріччя 2023. ІМІ. 2023. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/onlajn-media-shho-staly-najyakisnishymu-bilyj-spysok-drugogo-pivrichchya-2023-i55817> (дата звернення: 10.10.2023).
65. Орбан-Лембрик Л. Чутки як соціально-психологічне явище. *Соціальна психологія*. 2004. № 3 (5). С. 47–62.
66. Орлова В. У Шойгу обширный инфаркт, 20 генералов Минобороны РФ арестованы - российский бизнесмен. *УНИАН*. 2022. URL:

<https://www.unian.net/war/putin-rvet-i-mechet-u-shoygu-infarkt-a-20-generalov-minoborony-arestovany-novosti-vtorzheniya-rossii-na-ukrainu-11786040.html>
(дата звернення: 5.07.2022).

67. Політична система України в умовах війни. НІСД. 2022. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/politychna-systema-ukrayiny-v-umovakh-viyny> (дата звернення: 1.07.2023).

68. Потапчук Н. Психологія чуток в умовах надзвичайної ситуації : дис. д-ра психол. наук : 19.00.09. Хмельницький, 2019. 469 с.

69. Потапчук Н. Типологія чуток в умовах надзвичайної ситуації. *Вісник Національного університету оборони України*. 2015. № 2(45). С. 209–212.

70. Почепцов Г. Комунікативний інжиніринг. Теорія і практика. Київ : Альтерпрес, 2008. 408 с.

71. Почепцов Г. Вибори Обама як новий етап розвитку виборчих технологій. *Детектор Media*. 2012. 25 листопада. URL: <https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/5574/2012-11-25-vybory-obamy-yak-novyy-etap-rozvytku-vyborchych-tekhnologiy/> (дата звернення: 09.03.2024).

72. Почепцов Г. Теорія комунікації. Київ : Ваклер, 1999. 656 с.

73. Почепцов Г. Токсичний інфопростір. Як зберегти ясність мислення і свободу дій. Київ : Vivat, 2022. 384 с.

74. Почепцов Г. Фейк. Технології спотворення реальності. Київ : Києво-Могилян. акад., 2020. 224 с.

75. Прадід Я. США передали список реформ України, необхідних для продовження допомоги. *Zaxid.net*. 2023. 26 вересня. URL: https://zaxid.net/ssha_peredali_spisok_reform_ukrayini_dlya_prodovzhennya_dopomogi_n1571487 (дата звернення: 1.12.2023).

76. Протиріччя та домисли мобілізації у РФ, погрози ядерною зброєю: ISW розклало по полицях кроки та заяви Кремля. *Військовий портал Defense*

Express. 2022. 23 вересня. URL: https://defence-ua.com/army_and_war/protirichchja_ta_domisli_mobilizatsiji_u_rf_ta_pogrozi_ja_dernoju_zbrojeju_isw_rozklalo_po_politsjah_kroki_ta_zajavi_kremlja-9013.html (дата звернення: 18.10.2022).

77. Путянка. Історія смертельних хвороб російського президента. *Детектор media.* 2022. 5 травня. URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/29548/2022-05-25-putyanka-istoriya-smertelnykh-khvorob-rosiyskogo-prezydenta/> (дата звернення: 26.02.2024)

78. Ржеутська Л. США висунули Україні чіткі умови підтримки. Що це означає? *dw.com.* 2023. 27 вересня. URL: <https://www.dw.com/uk/dopomoga-v-obmin-na-reformi-comu-ssa-visunuli-ukraini-citki-umovi-pidtrimki/a-66942465> (дата звернення: 13.10.2023).

79. Різун В. До питання про соціальнокомунікаційні наукові проблеми і про наукові проблеми взагалі. *Діалог: медіа-студії.* 2013. № 17. С. 6–22.

80. Ровеллі К. Сім основних уроків з фізики. Харків : Книжк. Клуб «Клуб Сімейн. Дозвілля», 2016. 96 с.

81. Роз'яснення ДСНС щодо сигналів оповіщення (інформування) населення про загрозу виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій. *ДСНС.* 2022. 22 серпня. URL: <https://dsns.gov.ua/uk/news/ostanni-novini/rozyasnennya-dsns-shhodo-signaliv-opovishhennya-informuvannya-naselennya-pro-zagrozu-viniknennya-abo-viniknennya-nadzvicainix-situacii>.

82. Російські спецслужби планують провокації на білоруських об'єктах критичної інфраструктури, зокрема на білоруській АЕС. ГУР Міноборони України. 2022. 20 листопада. URL: <https://gur.gov.ua/content/rosiiski-spetssluzhby-planuiut-provokatsii-na-biloruskykh-objektakh-krytychnoi-infrastruktury-zokrema-na-biloruskii-aes.html> (дата звернення: 10.12.2022).

83. Росіяни бомблять Київ, Боярку та Вишневе. Еспресо. 2022. 1 березня. URL: <https://espreso.tv/rosiyani-bomblyat-kiiv-boyarku-ta-vishneve> (дата звернення: 10.03.2022).

84. Росіяни запустили хвилю фейків про загибель Валерія Залужного. Zahid.net. 2023. URL: https://zaxid.net/rosiyani_zapustili_hvilyu_feykiv_pro_zagibel_valeriya_zaluzhno_go_n1563278 (дата звернення: 20.05.2023)

85. РФ звільнила з посади командувача Чорноморського флоту Соколова після ураження «Цезаря Кунікова», - розвідка Британії. URL: <https://espreso.tv/viyna-z-rosiyeyu-rf-zvilnila-z-posadi-komanduvacha-chornomorskogo-flotu-sokolova-pislya-urazhennya-tsezarya-kunikova-rozvidka-britanii> (дата звернення: 18.02.2024)

86. СБУ блокувала антиукраїнську мережу, яка під кураторством РФ розробляла плани захоплення влади. *Служба безпеки України*. 2021. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-blokuvala-antyukrainsku-merezhu-yaka-pid-kuratorstvom-rf-rozrobliala-plany-zakhoplennia-vlady> (дата звернення: 1.12.2022).

87. СБУ викрила агентурну мережу спецслужб РФ, яка дестабілізувала ситуацію в Україні через Telegram-канали. *Служба безпеки України*. 2021. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-vykryla-ahenturnu-merezhu-spetssluzhb-rf-yaka-destabilizovala-sytuatsiiu-v-ukraini-cherez-telegramkanaly> (дата звернення: 1.12.2022).

88. Сидоренко С. «Почалася скоординована російська спецоперація зі зриву постачання зброї із США». *Європейська правда*. 2022. 20 липня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/07/20/7143542/> (дата звернення: 1.08.2022).

89. Симонов П. Теория отражения и психофизиология эмоций. Москва : Наука, 1970. 144 с.

90. Сліпченко С. Financial Times написав, що Україна продає західну зброю. Чому цій статті не можна довіряти. Контент-аналіз VoxCheck. *Forbes.ua*. 2022. 14 липня. URL: <https://forbes.ua/inside/financial-times-napisali-shcho-ukraina-prodae-zakhidnu-zbroyu-chomu-tsiy-statti-ne-mozhna-doviryati-kontent-analiz-voxcheck-14072022-7184> (дата звернення: 21.03.2023).
91. Смола Л. Інформаційна війна як складник політичної комунікації. *Гілея: науковий вісник*. 2015. Вип. 101. С. 411–414.
92. Смола Л. Слухи как инструмент информационно-психологического влияния. *Громадська організація «Форпост»*. URL: <https://forpost-center.org/sluhy-kak-ynstrument-ynformatsyonno-psyhologicheskogo-vlyyanyya/> (дата звернення: 24.12.2023).
93. Смола Л. Феномен чуток в епоху постправди. *Обрії друкарства*. Online First. 2024. С. 52–60.
94. Смола Л., Юркова О. Теоретичні засади дослідження феномена чуток. *Обрії друкарства*. 2023. № 2(14). С. 102–115. URL: [https://doi.org/10.20535/2522-1078.2023.2\(14\).295256](https://doi.org/10.20535/2522-1078.2023.2(14).295256) (дата звернення: 02.03.2024).
95. Спіноза Б. Теологічно-політичний трактат. Харків : Фоліо, 2018. 410 с.
96. Степанюк М. Шойгу в реанімації з інфарктом, в РФ заарештували 20 генералів – Невзлін. *Факти ICTV*. 2022. 14 квітня. URL: <https://fakty.com.ua/ua/svit/20220414-shojgu-v-reanimacziyi-z-infarktom-v-rf-zareshtuvaly-20-generaliv-nyevzlin/> (дата звернення: 01.03.2024).
97. Терещенко О. Інформація про смерть генерала Лапіна, який командував окупантами на Сході, виявилась фейком. *24 Канал*. URL: https://24tv.ua/moskvi-riki-distali-tilo-general-lapina_n2187712 (дата звернення: 01.03.2024).
98. Тогобицька В. Д. Психологічні особливості розповсюдження чуток в умовах надзвичайної ситуації. *Збірник наукових праць Національної*

академії Державної прикордонної служби України. Сер.: Педагогічні та психологічні науки. 2013. № 4. С. 393–402.

99. У Києві бомблять Русанівку, Куренівку, Жуляни, а також Боярку й Вишневе. Конкурент. 2022. 1 березня. URL: <https://konkurent.ua/publication/90143/u-kievi-bomblyat-rusanivku-kurenivku-zhulyani-a-takozh-boyarku-y-vishneve/> (дата звернення: 1.03.2022).

100. У Фонді держмайна заперечили причетність ОГКХ до постачання титану в Росію. Укрінформ. 2023. 7 серпня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3745570-u-fondi-derzmajna-zaperechili-pricetnist-ogkh-do-postacanna-titanu-v-rosiu.html> (дата звернення: 28.04.2023).

101. Українська правда. Стаття Time / Колонка Залужного / Розмови росіян про мир | Ток-шоу УП, 2023. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=M04aI8yRQNY> (дата звернення: 9.12.2023).

102. Українські медіа, ставлення та довіра у 2023 р. Internews. 2023. URL: <https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2023/10/Ukrainski-media-stavlennia-ta-dovira-2023r.pdf> (дата звернення: 14.12.2023).

103. Урлапов М. Соцмережі розповсюдили повідомлення про військовий переворот у Китаї. Чи це правда?. Informator. 2022. URL: <https://informator.ua/uk/socmerezhi-rozpovsyudili-povidomlennya-pro-viyskoviy-perevorot-u-kitaji-chi-ce-pravda> (дата звернення: 10.10.2022).

104. Фабрика новин. Світан: у січні продадуть території! На Зеленського плюнули. Усю систему Залужного нищать, 2023. *YouTube*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=6_Dwlyxuvck (дата звернення: 05.01.2024).

105. Фейк про віллу теці В. Зеленського. Центр протидії дезінформації. 2023. 1 вересня. URL: <https://cpd.gov.ua/warnin/fejk-pro-villu-teshhi-v-zelenskogo/> (дата звернення: 07.03.2024).

106. Фейк: У Фінляндії злочинні угруповання одержують зброю з України. *StopFake*. 2022. 31 жовтня. URL: <https://www.stopfake.org/uk/fejk-u-finlyandiyi-zlochinni-ugrupovannya-oderzhuyut-zbroyu-z-ukrayini/> (дата звернення: 29.05.2023).
107. Фейки, чутки та плітки як засіб суспільної дезінформації і послаблення безпекової компоненти управління державою / Б. М. Андрушків та ін. *Review of Transport Econ. and Management*. 2019. № 1 (17). С. 21–34. URL: [https://doi.org/10.15802/rtem.v0i1\(17\).176464](https://doi.org/10.15802/rtem.v0i1(17).176464).
108. Ферт-Годбіхер Р. Історія емоцій. Походження людини (розумної) емоційної / пер. з англ. Ю. Лазаренко. Київ : Лабораторія, 2023. 296 с.
109. Фісенко Т. Медіадіяльність України під час гібридної агресії. *Обрії друкарства*. 2018. Вип. 1. С. 255–267.
110. Хайретдинов К. Беженцы раскрашивают танки-памятники в цвета украинского флага и другие фейки: расследование «СП». *СП – Новости Бельцы Молдова*. 2021. 5 березня. URL: <https://esp.md/ru/podrobnosti/2022/03/05/bezhency-raskrashivayut-tanki-pamyatniki-v-cveta-ukrainskogo-flaga-i-drugie> (дата звернення: 15.03.2022).
111. Халюк Л. Фольклорні особливості усних оповідань про переселення 1947 року. *Народна творчість та етнографія*. 2011. Т. 1. С. 94–99.
112. Холод О. Семантика терміна «соціальні комунікації»: концептуальні підходи. *Соціальні комунікації: теорія і практика*. 2015. Т. 1. С. 5–14.
113. ЦПД_спростовує фейки про нові сигнали повітряної тривоги. *Telegram*. 2022. 22 серпня. URL: <https://t.me/CenterCounteringDisinformation/2394> (дата звернення: 12.03.2024).
114. Цуркану Т. МЗС наполягає на розслідуванні дезінформації Financial Times про нібито «контрабанду» зброї з України. RFI. 2023. 16 лютого. URL: <http://surl.li/qzwdx> (дата звернення: 1.12.2023).

115. Чабаненко В. Стилiстика експресивних засобiв української мови. Запорiжжя : ЗДУ, 2002. 351 с.
116. Чайка І. Застосування концепції маркетингу вражень на прикладі діяльності корпорації «Apple». *Участь молоді у розвитку економіки та суспільства України: Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених* : Тези доп., м. Київ, 13–14 берез. 2013 р. Київ, 2013. С. 132–133.
117. Чекмишев О. Як технологія «вiдмивання емоцій» спрацювала у «Time». *Facebook*. 2023. 2 листопада. URL: <https://www.facebook.com/oleksandr.chekmyshev/posts/6121666521270236> (дата звернення: 07.03.2024).
118. Черговий фейк, що на Заході України не радi бiженцям зi Сходу. *Центр протидії дезінформації*. 2022. 4 березня. URL: <https://cpd.gov.ua/warnin/shid-i-zahid-razom/> (дата звернення: 12.03.2024).
119. Шевцова С. Чутки в СРСР, або Чого боялися будівники комунізму. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3227581-cutki-v-srsr-abo-cogo-boalisa-budivniki-komunizmu.html> (дата звернення: 02.05.2023).
120. Юркова О. Категоріальний апарат неформальної комунікації. *III Міжнародна науково-практична онлайн-конференція «Соціокомунікаційна наука в парадигмі смислових трансформацій: суспільні виклики, тренди освіти і професійної діяльності»* : Зб. матеріалів конф., м. Ірпінь, 19 трав. 2023 р. Ірпінь, 2023. С. 59–61.
121. Юркова О. Основні аспекти стійкості держави до дезінформації. *Інформаційно-комунікаційна безпека: сучасні тренди* / ред.: О. В. Курбан, А. Л. Лісневська. Київ, 2022. С. 6–27.
122. Юркова О. Особливості інформаційних впливів Росії 2019-2021 років у рамках російсько-української гібридної війни. *Інновації та*

особливості функціонування ЗМІ в демократичному суспільстві : зб. матеріалів Міжнар. науково-практ. конф., м. Львів, 28 жовт. 2021 р. Львів, 2021. С. 110–111.

123. Юркова О. Підходи до дефініції чуток в українській та зарубіжній науковій думці. *Матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції "Наукова школа Романа Іванченка"* : зб. матеріалів конф., м. Київ, 28 жовт. 2022 р. Київ, 2022. С. 48–52.

124. Юркова О. Соціальні медії як канал для зловмисного поширення чуток. *Революція Гідності: на шляху до історії: Збірник наукових праць, кн. 3. Сучасні медії й революції нового типу в Україні та світі /* відп. ред.: І. Пошивайло, Л. Онишко. Київ, 2023. С. 213–221.

125. Юркова О. Соціокомунікаційні аспекти чуток як елементу гібридної війни. *Сучасний масовокомунікаційний простір: історія, реалії, перспективи* : Матеріали науково-практ. конф., м. Суми, 26–27 трав. 2022 р. Суми, 2022. С. 9–12.

126. Юркова О. Чутки в медіа як інструмент гібридної агресії РФ проти України. *22-а міжнародна науково-технічна конференція студентів і аспірантів «Друкарство молоде»* : Тези доп., м. Київ, 21 трав. 2022 р. Київ, 2022. С. 101–103.

127. Юркова О. Чутки в українських медіа під час пандемії Covid-19. *21-а Міжнародна науково-технічна конференція студентів і аспірантів «Друкарство молоде»* : Тези доп., м. Київ, 8 квіт. 2021 р. Київ, 2021. С. 78.

128. Юркова О. Чутки як особлива форма комунікації. *Наукова школа Романа Іванченка* : Матеріали VIII Міжнар. науково-практ. конф., м. Київ, 30 жовт. 2020 р. Київ, 2020. С. 75–77.

129. Юркова О. А. Методологічні засади дослідження неформальних комунікацій (на прикладі чуток, що поширюються у соціальних медіа). *Обрії*

друкарства. 2022. № 2(12). С. 30–41. URL: [https://doi.org/10.20535/2522-1078.2022.2\(12\).268127](https://doi.org/10.20535/2522-1078.2022.2(12).268127) (дата звернення: 14.03.2023).

130. Юркова О. А. Чутки як соціокомунікаційний феномен. *Обрії друкарства*. 2021. № 1(9). С. 121–131. URL: [https://doi.org/10.20535/2522-1078.2021.1\(9\).240615](https://doi.org/10.20535/2522-1078.2021.1(9).240615) (дата звернення: 01.03.2024).

131. Юркова О., Смола Л. Аналіз неформальних комунікацій в умовах гібридної війни. *Образ*. 2021. № 2 (36). С. 72–80. URL: [https://doi.org/10.21272/Obraz.2021.2\(36\)-72-80](https://doi.org/10.21272/Obraz.2021.2(36)-72-80).

132. Якимчук І. В. Архаїзми селянської свідомості в умовах модернізації суспільства підросійської України крізь призму чуток. *Література та культура Полісся*. 2012. № 69. С. 78–89.

133. Якимчук І. В. Перша світова війна мовою неформальної комунікації. *Історична пам'ять*. 2011. № 2 (26). С. 78–86.

134. Яковлєв П. О. Адміністративна відповідальність за поширювання неправдивих чуток у контексті забезпечення інформаційної безпеки України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2020. № 43. С. 69–72. URL: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2020.43.15>.

135. Яременко А. Проблемні питання діяльності органів внутрішніх справ щодо нейтралізації дезінформаційних повідомлень, які дестабілізують громадський порядок та безпеку. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2009. № 45. С. 74–82.

136. A rumor reversal model of online health information during the Covid-19 epidemic / X. Wang et al. *Information Processing & Management*. 2021. Vol. 58, no. 6. P. 102731. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ipm.2021.102731> (date of access: 13.06.2022).

137. Adizes I. Managing corporate lifecycles. Santa Barbara, Calif : Adizes Institute Pub., 2004. 460 p.

138. Ahsan M., Kumari M., Sharma T. P. Rumors detection, verification and controlling mechanisms in online social networks: a survey. *Online social networks and media*. 2019. Vol. 14. P. 100050. URL: <https://doi.org/10.1016/j.osnem.2019.100050> (date of access: 02.03.2024).
139. Allen T., Cohen S. Information flow in research and development laboratories. *Administrative Science Quarterly*. 1969. Vol. 14, no. 1. P. 12. URL: <https://doi.org/10.2307/2391357> (date of access: 02.03.2024).
140. Allport G., Postman L. The psychology of rumor. New York : Henry Holt, 1948. 247 p.
141. Analysing how people orient to and spread rumours in social media by looking at conversational threads / A. Zubiaga et al. *PLOS ONE*. 2016. Vol. 11, no. 3. P. e0150989. URL: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0150989> (date of access: 01.03.2024).
142. Aronson E., Pratkanis A. Age of propaganda: the everyday use and abuse of persuasion. W. H. Freeman & Co, 1998. 352 p.
143. Automatic detection of rumor on Sina Weibo / F. Yang et al. *the ACM SIGKDD Workshop*, Beijing, China, 12–16 August 2012. New York, NY, USA, 2012. URL: <https://doi.org/10.1145/2350190.2350203> (date of access: 22.04.2023).
144. Baberowski J. Rumours and dictatorship. *Journal of Modern European History / Zeitschrift Für Moderne Europäische Geschichte / Revue d'histoire Européenne Contemporaine*. 2012. No. 10(3). P. 315–319. URL: <https://www.jstor.org/stable/26265983>.
145. Barabási A.-L., Albert R. Emergence of scaling in random networks. *Science*. 1999. Vol. 286, no. 5439. P. 509–512. URL: <https://doi.org/10.1126/science.286.5439.509> (date of access: 02.03.2024).
146. Barnard C. The functions of the executive. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1938. 334 p.
147. Berinsky A. Political rumors: why we accept misinformation and how to fight it. Princeton, New Jersey : Princeton University Press, 2023. 240 p.

148. Bertrand, N. US intel officials: 'No reason to doubt' Putin claims Russia has moved nuclear weapons to Belarus. *CNN*. 2023. URL: <https://edition.cnn.com/2023/07/21/politics/putin-russia-nuclear-weapons-belarus> (дата звернення: 1.11.2023).

149. Bondielli A., Marcelloni F. A survey on fake news and rumour detection techniques. *Information Sciences*. 2019. Vol. 497. P. 38–55. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ins.2019.05.035> (date of access: 02.03.2024).

150. Bordia P., DiFonzo N. Problem solving in social interactions on the internet: rumor as social cognition. *Social Psychology Quarterly*. 2004. Vol. 67, no. 1. P. 33–49. URL: <https://doi.org/10.1177/019027250406700105> (date of access: 02.02.2023).

151. Bordia P., Rosnow R. Rumor rest stops on the information highway transmission patterns in a computer-mediated rumor chain. *Human communication research*. 1998. Vol. 25, no. 2. P. 163–179. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1468-2958.1998.tb00441.x> (date of access: 02.03.2024).

152. Brass D. A social network perspective on human resources management. *Research in Personnel and Human Resources Management* / ed. by G. R. Ferris. Greenwich, CT, 1995. Vol. 13. P. 39–79. URL: <https://doi.org/10.1093/oso/9780195159509.003.0019> (date of access: 14.03.2023).

153. Brumfiel G. The life cycle of a Covid-19 vaccine lie. *NPR*. URL: <https://www.npr.org/sections/health-shots/2021/07/20/1016912079/the-life-cycle-of-a-covid-19-vaccine-lie> (date of access: 02.03.2023).

154. Buckner H. Theory of Rumor Transmission. *Public Opinion Quarterly*. 1965. Vol. 29, no. 1. P. 54. URL: <https://doi.org/10.1086/267297> (date of access: 03.03.2024).

155. Burton J. Conflict & communication: The use of controlled communication in international relations. New York : Free Press, 1969. 246 p.

156. Caplow T. Rumors in war. *Social forces*. 1947. Vol. 25, no. 3. P. 298–302. URL: <https://doi.org/10.1093/sf/25.3.298> (date of access: 02.10.2022).
157. Chen C., Chen Y.-T., Chen M. An aging theory for event life-cycle modeling. *IEEE Transactions on Systems, Man, and Cybernetics - Part A: Systems and Humans*. 2007. Vol. 37, no. 2. P. 237–248. URL: <https://doi.org/10.1109/tsmca.2006.886370> (date of access: 12.01.2024).
158. Cheng Y., Huo L., Zhao L. Stability analysis and optimal control of rumor spreading model under media coverage considering time delay and pulse vaccination. *Chaos, Solitons & Fractals*. 2022. Vol. 157. P. 111931. URL: <https://doi.org/10.1016/j.chaos.2022.111931> (date of access: 02.02.2024).
159. Coast D., Fox J. Rumour and politics. *History Compass*. 2015. Vol. 13, no. 5. P. 222–234. URL: <https://doi.org/10.1111/hic3.12234> (date of access: 09.04.2023).
160. Cohen A. Changing small-group communication networks. *Administrative Science Quarterly*. 1962. Vol. 6, no. 4. P. 443. URL: <https://doi.org/10.2307/2390725> (date of access: 02.03.2024).
161. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Tackling online disinformation: a European Approach. Brussels : European Commission, 2018. 19 p. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52018DC0236> (date of access: 02.03.2024).
162. Could this be true?: I think so! Expressed uncertainty in online rumoring / K. Starbird et al. *CHI '16: Proceedings of the 2016 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems* : Conference proceeding, San Jose, CA, 7–12 May 2016. New York, 2016. P. 360–371.
163. Cox L. Planning for psychological operations: a proposal. Montgomery, AL : Air Command and Staff College, 1997. 89 p.
164. Crabtree E. Experts fear Ukrainian arms falling into criminal hands. *Express.co.uk*. 2022. June 3.

URL: <https://www.express.co.uk/news/world/1620102/Ukraine-conflict-arms-criminal-interpol-Russia-politics-ont> (date of access: 11.07.2023).

165. Daley D., Kendall D. Stochastic rumours. *IMA Journal of Applied Mathematics*. 1965. Vol. 1, no. 1. P. 42–55.

URL: <https://doi.org/10.1093/imamat/1.1.42> (date of access: 02.02.2024).

166. Davidson H. China becomes ‘hothouse’ of intrigue ahead of crucial Communist party congress. *The Guardian*. 2022. September 26.

URL: <https://www.theguardian.com/world/2022/sep/26/china-becomes-hothouse-of-intrigue-ahead-of-crucial-communist-party-congress> (date of access: 22.02.2023).

167. Detecting breaking news rumors of emerging topics in social media / S. A. Alkhodair et al. *Information Processing & Management*. 2020. Vol. 57, no. 2. P. 102018. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ipm.2019.02.016> (date of access: 02.11.2022).

168. Detecting rumors from microblogs with recurrent neural networks / J. Ma et al. *Proceedings of the 25th International Joint Conference on Artificial Intelligence (IJCAI 2016)* : Conference Proceeding, New York, 9–15 July 2016. P. 3818–3824. URL: https://ink.library.smu.edu.sg/sis_research/4630/.

169. DiFonzo N., Bordia P. Rumor, gossip and urban legends. *Diogenes*. 2007. Vol. 54, no. 1. P. 19–35. URL: <https://doi.org/10.1177/0392192107073433> (date of access: 03.01.2024).

170. DiFonzo N., Bordia P., Rosnow R. Reining in rumors. *Organizational Dynamics*. 1994. Vol. 23, no. 1. P. 47–62. URL: [https://doi.org/10.1016/0090-2616\(94\)90087-6](https://doi.org/10.1016/0090-2616(94)90087-6) (date of access: 02.02.2024).

171. Disinformation resilience index in Central and Eastern Europe in 2021 / ed. by P. Havlíček, A. Yelisseyeu. Warsaw : EAST Center, 2021. 271 p. URL: <https://east-center.org/wp-content/uploads/2021/09/DRI-report-2021.pdf>.

172. Dong Y., Huo L., Zhao L. An improved two-layer model for rumor propagation considering time delay and event-triggered impulsive control

strategy. *Chaos, Solitons & Fractals*. 2022. Vol. 164. P. 112711.
URL: <https://doi.org/10.1016/j.chaos.2022.112711> (date of access: 02.03.2024).

173. Dowd G. Groundless: rumors, legends, and hoaxes on the early american frontier. Johns Hopkins University Press, 2016. 408 p.

174. DRIMUX: dynamic rumor influence minimization with user experience in social networks / B. Wang et al. *IEEE Transactions on Knowledge and Data Engineering*. 2017. Vol. 29, no. 10. P. 2168–2181.
URL: <https://doi.org/10.1109/tkde.2017.2728064> (date of access: 03.03.2024).

175. Eklundh, K. 1986. *Dialogue processes in computer-mediated communication: A study of letters in the COM system*. Linköping, Sweden: Liber AB and Linköping University, Department of Theme Research-Communication Studies.

176. Enabling social media research through citizen social science / R. Procter et al. *The 13th European Conference on Computer Supported Cooperative Work* : conference proceedings, Paphos, 21–25 August 2013. Denmark, 2013. P. 51–57.

177. Europol statement on the cooperation with Ukraine. *Europol*. 2022. July 22. URL: <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/europol-statement-cooperation-ukraine> (date of access: 01.08.2022).

178. Evidence Suggests Ukrainian Missile Caused Market Tragedy / J. Ismay et al. *The New York Times*. 2023. September 18.
URL: https://www.nytimes.com/2023/09/18/world/europe/ukraine-missile-kostiantynivka-market.html?fbclid=IwAR14J_9JNXrvn38U7ukkUqsJUDH59uz3T3XorLm-Iq79m0C1_SExI-zIjAg (date of access: 02.11.2023).

179. Ferguson N. *The Pity of War: Explaining World War II*. New York, NY : Basic Books, 1999. 563 p.

180. Festinger L. A Theory of Cognitive Dissonance. Stanford University Press, 1957. 304 p. URL: <https://doi.org/10.1515/9781503620766> (date of access: 14.02.2024).
181. Fine G. Rumor, trust and civil society: collective memory and cultures of judgment. *Diogenes*. 2007. Vol. 54, no. 1. P. 5–18. URL: <https://doi.org/10.1177/0392192107073432> (date of access: 04.03.2024).
182. Fine G., Difonzo N. Uncertain knowledge. *Contexts*. 2011. Vol. 10, no. 3. P. 16–21. URL: <https://doi.org/10.1177/1536504211418456> (date of access: 04.03.2024).
183. Finn S., Metaxas P., Mustafaraj E. Investigating Rumor Propagation with TwitterTrails. 2014. 10 p. (Preprint. 1411.3550). URL: <https://doi.org/10.48550/arXiv.1411.3550>.
184. Foster E. Research on gossip: taxonomy, methods, and future directions. *Review of General Psychology*. 2004. Vol. 8, no. 2. P. 78–99. URL: <https://doi.org/10.1037/1089-2680.8.2.78> (date of access: 06.03.2024).
185. Foy H., Olearchyk R., Fleming S. NATO and EU sound alarm over risk of Ukraine weapons smuggling. *Financial Times*. 2022. July 12. URL: <https://www.ft.com/content/bce78c78-b899-4dd2-b3a0-69d789b8ace8> (date of access: 18.08.2022).
186. Garrett R. Troubling consequences of online political rumoring. *Human Communication Research*. 2011. Vol. 37, no. 2. P. 255–274. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1468-2958.2010.01401.x> (date of access: 03.02.2024).
187. Girvan M., Newman M. Community structure in social and biological networks. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. 2002. Vol. 99, no. 12. P. 7821–7826. URL: <https://doi.org/10.1073/pnas.122653799> (date of access: 14.02.2024).

188. Global dynamics of the multi-lingual SIR rumor spreading model with cross-transmitted mechanism / J. Wang et al. *Chaos, Solitons & Fractals*. 2019. Vol. 126. P. 148–157. URL: <https://doi.org/10.1016/j.chaos.2019.05.027> (date of access: 02.02.2024).
189. Gluckman M. Gossip and Scandal. *Current Anthropology*. 1963. Vol. 4, no. 3. P. 307–316. URL: <https://doi.org/10.1086/200378> (date of access: 02.03.2024).
190. Google Trends. *Google Trends*. URL: <https://trends.google.com/trends/> (date of access: 04.03.2024).
191. Gray W. Emotional-cognitive structuring: a new theory of mind. *Forum for Correspondence and Contact*. 1973. Vol. 5. P. 17.
192. Guan G., Guo Z. Stability behavior of a two-susceptibility SHIR epidemic model with time delay in complex networks. *Nonlinear Dynamics*. 2021. Vol. 106. P. 1083–1110. URL: <https://doi.org/10.1007/s11071-021-06804-6> (date of access: 14.01.2024).
193. Guerin B., Miyazaki Y. Analyzing rumors, gossip, and urban legends through their conversational properties. *The Psychological Record*. 2006. Vol. 56, no. 1. P. 23–33. URL: <https://doi.org/10.1007/bf03395535> (date of access: 02.02.2024).
194. Gullace N. The blood of our sons: Men, women, and the renegotiation of British citizenship during the Great War. New York : Palgrave Macmillian, 2002. 284 p.
195. Habermas J. Richard Rorty's Pragmatic Turn. *Truth*. Ames, Iowa, USA. P. 109–129. URL: <https://doi.org/10.1002/9780470776407.ch8> (date of access: 10.03.2024).
196. Hamidian S., Diab M. Rumor identification and belief investigation on Twitter. *Proceedings of the 7th Workshop on Computational Approaches to Subjectivity, Sentiment and Social Media Analysis*, San Diego, California.

Stroudsburg, PA, USA, 2016. URL: <https://doi.org/10.18653/v1/w16-0403> (date of access: 02.03.2024).

197. Hearing it through the grapevine: Positive and negative workplace gossip / T. Grosser et al. *Organizational Dynamics*. 2012. Vol. 41, no. 1. P. 52–61. URL: <https://doi.org/10.1016/j.orgdyn.2011.12.007> (date of access: 06.03.2024).

198. Henig J. Life cycle of a rumor. FactCheck.org. 2008. URL: <https://www.factcheck.org/2008/10/life-cycle-of-a-rumor/> (date of access: 1.07.2023).

199. Herriman N. ‘Hard-copy rumours’: print media and rumour in Indonesia. *South East Asia Research*. 2015. Vol. 23, no. 1. P. 45–60. URL: <https://doi.org/10.5367/sear.2015.0247> (date of access: 01.03.2024).

200. Hoffman F. Conflict in the 21st century: The rise of hybrid wars. Arlington : Potomac Institute for Policy Studies, 2007. 72 p. URL: https://www.potomacinstitute.org/images/stories/publications/potomac_hybridwar_0108.pdf.

201. Huang J., Su Q. A rumor spreading model based on user browsing behavior analysis in microblog. *2013 10th International Conference on Service Systems and Service Management (ICSSSM)*, Hong Kong, China, 17–19 July 2013. 2013. URL: <https://doi.org/10.1109/icsssm.2013.6602630> (date of access: 12.03.2024).

202. Joan W. Industrial organization: behaviour and control. London : Oxford University Press, 1970. 262 p.

203. Jong W., Dückers M. L. A. Self-correcting mechanisms and echo-effects in social media: An analysis of the “gunman in the newsroom” crisis. *Computers in Human Behavior*. 2016. Vol. 59. P. 334–341. URL: <https://doi.org/10.1016/j.chb.2016.02.032> (date of access: 11.01.2023).

204. Jung C. Flying saucers: A modern myth of things seen in the skies. London : Routledge & Kegan Paul, 1959. 184 p.

205. Kapferer J.-N. Rumors: Uses, interpretations, and images. Piscataway, NJ : Transaction Publishers, 1990. 295 p.
206. Karber P. Russian style hybrid warfare. McLean, VA : The Potomac Foundation, 2015. 8 p.
207. Knapp R. A Psychology of rumor. *Public Opinion Quarterly*. 1944. Vol. 8, no. 1. P. 22. URL: <https://doi.org/10.1086/265665> (date of access: 01.06.2023).
208. Kotnis B., Kuri J. Cost effective rumor containment in social networks. Bangalore : <http://arxiv.org/abs/1403.6315v2>, 2014. 13 p. (Preprint. Dept. of Electronic Systems Engineering, Indian Institute of Science ; 1403.6315). URL: <https://doi.org/10.48550/arXiv.1403.6315>.
209. Kurland N., Pelled L. Passing the word: Toward a model of gossip and power in the workplace. *Academy of Management Review*. 2000. Vol. 25, no. 2. P. 428–438. URL: <https://doi.org/10.5465/amr.2000.3312928> (date of access: 06.03.2024).
210. Kwon S., Cha M., Jung K. Rumor detection over varying time windows. *PLOS ONE*. 2017. Vol. 12, no. 1. P. e0168344. URL: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0168344> (date of access: 20.08.2023).
211. Le Bon G. The crowd: A study of the popular mind. New York : The Macmillan company, 1925. 239 p.
212. Lecture Notes: Rumors in history. *News*. 2021. January. URL: <https://www.macalester.edu/news/2021/01/lecture-notes-rumors-in-history/> (date of access: 02.03.2024).
213. Lefebvre G. La grande peur de 1789 ; suivi de Les foules révolutionnaires. Paris : A. Colin, 1988. 271 p.
214. Li T., Wang Y., Guan Z.-H. Spreading dynamics of a SIQRS epidemic model on scale-free networks. *Communications in Nonlinear Science and*

- Numerical Simulation*. 2014. Vol. 19, no. 3. P. 686–692.
URL: <https://doi.org/10.1016/j.cnsns.2013.07.010> (date of access: 11.03.2021).
215. Likert R. The human organization: Its management and value. New York : McGraw-Hill, 1967. 258 p.
216. Lillis K. et al. What happens to weapons sent to Ukraine? The US doesn't really know. *CNN*. 2022. April 19.
URL: <https://edition.cnn.com/2022/04/19/politics/us-weapons-ukraine-intelligence/index.html> (date of access: 10.11.2023).
217. Linebarger P. Psychological warfare: international propaganda and communications. 2nd ed. New York : Duell, Sloan and Pearce, 1954. 338 p.
URL: <https://www.gutenberg.org/files/48612/48612-h/48612-h.htm>.
218. Ma J., Gao W. Debunking rumors on Twitter with tree transformer. *Proceedings of the 28th International Conference on Computational Linguistics*, Barcelona, Spain (Online). Stroudsburg, PA, USA, 2020.
URL: <https://doi.org/10.18653/v1/2020.coling-main.476> (date of access: 05.03.2024).
219. Ma J., Gao W., Wong K.-F. Detect rumors in microblog posts using propagation structure via kernel learning. *Proceedings of the 55th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics (Volume 1: Long Papers)*, Vancouver, Canada. Stroudsburg, PA, USA, 2017.
URL: <https://doi.org/10.18653/v1/p17-1066> (date of access: 05.03.2024).
220. Ma J., Li D. Rumor spreading in online-offline social networks. *PACIS 2016 : Proceedings*, Chiayi, 27 June – 1 July 2016.
URL: <https://aisel.aisnet.org/pacis2016/173> (date of access: 01.03.2024).
221. Mackay C. Memoirs of extraordinary popular delusions and the madness of crowds. 2nd ed. London : Office of the National Illustrated Library, 1852.
URL: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/24518/pg24518-images.html> (date of access: 02.12.2023).

222. Maki D., Thompson M. Mathematical models and applications: With emphasis on the social, life, and management sciences. Englewood Cliffs, N.J : Prentice-Hall, 1973. 492 p.
223. Management and the worker: An account of a research program conducted by the Western electric company, Hawthorne works, Chicago / F. J. Roethlisberger et al. Cambridge, MA : Harvard university press, 1939. 615 p.
224. Martin N. Literature and gossip - an introduction. *Forum for Modern Language Studies*. 2014. Vol. 50, no. 2. P. 135–141. URL: <https://doi.org/10.1093/fmls/cqu017> (date of access: 29.11.2023).
225. McGregor D. The human side of enterprise. New York : McGraw-Hill, 1960. 246 p.
226. McHardy F. Gossip was a powerful tool for the powerless in Ancient Greece. *Aeon*. 2019. February 1. URL: <https://aeon.co/ideas/gossip-was-a-powerful-tool-for-the-powerless-in-ancient-greece> (date of access: 15.02.2024).
227. McLuhan M. Gutenberg galaxy: the making of typographic man. Toronto : University of Toronto Press, 1962. 293 p.
228. Meel P., Vishwakarma D. Fake news, rumor, information pollution in social media and web: A contemporary survey of state-of-the-arts, challenges and opportunities. *Expert Systems with Applications*. 2020. Vol. 153. P. 112986. URL: <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2019.112986> (date of access: 01.03.2022).
229. Michelson G., Suchitra Mouly V. Do loose lips sink ships?. *Corporate Communications: An International Journal*. 2004. Vol. 9, no. 3. P. 189–201. URL: <https://doi.org/10.1108/13563280410551114> (date of access: 04.03.2024).
230. Miller D. Deliberative democracy and social choice. *Political Studies*. 1992. Vol. 40, no. 1_suppl. P. 54–67. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.1992.tb01812.x> (date of access: 04.03.2024).
231. Mitra T., Gilbert E. CREDBANK: A large-scale social media corpus with associated credibility annotations. *Proceedings of the International AAI*

Conference on Web and Social Media. 2021. Vol. 9, no. 1. P. 258–267.
URL: <https://doi.org/10.1609/icwsm.v9i1.14625> (date of access: 21.08.2022).

232. Moreno Y., Nekovee M., Pacheco A. Dynamics of rumor spreading in complex networks. *Physical Review E*. 2004. Vol. 69, no. 6.
URL: <https://doi.org/10.1103/physreve.69.066130> (date of access: 21.08.2022).

233. Moscovici S. The phenomenon of social representations. *Social Representations* / ed. by R. M. Farr, S. Moscovici. Cambridge, 1984. P. 3–69.

234. Murayama T. Dataset of fake news detection and fact verification: a survey. 2021. 33 p. (Preprint. NARA Institute of Science and Technology ; 2111.03299). URL: <https://arxiv.org/abs/2111.03299>.

235. Na K., Garrett R., Slater M. Rumor acceptance during public health crises: testing the emotional congruence hypothesis. *Journal of Health Communication*. 2018. Vol. 23, no. 8. P. 791–799.
URL: <https://doi.org/10.1080/10810730.2018.1527877> (date of access: 01.12.2021).

236. Neubauer H.-J. The rumour: A cultural history. London : Free Association Books, 1999. 201 p.

237. News verification by exploiting conflicting social viewpoints in microblogs / Z. Jin et al. *Proceedings of the AAAI Conference on Artificial Intelligence* : Conference proceedings, Phoenix, Arizona, 12–17 February 2016. Palo Alto, 2016. P. 2972–2978.

238. Ojha A. Rumor research: An overview. *Journal of the Indian Academy of Applied Psychology*. 1973. Vol. 10, no. 2-3. P. 56–64.

239. On the competition of two conflicting messages / L.-X. Yang et al. *Nonlinear Dynamics*. 2017. Vol. 91, no. 3. P. 1853–1869.
URL: <https://doi.org/10.1007/s11071-017-3986-z> (date of access: 02.03.2024).

240. Osgood C. The nature and measurement of meaning. *Psychological Bulletin*. 1952. Vol. 49, no. 3. P. 197–237. URL: <https://doi.org/10.1037/h0055737> (date of access: 08.03.2024).
241. Perry B. Non-linear warfare in Ukraine: The critical role of information operations and special operations. *Small Wars Journal*. 2015. No. 14. P. 1–10. URL: <https://smallwarsjournal.com/jrnl/art/non-linear-warfare-in-ukraine-the-critical-role-of-information-operations-and-special-opera>.
242. PHEME rumour scheme dataset: journalism use case. *Figshare*. URL: https://figshare.com/articles/dataset/PHEME_rumour_scheme_dataset_journalism_use_case/2068650 (date of access: 05.03.2024).
243. Ping Y., Cao Z., Zhu H. Sybil-aware least cost rumor blocking in social networks. *GLOBECOM 2014*, Austin, TX, USA, 8–12 December 2014. 2014. URL: <https://doi.org/10.1109/glocom.2014.7036888> (date of access: 13.08.2022).
244. Plato. *Apology (The apology of Socrates)* / trans. by B. Jowett. Cabin John, MD : Wildside Press, LLC, 2018. 32 p.
245. Plokhly S. Peter and Paul: The apocryphal speech of Pavlo Polubotok before Peter I. *Harvard Ukrainian Studies*. 2011. No. 32/33. P. 579–589.
246. Ponsonby P. *Falsehood in war-time: containing an assortment of lies circulated throughout the nations during the Great War*. London : Allen and Unwin, 1928. 192 p.
247. Prasad J. The psychology of rumour: a study relating to the great Indian earthquake of 1934. *British Journal of Psychology. General Section*. 1935. Vol. 26, no. 1. P. 1–15. URL: <https://doi.org/10.1111/j.2044-8295.1935.tb00770.x> (date of access: 20.12.2023).
248. Ramsay C. *The ideology of the Great Fear: The Soissonnais in 1789*. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1992. 311 p.
249. Rogers E. *Diffusion of innovations*. New York : Free Press of Glencoe, 1962. 367 p.

250. Rogers E., Kincaid D. Communication networks: toward a new paradigm for research. New York : Free Press, 1980. 386 p.
251. Roosevelt F. 32nd President of the United States: 1933 - 1945. Fireside Chat. Online by Gerhard Peters and John T. Woolley. *The American Presidency Project*. URL: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/fireside-chat-12> (date of access: 12.03.2024).
252. Rorty R. Truth and progress: Philosophical Papers. Cambridge : Cambridge University Press, 1998. Vol. 3. 355 p.
253. Rosenwein B. Worrying about emotions in history. *The American Historical Review*. 2002. Vol. 107, no. 3. P. 821–845. URL: <https://doi.org/10.1086/532498> (date of access: 12.02.2024).
254. Rosnow R. Inside rumor: A personal journey. *American Psychologist*. 1991. Vol. 46, no. 5. P. 484–496. URL: <https://doi.org/10.1037/0003-066x.46.5.484> (date of access: 15.02.2024).
255. Rosnow R. Rumor as communication: A contextualist approach. *Journal of Communication*. 1988. Vol. 38, no. 1. P. 12–28. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1988.tb02033.x> (date of access: 04.03.2024).
256. Rosnow R. Psychology of rumor reconsidered. *Psychological Bulletin*. 1980. Vol. 87, no. 3. P. 578–591. URL: <https://doi.org/10.1037/0033-2909.87.3.578> (date of access: 03.03.2024).
257. Rosnow R., Fine G. Rumor and gossip: The social psychology of hearsay : Monograph. New York : Elsevier, 1976. 166 p.
258. Rumor cascades / A. Friggeri et al. *Proceedings of the Eighth International AAAI Conference on Weblogs and Social Media* : Conference proceeding, Ann Arbor, MI, 1–4 June 2014. 2014. P. 101–110.
259. Rumor detection on social media with crowd intelligence and ChatGPT-assisted networks / C. Yang et al. *Proceedings of the 2023 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing*, Singapore. Stroudsburg, PA,

USA, 2023. URL: <https://doi.org/10.18653/v1/2023.emnlp-main.347> (date of access: 02.02.2024).

260. Rumor diffusion and convergence during the 3.11 earthquake: A Twitter case study / M. Takayasu et al. *PLOS ONE*. 2015. Vol. 10, no. 4. P. e0121443. URL: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0121443> (date of access: 02.04.2023).

261. Rumor identification in microblogging systems based on users' behavior / G. Liang et al. *IEEE Transactions on Computational Social Systems*. 2015. Vol. 2, no. 3. P. 99–108. URL: <https://doi.org/10.1109/tcss.2016.2517458> (date of access: 02.02.2024).

262. Rumor propagation dynamic model based on evolutionary game and anti-rumor / Y. Xiao et al. *Nonlinear Dynamics*. 2018. Vol. 95, no. 1. P. 523–539. URL: <https://doi.org/10.1007/s11071-018-4579-1> (date of access: 11.01.2024).

263. Rumor source detection with multiple observations / Z. Wang et al. *ACM SIGMETRICS Performance Evaluation Review*. 2014. Vol. 42, no. 1. P. 1–13. URL: <https://doi.org/10.1145/2637364.2591993> (date of access: 11.04.2023).

264. Rumor spreading model considering forgetting and remembering mechanisms in inhomogeneous networks / L. Zhao et al. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*. 2013. Vol. 392, no. 4. P. 987–994. URL: <https://doi.org/10.1016/j.physa.2012.10.031> (date of access: 01.02.2024).

265. Rumor2vec: A rumor detection framework with joint text and propagation structure representation learning / K. Tu et al. *Information Sciences*. 2021. Vol. 560. P. 137–151. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ins.2020.12.080> (date of access: 11.02.2024).

266. Schilling T. Mächtige Signale. informelle kommunikation und herrschaft an Stalins hof, 1927–1940. *Journal of Modern European History*. 2012. Vol. 10, no. 3. P. 320–340. URL: https://doi.org/10.17104/1611-8944_2012_3_320 (date of access: 03.03.2024).

267. Senior Defense Official Holds a Background Briefing. *U.S. Department of Defense*.

URL: <https://www.defense.gov/News/Transcripts/Transcript/Article/3088129/senior-defense-official-holds-a-background-briefing/> (date of access: 27.02.2024).

268. Seo E., Mohapatra P., Abdelzaher T. Identifying rumors and their sources in social networks. *SPIE Defense, Security, and Sensing*, Baltimore, Maryland. 2012. URL: <https://doi.org/10.1117/12.919823> (date of access: 12.05.2022).

269. Sethi D., Seth M. Can organizational grapevine be beneficial? An exploratory study in indian context. *English for Specific Purposes World*. 2016. Vol. 17, no. 49.

270. Shah D., Zaman T. Rumors in a network: who's the culprit?. *IEEE Transactions on Information Theory*. 2011. Vol. 57, no. 8. P. 5163–5181. URL: <https://doi.org/10.1109/tit.2011.2158885> (date of access: 12.01.2024).

271. Shandra A. A guide to Russian propaganda. Part 6: Spetspropaganda, the secret Soviet art of brainwashing - Euromaidan Press. *Euromaidan Press*. 2020. URL: <https://euromaidanpress.com/2020/07/07/a-guide-to-russian-propaganda-part-6-spetspropaganda-the-secret-soviet-art-of-brainwashing/> (date of access: 08.03.2024).

272. Shermer M. The science of good and evil: Why people cheat, gossip, care, share, and follow the golden rule. New York : H. Holt and Co., 2005. 350 p.

273. Shibutani T. Improvised news: A sociological study of rumor. Indianapolis : Bobbs-Merrill, 1966. 262 p.

274. Simon H. Administrative behavior: a study of decision-making processes in administrative organisation. 2nd ed. Macmillan (N.Y), 1957. 259 p.

275. Simon H. The new science of management decision. New York : Harper & Brothers, 1960. 50 p. URL: <https://doi.org/10.1037/13978-000> (date of access: 21.07.2024).

276. Smith W. Ev Rogers: helping to build a modern synthesis of social change. *Journal of Health Communication*. 2004. Vol. 9, sup1. P. 139–142. URL: <https://doi.org/10.1080/10810730490271593> (date of access: 02.01.2024).
277. Some like it hoax: automated fake news detection in social networks / E. Tacchini et al. Santa Cruz, CA, 2017. 12 p. (Preprint. School of Engineering, University of California ; 1704.07506 [cs.LG]). URL: <https://arxiv.org/abs/1704.07506>.
278. Spotting rumors via novelty detection / Y. Qin et al. 2016. 9 p. (Preprint. 1611.06322 [cs.SI]). URL: <https://arxiv.org/abs/1611.06322v1>.
279. Stoica A. From rumor to cyber-rumor. The evolution of psychosociological phenomena in the digital environment. *Journal of Social Psychology*. 2020. Vol. 46, no. 2. P. 145–156.
280. Systematic literature review on the spread of health-related misinformation on social media / Y. Wang et al. *Social Science & Medicine*. 2019. Vol. 240. P. 112552. URL: <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2019.112552> (date of access: 23.03.2023).
281. Tarde G. d. The laws of imitation. New York : H. Holt and Company, 1903. 442 p.
282. The dirty dozen: Twelve failures of the Hurricane Katrina response and how psychology can help. / A. Gheyntanchi et al. *American Psychologist*. 2007. Vol. 62, no. 2. P. 118–130. URL: <https://doi.org/10.1037/0003-066x.62.2.118> (date of access: 04.03.2024).
283. The retransmission of rumor and rumor correction messages on Twitter / A. Y. K. Chua et al. *American Behavioral Scientist*. 2017. Vol. 61, no. 7. P. 707–723. URL: <https://doi.org/10.1177/0002764217717561> (date of access: 17.08.2023).
284. The web of false information / S. Zannettou et al. *Journal of Data and Information Quality*. 2019. Vol. 11, no. 3. P. 1–37. URL: <https://doi.org/10.1145/3309699> (date of access: 02.02.2024).

285. Thompson D. Counterknowledge. Norton & Company, Incorporated, W. W., 2008. 176 p.
286. Trusting tweets: the Fukushima disaster and information source credibility on Twitter / R. Thomson et al. *ISCRAM: Conference proceedings*, Vancouver, 22–25 April 2012. Vancouver, 2012.
287. Tushman M., Scanlan T. Boundary spanning individuals: their role in information transfer and their antecedents. *Academy of Management Journal*. 1981. Vol. 24, no. 2. P. 289–305. URL: <https://doi.org/10.5465/255842> (date of access: 12.10.2022).
288. Ukraine-News am 21.7.: Russland bremst laut Medienbericht bei Rücknahme der Gas-Turbine. *Der Spiegel*. 2022. July 21. URL: <https://www.spiegel.de/ausland/ukraine-news-am-donnerstag-a-33abe5b6-bfae-45b0-b58c-9ad202729107> (date of access: 2.03.2024).
289. Ukraine-Russia war latest: Anti-Putin chants ring out as thousands line streets for Navalny funeral - and Russians urged to gather in towns. *Sky News*. URL: <https://news.sky.com/story/ukraine-war-latest-russian-man-arrested-for-passing-secrets-to-ukraine-moscow-ready-for-talks-on-post-conflict-settlement-12541713?postid=6708241> (date of access: 01.07.2023)
290. Useful idiot. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/useful-idiot> (date of access: 12.03.2024).
291. Von Stackelberg P., Jones R. Tales of our tomorrows: Transmedia storytelling and communicating about the future. *Journal of Futures Studies*. 2014. No. 18(3). P. 57–76. URL: <https://www.researchgate.net/publication/286173500>.
292. Vosoughi S., Roy D. A human-machine collaborative system for identifying rumors on twitter. *2015 IEEE International Conference on Data Mining Workshop (ICDMW)*, Atlantic City, NJ, USA, 14–17 November 2015. 2015. URL: <https://doi.org/10.1109/icdmw.2015.221> (date of access: 03.03.2024).

293. Walther J., Burgoon J. Relational communication in computer-mediated interaction. *Human Communication Research*. 1992. Vol. 19, no. 1. P. 50–88. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1468-2958.1992.tb00295.x> (date of access: 04.03.2024).

294. What is in a rumour: combined visual analysis of rumour flow and user activity / A. Dang et al. *Proceedings of the 33rd Computer Graphics International : Conference proceeding*, Heraklion, 28 June – 1 July 2016. New York, NY, 2016. P. 17–20.

295. White L. Speaking with vampires: rumor and history in colonial Africa (studies on the history of society and culture). Berkeley : University of California Press, 2000. 368 p.

296. Willsher K. Arms sent to Ukraine will end up in criminal hands, says Interpol chief. *The Guardian*. 2022. June 2. URL: <https://www.theguardian.com/world/2022/jun/02/ukraine-weapons-end-up-criminal-hands-says-interpol-chief-jurgen-stock> (date of access: 09.01.2023).

297. Woodward J. Industrial organization: theory and practice. London : Oxford University Press, 1965. 281 p.

298. Xia Y., Jiang H., Yu Z. Global dynamics of ILSR rumor spreading model with general nonlinear spreading rate in multi-lingual environment. *Chaos, Solitons & Fractals*. 2022. Vol. 154. P. 111698. URL: <https://doi.org/10.1016/j.chaos.2021.111698> (date of access: 02.02.2024).

299. Yurkova O. Informal communications as a tool of the information war. *Disinformation and fact-checking in contemporary society*. Madrid, 2023. P. 63–77. URL: <https://www.dykinson.com/libros/disinformation-and-fact-checking-in-contemporary-society/9788411707107/>.

300. Yurkova O. Ukraine: At the forefront of Russian propaganda aggression. *SAIS Review of International Affairs*. 2018. Vol. 38, no. 2. P. 111–124. URL: <https://doi.org/10.1353/sais.2018.0021> (date of access: 12.12.2023).

301. Zan Y. DSIR double-rumors spreading model in complex networks. *Chaos, Solitons & Fractals*. 2018. Vol. 110. P. 191–202. URL: <https://doi.org/10.1016/j.chaos.2018.03.021> (date of access: 14.07.2023).
302. Zanette D. Dynamics of rumor propagation on small-world networks. *Physical Review E*. 2002. Vol. 65, no. 4. URL: <https://doi.org/10.1103/physreve.65.041908> (date of access: 02.02.2024).
303. Zanette D. Critical behavior of propagation on small-world networks. *Physical Review E*. 2001. Vol. 64, no. 5. URL: <https://doi.org/10.1103/physreve.64.050901> (date of access: 02.02.2024).
304. Zeng L., Starbird K., Spiro E. S. Rumors at the speed of light? Modeling the rate of rumor transmission during crisis. *2016 49th Hawaii International Conference on System Sciences (HICSS)*, Koloa, HI, USA, 5–8 January 2016. 2016. URL: <https://doi.org/10.1109/hicss.2016.248> (date of access: 02.03.2024).
305. Zhang Y., Zhu J. Dynamic behavior of an I2S2R rumor propagation model on weighted contract networks. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*. 2019. Vol. 536. P. 120981. URL: <https://doi.org/10.1016/j.physa.2019.04.217> (date of access: 15.08.2023).
306. Zhao L., Yin J., Song Y. An exploration of rumor combating behavior on social media in the context of social crises. *Computers in Human Behavior*. 2016. Vol. 58. P. 25–36. URL: <https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.11.054> (date of access: 01.02.2024).
307. Zhu L., Wang B. Stability analysis of a SAIR rumor spreading model with control strategies in online social networks. *Information Sciences*. 2020. Vol. 526. P. 1–19. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ins.2020.03.076> (date of access: 01.02.2024).
308. Zhu L., Zhao H. Dynamical analysis and optimal control for a malware propagation model in an information network. *Neurocomputing*. 2015. Vol. 149.

P. 1370–1386. URL: <https://doi.org/10.1016/j.neucom.2014.08.060> (date of access: 01.02.2024).

309. Zhu L., Zhao H., Wang H. Partial differential equation modeling of rumor propagation in complex networks with higher order of organization. *Chaos: An Interdisciplinary Journal of Nonlinear Science*. 2019. Vol. 29, no. 5. P. 053106. URL: <https://doi.org/10.1063/1.5090268> (date of access: 01.02.2024).

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Чутки, які поширювалися в інформаційному просторі України з 24 лютого 2022 р. по 31 грудня 2023 р.

Таблиця 3.2

	Зміст чутки	Тип чуток за Р. Кнаппом	Рівень емоційності	Географічний рівень: Локальні/Національні/Міжнародні	Час поширення	Місце появи	Ступінь достовірності (Недостовірна/Недостовірна з елементами правдоподібності / Достовірна з елементами неправдоподібності / Правдоподібна/Неможливо перевірити)
1.	Завтра ЄС збільшить закупівлі газу у Росії через українські труби	Страховисько	Високій	Міжнародна	24.02.2022	Twitter, Telegram	Правдоподібна
2.	Російські війська увійшли в Миколаїв	Страховисько	Високій	Національна	24.02.2022	Telegram	Недостовірна
3.	В Івано-Франківську знищили аеропорт	Страховисько	Високій	Національна	24.02.2022	Telegram	Недостовірна з елементами правдоподібності
4.	Росія захопила Северодонецьк, Лисичанськ та Рубіжне	Страховисько	Високій	Національна	25.02.2022	Telegram, Facebook	Недостовірна
5.	Диверсанти ставлять мітки на дахах під'їздів для подальшої атаки	Страховисько	Високій	Національна	25.02.2022	Telegram, Facebook	Недостовірна
6.	Сьогодні буде масований штурм і артобстріл Одеси	Страховисько	Високій	Національна	25.02.2022	Telegram, Facebook	Недостовірна
7.	Танки вже на майдані. Треба тікати	Страховисько	Високій	Національна	25.02.2022	«З вусть в уста», Telegram, Facebook	Недостовірна
8.	З літаків скидають іграшки і гроші з вибухівкою	Страховисько	Високій	Національна	25.02.2022	Telegram, Facebook	Недостовірна
9.	На метро Берестейська у Києві впав міст	Страховисько	Високій	Національна	25.02.2022	Telegram, Facebook	Недостовірна
10.	Через захоплення Чорнобиля у Києві зріс радіаційний фон	Страховисько	Високій	Національна	25.02.2022	Telegram, Facebook	Недостовірна
11.	«За даними розвідки, через 30 хвилин на Київ буде летіти все, що є у Росії. Прохання всім сховатися у сховища! Передавайте далі.»	Страховисько	Високій	Національна	25.02.2022	Telegram, Facebook, ЛСД: співачка Р. Лижичко, нардепка І. Геращенко	Недостовірна
12.	«У Василькові їздить автобус і збирає жінок і дітей на евакуацію! В ЖОДНОМУ РАЗІ НЕ СІДАЙТЕ В ЦЕЙ АВТОБУС!»	Страховисько	Високій	Національна	26.02.2022	Telegram, Facebook	Недостовірна
13.	Р. Кадиров відмовляється воювати в Україні	Страховисько	Високій	Національна	26.02.2022	Telegram, Facebook	Недостовірна

14.	За попередньою інформацією, знищено кадировського генерала і спецназ	Бажання	Висок ий	Націонал ьна	26.02.2022	Telegram, Facebook	Недостовір на
15.	В. Зеленський оголосив, що Україна складає зброю і делегує перемовника «генерала Жордочкина»	Страхов исько	Висок ий	Націонал ьна	26.02.2022	Telegram	Недостовір на
16.	«Привид Києва» – Київ захищає льотчик-ас	Бажання	Висок ий	Націонал ьна	26.02.2022	Twitter, українські медіа	Недостовір на (легенда)
17.	Путін звільнив начальника Генштабу ЗС РФ В. Герасимова	Бажання	Висок ий	Міжнато дна	26.02.2022	Facebook, українські медіа	Недостовір на
18.	Російський десант висадився на Волині	Страхов исько	Висок ий	Локальн а	26.02.2022	Viber	Недостовір на
19.	Деякі сирени можуть бути навчальними	Бажання	Низьк ий	Націонал ьна	26.02.2022	Telegram	Недостовір на
20.	Лазерні указки використовують для корегування вогню (різні регіони)	Страхов исько	Висок ий	Локальн а	28.02.2022	«З вуст в уста»	Недостовір на
21.	Журналісти – диверсанти і пособники Кремля (різні регіони)	Страхов исько	Висок ий	Локальн а	28.02.2022	«З вуст в уста»	Недостовір на
22.	Україна капітулювала та підписала мирний договір з РФ	Страхов исько	Висок ий	Локальн а	28.02.2022	Захоплені медіа, гучномовці на ТОТ Херсонщини , зламани сайти ТГ Волинської області	Недостовір на
23.	Розвідувальні групи ворога у місті чи поруч вмикають зелені, жовті і червоні лазери. Кожен колір несе певну інформацію	Страхов исько	Висок ий	Націонал ьні	28.02.2022	Telegram, місцеві ради, громади і посадовці, українські медіа, Facebook- пабліки	Недостовір на
24.	Окупанти ставлять обладнання для свого мобільного зв'язку, яке може перебивати наш. Щоб телефон не перепідключився, треба перевести підключення у ручний режим	Страхов исько	Серед ній	Націонал ьні	28.02.2022 і пізніше	Viber, Facebook, Telegram, українські медіа	Недостовір на (спростував и СБУ)
25.	Путін провів масштабні чистки в ФСБ	Бажання	Висок ий	Міжнато дна	Березень 03.2022	Facebook, Telegram, Bellingcat	Неможливо перевірити
26.	Будуть масштабні обстріли «ретрансляційних вузлів» Києва – люди, які живуть поруч, мають залишити домівки	Страхов исько	Висок ий	Локальн а	1.03.2022	Telegram	Недостовір на
27.	Міністр оборони РФ В. Шойгу подав у відставку	Бажання	Низьк ий	Міжнато дна	1.03.2022	Facebook	Недостовір на
28.	Помер російський політик В. Жириновський	Бажання	Висок ий	Міжнато дна	1.03.2022	Facebook	Недостовір на з елементами правдоподі бності
29.	Санкції Заходу та невдачі російських військових в Україні змушують президента РФ «у гніві кидатися на підлеглих»	Бажання	Серед ній	Міжнато дна	1.03.2022	Facebook	Неможливо перевірити
30.	В Маріуполь прибули хорватські добровольці	Бажання	Низьк ий	Міжнато дна	1.03.2022	Facebook	Правдоподі бна
31.	Окупанти обстрілюють київську телевежу для подальшого вкидання дипфейка про капітуляцію України	Страхов исько	Висок ий	Націонал ьна	1.03.2022 (вечір)	Telegram	Недостовір на з елементами правдоподі бності (у частині про дипфейк)
32.	Не можна пити сиру воду з крану, оскільки не буде поставок хлору	Страхов исько	Низьк ий	Націонал ьна	1.03.2022 й пізніше у березні	Viber	Недостовір на
33.	Фальшиві гривні номіналом 500, 200 і 100 грн нічим не відрізняються від оригіналу, але мають однаковий номер	Страхов исько	Висок ий	Націонал ьна	1.03.2022	Viber	Недостовір на

34.	Аудіо: «Кум із Москви розказав, що у росіян відкриваються очі, нема грошей на карточках, 2-3 дня – будуть голодні бунти. Санкції діють»	Бажання	Високий	Міжнародна	1.03.2022	Viber	Недостовірна
35.	«По чатах «ходить» відео під назвою локатель. Якщо його відкрити, блокує телефон».	Страховисько	Високий	Національна	1.03.2022	Viber, Facebook поліції (районний рівень), форуми мам, сайт ТГ	Недостовірна
36.	Карта під назвою «фермерское хозяйство» на Google Maps – це російські мітки для навігаторів	Страховисько	Низький	Національна	1.03.2022	Viber, українські медіа	Недостовірна
37.	У Києві бомблять Русанівку, Вишневе і Куренівку, повідомляє Держспецзв'язку	Страховисько	Середній	Національна (Київ – столиця)	1.03.2022	Viber, Держспецзв'язку у Telegram, українські медіа	Недостовірна
38.	Велика ймовірність відключення електрики, зв'язку, води і газу через імовірні бої за Київ та окупацію міста (чутка включає низку рекомендацій)	Страховисько	Низький	Локальні	1.03.2022	Viber	Недостовірна
39.	Чутка-попередження з посиланням на військових: не піднімати з дороги сині сірникові коробки – це міни	Страховисько	Високий	Національні	1.03.2022	Telegram, українські медіа, політики, місцеві ради	Неможливо перевірити
40.	ЗСУ замінували склади з аміаком на заводі «Азов» у Северодонецьку, щоб звинуватити «НМ ЛНР»	Агресивна	Середній	Локальні	1.03.2022	Facebook, російські медіа	Недостовірна
41.	В укрітті за адресою Повітрофлотський, 52, затримали підричника (допис закликає перевіряти паспорти і обшукувати всіх, хто приходить в укріття)	Страховисько	Високий	Локальні	1.03.2022	Facebook	Недостовірна (за адресою немає укріття)
42.	На Оболоні під виглядом тероборони дзвонять у домофони. Заклик нікому не відчиняти і не виходити з квартир	Страховисько	Високий	Локальні	1.03.2022	Viber (чати будинків)	Недостовірна
43.	«Растяжки могут быть на входах в подъезд. Всем очень осторожно. Тероборона»	Страховисько	Високий	Локальні	1.03.2022	Viber (чати будинків), Facebook	Неможливо перевірити
44.	У поштову скриньку підкидають пакетики з написами турецькою – цитатами з Корану. Закликають не відкривати і викликати поліцію, нібито є потерпілі	Страховисько, Агресивна	Високий	Національна	1.03.2022	Viber (чати будинків), Facebook	Недостовірна (фейк 2016 р.)
45.	Публікація списків нібито груп ДРГ, які працюють на ворога	Агресивна	Середній	Національна, локальні	2.03.2022	Facebook, Viber	Недостовірна
46.	Біля монументу «Батьківщина-мати» у Києві українська компанія світлових шоу з дронів запалила напис: «Русский военный корабль, иди нах*й!».	Бажання	Високий	Локальна	2.03.2022	Facebook, зокрема лідери думок, українські медіа	Недостовірна
47.	Від сьогодні прослуховуються усі телефони	Страховисько	Середній	Національна	2.03.2022	Facebook	Недостовірна
48.	«З 2:00 до 4:00 цієї ночі будуть сильні авіаудари по всій Україні, постав будильник і підготуй місце»	Страховисько	Високий	Національна	3.03.2022	Viber	Недостовірна
49.	Треба зачинити усі вікна, вночі очікують хімічний викид	Страховисько	Високий	Локальна	3.03.2022	Viber	Недостовірна
50.	Переселенці зі сходу України поведуться на заході як туристи	Агресивна	Високий	Локальна	4.03.2022	Facebook	Недостовірна з елементами правдоподібності
51.	Президент В. Зеленський залишив Україну	Агресивна,	Середній	Національна	4.03.2022	Facebook, Telegram, Viber,	Недостовірна

		Страхівське				російські медіа	
52.	«Сьогодні з 00.00 будуть невідомі дзвінки, не беріть трубку ... Дзвінки будуть наводкою для авіації».	Страхівське	Високий	Національна	4.03.2022	Viber	Недостовірна
53.	«Ми програємо. У нас ситуація, як у Німеччини в 44-му». Звіт російського аналітика про війну в Україні та настрої в російських спецслужбах	Бажання	Високий	Міжнародна	4.03.2022	Facebook, українські медіа	Неможливо перевірити
54.	Росія захопила Суми, Чернігів, Чорнобиль, Конотоп, Мелітополь, Херсон, Бердянськ, Енергодар, Гуляйполе, Коростень, Волноваха, майже захопила – Донбас, Київ, Харків, Маріуполь, заблоковано – Житомир, Біла Церква, Бердичів, Запоріжжя, Нікополь, Полтава, Прилуки, Дніпро, Черкаси, Кривий Ріг, Кропивницький, Миколаїв, Вінниця, Одеса та ін. 50% ЗСУ нібито здалися РФ, 50% «бандерівців» знищено, «Азов» – заблоковано в Маріуполі, «Айдар» кинув техніку і зброю й утік на схід України, небо і море цілком контролює РФ, ППО знищено. Зеленський визнав це	Страхівське	Високий	Національна	4.03.2022	Telegram	Недостовірна
55.	Командування кинуло бійців 53 бригади у Волновасі і втекло	Страхівське, Агресивна	Високий	Національні	4.03.2022	Telegram	Неможливо перевірити
56.	Польська поліція зустрічає українських біженців лайкою, отже у Польщі ставляться до них, «як до худоби» і дешевої робочої сили	Агресивна	Високий	Міжнародні	4.03.2022	Telegram, Facebook, YouTube, Twitter, російські медіа	Недостовірна
57.	Заклики вимкнути світло увечері задля світломаскування	Страхівське	Середній	Національна	4.03.2022	Telegram, Viber, українські медіа, Держспецзв'язку	Недостовірна
58.	Олена Зеленська виїхала в Німеччину	Агресивна	Високий	Національна	4.03.2022	Telegram	Неможливо перевірити
59.	Українські біженці хамською поведінкою налаштовують проти себе молдован (відео з розмальованим в кольори українського прапора постаментом пам'ятника-танка)	Агресивна	Середній	Міжнародна	4.03.2022	Telegram	Недостовірна
60.	У Запоріжжі скасували евакуаційні потяги	Агресивна	Високий	Локальна	4.03.2022	Telegram	Недостовірна
61.	«Мужа в компанії пришло предупреждение, чтобы спускались в бомбоубежище, сегодня ночью будут бомбить»	Страхівське	Середній	Національна	4.03.2022	Viber	Недостовірна
62.	«Росія скоротила кількість вимог на переговорах щодо врегулювання конфлікту в Україні»	Бажання	Середній	Національна	4.03.2022	Telegram, ЛСД, сайт «Страна», російські медіа	Недостовірна
63.	Держава анулює сплату комунальних платежів, банківських кредитів та послуг мобільного зв'язку під час війни	Бажання	Середній	Національна	5.03.2022	Viber (згодом відео у TikTok та інших платформах)	Недостовірна з елементами правдоподібності
64.	Росіяни «мобілізували» учнів одного з училищ Горлівки. 15 із них наклали на себе руки	Бажання	Високий	Локальна	5.03.2022	Facebook	Неможливо перевірити
65.	Мешканці міста Ізюм на Харківщині, біля якого стояли російські війська, отримали фейкові повідомлення про домовленості влади міста з окупантами	Страхівське	Високий	Локальна	5.03.2022	WhatsApp (з російських номерів)	Недостовірна
66.	Червоний Хрест проводить евакуацію дітей з Києва легковими машинами, маркованими червоними хрестами	Страхівське	Високий	Локальна	5.03.2022	Viber (київські)	Недостовірна

						чати), з вуст у вуста	
67.	Польща відправила винищувачі в Україну і надала для користування свої аеропорти	Бажання	Низький	Міжнародна	6.03.2022	Twitter	Недостовірна
68.	Масштабний виліт літаків з аеродромів Білорусі	Страховисько	Високим	Національна	6.03.2022	Telegram	Недостовірна
69.	Мародери йдуть у квартири, де горить світло, і вбивають власників	Страховисько	Високим	Локальна	6.03.2022	Facebook	Недостовірна
70.	В Україні буде голод	Страховисько	Високим	Світовий	6.03.2022	Facebook	Недостовірна
71.	РФ сконцентрувала біля наших кордонів більше військ і техніки, ніж до вторгнення	Страховисько	Високим	Міжнародна	6.03.2022	Facebook	Недостовірна
72.	Листівки-привітання з 8 березня містять віруси, після яких телефон не підлягає відновленню	Страховисько	Середній	Національна	6.03.2022	Viber	Недостовірна
73.	Багато панічних повідомлень на кшталт «Все пропало!», «Допоможіть Києву» (Херсону, Чернігову тощо); «Нас усі кинули!» тощо	Страховисько	Високим	Локальна	6.03.2022	Facebook, Telegram, Viber	Недостовірна
74.	«У місто везуть багато поранених», «У військовий шпиталь/іншу лікарню потрібні матеріали/кров/фінансова допомога/техніка»	Страховисько	Високим	Локальна (різні міста)	6.03.2022	Facebook, Telegram, Viber	Недостовірна
75.	Всі можновладці виїхали з України	Агресивна	Високим	Національна	6.03.2022	Facebook, Telegram, Viber	Недостовірна з елементами правдоподібності
76.	Генерал С. Наєв має нерухомість на Рубльовці у Москві	Агресивна	Низький	Національна	6.03.2022	Telegram	Недостовірна
77.	Влада таємно «здає» Україну на перемовинах з Росією	Агресивна	Високим	Національна	6.03.2022	Facebook, Telegram, Viber	Недостовірна
78.	В. Путін знепритомнів після слів Дж. Байдена, що він почне третю світову	Бажання	Середній	Світовий	6.03.2022	Інтернет-форуми (форум «УП»)	Неможливо перевірити
79.	Україна свідомо залишила Херсон (як варіант: бо він їй не потрібен)	Агресивна	Високим	Локальна	6.03.2022	Facebook, Telegram, Viber	Недостовірна
80.	Зеленський наказав списати гроші з рахунків бійців ЗСУ і перерахувати тиловим службам, таким як СБУ і Нацгвардія у великих містах, а також прикордонникам і спецслужбам	Агресивна	Високим	Національна	08.03.2022	Telegram (російські канали)	Недостовірна
81.	Російські спецслужби взяли під контроль інтернет України	Страховисько	Високим	Національна	08.03.2022	Telegram (російські канали)	Недостовірна
82.	У квартирі начальника поліції у Бердянську знайшли майно на понад 10 млн грн і документи на елітну нерухомість	Агресивна	Високим	Національна	08.03.2022	Telegram (російські канали)	Неможливо перевірити
83.	С багато дітей-сиріт, яких терміново потрібно усиновити	Страховисько	Високим	Локальна	13.03.2022	Facebook, Telegram, Viber	Недостовірна
84.	Російський співак О. Газманов, який підтримував Путіна, утік в Ізраїль	Бажання	Високим	Міжнародна	13.03.2022	Facebook	Недостовірна
85.	Гендиректор російського «Першого каналу» К. Ернст випав із вікна	Бажання	Середній	Міжнародна	14.03.2022	Facebook	Недостовірна
86.	Головною метою наступу Росії тепер стане захоплення великих міст	Страховисько	Високим	Національна	14.03.2022	Telegram	Недостовірна
87.	У передмісті Києва ходять по квартирах бійці ЗСУ і грабують людей	Агресивна	Високим	Локальна	15.03.2022	Telegram (російські канали)	Недостовірна
88.	«Схоже, ми щойно виграли локальну війну в районі Бучі і Ірпеня»	Бажання	Високим	Локальна	15.03.2022	Facebook, ЛСД	Недостовірна
89.	3 тис. дол. США беруть за виїзд військовозобов'язаних із України на митницях західних областей	Агресивна	Високим	Національна	16.03.2022	Telegram (канал «Начштабу»)	Неможливо перевірити
90.	Існують об'єкти, які фіксує ППО, але через них не вмикають тривогу	Страховисько	Середній	Національна	16.03.2022	Viber	Недостовірна

91.	Люди не встигли сховатись через те, що черговий не ввімкнув повітряну тривогу	Страховисько	Середній	Національна	16.03.2022	Viber	Недостовір на
92.	Деталізований допис щодо можливих дій ДРГ «Вагнера» у м. Київ (зокрема, терактів і захоплення адмінбудівель)	Страховисько	Високій	Локальна	16.03.2022	Facebook, Telegram	Недостовір на
93.	В районі Маріуполя 53 бригада ЗСУ зазнає великих втрат	Страховисько	Високій	Локальна	16.03.2022	Telegram	Неможливо перевірити
94.	«Це граната. Вже в наших під'їздах. Розрахована на дітей і тому яскравого кольору. Не вбиває але відриває руку до зап'ястя»	Страховисько	Високій	Локальна (Львів)	18.03.2022	Viber, батьківські чати	Недостовір на
95.	Після обстрілів з'являються люди, які пропонують заскрити вибиті вікна або надати інші послуги безкоштовно чи за символічну плату, і таким чином збирають інформацію	Страховисько	Високій	Національна	21.03.2022	Viber, чати будинків, Facebook: сторінки ОТГ, місцевої поліції	Неможливо перевірити
96.	На Київ насувається друга хвиля ДРГ, які маскуються під військових, сили ТРО (комунальні служби, швидку, волонтерів), нападають на блокпости та зникають. Можуть говорити українською	Страховисько	Високій	Локальна	21.03.2022, 8.04.2022	Viber, Telegram, Facebook (зокрема ЛСД)	Неможливо перевірити
97.	Ракети падають на житлові будинки з вини ППО	Агресивна	Високій	Національна	01.04.2022 (регулярно циркулює)	Telegram	Недостовір на
98.	А. Єрмак хоче «здати Україну» і вмовляє В. Зеленського зберегти обличчя Росії на перемовинах	Агресивна	Високій	Національна	9.04.2022	Telegram	Неможливо перевірити
99.	Панічні чутки щодо мобілізації: «у суботу у ТЦК стоїть задача виловити якнайбільше чоловіків»; «Генштаб збільшив штат воєнкомів» тощо)	Агресивна	Високій	Національна	9.04.2023 (відтоді циркулює регулярно)	Telegram	Недостовір на з елементами правдоподібності
100.	Д. Арахамія на зустрічах із командирами підрозділів умовляв їх погодитися йти на компроміси з Росією	Агресивна	Високій	Національна	9.04.2022	Telegram	Неможливо перевірити
101.	Ось-ось буде наступ на Чернігів	Страховисько	Високій	Локальна	9.04.2022	Telegram	Неможливо перевірити
102.	На Україну вже спрямовано ядерні ракети	Страховисько	Високій	Міжнародна	10.04.2022	Українські медіа, Facebook, Telegram	Недостовір на
103.	Москву одночасно залишають шість спецбортів з урядом РФ	Бажання	Середній	Міжнародна	14.04.2022	Telegram, ЛСД	Неможливо перевірити
104.	На борту крейсера «Москва», за повідомленням Defense Express, швидше за все була ядерна зброя	Страховисько	Високій	Національна	14.04.2022	Українські медіа	Недостовір на
105.	Переселенці з сходу України раптово виїхали і залишили газові конфорки увімкненими (варіанти: залишили написи щодо того, як вони ненавидять «бандерівців» тощо)	Агресивна	Високій	Національна (щоразу різні локації)	14.04.2022 і пізніше	Facebook, «із вуст у вуста»	Недостовір на з елементами правдоподібності
106.	У міністра оборони РФ С. Шойгу інфаркт, в Міноборони – погром, заарештовано 20 генералів за крадіжки виділених на війну коштів, В. Сурков у тюрмі. В ФСБ почалися масові зачистки – 150 працівників звинуватили у витоку інформації і заарештували	Бажання	Високій	Міжнародна	14.04.2022	Telegram, Facebook	Недостовір на
107.	Затоплення крейсера «Москва» призведе до детонації ядерної зброї на дні Чорного моря і важких екологічних наслідків. Саме з цим пов'язаний виліт спецбортів із РФ	Страховисько	Високій	Міжнародна	14.04.2022	Facebook	Недостовір на
108.	Американські солдати не хочуть у Польщу. Візит президента Дж. Байдена на базу НАТО у Жешуві мав підняти їхній бойовий дух, але це «обернулося на комедію з поїданням піци».	Агресивна	Середній	Міжнародна	14.04.2022	Telegram	Неможливо перевірити
09. матц	У В. Зеленського конфлікт з В. Залужним	Агресивна	Високій	Національна	16.04.2022	Telegram	Недостовір на (спростував президент)

110. ри	Путін планує вийти на лінію Тернопіль-Луцьк за 6-8 місяців, отримати контроль над 75% території України і запропонувати Києву капітулювати. На цей план орієнтуються США	Страховисько	Високий	Міжнародна	19.04.2022	Facebook (Александр Морозов)	Неможливо перевірити
111.	Україна краде зброю, яку постачають партнери, і продає на чорному ринку	Агресивна	Високий	Міжнародна	20.04.2022 (циркулює періодично)	Іноземні медіа, російські медіа, Telegram	Недостовірна
112.	Під Харковом ЗСУ накрили командний центр Ізюмського угруповання ЗС РФ, де було кілька важливих генералів, зокрема В. Герасимов	Бажання	Високий	Локальна	1.05.2022	Facebook	Неможливо перевірити
113.	«...розповідь з Київщини, коли окупанти сподівалися зайти в Київ. Одна людина вийшла з бомбосховища і побачила біля магазину машину з ключами в запаленні. Дві години спостерігав за нею чекав господаря. Не дочекався. Взяв родину сім'ю цю машину і виїхав у Вінницю до родичів. В бардачку знайшов номер телефону. Додзвонився до власника: «Вибачте я угнав ваше авто. Спасав родину». Господар відповів: «Слава Богу, не хвилюйтеся, в мене чотири авто. На своєму джипі я вивіз свою сім'ю. Інші авто заправив і лишив у різних місцях з ключами в запаленні; номер телефону залишив у бардачку. І вже із всіх машин мені передзвонили. Настане мир зустрінемося. Хай Господь береже Вас»	Бажання	Високий	Національна	1.05.2022	Facebook	Неможливо перевірити
114.	Можливі дострокові вибори у Польщі, поки на хвилі допомоги Україні поляки забули про внутрішні проблеми	Агресивна	Середній	Міжнародна	1.05.2022	Telegram	Недостовірна
115.	Росіяни одночасно підняли 30 стратегічних бомбардувальників, сотні ракет летять на Київ	Страховисько	Високий	Локальна	7.05.2022	Telegram	Недостовірна
116.	Путін 9 травня скине ракету з хімічним зарядом на Київ під час параду перемоги, треба шукати протигази	Страховисько	Високий	Локальна	7.05.2022	Telegram, Facebook	Недостовірна
117.	Бійчиня «Азова» К. Поліщук («Пташка») загинула у полоні	Страховисько	Високий	Національна	8.05.2022	Facebook	Недостовірна
118.	Керівництво ЗСУ хоче закрити інформацію про загиблих, а спроба з'ясувати їх долю може розцінюватися як привід для кримінальної справи	Страховисько, Агресивна	Високий	Національна	9.05.2022	Telegram, Facebook, російські медіа	Недостовірна
119.	«Мені повідомила офіціантка, що на моєму місці сидів чоловік із Києва, у якого у потязі загинула 19-річна дружина. А донька у львівці врятувалася, бортики люльки захистили від уламків снарядів. Шість днів тому розбомбили потяг».	Страховисько	Високий	Локальна	10.05.2022	«3 вуст в уста» (подається як розповіді очевидців)	Недостовірна
120.	«Підрозділ друга направили у Попасну, і прямо у місці розвантаження налетіла російська авіація і всіх розстріляла. 3 500 чоловік лишилося 30»	Страховисько	Високий	Локальна	10.05.2022	«3 вуст в уста»	Недостовірна
121.	«На очах знайомої росіяни вишикували все доросле населення села і розчавили танками. Знайома дивом урятувалася»	Страховисько	Високий	Локальна	10.05.2022	«3 вуст в уста»	Недостовірна
122.	У Києві переселенцям дають квартири, поки всі інші воюють на сході	Агресивна	Високий	Локальна	10.05.2022	«3 вуст в уста»	Недостовірна
123.	Буде великий голод узимку 2022 р.	Страховисько	Високий	Національна	10.05.2022	Viber, Facebook	Недостовірна
124.	Понад 1000 дітей були згвалтовані у Бучі	Страховисько	Високий	Локальна	17.05.2022	Facebook (акаунти з ознаками ботів)	Недостовірна
125.	У новому пакеті допомоги США є системи ППО Patriot (з посиланням на WP)	Бажання	Низький	Світова	20.05.2022	Українські медіа, ЛСД	Недостовірна з елементами правдоподібності

126.	США не готові надати Україні MRLS	Агресивна	Низький	Світова	23.05.2022	Facebook, ЛСД	Недостовірна
127.	Ізраїль розбомбив порт Латакія у Сирії, контрольований Росією	Бажання	Середній	Міжнародна	23.05.2022	Twitter	Недостовірна
128.	Допис із закликом масово телефонувати на гарячу лінію Командування Сил ТРО України з повідомленням, що потрібна евакуація частини 7127, 102 бригади, 75 батальйону, 3 роти, яка перебуває під важкими обстрілами (місце не назване)	Страховисько	Високим	Локальна	23.05.2022	Facebook (акаунти з ознаками ботів)	Неможливо перевірити
129.	Мобілізацію проводять переважно в селах	Страховисько, Агресивна	Високим	Національна	25.05.2022 і надалі	Facebook (акаунти з ознаками ботів)	Неможливо перевірити
130.	«Порядки денний у військоматах почали вручати у чергах на АЗС» (йдеться про повістки)	Страховисько, Агресивна	Високим	Національна	25.05.2022	Facebook (пабліки і акаунти з ознаками ботів)	Неможливо перевірити
131.	Найбільше повісток роздають у Мукачевому (варіант: в інших регіонах/ на заході України в цілому/ на сході України в цілому)	Агресивна	Високим	Локальна	25.05.2022 (циркулює постійно)	Facebook (пабліки і акаунти з ознаками ботів), Telegram	Неможливо перевірити
132.	Британці хочуть вивезти усе зерно собі, щоб в Україні був голод	Агресивна	Високим	Локальна	26.05.2022	«3 вуст в уста», Facebook	Неможливо перевірити
133.	Готується повторний наступ росіян на Київ	Страховисько	Високим	Локальна	26.05.2022	Facebook	Недостовірна
134.	І. Гіркін заявив про повний і цілковитий розгром армії РФ	Бажання	Високим	Національна	26.05.2022	Facebook (клікбейтні пабліки), сайти	Недостовірна
135.	Обстріл Харкова вели з П'ятихаток, де були ЗСУ (насправді з напрямку північ-північ-захід, де була армія РФ)	Агресивна	Середній	Локальна	30.05.2022	Viber, Telegram, із вуст у вуста	Недостовірна
136.	Евакуація з Донбасу – це життя у спортзалі, без нормальних умов	Агресивна	Високим	Локальна	2.06.2022	Viber, Telegram (у коментарях)	Недостовірна з елементами правдоподібності
137.	В. Путіна лікували від раку у квітні (розвідка США). Варіанти: він важкохворий і скоро помре, має рак гортані	Бажання	Високим	Міжнародна	2.06.2022	Іноземні медіа (Newsweek), Facebook, Telegram, Viber, ЛСД	Недостовірна
138.	Голову СБУ І. Баканова планують звільнити	Бажання	Середній	Національна	2.06.2022	Українські медіа, іноземні медіа («УП», згодом Politico)	Правдоподібна
139.	Uber по всьому світу відмовляється возити українців	Агресивна	Високим	Міжнародна	2.06.2022	Telegram, Facebook, російські медіа	Недостовірна
140.	Російські військові можуть вбити В. Путіна, видавши його смерть за серцевий напад – The Sun	Бажання	Високим	Міжнародна	4.06.2022	Іноземні медіа	Недостовірна
141.	Меджліс кримських татар готує заколот проти України	Агресивна	Високим	Національна	9.06.2022	Facebook	Недостовірна
142.	В. Путін після невдалої операції впав у кому («Обозреватель»)	Бажання	Високим	Міжнародна	14.06.2022	Українські медіа, іноземні медіа, Telegram	Недостовірна
143.	О. Лієва призначають головою Чернівецької ОВА	Агресивна	Низький	Національна	16.06.2022	Telegram, маловідомі сайти	Недостовірна
144.	У Запоріжжі (варіант: в Одесі) – спалах холери, заражена вода	Страховисько	Високим	Національна	16.06.2022	Viber, Telegram, Facebook	Недостовірна

145.	РФ пішла у повторний наступ на Чернігівщину, людей евакуюють	Страховисько	Високий	Національна	18.06.2022	Viber, Facebook	Недостовір на
146.	На кордоні з Білоруссю точаться запеклі бої з ДРГ	Страховисько	Високий	Міжнародна	23.06.2022	Telegram, Viber, Facebook	Недостовір на
147.	Експрезидент РФ Д. Медведєв вчинив спробу самогубства	Бажання	Середній	Міжнародна	28.06.2022	Telegram	Неможливо перевірити
148.	На фронті зникла ціла бригада ЗСУ	Страховисько	Високий	Національна	23.06.2022	Facebook	Недостовір на
149.	ЗСУ зайняли чотири вулиці в Херсоні	Бажання	Високий	Локальна	23.06.2022	Facebook	Недостовір на
150.	Можливе білоруське вторгнення в Україну незабаром (варіант: напад з боку Білорусі завтра/ через тиждень/ о 15:00)	Страховисько	Середній	Національна	1.07.2022	Facebook, Telegram	Недостовір на
151.	ЗСУ вийшли з Лисичанська («здали Лисичанськ»)	Агресивна	Високий	Локальна	1.07.2022	Facebook, Telegram	Правдоподібна
152.	У Хмельницькому святкували випуск під час похорону бійця	Агресивна	Високий	Локальна	1.07.2022	Facebook	Недостовір на
153.	У українських біженців у Європі кращі умови, ніж у сирійських	Агресивна	Високий	Міжнародна	3.07.2022	Facebook, Telegram	Недостовір на з елементами правдоподібності
154.	В. Зеленський – наркоман	Агресивна	Високий	Національна	4.07.2022	Telegram (рос. канали)	Недостовір на
155.	Нове кріпачтво: виїзд з населених пунктів (варіанти: районів, областей) – лише з дозволу ТЦК	Агресивна	Високий	Національна	4.07.2022	Telegram, Facebook (за суперечливої державної комунікації)	Недостовір на з елементами правдоподібності
156.	Цифрові повістки через «Дію»	Агресивна	Високий	Національна	4.07.2022	Telegram (анонімні провладні канали, такі як Вертикаль)	Недостовір на
157.	Жінки певних професій не зможуть виїжджати з 1 жовтня, якщо продовжать воєнний стан	Агресивна	Високий	Національна	4.07.2022	Facebook, Telegram	Недостовір на
158.	ОП хоче звільнити головнокомандувача ЗСУ В. Залужного, тому звинувачує його у поганому прописанні норми щодо виїзду чоловіків за кордон	Агресивна	Високий	Національна	4.07.2022	Facebook, Telegram	Неможливо перевірити
159.	В. Залужний хотів встановити військову диктатуру, а В. Зеленський його зупинив	Агресивна	Високий	Національна	4.07.2022	Facebook	Неможливо перевірити
160.	Російські офіцери під Маріуполем гвалтують своїх солдатів і сплячують їхні тіла	Бажання	Високий	Міжнародна	10.07.2022	Facebook, українські медіа	Неможливо перевірити
161.	У Вінницькому будинку офіцерів, куди влучили російські ракети, був військовий об'єкт	Агресивна	Високий	Локальна	14.07.2022	Facebook	Недостовір на з елементами правдоподібності
162.	В Україні – малоефективна система ППО (в контексті вибуху у Вінниці)	Агресивна	Високий	Національна	14.07.2022 (регулярно циркулює в інших контекстах)	Facebook	Недостовір на
163.	У Рівному переселенці ухиляються від мобілізації та працевлаштування	Агресивна	Високий	Локальна	14.07.2022	Міський голова Рівного	Недостовір на з елементами правдоподібності
164.	У Будинку офіцерів у Вінниці 14 липня 2022 р. зібралися льотчики, аби вшанувати загиблих побратимів	Агресивна	Високий	Локальна	14.07.2022	Facebook	Неможливо перевірити
165.	Захід не дозволяє Україні бити з HIMARS по території Росії, бо має з нею домовленість	Агресивна	Високий	Міжнародна	15.07.2022	Facebook, Telegram	Неможливо перевірити
166.	Колишній міський голова Харкова Г. Кернес живий і домовиться з росіянами, щоб не обстрілювали Харків	Бажання	Низький	Локальна	15.07.2022	«3 вуст в уста»	Недостовір на

167.	Є загроза ядерного удару, тому треба пити йодид калію	Страховисько	Високий	Національна	15.07.2022	Telegram	Недостовірна
168.	Чинovníки наживаються на війні, треба «наводити порядок»	Агресивна	Високий	Національна	16.07.2022	«3 вуст в уста» (у транспорті)	Неможливо перевірити
169.	Санкції з Росії знімають	Агресивна	Високий	Національна	16.07.2022	«3 вуст в уста» (у транспорті)	Недостовірна
170.	Викид токсину гептилу стався після ворожого удару по «Південмашу» у Дніпрі	Страховисько	Високий	Локальна	17.07.2022	Telegram	Недостовірна
171.	Секретаря Ради безпеки РФ М. Патрушева отруїли, це означає зміну влади в Росії незабаром	Бажання	Середній	Міжнародна	19.07.2022	Telegram, Facebook, українські медіа	Недостовірна
172.	Вінницю (варіант: інші регіони) сьогодні-завтра будуть бомбити	Страховисько	Високий	Локальна	19.07.2022	Viber, з вуст у вуста	Недостовірна
173.	При ударі по Вінниці загинули троє офіцерів ВПС	Страховисько	Високий	Локальна	20.07.2022	Російські медіа, Telegram, Facebook	Правдоподібна
174.	В Енергодарі знищено польову кухню окупантів, де могли бути топ-офіцери Росії («інсайд»)	Бажання	Середній	Міжнародна	22.07.2022	Українські сумнівні сайти, Facebook, Telegram	Неможливо перевірити
175.	«Котел» (оточення) на 2000 росіян у Високопільлі на Херсонщині	Бажання	Високий	Локальна	22.07.2022	Facebook, Telegram	Недостовірна з елементами правдоподібності
176.	Росіяни можуть вдарити ядерною зброєю по Хмельницькій АЕС (ХАЕС)	Страховисько	Високий	Національна	24.07.2022	Facebook	Неможливо перевірити
177.	У ТЦ «Аврора» у Запоріжжі влучила ракета, бо у кінотеатрі були 400 військових, усі загинули	Агресивна	Високий	Локальна	25.07.2022	Facebook	Недостовірна
178.	«Байрактар» – погана зброя (останні два місяці не чути про його досягнення)	Агресивна	Середній	Міжнародна	27.07.2022	Facebook	Недостовірна
179.	«Військових з полону привозили в госпіталь в одному з обласних центрів... усі були кастровані»	Страховисько	Високий	Національна	28.07.2022	Twitter	Неможливо перевірити
180.	«Все топ чиновники Офіса Президента/Генштаба/СБУ покинули адміністративные здания после взрывов в Крыму»	Страховисько	Середній	Національна	9.08.2022	Telegram	Неможливо перевірити
181.	Треба готуватися до нового курсу долара	Страховисько	Високий	Національна	13.08.2022	Facebook	Недостовірна
182.	ЗСУ вдарили по місцю, де був Є. Пригожин	Бажання	Високий	Міжнародна	15.08.2022	Facebook	Недостовірна
183.	Масова евакуація з Лозової на Харківщині	Страховисько	Високий	Локальна	16.08.2022	Telegram, Facebook	Недостовірна
184.	Прорвали кордон в районі Краснопілля на Сумщині	Страховисько	Високий	Локальна	16.08.2022	Telegram, Facebook	Недостовірна
185.	В. Залужного можуть замінити на О. Сирського на посаді Головнокомандувача ЗСУ	Агресивна	Високий	Національна	18.08.2022	Українські медіа	Недостовірна (спростував В. Зеленський)
186.	Євреї міста Дніпро (варіант: синагога міста) домовились із росіянами про необстріл міста	Агресивна	Високий	Національна	20.08.2022	Facebook, з вуст у вуста	Недостовірна
187.	В обласну лікарню Івано-Франківська везуть бійців з відрізними геніталіями	Страховисько	Високий	Локальна	20.08.2022	Facebook, місцеві медіа	Недостовірна
188.	Нові сигнали: хімічної небезпеки – звук церковних дзвонів; радіаційної – набат	Страховисько	Низький	Національна	23.08.2022	Facebook, Telegram	Недостовірна з елементами правдоподібності
189.	Родинам загиблих воїнів ЗСУ не виплачуватимуть жодної допомоги (яка становила 15 млн грн)	Агресивна	Високий	Національна	25.08.2022	Facebook	Недостовірна

190.	Росіяни закупили іранські дрони	Страхов исько	Висок ий	Міжнaro дна	29.08.2022	Facebook	Правдоподі бна
191.	Звільняють Херсон	Бажання	Висок ий	Націонал ьна	30.08.2022	Facebook	Недостовір на
192.	ЗСУ увійшли в Донецький аеропорт (на тлі новин про звільнення Ізюма)	Бажання	Висок ий	Націонал ьні	10.09.2022	Facebook, Telegram, українські медіа	Неможливо перевірити
193.	Глава Держдепартаменту США Е. Блінкен під час візиту в Україну схиляв В. Зеленського сісти за стіл переговорів із Росією	Агресив на	Висок ий	Міжнaro дна	11.09.2022	Facebook, Telegram	Неможливо перевірити
194.	Нова спроба замаху на В. Путіна	Бажання	Серед ній	Міжнaro дна	15.09.2022	Facebook, Telegram, медіа	Неможливо перевірити
195.	Росія готує масований удар по всіх АЕС України, щоб українці замерзли взимку	Страхов исько	Висок ий	Націонал ьна	17.09.2022	Telegram	Достовірна з елементами неправдопо дібності
196.	Пів Києва затопить у разі ракетного удару по дамбі Київської ГЕС	Страхов исько	Висок ий	Локальн а	18.09.2022	Facebook, Telegram	Недостовір на
197.	Запоріжжя затопить у разі руйнування ДніпроГЕС	Страхов исько	Висок ий	Локальн а	18.09.2022	Facebook, Telegram	Правдоподі бна
198.	Наступ на Харківщині виявився успішним, бо владу про нього не попередили	Агресив на	Висок ий	Локальн а	18.09.2022	Facebook	Неможливо перевірити
199.	В. Путін застосує ядерну зброю (спровоковано промовою В. Путіна)	Страхов исько	Висок ий	Міжнaro дна	21.09.2022	Facebook	Недостовір на
200.	До зими росіяни захоплять усю Україну (спровоковано промовою В. Путіна про мобілізацію)	Страхов исько	Висок ий	Націонал ьна	22.09.2022	Facebook	Недостовір на
201.	«Сьогодні з 00.00 будуть невідомі дзвінки, не беріть трубку, з 02:00 до 04:00 кажуть будуть бомбить Україну авіацією. Передай іншим. Дзвінки будуть наводкою. Тероборона це підтверджує»	Страхов исько	Висок ий	Націонал ьна	22.09.2022	Viber	Недостовір на
202.	Звільнені з полону захисники Маріуполя «Редис», «Волина» і «Калина» не віддали честь президенту	Агресив на	Висок ий	Націонал ьна	22.09.2022	Facebook	Недостовір на з елементами правдоподі бності
203.	«У Волгоградській області перевернувся цілий поїзд з свіжомобілізованими. Багато 200-х і 300-х, крик стоїть страшний»	Бажання	Висок ий	Локальн а	24.09.2022	Facebook	Неможливо перевірити
204.	Військовий переворот у Китаї, Сі Цзіньпін – під домашнім арештом, масово скасовують авіарейси	Бажання	Низьк ий	Міжнaro дна	24.09.2022	Twitter, Facebook, маловідомі сайти	Недостовір на
205.	Китай бомбить Харків	Страхов исько	Висок ий	Локальн а	24.09.2022	Facebook	Недостовір на
206.	Відбулася пожежа на ЗАЕС	Страхов исько	Висок ий	Націонал ьна	29.09.2023	Facebook, Telegram	Недостовір на
207.	Україну прискорено приймуть у НАТО	Бажання	Висок ий	Світова	30.09.2022	Facebook	Недостовір на
208.	Російська субмарина може використовувати ядерну зброю стратегічного призначення	Страхов исько	Висок ий	Світова	3.10.2022	Facebook, іноземні медіа (La Repubblica), українські медіа	Недостовір на
209.	Завтра о 4.00 можливий повномасштабний наступ. З боку Білорусі ДРГ просунуться до 15-20 км для відволікання. Будуть ракетні та авіа удари по всій країні. Основні зусилля – схід, південь	Страхов исько	Серед ній	Регіонал ьна	8.10.2022	Telegram	Недостовір на
210.	Буде повторний ракетний удар по території України цієї ночі (додано список міст і час)	Страхов исько	Висок ий	Націонал ьні	10.10.2022	Telegram	Недостовір на
211.	Росіяни евакуюються і вивозять майно з Херсона, бо хочуть вдарити по місту неконвенційною зброєю	Страхов исько	Серед ній	Локальн а	16.10.2022	Telegram	Недостовір на

212.	Після зустрічі у Стамбулі українське зерно постачають в Іран. Це дозволив В. Зеленський	Агресивна	Високий	Світова	18.10.2022	Facebook	Правдоподібна
213.	Росія планує напасти на Київ з боку Білорусі та на Харків з Білгородщини	Страховисько	Середній	Національна	19.10.2022	Telegram, Facebook	Недостовірна
214.	Чотири невдалі спроби прориву ЗСУ на Харківському напрямку за добу – Україна тижнями має невдачі на фронті	Страховисько	Високий	Національна	24.10.2022	Telegram, Facebook	Неможливо перевірити
215.	Тепер до війська призватимуть чоловіків до 60 років	Агресивна	Середній	Національна	26.10.2022	Telegram	Неможливо перевірити
216.	В. Зеленський домовився з Росією про вихід з Херсона (дав їй вивести війська неушкодженими)	Агресивна	Високий	Міжнародна	26.10.2022	Telegram, Facebook	Недостовірна
217.	Україна здає Херсон, бо НАТО на неї тисне за домовленістю з В. Путіним	Агресивна	Високий	Міжнародна	26.10.2022	Telegram, Facebook	Недостовірна
218.	Втрати ЗСУ за даними «сайту з пошуку зниклих» WarTears.org: станом на 27 жовтня 2022 р. загинули 100 523 людини, у полоні – понад 22 тис. при загальній чисельності ЗСУ 356 422 людини	Страховисько	Високий	Національна	28.10.2022	Telegram	Неможливо перевірити
219.	Загинув генерал-полковник А. Лапін, який командував угрупованням російських військ «Центр»	Бажання	Середній	Міжнародна	29.10.2022	Telegram, Facebook, українські медіа	Недостовірна
220.	Влада «футболить» родичів зниклих безвісти бійців 24 бригади ЗСУ	Агресивна	Високий	Національна	28.10.2022	Telegram	Неможливо перевірити
221.	Ймовірно, влада Польщі скоро відправляє на фронт українських чоловіків	Агресивна	Високий	Міжнародна	30.10.2022	Telegram	Неможливо перевірити
222.	Кабмін заборонив консульствам продовжувати дію закордонних паспортів – це можна зробити лише в Україні. На кордоні чоловіків уже чекатимуть із повістками	Агресивна	Високий	Національна	30.10.2022	Telegram	Неможливо перевірити
223.	Польща хоче захопити захід України (варіанти: його віддадуть Польщі; Президент продав полякам)	Агресивна	Високий	Міжнародна	2.11.2022 (регулярно циркулює)	Telegram, Facebook, Viber	Недостовірна
224.	В Україні поновлюється мобілізація – у планах мобілізувати 100 000 людей за два місяці через великі втрати	Агресивна	Високий	Національна	4.11.2022	Telegram	Неможливо перевірити
225.	Відступ росіян із Херсона – обманный маневр, аби спровокувати ЗСУ на поспішний наступ (у зв'язку зі зняттям російського прапора з ОДА)	Страховисько	Високий	Національна	4.11.2022	Telegram	Недостовірна
226.	Віалові відключення та примара блекаута у Києві – штучні, аби зменшити споживання електроенергії від приватних ТЕС населенням.	Агресивна	Високий	Локальна	6.11.2022	Telegram, Facebook	Недостовірна
227.	США домовляються із Росією у той самий час, як змушують ЗСУ наступати на Херсон. Останнє було метою приїзду Дж. Саллівана в Київ	Агресивна	Високий	Міжнародна	7.11.2022	Telegram	Недостовірна
228.	«Інсайд»: за підрахунками енергетиків «іще два тижні ракетних ударів, і країна перетвориться на анклав, більшість – без електрики, води і тепла»	Страховисько	Високий	Національна	7.11.2022	Telegram	Недостовірна
229.	Бійці Іноземного легіону не слухаються українців, у них упав бойовий дух і вони відмовилися наступати на Херсон	Страховисько	Високий	Міжнародна	7.11.2022	Telegram	Недостовірна
230.	США визначилися, що війна має закінчитися переговами, а не рішучою воєнною поразкою («інсайд»)	Агресивна, страховисько	Високий	Міжнародна	10.11.2022	Telegram	Недостовірна
231.	США тиснуть на ЄС і Британію, щоб ті скоротили допомогу Україні	Агресивна, страховисько	Високий	Міжнародна	10.11.2022	Telegram	Недостовірна
232.	США замінили прем'єр-міністра Великої Британії Л. Трасс на Р. Сунака з метою «зрушити переговори з Україною з мертвої точки»	Агресивна, страховисько	Високий	Міжнародна	10.11.2022	Telegram	Недостовірна
233.	Чутки, які очорнюють командирів ЗСУ та ЗСУ в цілому, зокрема командирів підрозділів, що базуються у Херсоні	Агресивна	Високий	Локальна	11.11.2022 і пізніше	Telegram	Недостовірна

234.	Відступ РФ із Херсона міг бути частиною «великої угоди» з Заходом, за якою має слідувати замороження бойових дій по всій лінії фронту	Агресивна	Високий	Міжнародна	11.11.2022	Telegram	Недостовірна
235.	США відмовляються постачати Україні авіацію та бойові дрони надалі	Агресивна	Високий	Міжнародна	11.11.2022	Telegram	Недостовірна
236.	Рішення про вилучення на час воєнного стану стратегічних підприємств, як-от «Мотор-Січ», «Укрнафта» і КрАЗ, є свідченням корупції влади – західні платники податків оплачуватимуть утримання підприємств олігархів, а потім їх повернуть власникам	Агресивна	Високий	Національна	11.11.2022	Telegram	Недостовірна
237.	Оскільки Захід вчасно не надав Україні системи ППО, тепер вона – на грані катастрофи (через 2-3 обстріли міста знеструмляться)	Агресивна	Високий	Міжнародна	14.11.2022	Telegram	Недостовірна
238.	Погіршилися відносини В. Зеленського із лідерами Польщі та США (вперше відмовили у телефонній розмові з Дж. Байденом, за джерелами CNN)	Агресивна	Високий	Міжнародна	18.11.2022	Telegram	Недостовірна
239.	Росіяни давно могли знеструмити Україну, але обстрілюють потроху, щоб поступово примусити до перемовин	Страховисько	Високий	Міжнародна	18.11.2022	Telegram	Недостовірна
240.	США зібрали компромат на голову ОП А. Єрмака і під час візиту голови ЦРУ В. Бернса у Київ 15 листопада той погрожував оприлюднити його	Агресивна	Високий	Міжнародна	18.11.2022	Telegram	Недостовірна
241.	Українські військові вбивають російських полонених, порушуючи правила і звичаї війни. Винен Захід, що зіштовхує лобами українців і росіян	Агресивна	Високий	Міжнародна	18.11.2022	Telegram	Недостовірна
242.	Протести проти відключень світла в Одесі скоро розростуться по всій Україні	Агресивна	Високий	Національна	21.11.2022	Telegram	Недостовірна
243.	Єдиним виходом для українців при обстрілах енергосистеми є виїзд закордон або переїзд із міста в село	Страховисько	Високий	Національна	21.11.2022	Telegram	Недостовірна
244.	Потужність російської армії зростає завдяки новим дронам, у виробництві яких допоможе Іран (WP)	Страховисько	Високий	Міжнародна	21.11.2022	Telegram	Недостовірна
245.	ОП замовчує загрозу повного блекауту, щоб запобігти масовій міграції українців за кордон	Страховисько, агресивна	Високий	Міжнародна	23.11.2022	Telegram	Недостовірна
246.	В Україні спалах суїцидів через важке життя (чутка повторилася у вересні-жовтні 2023 р., варіант: спалах підліткових суїцидів)	Страховисько	Високий	Національна	23.11.2022	Facebook, згодом сумнівні українські медіа	Неможливо перевірити (можна припустити, що це ефект повідомлень у медіа)
247.	Замість України німецькі системи ППО Patriot отримає Польща	Страховисько	Високий	Міжнародна	23.11.2022	Telegram	Недостовірна
248.	Майже всі ТЕС та великі ГЕС постраждали від ракетних ударів, тож вони досягли цілей 250 разів, а не 70, як повідомляє українська влада	Страховисько	Високий	Національна	23.11.2022	Telegram	Недостовірна
249.	Українські політики та їхні родини переживають енергетичну кризу за кордоном або в теплих приватних будинках із усіма зручностями	Агресивна	Високий	Національна	23.11.2022	Telegram	Недостовірна
250.	Поки люди сидять при свічках і витрачають на павербанки останні заощадження, ЕКУ/ «Укренерго» збільшує експорт електроенергії	Агресивна	Високий	Національна	29.11.2022	Telegram, Facebook, Viber	Недостовірна
251.	РФ готує надпотужний ракетний удар, згодом – «вирішальну ракетну атаку»	Страховисько	Високий	Національна	29.11.2022	Telegram, Facebook, Viber	Недостовірна з елементами правдоподібності
252.	Взимку українці можуть залишитися не лише без електрики, а й без газу	Страховисько	Високий	Національна	30.11.2022	Telegram	Недостовірна

253.	В Україні приховують великі втрати ЗСУ (привід: помилкова заява глави Єврокомісії У. Фон дер Ляєн про загибель 100 тис. бійців ЗСУ)	Страховисько	Високий	Міжнародна	30.11.2022	Telegram	Недостовірна
254.	«Пункти незламності» використовують для відмивання бюджетних коштів	Агресивна	Високий	Національна	30.11.2022	Telegram	Неможливо перевірити
255.	Евакуаційна група «Фенікс» та загиб поліції «Білі янголи» забирають дітей у батьків у Бахмуті і віддають на всиновлення іноземцям (варіант: продають на органи)	Агресивна	Високий	Локальна	1.12.2022 (і потім, у період боїв у Бахмуті і евакуацій)	Telegram	Недостовірна
256.	Назріває конфлікт між мерами міст та головами ВЦА: «Мер Києва В. Кличко намагатиметься зібрати під себе всіх мерів, щоб «злити» В. Зеленського на виборах 2023 р».	Агресивна	Середній	Національна	6.12.2022	Telegram	Неможливо перевірити
257.	В. Кличко вже запропонував В. Залужному квоту в «прохідній двадцятці» його партії 25%	Агресивна	Середній	Національна	7.12.2022	Telegram	Неможливо перевірити
258.	Україну чекає ефект доміно: енергетична криза переросте в паливну, а проблеми із водопостачанням сприятимуть епідеміям на тлі падіння рівня медицини та бідності	Страховисько	Високий	Національна	7.12.2022	Telegram	Недостовірна
259.	Українські солдати відмовляються їхати в «Бахмутську м'ясорубку», тож туди відправляють іноземних добровольців/найманців	Страховисько	Високий	Національна	9.12.2022	Telegram	Недостовірна
260.	Партнери надають Україні за місяць менше зброї, ніж ЗСУ втрачають за тиждень, що веде до великих втрат, бо Захід готувався до підпільної війни, а не війни, день якої «дорівнює місяцю в Афганістані»	Агресивна	Високий	Міжнародна	9.12.2022	Telegram	Недостовірна
261.	Відносини В. Путіна з Китаєм і Індією погіршуються, бо вони поставили йому дедлайн завершити війну до весни 2023 р.	Бажання	Середній	Світова	9.12.2022	Facebook	Неможливо перевірити
262.	В. Залужного в ОП хочуть звинуватити у розмінуванні Чонгару, щоб зіпсувати його рейтинг	Агресивна	Високий	Національна	9.12.2022	Facebook	Неможливо перевірити
263.	Електрику вмикають і вимикають несправедливо (в одних регіонах/будинках/районах частіше, ніж в інших, регіони при цьому різні)	Агресивна	Високий	Національна	10.12.2022	Telegram, Facebook	Неможливо перевірити
264.	Вірянам УПЦ МП доведеться «перехресчуватися» у ПЦУ	Агресивна	Високий	Національна	12.12.2022	Telegram	Недостовірна
265.	Розкол у партії «Слуга народу» щодо позбавлення мандатів нардепів із ОПЗЖ. А. Єрмаку вигідно тримати їх у ВР для протягування потрібних рішень	Агресивна	Високий	Національна	14.12.2022	Telegram	Правдоподібна
266.	ОП планує репресії СБУ проти мерів міст, які натомість формують коаліцію проти центральної влади, через ухвалення закону 5655 про реформу містобудування	Агресивна	Високий	Національна	14.12.2022	Telegram	Неможливо перевірити
267.	Закон «Про медіа» – це спроба встановити цензуру (варіант «єдиним майданчиком свободи слова залишиться Telegram»)	Агресивна	Середній	Національна	14.12.2022	Telegram	Недостовірна
268.	В. Залужний попросив у президента вивести війська з Бахмута, але той відмовляється, бо місто стало символом	Агресивна	Високий	Національна	14.12.2022	Telegram, Facebook	Неможливо перевірити
269.	До Нового року росіяни захоплять Бахмут, Соледар, Сіверськ та Авдіївку	Страховисько	Високий	Національна	14.12.2022	Telegram	Неможливо перевірити
270.	ЗСУ в Бахмуті можуть потрапити в оточення (варіант «Бахмут стане новим Маріуполем»)	Страховисько	Високий	Національна	16.12.2022	Telegram	Недостовірна
271.	Прем'єр Британії Р. Сунак має намір провести аудит поставленої Україні зброї – це згортання допомоги Україні	Агресивна	Високий	Міжнародна	16.12.2022	Telegram	Недостовірна
272.	Пожежа у «Пункті незламності» у Печерському районі Києва	Страховисько	Високий	Локальна	17.12.2022	Telegram	Недостовірна
273.	Законопроект №8271 про посилення відповідальності за дезертирство і	Страховисько	Високий	Національна	19.12.2022	Telegram	Неможливо перевірити

	непокору – свідчення, що ЗСУ деморалізовані (варіанти: це відповідь на повальне пияцтво і складну ситуацію на фронті, де цілі підрозділи відмовляються йти в Бахмут)						
274.	В. Зеленський (варіант раніше – О. Зеленська) має російський паспорт	Агресивна	Високий	Національна	21.12.2022	Telegram (І. Кива)	Недостовірна
275.	В. Зеленський насправді не їздив у Бахмут 20 грудня 2022 р., а опубліковані відео є постановкою (варіант: зустрівся з бійцями далі від лінії фронту)	Агресивна	Високий	Національна	23.12.2022	Telegram	Неможливо перевірити
276.	Надання ППО Patriot буде вигідне США як піар і тестування, але вони нездатні закрити широкі ділянки та інтегруватися в поточну «радянську» систему ППО	Агресивна	Високий	Міжнародна	23.12.2022	Telegram	Неможливо перевірити
277.	Вінницькі птахофабрики масово продають курей-несучок	Страховисько	Середній	Локальна	29.12.2022	Facebook, Viber	Неможливо перевірити
278.	У В. Путіна рак, він скоро помре (варіант: не доживе до зими)	Бажання	Високий	Міжнародна	4.01.2023, 07.05.2023	Чутку поширив глава ГУР К. Буданов	Неможливо перевірити
279.	Волонтер С. Притула краде гроші, які пожертвували люди	Агресивна	Високий	Національна	4.01.2023	Facebook	Неможливо перевірити
280.	Ю. Чичеріна потрапила під Донецьком під обстріл, її «тулуб поки не знайшли».	Бажання	Високий	Міжнародна	5.01.2023	Facebook	Недостовірна
281.	Повальна мобілізація (варіант: за прогнозом Пентагона (джерело відсутнє), Україна планує додатково сформувати 3 корпуси по 75 тис. бійців за 3 місяці; «100 тис. до весни» тощо)	Страховисько	Високий	Національна, локальна (в різних локаціях)	9.01.2023	Telegram, Facebook, Viber	Неможливо перевірити
282.	У 4-х бригадах ЗСУ – епідемія туберкульозу через заборону В. Залужного відпускати бійців на лікування	Агресивна	Високий	Національна	9.01.2023	Telegram, Facebook	Неможливо перевірити
283.	Низька мотивація щодо мобілізації: у містах «хапають» усіх, але лише 1% готові прийти	Страховисько	Високий	Національна	11.01.2023	Telegram	Недостовірна
284.	Захисники Соледара прощаються з рідними, панічно тікають, місто здають	Страховисько	Високий	Національна	11.01.2023	Telegram, Facebook, Viber	Неможливо перевірити
285.	Росія таємно перекидає солдатів у Білорусь цистернами	Страховисько	Високий	Міжнародна	11.01.2023	Telegram, Facebook, Viber	Неможливо перевірити
286.	Спроби ЗСУ контратакувати в Соледарі провалилися	Страховисько	Високий	Національна	13.01.2023	Telegram	Неможливо перевірити
287.	Призначення В. Герасимова новим керівником «СВО» означає, що Росія наступатиме на Донбасі, щоб захопити всю Донеччину і Луганщину	Страховисько	Середній	Міжнародна	13.01.2023	Telegram	Недостовірна
288.	Руйнування багатоповерхівки у Дніпрі 14 січня сталося з вини української ППО	Агресивна	Високий	Національна	16.01.2023	Telegram, ЛСД (О. Арестович)	Недостовірна
289.	Україна обманює, що не може збивати ракети Х-22, що уразили будинок у Дніпрі (див. вище), бо має радянські системи С-300, якими можна їх збивати	Агресивна	Високий	Національна	16.01.2023	Telegram	Недостовірна
290.	Удар по житловому будинку вигідний українській владі, бо можна буде просити Захід про нові поставки озброєння і зміцнити імідж президента	Агресивна	Високий	Національна	16.01.2023	Telegram	Недостовірна
291.	Росія перейшла до другої фази руйнування інфраструктури, яка передбачає знищення ТЕЦ та високовольтних підстанцій	Страховисько	Високий	Національна	16.01.2023	Telegram	Неможливо перевірити
292.	Падіння гелікоптера керівництвом МВС підлаштували ГУР МО на замовлення голови ОП, щоб убити конкурентів за корупційні потоки (варіант: переділ влади та змагання за крісло міністра МВС; новий міністр буде людиною А. Єрмака)	Агресивна	Високий	Національна	18.01.2023	Telegram, Facebook	Неможливо перевірити

293.	Україна втратила контроль над Соледаром (за п'ять днів до офіційного оголошення про вихід)	Страховисько	Високий	Національна	18.01.2023	Telegram, Facebook	Достовірна з елементами неправдоподібності
294.	На борту гелікоптера загиблого міністра внутрішніх справ Д. Монастирського був теракт	Страховисько	Високий	Національна	18.01.2023	Telegram, Facebook	Неможливо перевірити
295.	Землі на Херсонщині роздадуть полякам	Агресивна	Високий	Міжнародна	20.01.2023	Telegram	Недостовірна
296.	Обіцяної Заходом допомоги замало, аби переломити хід війни (напередодні «Рамштайн-8»)	Агресивна	Високий	Міжнародна	20.01.2023	Telegram	Недостовірна
297.	На фронт відправляють усіх без розбору, навіть непридатних (пізніше: студентів, людей з гепатитом та ВІЛ, психічними розладами)	Агресивна	Високий	Національна	23.01.2023 (відтоді циркулює регулярно)	Telegram	Недостовірна
298.	Більшість працівників ТЦК купили свої місця за 10-20 тис. дол. США, щоб самим не їхати в Бахмут	Агресивна	Високий	Національна	23.01.2023	Telegram	Неможливо перевірити
299.	На сході України мобілізують більше, бо хочуть знищити (варіант: вважають другосортним) населення «проросійських» регіонів	Агресивна	Високий	Національна	23.01.2023	Telegram	Недостовірна
300.	У Британії урядова програма Homes for Ukraine повністю провалилася, усе більше людей опиняються на вулиці	Агресивна	Високий	Міжнародна	25.01.2023	Telegram	Недостовірна
301.	Росія ось-ось почне наступ на Херсон, туди перекидають вагнерівців	Страховисько	Високий	Локальна	25.01.2023	Telegram	Недостовірна
302.	Атака дронів на Іран зруйнувала завод, що виробляє дрони Shahed	Бажання	Середній	Міжнародна	30.01.2023	Telegram	Недостовірна
303.	Щоб знизити напругу у відносинах з Угорщиною, влада зменшить мобілізацію з Закарпаття і збільшить із інших регіонів	Агресивна	Високий	Міжнародна	1.02.2023	Telegram	Недостовірна
304.	Виявлення майже 1 млн дол. під час обшуків у ексзаступника міністра оборони О. МIRONЮКА свідчить про системну корупцію, в якій винен О. Резніков (МIRONЮКА звільнили у липні 2021 р., Резніков став міністром у листопаді 2021 р.)	Агресивна	Високий	Національна	3.02.2023	Telegram	Недостовірна
305.	Відставки О. Резнікова вимагають США	Агресивна	Високий	Міжнародна	3.02.2023	Telegram	Неможливо перевірити
306.	24 лютого до річниці вторгнення росіяни планують щось страшне (великий наступ, обстріл тощо)	Страховисько	Високий	Національна	3.02.2023	Telegram, Facebook, Viber, Youtube	Недостовірна
307.	Двоє старших синів Секретаря РНБО О. ДАНІЛОВА за день до вторгнення виїхали в США, третій до Франції	Агресивна	Високий	Національна	4.02.2023, циркулює регулярно	Telegram (псевдоукраїнські канали), Facebook	Неможливо перевірити
308.	Міністра оборони О. Резнікова відправляють у відставку	Агресивна	Високий	Національна	5.02.2023	Facebook, Telegram, українські медіа	Недостовірна
309.	О. Резнікова хоче «прибрати» А. Єрмак	Агресивна	Високий	Національна	5.02.2023	Facebook	Неможливо перевірити
310.	ЗСУ відступлять з Бахмута протягом 2-3 тижнів	Страховисько	Високий	Національна	6.02.2023	Telegram	Недостовірна
311.	Міську голову Козятину затримали на кордоні (варіант: потрапила до лікарні у Вінниці з травмами)	Агресивна	Високий	Локальна	7.02.2023	«3 вуст в уста», Facebook, Telegram	Недостовірна
312.	За даними Моссаду, в Україні загинули 157 тис. людей	Страховисько	Високий	Міжнародна	8.02.2023	Іноземні медіа, Telegram	Недостовірна
313.	Візит В. Зеленського до країн НАТО мав медійний ефект, але не привів до поставчань нових озброєнь	Агресивна	Середній	Національна	10.02.2023	Telegram	Неможливо перевірити
314.	Росіяни масово запускають по українській інфраструктурі ракети класу «Калібр», які Україна не може збивати	Страховисько	Середній	Національна	10.02.2023	Telegram	Недостовірна

315.	Журналісти-розслідувачі є інструментом інформаційних атак проти обороноздатності України	Агресивна	Високий	Національна	12.02.2023	Facebook	Неможливо перевірити
316.	Чехи пропонували патрони 7.62 по 7 центів за шт. О. Резніков закупив їх по 1,7дол. за шт. – у 24 рази дорожче	Агресивна	Високий	Національна	12.02.2023	Facebook	Недостовірна
317.	Україна втратила вдвічі більше сил на оборону стратегічно неважливого Бахмута, ніж у ході контрнаступів на Харківщині та Херсонщині	Агресивна	Високий	Національна	13.02.2023	Telegram	Неможливо перевірити
318.	Якщо О. Резніков не привезе з зустрічі у форматі «Рамштайн» «результат по озброєнню», то втратить посаду	Агресивна	Низький	Міжнародна	13.02.2023	Telegram	Неможливо перевірити
319.	Росія останні удари завдавала по військових об'єктах, отже має серйозну агентурна мережа або супутникові знімки, яких раніше не було	Страховисько	Високий	Національна	17.02.2023	Telegram	Неможливо перевірити
320.	Росія має нові високоточні ракети і дрони, які полюють на українську ППО	Страховисько	Високий	Національна	17.02.2023	Telegram	Неможливо перевірити
321.	В Україні спеціально увімкнули сигнали тривоги, коли стало відомо про візит Дж. Байдена 20 лютого 2023 р.	Агресивна	Середній	Міжнародна	20.02.2023	Telegram	Неможливо перевірити
322.	У відповідь на потенційну атаку ЗСУ на Крим Росія тепер може застосувати превентивний [ядерний] удар	Страховисько	Високий	Міжнародна	22.02.2023	Telegram	Неможливо перевірити
323.	Втрати у Бахмуті перевищують 500 людей на добу, тому Генштаб посиляє новобранців одразу на фронт	Агресивна	Високий	Національна	24.02.2023	Telegram	Неможливо перевірити
324.	Україна підготувала воєнну операцію у Придністров'ї, аби поповнити запаси набоїв, та очікує на згоду президентки Молдови М. Санду. Це – провокація, аби втягнути Молдову у війну	Агресивна	Високий	Міжнародна	1.03.2023	Telegram	Недостовірна
325.	Західні партнери можуть спеціально підганяти В. Зеленського до стрімкого контрнаступу, аби «підставити і змусити на мирні домовленості»	Агресивна	Високий	Міжнародна	3.03.2023	Telegram	Неможливо перевірити
326.	В Україні активізується спротив мобілізації, було два випадки на Рівненщині (варіанти: інші регіони)	Агресивна	Високий	Національна	3.03.2023	Telegram	Неможливо перевірити
327.	24 березня буде «Майдан» з військових	Агресивна	Високий	Національна	3.03.2023	Facebook	Недостовірна
328.	Угорщина, Румунія і Польща хочуть захопити частини України	Агресивна	Середній	Міжнародна	5.03.2023	Facebook	Недостовірна
329.	Генерал О. Сирський, який керував обороною Бахмута, і весь офіцерський склад ЗСУ залишили місто	Агресивна	Високий	Національна	6.03.2023	Telegram	Неможливо перевірити
330.	В армії зростає наркоманія	Агресивна	Високий	Національна	6.03.2023	Telegram	Неможливо перевірити
331.	Захід вимагає від України вдалого контрнаступу, аби і далі отримувати допомогу	Агресивна	Середній	Міжнародна	6.03.2023	Telegram	Неможливо перевірити
332.	У Бахмуті Україна втрачає резерви для контрнаступу	Страховисько	Високий	Національна	8.03.2023	Telegram	Неможливо перевірити
333.	Нещодавні критичні висловлювання О. Лукашенка проти В. Зеленського підвищують ризик удару з боку Білорусі	Страховисько	Середній	Міжнародна	8.03.2023	Telegram	Неможливо перевірити
334.	РФ налагодила масове виробництво ракет «Кинджал», для збиття яких Україна не має сил і засобів	Страховисько	Високий	Міжнародна	10.03.2023	Telegram	Неможливо перевірити
335.	Під час ракетної атаки РФ 9 березня РФ були удари по центрах керування ЗСУ, ППО та РЛС, установках IRIS-R та NASAMS і втрати офіцерського складу	Страховисько	Високий	Національна	10.03.2023	Telegram	Неможливо перевірити
336.	Україна буде змушена відкласти контрнаступ через втрати під Бахмутом і отримання лише 30% обіцяної Заходом техніки	Агресивна	Високий	Міжнародна	10.03.2023	Telegram	Неможливо перевірити
337.	Миколаїв стане другим Маріуполем, треба негайно виїжджати	Страховисько	Високий	Національна	10.03.2023	«3 вуст в уста»	Недостовірна
338.	В Україні сотні тисяч загинилих і зниклих безвісти, а влада говорить про якісь десятки	Агресивна, страховисько	Високий	Національна	11.03.2023	Facebook (рекламні дописи)	Недостовірна

339.	У всіх українських банків величезні фінансові проблеми, вони можуть щомиті збанкрутувати	Страховисько	Високий	Національна	13.03.2023	Telegram	Недостовірна
340.	Планують анулювати багато раніше виданих довідок, які дозволяють уникнути мобілізації	Агресивна	Високий	Національна	13.03.2023	Telegram	Недостовірна з елементами правдоподібності
341.	“Другий Бахмут” може бути у Сіверську, де росіяни намагаються створити оточення	Страховисько	Високий	Національна	15.03.2023	Telegram	Недостовірна
342.	Офіс Дж. Байдена не готовий підтримувати Україну у звільненні Криму	Агресивна	Високий	Міжнародна	16.03.2023	Facebook (рекламні дописи)	Недостовірна
343.	ОП хоче узурпувати владу, принижуючи військових (у контексті дискусії щодо законопроекту про цивільний контроль над ЗСУ)	Агресивна	Високий	Національна	17.03.2023	Telegram	Неможливо перевірити
344.	Витрати боєприпасів ставлять весняний контрнаступ під загрозу. США вимагають витратити їх раціональніше, особливо у Бахмуті	Агресивна	Високий	Міжнародна	17.03.2023	Telegram	Неможливо перевірити
345.	Котел для ЗСУ в Авдіївці ось-ось «замкнеться»	Страховисько	Високий	Національна	20.03.2023	Telegram	Неможливо перевірити
346.	Снаряди зі збідненим ураном, які надали британці, провокують рак	Страховисько	Високий	Міжнародна	20.03.2023	Telegram	Неможливо перевірити
347.	Британці, надаючи снаряди зі збідненим ураном, прорахували, що бої ведуться на південному сході України, аби зменшити кількість населення, що співчуває Росії	Агресивна	Високий	Міжнародна	20.03.2023	Telegram	Неможливо перевірити
348.	На Одещині більше людей, які не засуджують або підтримують Росію і звинувачують у тривалій війні українську владу	Агресивна	Середній	Локальна	22.03.2023	Telegram	Неможливо перевірити
349.	Мобілізаційний ресурс у прифронтових областях (Харківська, Херсонська та Запорізька) «практично вичерпаний» і «фактично завершується» на Миколаївщині і Одещині	Агресивна	Високий	Локальна	22.03.2023	Telegram	Неможливо перевірити
350.	Союз Китаю та Росії – великий виклик для Заходу, розгортається «гібридна третя світова війна», в якій вирішується роль США як гегемона світової політики, а Україна – лише поле бою	Агресивна	Високий	Міжнародна	31.03.2023	Telegram	Неможливо перевірити
351.	Повістки розсилатимуть у месенджери, треба видалити усі, крім Telegram	Страховисько	Високий	Національна	31.03.2023	Telegram	Недостовірна
352.	Росіяни захопили Бахмут, а ЗСУ залишилися лише у західних кварталах (заява Є. Пригожина після встановлення прапора Росії на руїнах міськради)	Страховисько	Високий	Національна	3.04.2023	Telegram	Недостовірна
353.	Росіяни масово знищують позиції ЗСУ у багатоповерхівках Бахмута, тіла залишаються під завалами, а їх видають за зниклих	Агресивна, страховисько	Високий	Національна	3.04.2023	Telegram	Неможливо перевірити
354.	НАТО готує Молдову до війни в Україні. інструктори НАТО, які працюють у Молдові, у 2020–2021 рр. працювали на Донбас	Агресивна	Високий	Міжнародна	3.04.2023	Telegram	Недостовірна
355.	В Україні через війну зникає покоління 20-річних: у 2021–2023 рр. кількість юнаків упала втричі, а дівчат – учетверо	Страховисько	Високий	Національна	3.04.2023	Telegram, іноземні media (The Times)	Недостовірна з елементами правдоподібності
356.	«Нафтогаз України» випишує великі рахунки херсонцям, попри те, що вони з листопада – в умовах гуманітарної катастрофи	Агресивна	Високий	Локальна	3.04.2023	Telegram	Недостовірна
357.	Бахмут тримають заради іміджу В. Зеленського, попри величезні втрати (називалися різні цифри: «мінус три роти на день», «11 тисяч щомісяця», «будинки та двори завалені тілами», згодом «батальйон на добу» тощо)	Агресивна	Високий	Національна	5.04.2023 (регулярно циркулювала протягом оборони Бахмута)	Telegram	Неможливо перевірити

358.	Влада хоче розпалити релігійну ворожнечу, аби змістити акцент з негативних новин – ситуації в Бахмуті і кредиту МВФ (у контексті реєстрації законопроекту про постанову ВР про припинення договору оренди Почаївської лаври з УПЦ (МП))	Агресивна	Високій	Національна	5.04.2023	Telegram	Неможливо перевірити
359.	Захід тисне на Україну, аби прискорити контрнаступ	Агресивна	Високій	Міжнародна	5.04.2023 (регулярно циркулює)	Telegram	Неможливо перевірити
360.	Вашингтон вимагає контрнаступу ЗСУ на Крим, але В.Залужний виступає проти	Агресивна	Високій	Міжнародна	7.04.2023	Telegram	Неможливо перевірити
361.	Україна контролює лише 15 % Бахмута, поки ворог продовжує «стискати лещата» з трьох сторін	Страхувисько	Високій	Національна	7.04.2023	Telegram	Неможливо перевірити
362.	«Злиті» документи – правдиві і вказують на проблеми в ЗСУ і втому від України на Заході	Агресивна	Високій	Міжнародна	10.04.2023	Telegram	Неможливо перевірити
363.	Росіяни взяли під вогневий контроль останню дорогу з Бахмута, його оборона втратила сенс ще місяць тому	Агресивна	Високій	Міжнародна	10.04.2023	Telegram	Неможливо перевірити
364.	«Злив» секретних документів Пентагону про плани України і її союзників – російське ПІСО	Агресивна	Високій	Міжнародна	10.04.2023	Telegram	Неможливо перевірити
365.	Стаття С. Херша, що В. Зеленський і оточення привласнили 400 млн дол, а влада використовує фінансову допомогу США для купівлі російського палива, – сигнал від США, щоб схилити Зеленського до перемовин із Росією	Агресивна	Високій	Міжнародна	14.04.2023	Telegram	Неможливо перевірити
366.	Захід надає фінансову допомогу Україні у вигляді кредитів, які потрібно буде виплачувати десятиліттями («економічна Буча»)	Агресивна	Високій	Міжнародна	19.04.2023 (циркулює постійно)	Telegram	Неможливо перевірити
367.	Бахмут не здаватимуть до початку контрнаступу на Крим	Агресивна	Високій	Міжнародна	19.04.2023	Telegram	Неможливо перевірити
368.	За «інсайдом з ОП/Генштабу ЗСУ», прогнози щодо контрнаступу для України негативні («ризик провалу перевищує 50 %», «модельовані втрати ЗСУ мають скласти 40%, але на практиці будуть більші, бо росіяни добре укріпилися»; «Україна втратить найбоєздатніші підрозділи» тощо)	Агресивна	Середній	Національна	21.04.2023	Telegram	Неможливо перевірити
369.	Через дешеве зерно з України ЄС пересварився і ослаблює підтримку України за ініціативи її найбільших союзників (у зв'язку зі встановленням тимчасової заборони на імпорт українського зерна в Польщу, Угорщину, Словаччину та Болгарію)	Агресивна	Середній	Міжнародна	21.04.2023	Telegram	Неможливо перевірити
370.	Дощі в Бахмуті викликані застосуванням РФ «кліматичної зброї»	Страхувисько	Середній	Національна	21.04.2023	Telegram	Недостовірна
371.	Ввечері 20 квітня у небі над Києвом не згорів метеорит, а було збито комерційний супутник США російським космічним засобом, щоб підвищити ставки у війні	Бажання	Середній	Міжнародна	21.04.2023	Telegram	Недостовірна
372.	Буде новий Майдан у зв'язку з невдоволенням родичів бійців по всій Україні (чутка циркулювала щоразу при загостренні ситуації на фронті)	Агресивна	Високій	Національна	24.04.2023	Telegram	Недостовірна
373.	Аби загасити скандал довкола корупції в обласних ТЦК, одеському воєнкому Є. Борисову пропонують подати у відставку. Він планує заплатити хабар 5 млн дол заступнику глави ОП О. Татарову, аби вирішити це питання. Стільки «заробляють» ТЦК за місяць	Агресивна	Високій	Національна	24.04.2023	Telegram	Неможливо перевірити
374.	Головне завдання, яке В. Зеленський дав О. Сирському – утримати Бахмут до 9 травня	Агресивна	Високій	Національна	1.05.2023	Telegram	Неможливо перевірити
375.	В Україні воюють американські військові (у зв'язку з законодавчою	Бажання	Середній	Міжнародна	1.05.2023	Telegram	Недостовірна

	ініціативою у Конгресі США, що закликає Міноборони США розкрити дані про «чисельність американських військ в Україні»)						
376.	Рейтинг Дж. Байдена впав через підтримку України	Агресивна	Високий	Міжнародна	1.05.2023	Telegram	Недостовірна
377.	Ресурс Повітряних Сил майже вичерпано, корупція і некомпетентність привели до того, що більшість бойових літаків у нельотному стані	Страховисько, агресивна	Високий	Національна	3.05.2023	Telegram	Недостовірна
378.	Адміністрація Дж. Байдена висунула ультиматум В. Зеленському: контрнаступ або переговори	Агресивна	Високий	Міжнародна	3.05.2023	Telegram	Неможливо перевірити
379.	ОП планує теракти в Росії, аби розхитати її напередодні контрнаступу	Агресивна	Високий	Міжнародна	3.05.2023	Telegram	Неможливо перевірити
380.	Автомобіль ідеолога «руського міра» З. Прілепіна 6 травня, в результаті якого загинув водій та постраждав сам Прілепін, підірвала Україна як подарунок до коронації короля Чарльза	Агресивна	Високий	Міжнародна	3.05.2023	Telegram	Неможливо перевірити
381.	У Хмельницькому від обстрілу РФ здетонував склад боєприпасів, знищено партію набоїв зі збідненим ураном, що призвело до «маленького Чорнобиля» – підвищення радіаційного фону, який потягне за собою спалах раку	Страховисько	Високий	Локальна	5.05.2023	Telegram (російські і проросійські канали)	Недостовірна
382.	ОП хоче «перепрограмувати українців» і планує змінити церковний календар і перевести країну на латинську абетку	Страховисько	Середній	Національна	10.05.2023	Telegram	Недостовірна
383.	Головнокомандувач ЗСУ В. Залужний і командувач Сухопутних військ О. Сирський загинули на фронті	Страховисько	Високий	Національна	10.05.2023 (циркулювала у травні у різних варіаціях)	Telegram, російські медіа, Facebook	Недостовірна
384.	Командувач Сил ТРО генерал І. Танцюра був у позашляховику, в який влучила російська ракета	Страховисько	Високий	Національна	12.05.2023	Telegram	Недостовірна
385.	Українська ППО насправді не збивала гіперзвукової російської ракети «Кинджал»	Агресивна	Високий	Національна	12.05.2023	Telegram	Недостовірна
386.	Авіатроцю у Брянській області, де впали 4 російські літаки і гелікоптери, підготували ЗСУ спільно з НАТО – їх збили ракети західного зразка, яких Україна раніше не мала, отже, це ескалація з боку Заходу	Агресивна	Середній	Міжнародна	15.05.2023	Telegram	Недостовірна
387.	Вибух у Хмельницькому стався внаслідок детонації зокрема ракет до ЗРК Patriot	Страховисько	Високий	Національна	15.05.2023	Telegram	Неможливо перевірити
388.	Жителі Хмельницького, Львова та Тернополя тікають від радіації у паніці	Страховисько	Високий	Національна	15.05.2023	Telegram	Недостовірна
389.	Росіяни уразили установку ППО Patriot у Києві. Росія ефективно виснажує українське ППО і незабаром столиця залишиться без прикриття	Страховисько	Високий	Національна	17.05.2023	Telegram	Недостовірна з елементами правдоподібності
390.	Примусова мобілізація: у Харкові представники ТЦК побили чоловіка і втекли	Агресивна	Високий	Національна	17.05.2023	Telegram	Недостовірна
391.	Поїздка В. Зеленського в ЄС була провальна, Україну не запросять у НАТО на саміті 11-12 квітня 2023 р.	Агресивна	Високий	Міжнародна	17.05.2023	Telegram	Недостовірна з елементами правдоподібності
392.	Білий дім розглядає замороження війни в Україні (Político)	Агресивна	Середній	Міжнародна	19.05.2023	Telegram, іноземні медіа	Неможливо перевірити
393.	США вигідне заморожування війни і перетворення її на позиційну, аби створити постійну зону нестабільності і подразника Росії у Східній Європі	Агресивна	Високий	Міжнародна	19.05.2023	Telegram	Недостовірна
394.	Британія хоче ескалації і тому дала Україні далекобійні ракети без територіальних обмежень застосування	Агресивна	Високий	Міжнародна	19.05.2023	Telegram	Недостовірна

395.	Україні дали 5 місяців на контрнаступ, а потім примушуватимуть до перемовин у зв'язку з наближенням виборів у США	Агресивна	Високий	Міжнародна	19.05.2023	Telegram	Неможливо перевірити
396.	Ватикан пішов проти В. Зеленського одразу після його візиту, закликавши до примирення з РФ, через відмову від мирного плану Папи напередодні	Агресивна	Середній	Міжнародна	19.05.2023	Telegram	Недостовірна
397.	Україна вдає утримання Бахмута задля хорошого інформаційного фону перед самітом G7 у Хіросімі і заявить про втрату міста лише після його закінчення	Агресивна	Високий	Міжнародна	20.05.2023	Telegram	Недостовірна
398.	В. Залужний серйозно поранений	Страховисько	Високий	Національна	22.05.2023	Telegram	Недостовірна
399.	Україна приховує успішність російських обстрілів і звітує про збиття всіх цілей заради піару і списування західних снарядів і техніки	Страховисько, агресивна	Високий	Національна	29.05.2023	Telegram	Недостовірна
400.	В. Залужний має кулуарні політичні домовленості «на майбутнє» з П. Порошенком і А. Аваковим, тому В. Зеленський відтісняє його з інфопростору	Агресивна	Високий	Національна	2.06.2023	Telegram (псевдоукраїнські канали)	Неможливо перевірити
401.	З 15 червня почнуться відключення електрики	Страховисько	Середній	Національна	12.06.2023	Telegram	Недостовірна
402.	Треба тікати з Ірпеня, бо ось-ось буде наступ з Білорусі	Страховисько	Високий	Локальна	15.06.2023	«3 вуст в уста»	Недостовірна
403.	Керівника ГУР К. Буданова важко поранено під час ракетного удару	Страховисько	Високий	Національна	18.06.2023	Telegram, російські медіа	Недостовірна
404.	К. Буданов помер, не приходячи до тями	Страховисько	Високий	Національна	18.06.2023	Telegram	Недостовірна
405.	«Транснаціональні корпорації» хочуть звільнити територію України від українців/ Захід хоче знищити слов'ян	Агресивна	Високий	Міжнародна	16.06.2023	Telegram	Неможливо перевірити
406.	Міського голову Івано-Франківська хочуть покарати за впровадження електросамокатів і велосипедів на цвинтарі (бо ОП забороняє говорити правду про величезні кладовища)	Агресивна, Страховисько	Високий	Локальна	21.06.2023	Telegram	Недостовірна
407.	В. Зеленський усунув В. Залужного від командування (варіант: Зеленський вирішує все сам, спираючись на О. Сирського)	Агресивна	Високий	Національна	21.06.2023	Facebook, Telegram	Недостовірна
408.	Я. Соколова «продалася» А. Єрмаку	Агресивна	Високий	Національна	21.06.2023	YouTube	Недостовірна
409.	В. Залужний звернувся до українців щодо провалу і помилковості контрнаступу	Агресивна	Високий	Національна	21.06.2023	Facebook	Недостовірна
410.	В. Кім може очолити Київську військову адміністрацію	Агресивна	Середній	Локальна	22.06.2023	Facebook, Telegram	Недостовірна
411.	Росіяни планують підірвати ЗАЕС	Страховисько	Високий	Міжнародна	23.06.2023	Facebook, Telegram	Неможливо перевірити
412.	В Росії почалася громадянська війна	Бажання	Високий	Міжнародна	23.06.2023	Facebook, Telegram	Недостовірна
413.	«Військкомат розпорядився на дворі вручати повістки лише роботам. До тих, хто на дорогах «тачках», не підходити»	Агресивна	Високий	Національна	28.06.2023	Facebook	Неможливо перевірити
414.	Мобілізація – це свідоме знищення чоловіків	Страховисько	Високий	Локальна	28.06.2023	Facebook, Telegram	Неможливо перевірити
415.	Новопризначений очільник Укроборонпрому Г. Сметанін буде маріонеткою у руках Офісу Президента, зокрема А. Єрмака, і «провертатиме схеми» зі зброєю	Агресивна	Середній	Національна	28.06.2023	Telegram (псевдоукраїнські канали), Facebook	Недостовірна
416.	Головнокомандувача ВКС РФ С. Суровікіна і ще низку російських генералів «посадили»	Бажання	Середній	Міжнародна	29.06.2023	Facebook, Telegram	Неможливо перевірити
417.	Чоловіків-біженців до Європи депортуватимуть, аби мобілізувати	Страховисько	Високий	Міжнародна	30.06.2022	Telegram, Facebook	Недостовірна
418.	Р. Кадіров важко хворіє, відмовили нирки, він при смерті	Бажання	Високий	Міжнародна	2.07.2023	Telegram, Facebook	Недостовірна

419.	«Поранений у медеваку підірвав гранату, коли прийшов у свідомість і почув, що з ним спілкуються російською. Загинули всі, крім водія»	Агресивна	Високий	Національна	5.07.2023	Facebook, Telegram	Недостовірна
420.	Контрнаступ ЗСУ провалюється (цей загальний меседж включає в себе дрібніші: про високі втрати, локальні поразки в окремих боях тощо)	Агресивна, Страховисько	Високий	Національна	5.07.2023 і згодом, зокрема 26.08.2023	Telegram, Facebook	Недостовірна
421.	Україну не візьмуть у НАТО через шантаж з боку В. Зеленського	Агресивна	Середній	Міжнародна	7.07.2023	Telegram	Неможливо перевірити
422.	Дефіцит боєприпасів скоро змусить ЗСУ перейти з наступу в оборону і втрачати нові території	Агресивна	Високий	Національна	10.07.2023	Telegram	Неможливо перевірити
423.	Склад НКРЕКП хочуть «перезавантажити» – вигнати нинішніх членів і призначити нових	Агресивна	Високий	Національна	10.07.2023	Telegram (псевдоукраїнські канали)	Неможливо перевірити
424.	Російські ракетні атаки на Одеський порт (раніше – на енергосистему України) – відповідь на українські атаки на Керченський міст	Страховисько	Високий	Міжнародна	19.07.2023 (регулярно циркулює стосовно різних атак)	Telegram, Facebook, «з вуст в уста»	Неможливо перевірити
425.	ЗСУ несуть величезні втрати з вини В. Залужного	Агресивна	Високий	Національна	20.07.2023	Facebook	Недостовірна
426.	Восени 2023 р. буде повна заміна уряду і прем'єр-міністра	Агресивна	Середній	Національна	25.07.2023	Facebook, українські медіа	Недостовірна
427.	Бійці ЗСУ незадоволені західною технікою	Агресивна	Середній	Міжнародна	26.07.2023 (регулярно циркулює)	Telegram	Неможливо перевірити
428.	У серпні буде російський наступ за усіма напрямками	Страховисько	Високий	Міжнародна	26.07.2023	Telegram	Недостовірна
429.	Росіяни просунулися на шляху до Куп'янська та взяли три села. Ми можемо знову втратити Куп'янськ і частину Харківщини	Страховисько	Середній	Локальна	26.07.2023	Facebook	Неможливо перевірити
430.	Нікопольський завод феросплавів планують закрити	Агресивна	Високий	Локальна	28.07.2023	Telegram, Facebook	Достовірна з елементами неправдоподібності
431.	Три судна прорвали зернову блокаду Росії	Бажання	Високий	Міжнародна	31.07.2023	Facebook, Telegram	Недостовірна
432.	Західні санкції працюють на зміцнення В. Путіна	Агресивна	Низький	Міжнародна	31.07.2023	Facebook	Неможливо перевірити
433.	В. Зеленський робить вигляд, що хоче перемогти Росію, а сам давно про усе таємно домовився з В. Путіним (варіант: щоб виснажити Україну, знищити «порохоботів», захопити території з ресурсами)	Агресивна	Високий	Міжнародна	31.07.2023	Facebook	Неможливо перевірити
434.	Графіки знеструмлень на Рівненщині повертаються	Агресивна	Середній	Локальна	1.08.2023	Telegram, Facebook	Недостовірна
435.	Усі будуть служити	Страховисько	Високий	Національна	2.08.2023	Facebook	Неможливо перевірити
436.	Голова фракції «Слуга народу» у парламенті Д. Арахамія придбав елітне авто	Агресивна	Високий	Національна	2.08.2023	Facebook	Неможливо перевірити
437.	Військкоми «взяли нову тактику» – маскуються під доставку їжі	Страховисько	Високий	Національна	2.08.2023	Facebook	Недостовірна
438.	Заступниця міністра оборони Г. Маляр видала волонтерські дрони, передані ЗСУ, за досягнення Міноборони	Агресивна	Середній	Національна	3.08.2023	Facebook	Неможливо перевірити
439.	Авіатори попереджали міністра внутрішніх справ Д. Монастирського, що підніматися у повітря не можна через погану видимість	Агресивна	Високий	Національна	3.08.2023	Telegram, Facebook	Неможливо перевірити
440.	Білий дім звернеться до Конгресу з проханням профінансувати озброєння	Агресивна	Низький	Міжнародна	3.08.2023	Іноземні медіа	Неможливо перевірити

	для Тайваню у межах додаткового бюджетного запиту для України						
441.	«Група Вагнера» наступатиме на Польщу	Страховисько	Високий	Міжнародна	3.08.2023	Telegram, Facebook	Неможливо перевірити
442.	«Дія» зберігає персональні дані в незашифрованому вигляді	Агресивна	Низький	Національна	3.08.2023	Facebook	Недостовірна
443.	Росія знову масштабю нападе на День Незалежності	Страховисько	Високий	Національна	3.08.2023	Facebook, Telegram	Недостовірна з елементами правдоподібності
444.	Ненавчених бійців без зброї і забезпечення відправляють у Піски та Авдіївку	Агресивна	Високий	Національна	4.08.2023	Telegram, Facebook	Неможливо перевірити
445.	Під час ракетної атаки на аеродром у Старокостянтинові було знищено багато техніки	Страховисько	Високий	Національна	5.08.2023	Telegram	Неможливо перевірити
446.	У Воткінську в Удмуртії, в секретному цеху номер 5 заводу, що виробляє ракети «Калібр», стався вибух	Бажання	Середній	Міжнародна	5.08.2023	Facebook, Telegram, українські медіа	Правдоподібна
447.	Різно впав російський рубль	Бажання	Високий	Міжнародна	5.08.2023	Facebook	Правдоподібна
448.	Енергосистема України не відновлена, попри всі вливання, попереду – тотальний блекаут	Страховисько, агресивна	Високий	Національна	5.08.2023	Facebook, українські медіа, Telegram	Недостовірна
449.	В. Зеленський обманює про звільнення 50 населених пунктів на Херсонщині	Агресивна	Середній	Національна	5.08.2023	Telegram	Недостовірна
450.	Оборонна промисловість РФ продовжує отримувати українську сировину для виробництва титану через посередників	Агресивна	Середній	Міжнародна	7.08.2023	Facebook, РБК-Україна	Неможливо перевірити
451.	ЗСУ стоять на підході до м. Пологи Запорізької обл. і скоро звільнять місто	Бажання	Високий	Національна	8.08.2023	Telegram, з вуст у вуста	Недостовірна
452.	Скоро підлітків і у 15 років не випустять за кордон. Бо вони – резерв	Агресивна	Високий	Національна	11.08.2023	Facebook	Неможливо перевірити
453.	Скоро звільнять міністра оборони О. Резнікова і призначать послом у Великій Британії	Агресивна	Високий	Національна	11.08.2023	Українські медіа, Facebook, Telegram	Недостовірна з елементами правдоподібності
454.	О. Арестович – один із тих, на кого ставить Захід, адже старі політики не спрацюють (у зв'язку з його заявою, що він не проти піти у президенти)	Агресивна	Середній	Міжнародна	12.08.2023	Telegram	Неможливо перевірити
455.	Південь України поділять по Дніпру	Страховисько	Високий	Міжнародна	12.08.2023	Facebook, Telegram	Неможливо перевірити
456.	У США почали з'являтися трансукраїнки	Агресивна	Високий	Міжнародна	13.08.2023	Facebook, Telegram, Viber, ТікТок	Недостовірна
457.	Небо над фронтом – на 70% російське, а українці не літають, бо давно нічим	Страховисько	Високий	Національна	13.08.2023	Facebook, Telegram, Viber	Недостовірна
458.	Українська влада не завершує війну, бо їй вигідно займатися корупцією	Агресивна	Високий	Національна	13.08.2023	Facebook, Telegram, Viber	Недостовірна
459.	«Україна планує скасувати безвізовий режим з Ізраїлем та виключити його з Рамштайну»	Агресивна	Середній	Міжнародна	14.08.2023	Українське медіа Kyiv Post, Facebook	Неможливо перевірити
460.	Міністром оборони може стати І. Верещук	Агресивна	Високий	Національна	15.08.2023	Facebook, з вуст у вуста	Неможливо перевірити
461.	В. Путін ухвалив рішення підірвати Запорізьку АЕС	Страховисько	Високий	Міжнародна	16.08.2023	Українські медіа, Facebook, Telegram	Неможливо перевірити
462.	«Почалася ТАЄМНА дискусія щодо ТЕРИТОРІЙ України! ЦЕЙ крок НАТО буде ФАТАЛЬНИМ!»	Агресивна	Середній	Міжнародна	16.08.2023	YouTube «5 каналу»	Неможливо перевірити
463.	Між В. Зеленським і В. Залужним є протистояння, бо Зеленський вважає	Агресивна	Високий	Національна	17.08.2023 (циркулювала до	Українські медіа, Facebook,	Неможливо перевірити

	його конкурентом на наступних виборах («інсайд» з ОП)				звільнення Залужного)	Telegram, ЛСД	
464.	Усім військовим повернули доплати 30 тис. грн, які були з початку вторгнення до березня 2023 р.	Бажання	Середній	Національна	18.08.2023	Telegram, Viber, заява Д. Шмигала у Telegram-каналі	Недостовір на
465.	ЗСУ мають серйозні побоювання повторного наступу росіян на Київ	Страховисько	Середній	Міжнародна	18.08.2023	Російські сайти з посиланням на командувача об'єднаних сил ЗСУ генерала С. Наєва, Telegram	Недостовір на (Наєв говорив лише, що це не виключено)
466.	В атаці балістичними ракетами на Чернігів під час виставки дронів 19 серпня винна волонтерка М. Берлінська (не дотрималася правил безпеки, провели захід у центрі міста)	Агресивна	Високий	Національна	19.08.2023	Facebook, окремі українські медіа (УНІАН)	Неможливо перевірити
467.	Після першого удару балістичною ракетою по центру Чернігова був другий удар (чутку поширили у соцмережах одразу після новин про удар з закликами йти в укриття)	Страховисько	Високий	Локальна	19.08.2023	Facebook, Telegram, Viber	Недостовір на
468.	М. Берлінська зібралася йти в політику, тому заради піару (як частину «передвиборчого туру») влаштувала виставку дронів у центрі Чернігова, наражаючи цивільних на небезпеку	Агресивна	Високий	Національна	19.08.2023	Facebook	Неможливо перевірити
469.	Укриття у Чернігові під час ракетного удару були зачинені	Агресивна	Високий	Локальна	19.08.2023	Facebook	Недостовір на
470.	Інформацію про виставку дронів у театрі «злили» росіянам представники влади, щоб не допустити призначення М. Берлінської міністром оборони	Агресивна	Середній	Національна	20.08.2023	Facebook	Неможливо перевірити
471.	По Закарпаттю, Галичині і Буковині прилітає менше, бо Путін хоче «продати» їх сусіднім країнам	Агресивна	Високий	Національна	20.08.2023	Facebook	Неможливо перевірити
472.	У драмтеатрі Чернігова під час удару була зустріч представників НАТО з українськими офіцерами	Страховисько	Високий	Міжнародна	20.08.2023	Facebook	Неможливо перевірити
473.	У половини членів партії «Слуга народу» діти прилаштовані за кордоном, доля України їх не болить	Агресивна	Високий	Національна	20.08.2023	Facebook	Неможливо перевірити
474.	В районі селища Мала Таволжанка росіяни повторно взяли у полон командира полку «Азов» Д. Прокопенка	Страховисько	Високий	Міжнародна	20.08.2023	Telegram	Недостовір на
475.	Концерт А. Лорак в Анталії насправді не скасували після суспільного резонансу	Агресивна	Високий	Міжнародна	20.08.2023	Facebook	Недостовір на
476.	«Вінницька і Чернігівська трагедії тотожні. Можна було уникнути біди»	Агресивна	Високий	Локальна	21.08.2023	Facebook	Неможливо перевірити
477.	М. Берлінська працює на Росію	Агресивна	Високий	Локальна	21.08.2023	Facebook (коментарі)	Неможливо перевірити
478.	30% українців хочуть миру на будь-яких умовах – «Демократичні ініціативи»	Агресивна	Високий	Національна	21.08.2023	Telegram,	Недостовір на
479.	Західним медіа їхні анонімні джерела навмисно «згодовують» дезінформацію, щоб заплутати ворога	Бажання	Середній	Міжнародна	22.08.2023	Facebook	Неможливо перевірити
480.	Українські біженці масово крадуть у супермаркетах за кордоном	Агресивна	Середній	Міжнародна	23.08.2023	Facebook, Telegram	Неможливо перевірити
481.	Публіцист В. Портников – «старий КДБіст»	Агресивна	Середній	Національна	23.08.2023	Facebook	Неможливо перевірити
482.	У Тверській області впав бізнес-літак Є. Пригожина (до офіційного повідомлення)	Бажання	Високий	Міжнародна	23.08.2023	Російські медіа, українські медіа,	Правдоподібна

						Telegram, Facebook,	
483.	Росіяни кинули позиції в Донецьку, чекають наступу ЗСУ	Бажання	Середній	Національна	24.08.2023	Facebook	Недостовірна
484.	США тиснуть на керівництво України, щоб провели вибори	Бажання	Середній	Міжнародна	24.08.2023	Facebook	Неможливо перевірити
485.	Є. Пригожин залишився живий (варіант: його бачили у Венесуелі, Африці тощо; він імітував смерть, аби уникнути покарання, і «тримає обшак»)	Страховисько	Високій	Міжнародна	26.08.2023	Facebook, YouTube	Неможливо перевірити
486.	Загибель льотчика-винищувача А. Пільчикова не була випадковою (загинув з двома іншими пілотами внаслідок зіткнення українських літаків на Житомирщині)	Страховисько	Високій	Національна	27.08.2023	Facebook	Неможливо перевірити
487.	О. Резнікова хочуть усунути від влади, бо він проти електронного декларування військових	Агресивна	Середній	Національна	27.08.2023	Facebook (О. Копитько)	Неможливо перевірити
488.	Дружина президента О. Зеленська купила «Бентлі»	Агресивна	Високій	Міжнародна	28.08.2023	Twitter	Недостовірна
489.	В. Зеленський купив віллу в Єгипті	Агресивна	Високій	Міжнародна	28.08.2023	Twitter, іноземні медіа	Неможливо перевірити
490.	274 тіла військових доставили в Київську обл., з 15.06 по 27.07	Страховисько	Високій	Національна	29.08.2023	Facebook	Недостовірна
491.	Зарано оголосили про 4 пошкоджені російські борти у Брянську – насправді набагато більше	Бажання	Середній	Міжнародна	29.08.2023	Facebook	Неможливо перевірити
492.	Західних союзників України чекає зима без газу	Страховисько	Високій	Міжнародна	29.08.2023	Telegram	Недостовірна
493.	Гольфстрим за два роки зникне, Європа і Україна замерзнуть	Страховисько	Високій	Міжнародна	30.08.2023	Facebook	Недостовірна
494.	9 смертей українських пілотів не може бути випадковістю	Страховисько	Високій	Національна	30.08.2023	Facebook	Неможливо перевірити
495.	Україна не зможе пройти зиму на своєму вугіллі – імпортуватиме. Половину грошей розкрадають, а інша йде на війну, тож українці замерзнуть	Страховисько	Високій	Національна	31.08.2023	Facebook (рекламні пости)	Недостовірна
496.	У владі обговорюють кандидатуру Р. Умерова на посаду міністра оборони. Його просуває А. Єрмак, отже він не заважатиме його людям керувати	Агресивна	Середній	Національна	31.08.2023	Facebook	Правдоподібна
497.	Селище Піски завалене сотнями тіл загиблих бійців ЗСУ	Страховисько	Високій	Національна	31.08.2023	Telegram	Недостовірна
498.	З Польщі депортували ухильантів	Страховисько	Високій	Міжнародна	4.09.2023	Telegram	Недостовірна
499.	О. Резнікова можуть призначити послом у Британії	Агресивна	Середній	Національна	4.09.2023	Telegram, українські медіа	Недостовірна
500.	З 15 вересня обов'язковим буде складання тесту з англійської мови при прийнятті на будь-яку роботу в Україні – законопроект	Агресивна	Середній	Національна	5.09.2023	Telegram, Facebook	Недостовірна
501.	Президент США Дж. Байден зацікавлений у війні в Україні, бо заробляє на ній	Страховисько, агресивна	Високій	Міжнародна	5.09.2023	Facebook, YouTube	Недостовірна
502.	Заступник міністра оборони В. Дейнега написав заяву про відставку	Агресивна	Середній	Національна	6.09.2023	Telegram	Недостовірна
503.	В Україні закінчилися добровольці, єдиною мотивацією стала тюрма	Страховисько	Високій	Національна	7.09.2023	Facebook	Недостовірна
504.	Коли бійці ЗСУ повернуться з фронту, Україну чекає соціальний вибух	Агресивна	Високій	Національна	9.09.2023	Facebook	Неможливо перевірити
505.	Лікарі сказали В. Путіну, що він не доживе до кінця року	Бажання	Середній	Міжнародна	11.09.2023	YouTube (першоджерело – Савік Шустер), Facebook, Telegram	Неможливо перевірити
506.	НАТО педалює тему корупції в Україні, щоб прикрити небажання постачати зброю	Агресивна	Високій	Міжнародна	12.09.2023	Facebook	Неможливо перевірити

507.	В Одесі море кишить зміями	Страховисько	Середній	Локальний	13.09.2023	Telegram	Недостовір на
508.	Атаку дронів на Одещині очікують о першій годині ночі	Страховисько	Високій	Локальний	13.09.2023	Telegram	Недостовір на
509.	Звільнення Андріївки на Донеччині	Бажання	Високій	Національний	14.09.2023	Facebook (заступниця міністра оборони Г. Маляр)	Недостовір на
510.	Глава фінансового комітету Верховної Ради Д. Гетманцев пов'язаний із російськими спецслужбами	Агресивна	Низький	Національний	15.09.2023	Facebook	Неможливо перевірити
511.	Донати у великі фонди падають, бо українці втомилися від війни	Агресивна	Високій	Національний	15.09.2023	Facebook	Неможливо перевірити
512.	У Р. Кадірова відмовили нирки після трансплантації і він помер	Бажання	Високій	Міжнародна	15.09.2023	Facebook, українські медіа	Недостовір на
513.	Р. Кадірова вбили за наказом Путіна	Бажання	Високій	Міжнародна	17.09.2023	Telegram, Facebook, YouTube	Недостовір на
514.	Р. Кадіров мав великий грошовий конфлікт з ФСБ, тому вони зливали ЗСУ координати кадіровців	Бажання	Високій	Міжнародна	17.09.2023	Facebook	Неможливо перевірити
515.	У деокупованому Лимані українська влада прокладає комунікації, які підготувала Росія	Агресивна	Високій	Локальний	17.09.2023	Telegram, з вуст у вуста	Недостовір на
516.	У час приїзду хасидів в Україну меншає повітряних тривог	Агресивна	Середній	Міжнародна	17.09.2023	Facebook (коментарі)	Неможливо перевірити
517.	Колишнього голову Херсонської ОДА Г. Лагути вбили «за наказом влади», бо знав, як «здали» Херсон	Агресивна	Високій	Національний	17.09.2023	Facebook	Неможливо перевірити
518.	Українці нелегально продавали зерно в ЄС за спекулятивними цінами, тому аграрії ЄС повстали	Агресивна	Середній	Міжнародна	20.09.2023	Facebook	Неможливо перевірити
519.	В. Зеленський і його влада, подаючи в суд на Польщу щодо зернової угоди, свідомо псує стосунки з Польщею, аби підіграти Росії	Агресивна	Середній	Міжнародна	20.09.2023	Facebook	Неможливо перевірити
520.	Затриманий за підозрою у держзраді народний депутат Н. Шуфрич важко хворий, тому в СІЗО замість нього посадили двійника	Агресивна	Середній	Національний	20.09.2023	Facebook	Неможливо перевірити
521.	ЗРК «Бук» української ППО 6 вересня влучив по ринку в Костянтинівці, вбивши 16 людей («трагічна випадковість» через падіння ракети)	Агресивна	Середній	Міжнародна	20.09.2023	Іноземні медіа (New York Times)	Неможливо перевірити
522.	В Україну досі постачають російське пальне (але не називають, на які конкретно АЗС)	Агресивна	Середній	Міжнародна	20.09.2023	Українські медіа, Facebook	Неможливо перевірити
523.	Якщо українських полонених із Оленівки не врятують до зими, вже нікого буде рятувати. А влада про них забула	Страховисько, Агресивна	Високій	Міжнародна	21.09.2023	Telegram, Viber	Неможливо перевірити
524.	На фронті все погано, Україна програє	Страховисько	Високій	Міжнародна	22.09.2023	Facebook, YouTube, Telegram	Неможливо перевірити
525.	Росіяни до 2030 р. планують підготувати мільйон пілотів дронів	Страховисько	Середній	Міжнародна	23.09.2023	Facebook (посилання на заяву Путіна)	Неможливо перевірити
526.	СБУ знищили 12 літаків у Криму	Бажання	Високій	Міжнародна	23.09.2023	YouTube, українські медіа	Неможливо перевірити
527.	2 зразкові взводи 82-ї бригади ЗСУ, які пройшли навчання в Британії, знищують як гарматне м'ясо і не виплачують зарплати	Агресивна	Високій	Національний	23.09.2023	Facebook (коментарі)	Неможливо перевірити
528.	Українськими школами опікуватимуться сатаністи («Зеленський запросив любительку сатаністських перформансів Марину Абрамович бути амбасадором України»)	Агресивна	Високій	Національний	24.09.2023	Російські клікбейтні сайти	Недостовір на (як запрошення, так і сатанізм)

529.	США надали Україні список реформ, без яких не буде військової підтримки	Агресивна	Середній	Міжнародна	25.09.2023	Українські медіа, Facebook, Telegram	Недостовірна
530.	З 4-5 жовтня у Києві почнуть вимикати світло	Агресивна	Середній	Національна	26.09.2023	Facebook, з вуст у вуста	Недостовірна
531.	В. Залужний за 7 годин до вторгнення розповідав на Банковій найбагатшим українцям, що ЗСУ здатні дати відсіч ворогу і не впустити його в Україну	Агресивна	Високій	Національна	26.09.2023	Facebook (коментарі)	Неможливо перевірити
532.	Потенційна кандидатка у заступниці міністра оборони Д. Ярова – «фейковий волонтер»	Агресивна	Високій	Національна	26.09.2023	Політики (народна депутатка М. Безугла, у коментарі Facebook)	Недостовірна
533.	Д. Ярова пов'язана з «одіозним» ексдепутатом С. Пашинським і лобіює його інтереси в оборонній сфері	Агресивна	Високій	Національна	26.09.2023	Telegram, російські медіа	Недостовірна
534.	За лобізм у США А. Яценюку платять призначенням його людей на дохідні посади (Міноборони віддали С. Пашинському, контрабанду через дьюті-фрі – А. Іванчуку, Нацбанк – А. Пішному)	Агресивна	Середній	Національна	26.09.2023	Telegram	Недостовірна
535.	Під час ракетного удару по штабу ЧФ РФ у Севастополі вбито командувача флоту адмірала В. Соколова	Бажання	Середній	Міжнародна	27.09.2023	Українські медіа, Facebook	Недостовірна
536.	На Одещині сім'я, що відпочивала на морі, знайшла пляшку з листом усередині дитячим почерком: «Сподіваємось, цей лист попаде в руки українців. Вся наша сім'я чекає на звільнення від росіян. Крим — це Україна. Ми вас дуже чекаємо. Я, моя сестричка Маша, мама і папа»	Бажання	Високій	Національна	29.09.2023	Telegram, Facebook, Telegram	Недостовірна
537.	Ефективного і незалежного міністра оборони змінили на підконтрольного Вашингтону для «підготовки капітуляції України перед Кремлем»	Агресивна	Високій	Міжнародна	4.10.2023	Facebook (блогери з ознаками ботів)	Недостовірна (немає логіки)
538.	Піхота ЗСУ — це «м'ясні бригади», кинуті напризволяще без нормальних одягу та амуніції, зброї та забезпечення	Агресивна	Високій	Національна	4.10.2022	Facebook (блогери з ознаками ботів)	Недостовірна (узагальнення)
539.	К. Буданов допустив смерть 13 розвідників у Криму і полон розвідника-полковника	Агресивна	Середній	Національна	4.10.2023	Російські медіа, Telegram, Facebook	Недостовірна
540.	З'явився новий штам Covid, треба буде знову носити маски (варіант: новий 100% смертельний вірус)	Страховисько	Високій	Національна	4.10.2023	Facebook	Недостовірна
541.	Європейці готові тікати від росіян, не вірять, що НАТО допоможе (поляки – за Віслу, німці – на інші континенти)	Агресивна	Високій	Міжнародна	6.10.2023	Facebook	Неможливо перевірити
542.	Росія привезла на Куп'янський напрямок 100 тис. корейців	Страховисько	Високій	Національна	6.10.2023	Telegram, з вуст у вуста	Недостовірна
543.	Російські війська готують кульмінацію наступу, що розпочнеться восени 2023 р., на весну	Страховисько	Високій	Національна	6.10.2023	Українські медіа («Главком»)	Неможливо перевірити
544.	«Китай готується до війни в 2027 р., Європа це знає! Німці масово звільняються з військової служби! Європа воювати не буде!!!»	Страховисько /Агресивна	Високій	Міжнародна	6.10.2023	Facebook	Неможливо перевірити
545.	100-тисячна армія росіян під Куп'янськом наступає і скоро піде на Харків	Страховисько	Високій	Національна	6.10.2023	Telegram, з вуст у вуста	Неможливо перевірити
546.	Після лютого 2024 р. ЄС більше не надаватиме притулок українським біженцям	Агресивна	Високій	Міжнародна	6.10.2023	Telegram, Facebook	Недостовірна
547.	Жінкам-медикам заборонили виїзд за кордон з 1 жовтня 2023 р.	Страховисько	Високій	Національна	8.10.2023	Facebook	Недостовірна
548.	Уряд Ізраїлю сам організував напад на себе	Агресивна	Середній	Міжнародна	8.10.2023	Facebook	Недостовірна

549.	Україна озброїла терористів ХАМАС	Агресивна	Високий	Міжнародна	8.10.2023	Facebook, Twitter, Telegram, Viber	Недостовірна
550.	Війну в Україні розв'язали, щоб на півдні збудувати новий Ізраїль. А війна в Ізраїлі має на меті переселити туди ізраїльтян	Агресивна	Високий	Міжнародна	8.10.2023	Facebook, ТікТок, Telegram	Недостовірна
551.	В заручниках у терористів ХАМАС опинився депутат ОПЗЖ В. Рабинович, а українська влада мовчить	Агресивна	Середній	Міжнародна	9.10.2023	Facebook	Недостовірна
552.	За два місяці перестануть приймати доларові купюри 2013 р. випуску	Страховисько	Високий	Національна	10.10.2023	«3 вуст в уста»	Недостовірна
553.	Голова НБУ А. Пишний написав заяву про звільнення з посади і це може бути пов'язано з криміналом	Агресивна	Низький	Національна	10.10.2023	Українські медіа (УНН)	Недостовірна
554.	Електромережі взагалі не відновили, тому цієї зими буде ще більше відключень, ніж попередньої	Страховисько	Високий	Національна	11.10.2023	Facebook	Недостовірна
555.	Опалювальний сезон не вдасться розпочати, за пару днів буде відключення («інсайд»)	Агресивна	Високий	Національна	12.10.2023	Facebook, з вуст у вуста	Недостовірна
556.	Протистояння очільників Польщі і України один проти одного розіграні за домовленістю, щоб підіграти ПіС на правому полі проти конфедерації і залучити виборців Селянської партії в цілому проти Д. Туска	Бажання	Низький	Міжнародна	15.10.2023	Facebook	Неможливо перевірити
557.	В ЗСУ поставили ношену форму	Агресивна	Високий	Національна	15.10.2023	Facebook, маловідомі сайти	Недостовірна
558.	Україну готують до сценарію атаки на Ізраїль (українці в тилу занадто розслабилися)	Страховисько	Високий	Національна	15.10.2023	Facebook, маловідомі сайти	Неможливо перевірити
559.	Новий тренд: мами з дітьми повертаються з Ізраїлю до України	Бажання	Високий	Міжнародна	15.10.2023	Facebook	Неможливо перевірити
560.	Україна починає ставати регіональним центром криптовалют	Бажання	Низький	Міжнародна	16.10.2023	Facebook	Неможливо перевірити
561.	Актор С. Сивохо помер у Донецьку	Агресивна	Високий	Національна	17.10.2023	Facebook	Недостовірна
562.	Українські переговорники «здали» позиції України (про Закон про ПЕП)	Агресивна	Високий	Міжнародна	18.10.2023	Facebook	Неможливо перевірити
563.	З кордону Ізраїлю прибрали охорону на час проведення фестивалю, отже, існувала змова	Агресивна	Високий	Міжнародна	18.10.2023	Facebook	Неможливо перевірити
564.	В Україні на вокзалах і потягах незабаром розпочнуть роботу секретні агенти, які шукатимуть «нелояльних до режиму В. Зеленського пасажирів»	Агресивна	Високий	Національна	19.10.2023	Telegram (російські канали)	Недостовірна
565.	Українці від сьогодні звільняються від сплати кредитів у зв'язку з війною	Бажання	Високий	Національна	19.10.2023	Facebook	Недостовірна
566.	У Львові жінка кинула коктейль молотова в ТЦК	Агресивна	Високий	Національна	20.10.2023	Facebook	Недостовірна
567.	Кожен українець може платити 64 коп./кВт, потрібно написати заяву в ДТЕК	Бажання	Високий	Національна	20.10.2023	Facebook	Недостовірна
568.	Політикиня Ю. Тимошенко придбала за кордоном майна на 25 млн грн	Агресивна	Високий	Національна	20.10.2023	Facebook	Недостовірна
569.	Вже з 22 жовтня 2023 р. почнуть повертати кошти за доставку газу	Бажання	Високий	Національна	21.10.2023	Facebook	Недостовірна
570.	Війська США вже в Ізраїлі	Страховисько	Високий	Міжнародна	21.10.2023	Facebook	Недостовірна
571.	Автомобіль В. Путіна вибухнув на виїзді з аеропорту	Бажання	Високий	Міжнародна	21.10.2023	Facebook	Недостовірна
572.	Сухий закон в Україні з 23 жовтня 2023 р.	Агресивна	Високий	Національна	21.10.2023	Facebook	Недостовірна
573.	В. Зеленський – на межі зриву. В його команді – внутрішня істерика	Агресивна	Високий	Національна	21.10.2023	Telegram, Facebook, Viber	Неможливо перевірити
574.	Україну схилять до здачі ще 5 областей. Це відбудеться в Туреччині на якійсь близькій зустрічі. Далі будуть вирішуватися питання заходу України	Агресивна	Високий	Міжнародна	21.10.2023	Facebook	Неможливо перевірити

575.	Росіяни під Авдіївкою узяли в полон К. Буданова	Страховисько	Середній	Міжнародна	22.10.2023	Telegram	Недостовірна
576.	У В. Путіна вночі була зупинка серця, але встигли реанімувати	Бажання	Середній	Міжнародна	23.10.2023	Telegram	Неможливо перевірити
577.	Всіх мобілізованих беруть у піхоту, не дивлячись на спеціалізацію	Страховисько	Високій	Національна	23.10.2023	Telegram, Facebook, Viber	Неможливо перевірити
578.	Всі військові на самозабезпеченні, держава видає «ширпотреб»	Агресивна	Високій	Національна	23.10.2023	Telegram, Facebook, Viber	Неможливо перевірити
579.	ВЛК триває 30 хв., усіх визнають придатними, якщо не дати хабара	Агресивна	Високій	Національна	23.10.2023	Telegram, Facebook, Viber	Неможливо перевірити
580.	Буде масований обстріл Києва	Страховисько	Високій	Національна	23.10.2023	Telegram, Facebook, Viber	Недостовірна
581.	Вибухи на трьох американських військових базах на Близькому Сході стали причиною того, що президент США Дж. Байден перервав нараду	Страховисько	Високій	Міжнародна	24.10.2023	Telegram, російські медіа	Неможливо перевірити
582.	Україна бомбила московський кремль	Агресивна	Низький	Міжнародна	25.10.2023	The Washington Post	Неможливо перевірити
583.	З 24 лютого 2022 р. в російському «Лукойлі» раптово померли від серцевої недостатності 17 топ-менеджерів	Бажання	Середній	Міжнародна	25.10.2023	Facebook	Неможливо перевірити
584.	Будинок у Києві влітку вибухнув не від газу. Від людей приховують, але туди влучила своя ж ракета	Агресивна	Високій	Національна	26.10.2023	«3 вуст в уста»	Недостовірна
585.	Усі, хто збирає гроші на допомогу військовим, шахраї, крім С. Притули, але і у нього не все чисто	Агресивна	Середній	Національна	26.10.2023	«3 вуст в уста»	Недостовірна
586.	Ракетна атака на Хмельницький була насправді набагато потужніша	Агресивна	Високій	Національна	26.10.2023	Facebook	Неможливо перевірити
587.	У Хмельницькому рознесли склад боєприпасів при атаці безпілотників	Страховисько	Високій	Національна	26.10.2023	Facebook	Неможливо перевірити
588.	Нетішин і Славути зруйновані повністю	Страховисько	Високій	Національна	26.10.2023	Facebook	Неможливо перевірити
589.	В. Путін помер	Бажання	Високій	Міжнародна	26.10.2023	Facebook Telegram	Неможливо перевірити
590.	Вбили чи поранили колишнього народного депутата О. Царьова у Криму (за різними версіями, застрелили або зарізали)	Бажання	Середній	Національна	27.10.2023	Telegram, українські медіа	Недостовірна з елементами правдоподібності
591.	Проросійська адвокатка Т. Монтян потрапила під удар українського дрона	Бажання	Середній	Національна	27.10.2023	Telegram	Правдоподібна
592.	США не допомагатимуть Україні, бо Ізраїль важливіший	Страховисько	Високій	Міжнародна	28.10.2023	Facebook	Неможливо перевірити
593.	Потужний вітер в Україні 28 жовтня пов'язаний із підривною роботою Росії	Страховисько	Середній	Національна	28.10.2023	Telegram, Viber	Недостовірна
594.	Facebook штучно понижує користувачів з України у показах у стрічці	Агресивна	Середній	Міжнародна	28.10.2023	Facebook	Неможливо перевірити
595.	«Чоловіки, старі та діти» закінчилися, тому на фронт агітують жінок – їхня кількість у ЗСУ зросла на 40% і становить 43 тис. (привід – реклама спідньої білизни для жінок-військових	Агресивна	Високій	Національна	28.10.2023	Facebook (рекламні дописи)	Недостовірна
596.	Українців готують до виборів, де головними конкурентами будуть О. Арестович і В. Зеленський	Страховисько	Середній	Національна	29.10.2023	Facebook	Неможливо перевірити
597.	Київ за вказівкою Заходу постійно провокує росіян (поширено за допомогою ШІ-ботів)	Агресивна	Середній	Національна	2.11.2023	Facebook	Недостовірна
598.	Авдіївка потрапила в оточення	Страховисько	Середній	Національна	2.11.2023	Facebook	Недостовірна
599.	Є ризик втратити Авдіївку через брак людей на фронті	Агресивна	Високій	Національна	2.11.2023	Facebook	Неможливо перевірити
600.	Був наказ В. Зеленського атакувати Горлівку, але військові відмовилися	Агресивна	Високій	Національна	2.11.2023	Іноземні медіа (С. Шустер у	Недостовірна

						Time), Facebook	
601.	Між політичними і військовими лідерами України – розкол (на підставі статті С. Шустера у Time)	Агресивна	Високий	Національна	3.11.2023	Facebook, Telegram	Неможливо перевірити
602.	В. Залужний ходить на допити	Агресивна	Високий	Національна	3.11.2023	Facebook	Неможливо перевірити
603.	Вибори відбудуться навесні 2024 р. (коментарі Telegram-каналу)	Агресивна	Середній	Національна	4.11.2023	Facebook, Telegram	Неможливо перевірити
604.	Заміна командувача ССО пов'язана з політичними інтригами	Агресивна	Середній	Національна	4.11.2023	Facebook	Неможливо перевірити
605.	ОП свідомо шкодить військовим операціям України, щоб вона зазнала поразки	Агресивна	Високий	Національна	5.11.2023	Facebook	Неможливо перевірити
606.	Блогер, який бере інтерв'ю у російських полонених, В. Золкін працює на Росію, адже раніше виступав за особливий статус Донбасу, партію Шарія та «Безсмертний полк»	Агресивна	Середній	Національна	5.11.2023	Facebook	Неможливо перевірити
607.	3 жовтня легендарного «Сумрака» Героя України генерала І. Гордійчука нишком звільнили з посади начальника училища ім. Богун	Агресивна	Високий	Національна	5.11.2023	Facebook	Недостовірна
608.	За вбивством помічника В. Залужного Г. Частькова стоїть Росія, яка передала йому вибухівку у подарунок через когось із Генштабу	Агресивна	Високий	Національна	6.11.2023	Facebook	Неможливо перевірити
609.	Г. Частькова вбили на замовлення В. Зеленського (варіант: помста за статтю В. Залужного в The Economist)	Агресивна	Високий	Національна	6.11.2023	Facebook	Неможливо перевірити
610.	Г. Частьков загинув від підриву однієї з 6 гранат західного зразка, які подарував йому на день народження колега полковник А. Тімченко	Агресивна	Високий	Національна	6.11.2023	Facebook	Правдоподібна
611.	Воїн дістався додому з фронту, а його байдужа дружина поїхала у санаторій. Отже, воїнів ніхто не чекає вдома	Агресивна	Високий	Національна	19.11.2023	Facebook	Недостовірна з елементами правдоподібності (хибне узагальнення)
612.	Національний університет оборони України звернувся до автосалону і попросив автомобіль у «Порше»	Агресивна	Високий	Національна	22.11.2023	Facebook, Telegram	Недостовірна
613.	В. Зеленський хоче таємно домовитись із Росією і саме тому намагається дискредитувати В. Залужного (привід – заява Д. Арахамії в інтерв'ю, що були пропозиції перемовин від росіян, але Україна не погодилася на них). Варіант: про це погодилися ще в Омані на зустрічі з М. Патрушевим 2020 р., але «здати» країну з березня 2022 р. заважають ЗСУ та В. Залужний	Агресивна	Високий	Національна	26.11.2023	Facebook	Неможливо перевірити
614.	В Україні 609 млн грн виділили на новорічні ялинки	Агресивна	Високий	Національна	26.11.2023	Facebook	Недостовірна
615.	2022 р. влада домовилася з Путіним про «денацифікацію»: «Тобто всіх хто воював було б знищено» (на підставі інтерв'ю Д. Арахамії Н. Мосейчук)	Агресивна	Високий	Національна	27.11.2023	Facebook	Недостовірна
616.	З Криму поїхали усі проукраїнські люди, отже, варто ним поступитися	Агресивна	Високий	Національна	29.11.2023	Facebook	Недостовірна
617.	За В. Залужним у конфлікті з В. Зеленським можуть стояти британські і американські «яструби», які тиснуть на корупційну українську владу (варіанти: В. Залужного призначили завдяки США та іншим західним союзникам, і П. Порошенко це пролобіював)	Агресивна, Бажання	Високий	Міжнародна	29.11.2023	Facebook	Неможливо перевірити

618.	І. Коломойського виправдали (можливо, такі чутки спровоковані заголовком новин від 28 листопада 2023 р. «Коломойський виграв суд у ВАКС», де йшлося про відмову арештувати майно. Раніше УНІАН поширювала коментарі політолога О. Голобуцького «Чому Коломойський може виграти суд»)	Агресивна	Високий	Національна	30.11.2023	Facebook	Недостовірний
619.	Україна використовує проти росіян надзвичайно ефективні нічні дрони «Баба-Яга»	Бажання	Високий	Національна	2.12.2023	Facebook, Telegram, Viber, російські медіа	Достовірний з елементами неправдоподібності
620.	У дронах «Шахед» зробили нову бойову частину з термобаричними зарядами, такі вже збивали	Страховисько	Високий	Міжнародна	4.12.2023	Facebook	Недостовірний
621.	Напад ХАМАС організували росіяни, щоб відволікти світову увагу від України	Страховисько	Високий	Міжнародна	11.12.2023	Facebook	Неможливо перевірити
622.	США не вистачить зброї для України і Ізраїлю	Страховисько	Високий	Міжнародна	11.12.2023	Facebook	Неможливо перевірити
623.	В. Залужний скаржився голові Пентагону Л. Остіну на ОП	Агресивний	Високий	Національна	4.12.2023	Українські медіа	Недостовірний
624.	Україна – на порозі блекауту	Агресивний	Високий	Національна	4.12.2023	Українські медіа	Недостовірний
625.	Після атаки на «Київстар» почали зламувати українські банки, отже, атака була прикриттям для головного удару по фінансових системах	Страховисько	Високий	Національна	12.12.2023	Telegram	Недостовірний
626.	Атака на «Київстар» – «істерична відповідь» РФ на атаку кіберпідрозділів ГУР на податкову РФ раніше	Бажання	Високий	Національна	14.12.2023	Facebook	Неможливо перевірити
627.	На «Київстар» не було системи безпеки, весь час вторгнення росіяни могли шпигувати за користувачами	Страховисько	Високий	Національна	14.12.2023	Facebook	Неможливо перевірити
628.	Атака на «Київстар» пов'язана з виявленням сім-карт компанії у дронах «Шахед», щоб знищити сліди (отже, «Київстар» свідомо працював на Росію)	Агресивний	Високий	Національна	14.12.2023	Facebook	Неможливо перевірити
629.	Насправді не було ніякої атаки (для її підготовки потрібно більше часу, і це б помітили), «Київстар» просто передали росіянам доступи	Агресивний	Високий	Національна	14.12.2023	Facebook	Достовірний з елементами неправдоподібності
630.	Керівництво «Київстар» саме розвалило свою інфраструктуру через загрозу націоналізації	Агресивний	Високий	Національна	14.12.2023	Facebook	Недостовірний
631.	Комп'ютери і сервери «Київстар» знищені	Страховисько	Високий	Національна	14.12.2023	Facebook	Недостовірний
632.	Особисті дані абонентів «Київстар» опинилися в мережі	Страховисько	Високий	Національна	14.12.2023	Telegram (ілюструючи таблицями)	Недостовірний (Київстар офіційно спростував)
633.	Збіг співпав із візитом СБУ в офіс «Київстар»	Агресивний	Високий	Національна	14.12.2023	Facebook, Telegram, українські медіа	Недостовірний з елементами правдоподібності
634.	Українські мобільні оператори готують до націоналізації (але Lifecell встиг вивезти за кордон сервери)	Агресивний	Високий	Національна	14.12.2023	Facebook	Недостовірний (немає логіки)
635.	Падіння «Київстар» вдарило по зв'язку росіян на передовій	Бажання	Високий	Національна	14.12.2023	Telegram, представник ГУР МОУ в інтерв'ю	Неможливо перевірити
636.	Хакери не лише «вбили» головний пункт управління мережею, а й знесли конфігурації на базових станціях	Страховисько	Високий	Національна	14.12.2023	Telegram	Недостовірний
637.	В Авдіївку тривалий час не присилають поповнення та нові батальйони, В. Залужний і О. Сирський перекладають відповідальність один на одного	Агресивний	Високий	Національна	18.12.2023	Українські медіа, Facebook, ЛСД	Неможливо перевірити

638.	У кабінеті В. Залужного знайшли підслуховуючий апарат	Агресивна	Високий	Національна	18.12.2023	Українські медіа, Facebook, ЛСД	Правдоподібна
639.	108 захисників Авдіївки їхали у відпустку автобусом і загинули, тому що на машини немає коштів (чутку запустили на Різдво)	Агресивна	Високий	Національна	25.12.2023	Facebook	Недостовірна
640.	Літаки-винищувачі F16, ймовірно, вже в Україні (це пов'язували з тим, що за останні три тижні ЗСУ збили 8 російських літаків)	Бажання	Високий	Міжнародна	27.12.2023	Іноземні медіа (Newsweek)	Недостовірна
641.	Помічниця-консультантка В. Залужного Т. Сфремова отримала це місце не завдяки професійним якостям	Агресивна	Середній	Національна	28.12.2023	Facebook, згодом – Telegram, TikTok, російські медіа	Недостовірна
642.	Скоро в Україні заборонять Telegram	Агресивна	Низький	Національна	03.11.2023	Facebook	Недостовірна
643.	Кожному власнику квартири чи будинку доведеться сплатити по 10 тис. грн, бо «рада прийняла новий закон»	Агресивна	Високий	Національна	03.11.2023	Facebook	Недостовірна
644.	Війна триватиме ще щонайменше 6 років і перемоги не буде («Україна перетвориться на Афганістан-2»)	Страховисько	Високий	Національна	03.11.2023	Facebook	Неможливо перевірити
645.	Український ВПК «лежить», а економіка може впасти не через війну, а через хибну внутрішню політику	Агресивна	Високий	Національна	03.11.2023	Facebook, іноземні медіа	Недостовірна
646.	Зеленський звільнив генерала В. Хоренка за успішність на полі бою, бо має змову з росіянами (варіант: це «навмисне знищення ЗСУ з самої верхівки»). З цієї ж причини він раніше звільнив генерала В. Муженка з посади головнокомандувача ЗСУ 2019 р. Як додатковий аргумент наводили переведення генерала І. Гордійчука з посади директора військового ліцею ім. І. Богуня (див. вище)	Агресивна	Високий	Національна	04.11.2023	Facebook	Неможливо перевірити
647.	Ізраїль перехопив ядерну ракету (привід – північне саяво в декількох областях України 5 листопада 2023 р.)	Страховисько	Високий	Міжнародна	6.11.2023	Telegram, Facebook	Недостовірна
648.	На Ставку Верховного головнокомандувача подали наказ про звільнення В. Залужного	Агресивна	Високий	Національна	6.11.2023	Політики (нардеп В. Ар'єв), згодом українські медіа, Facebook, Telegram	Недостовірна
649.	В. Залужного звільнять у грудні-січні за невдалий контрнаступ, а допис В. Ар'єва був підготовкою громадської думки	Агресивна	Високий	Національна	6.11.2023	Facebook	Неможливо перевірити
650.	Коломойського затримали в Україні, щоб не видавати його США, які включили його в санкційний список	Агресивна	Високий	Національна	6.11.2023	Facebook	Неможливо перевірити
651.	Будуть видавати електронні повістки через е-кабінет у реєстрі військовозобов'язаних «Оберіг»	Страховисько	Високий	Національна	8.11.2023	Facebook	Правдоподібна
652.	В ОП планують звільнити командувача Об'єднаних Сил ЗСУ генерала С. Насва і вручити йому підозру у «здачі» Чонгару та Маріуполя	Агресивна	Високий	Національна	13.11.2023	Facebook, українські медіа, ЛСД	Неможливо перевірити
653.	Новий гендиректор Державного оператора тилу А. Жумаділов набирає команду з «роздутим» штатом і впроваджує модель відсоткової винагороди за закупівлі, щоб збагатитися на відсотках	Агресивна	Високий	Національна	15.11.2023	Facebook	Неможливо перевірити
654.	США і ЄС де-факто припинили фінансування України і не поновлять,	Агресивна	Високий	Національна	18.11.2023	Facebook (коментарі)	Недостовірна

	доки на виборах не замінять Зеленського та партію «Слуга народу»						
655.	США підірвали «Північні потоки» і скинули все на Україну	Агресивна	Високий	Національна	19.11.2023	Facebook (коментарі)	Недостовірна
656.	США «втопили» економіку ЄС, нав'язавши їм санкції щодо Росії, а самі продовжують з нею торгувати	Агресивна	Високий	Національна	19.11.2023	Facebook (коментарі)	Недостовірна
657.	Британці шоковані віком солдатів, яких Україна присилає на військові навчання (40-50 років), яким бракує здоров'я для тренувань	Агресивна	Високий	Національна	19.11.2023	Facebook (коментарі)	Неможливо перевірити
658.	Дж. Байден і О. Шольц більше нічого не дадуть Україні і вимагатимуть заморожку війни	Агресивна	Високий	Національна	25.11.2023	Facebook (коментарі)	Недостовірна
659.	Українська влада домовилася з Росією, що Україна не обстрілює Москву дронами, а Росія – Київ	Агресивна	Високий	Національна	25.11.2023	Facebook (коментарі)	Недостовірна
660.	Росія готує на кінець листопада – початок грудня наджорстокі атаки на Україну з метою психологічного тиску, зима буде дуже важкою	Страхує	Високий	Міжнародна	25.11.2023	Facebook (експерти)	Недостовірна з елементами правдоподібності
661.	Прослуховуючий пристрій, який знайшли у Залужного, – муляж, розміщений «навмисне, щоб його знайшли» і щоб спровокувати скандал	Агресивна	Високий	Національна	17.12.2023	Facebook	Неможливо перевірити
662.	Будуть мобілізувати жінок	Страхує	Високий	Національна	18.12.2023	Facebook, російські медіа, Telegram	Недостовірна
663.	Виробництво дронів у Росії випереджає українське у 5 чи 6 разів, тому Росія перемагає	Страхує	Високий	Національна	18.12.2023	Facebook	Неможливо перевірити
664.	Росія скоро нападе на Польщу – не можна туди їхати	Страхує	Середній	Міжнародна	19.12.2023	Facebook, YouTube	Неможливо перевірити
665.	Міністр оборони Р. Умеров сховав сина від мобілізації в США	Агресивна	Високий	Національна	20.12.2023	Telegram	Недостовірна
666.	Українські Повітряні Сили збили російський літак СУ-30	Бажання	Високий	Міжнародна	25.12.2023	Facebook	Недостовірна
667.	А. Жумаділов хоче перевести договори Міноборони на турецькі компанії, що пов'язують з великою діаспорою кримських татар у Туреччині	Агресивна	Високий	Національна	27.12.2023	Facebook	Неможливо перевірити
668.	В. Зеленський на гроші, надані США на допомогу Україні, через своїх радників та підставних осіб заплатив 75 млн дол. США за дві яхти	Агресивна	Високий	Міжнародна	27.12.2023	Сайт експортів США Дж. Дугана, який живе в РФ, DC Weekly	Недостовірна
669.	З 1 січня продадуть усю українську землю іноземцям (варіант: останніми подіями українців відволікають від цього)	Агресивна	Високий	Національна	28.12.2023	Facebook, YouTube	Недостовірна
670.	Колишня помічниця В. Залужного А. Мартинюк – завербована шпигунка, адже у 2002–2003 рр. була учасницею російського гурту "Сливки"	Агресивна	Високий	Національна	29.12.2023	Facebook	Неможливо перевірити

ДОДАТОК Б

Анкета-опитувальник для соціологічного опитування користувачів мережі
інтернет щодо взаємодії з чутками і впливу чуток

1. Ваша електронна пошта

2. Ваша стать *

Виберіть лише один варіант.

- Жіноча
- Чоловіча
- Інше:

17.Ваш вік *

Виберіть лише один варіант.

- до 18
- 18-29
- 30-39
- 40-49
- 50-59
- 60+

18.Ваша освіта *

Виберіть лише один варіант.

- незакінчена середня
- загальна середня
- Середня спеціальна
- вища або незакінчена вища
- PhD
- Доктор наук
- Інше:

19.Ваш соціальний статус *

Виберіть лише один варіант.

- Керівник підприємства, установи
- Керівник підрозділу підприємства
- Вчитель/викладач
- Підприємець
- Спеціаліст технічного профілю
- Спеціаліст з природничих наук
- Спеціаліст гуманітарного профілю (в т. ч. економісти, юристи, фахівці в галузі освіти, мистецтва, охорони здоров'я тощо)
- Спеціаліст у сфері комунікації (журналіст, редактор, PR-спеціаліст тощо)
- Військовослужбовець, службовець СБУ, МВС
- Держслужбовець
- Кваліфікований робітник
- Службовець
- Некваліфікований робітник
- Робітник сільського господарства, КСП
- Фермер, орендар
- Учень, студент
- Домогосподарка
- Пенсіонер
- Непрацездатний (в тому числі особи з інвалідністю)
- Непрацюючий (але не зареєстрований як безробітний)
- Офіційно зареєстрований безробітний
- Інше:

20.Сімейний стан

- Одружений (заміжня)

- Перебуваю у громадянському шлюбі, живемо разом (але шлюб офіційно не оформлений)
- Неодружений (незаміжня) Розлучений/а Вдівець/Вдова
- Важко відповісти
- Інше:

7. У населеному пункті якого типу Ви проживаєте? *

Виберіть лише один варіант.

- Місто з населенням понад 1 млн
- Місто з населенням менше 1 млн
- Селище міського типу
- Місто з населенням менше 50 тис.
- Село
- Живу за кордоном
- Інше:

21. Як часто чуєте (стикаєтеся) з чутками? *

Виберіть лише один варіант.

- Дуже часто
- Часто
- Рідко
- Дуже рідко
- Важко відповісти
- Інше:

22. Де найчастіше стикаєтеся з чутками?

Виберіть усе, що підходить.

- Медіа
- Соціальні мережі

- Особисте спілкування (співробітники, друзі, сусіди тощо)
- Громадські місця (транспорт, вулиця, черги тощо)
- Родина
- Інше:

23. Яка мета поширення чуток (можна обирати декілька варіантів)? *

Виберіть усе, що підходить.

- Пояснити складну ситуацію
- Зменшити невизначеність
- Зменшити емоційну напругу
- Маніпулювати громадською думкою
- Інше:

11. Яких тем стосувалися чутки, з якими Ви стикалися протягом останнього року *

(можна обирати декілька варіантів)?

Виберіть усе, що підходить.

- Політика
- Російсько-українська війна
- Окремі персоналії (політики, громадські діячі, активісти)
- Соціальні питання
- Місцеве самоврядування
- Міжнародні відносини

12. Коли звертаєте увагу на чутки? (можна обирати декілька варіантів) *

Виберіть усе, що підходить.

- Актуальна тема
- Стосується Вашого життя

- Шокуюча інформація
- Стосується важливих суспільних (особистих) питань
- Не звертаю уваги
- Інше:

13. Чи поширювали Ви чутки? За яких обставин? (можна обирати декілька *
варіантів)

Виберіть усе, що підходить.

- Коли актуальна тема
- Коли чутка Вас лякає
- Коли чутка стосується Вашого життя
- Коли поширюється інформація про загрозу
- Не поширюю
- Інше:

14. В яких випадках довіряєте чуткам (можна обирати декілька варіантів)? *

Виберіть усе, що підходить.

- Надійне джерело
- Відповідає Вашим очікуванням
- Пояснює ситуацію
- У випадку поширення у медіа
- Не довіряю

15. Опишіть чутку (декілька), з якою Ви стикалися *

16. Які ідеї та повідомлення стояли за чутками, які Ви чули (якщо складно відповісти, поставте прочерк)?

17. Оцініть за 10-бальною шкалою, як ви реагуєте на такі чутки (0 – зовсім не звертаю уваги, 10 – емоційно реагую, шукаю додаткову інформацію)?

Виберіть усе, що підходить.

- Політичні чутки
- Пов'язані з Вашою безпекою (здоров'ям)
- Пов'язані з війною
- Пов'язані з приватним життям людей (плітки)

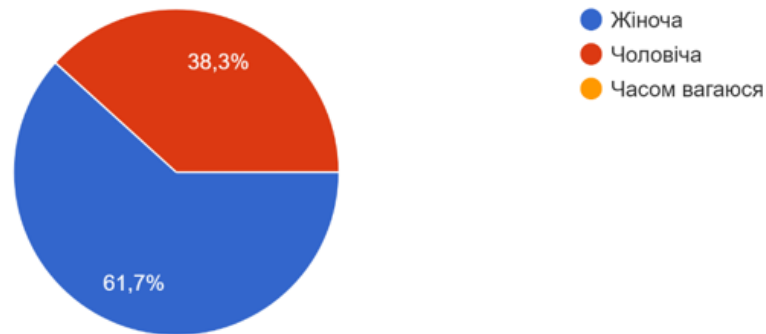
24. Які, на Вашу думку, ефективні інструменти протидії чуткам (можна обирати декілька варіантів)? *

Виберіть усе, що підходить.

- Спростування (офіційні повідомлення)
- Медіаграмотність (освітні програми)
- Ефективна комунікація між владою, лідерами громадської думки і суспільством
- Висміювання (наприклад, відповідь на поширення чутки про ядерний вибух пропозицією влаштувати оргію на Щекавиці)
- Інше:

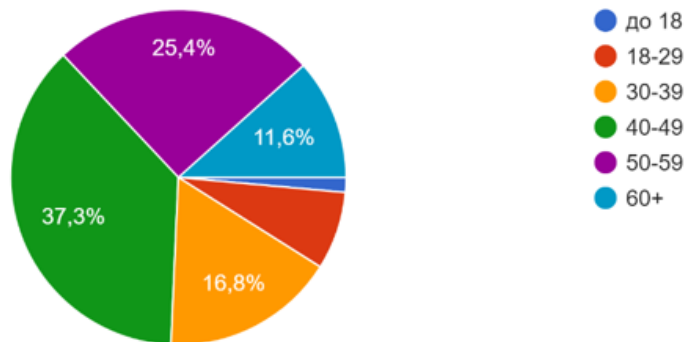
ДОДАТОК В

Результати соціологічного опитування користувачів мережі інтернет щодо взаємодії з чутками і впливу чуток

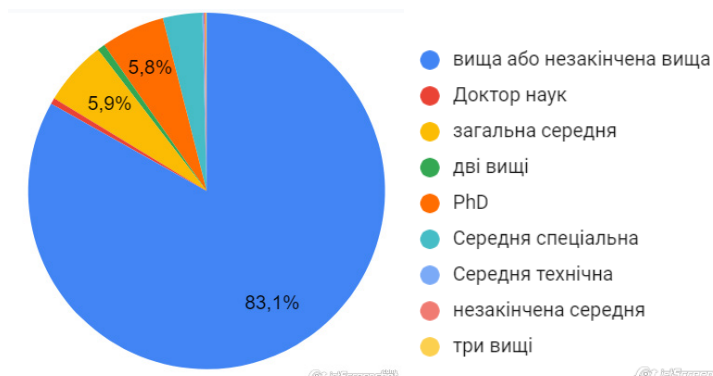
JeSaverShot

Стать респондентів

JeSaverShot

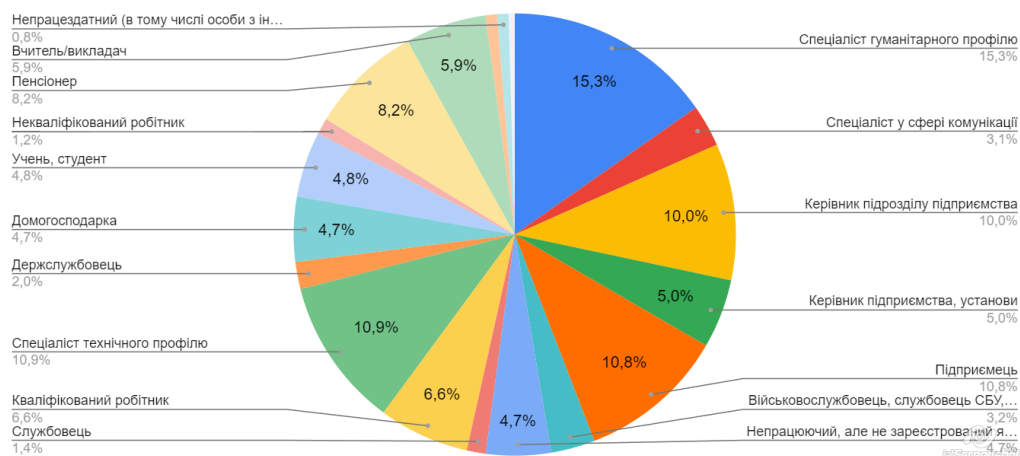
Вік респондентів

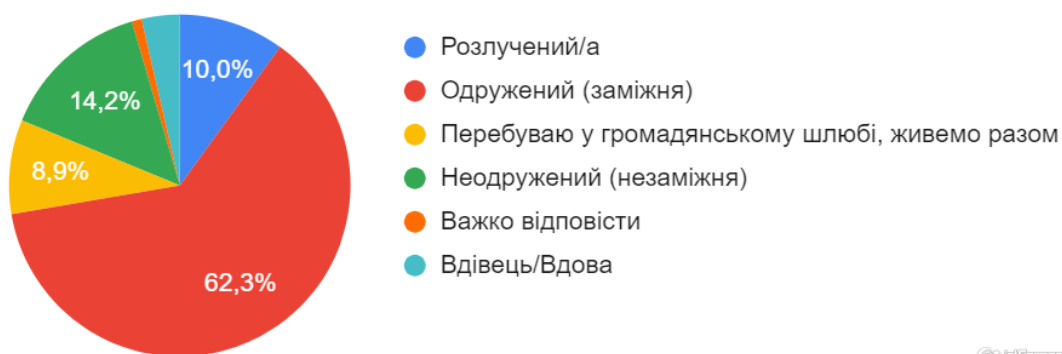
JeSaverShot

JeSaverShot

Освіта респондентів

Соціальний статус респондентів

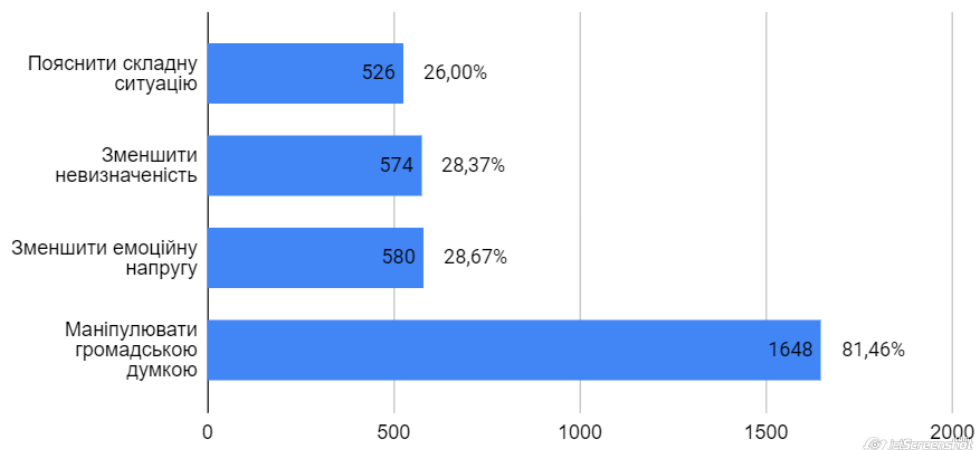
Сімейний стан респондентів

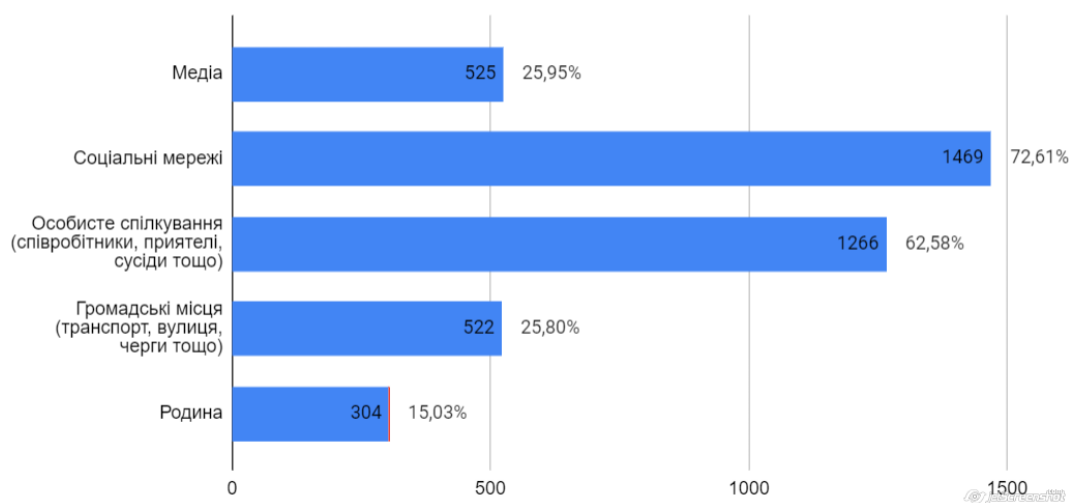
Місце проживання респондентів

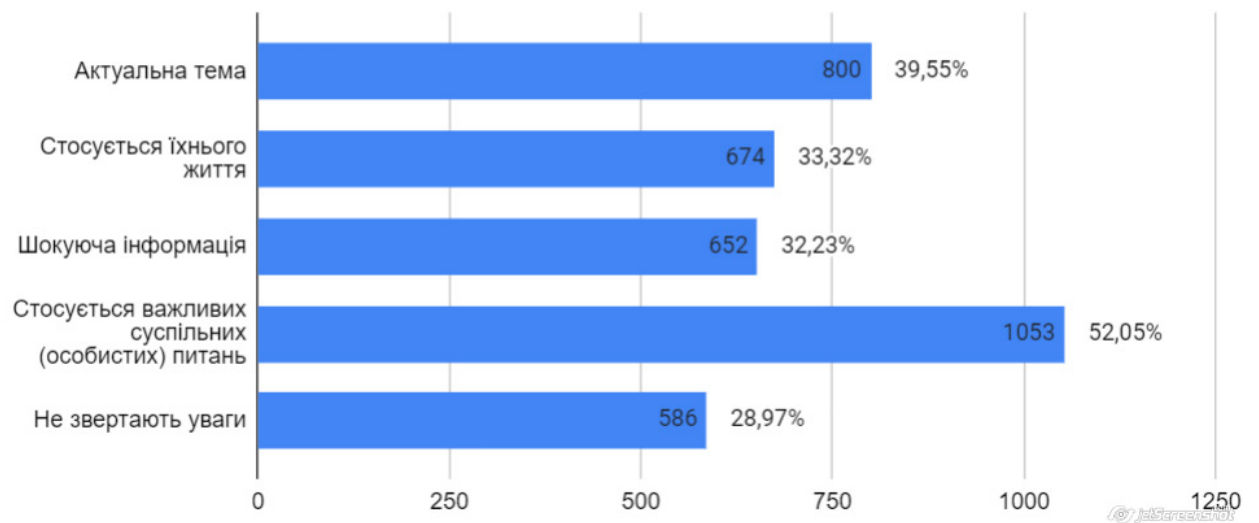
Як часто респонденти стикаються з чутками

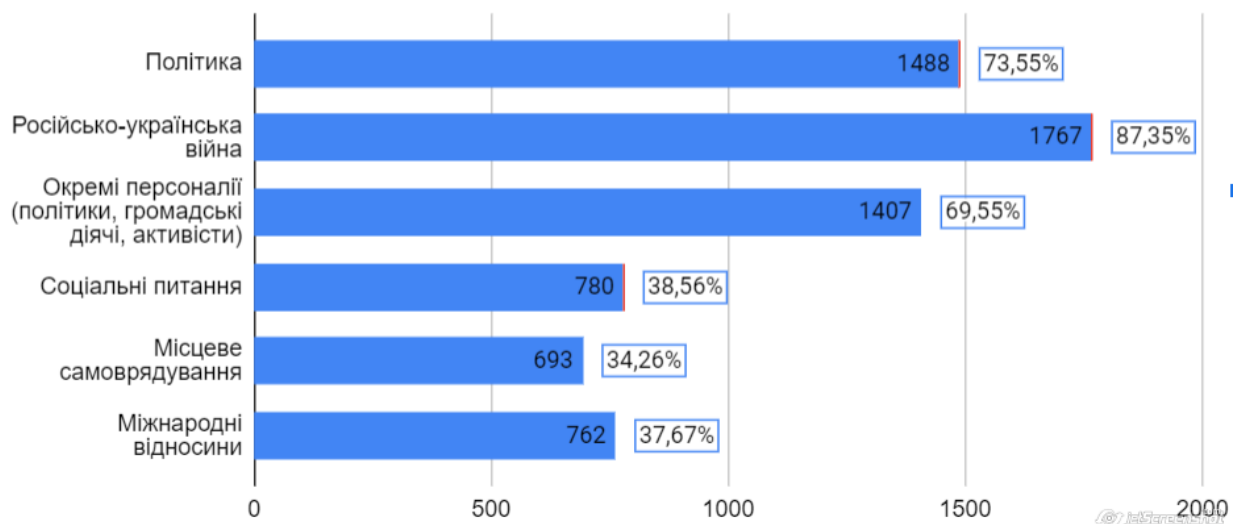
Якою, на думку респондентів, є мета поширення чуток

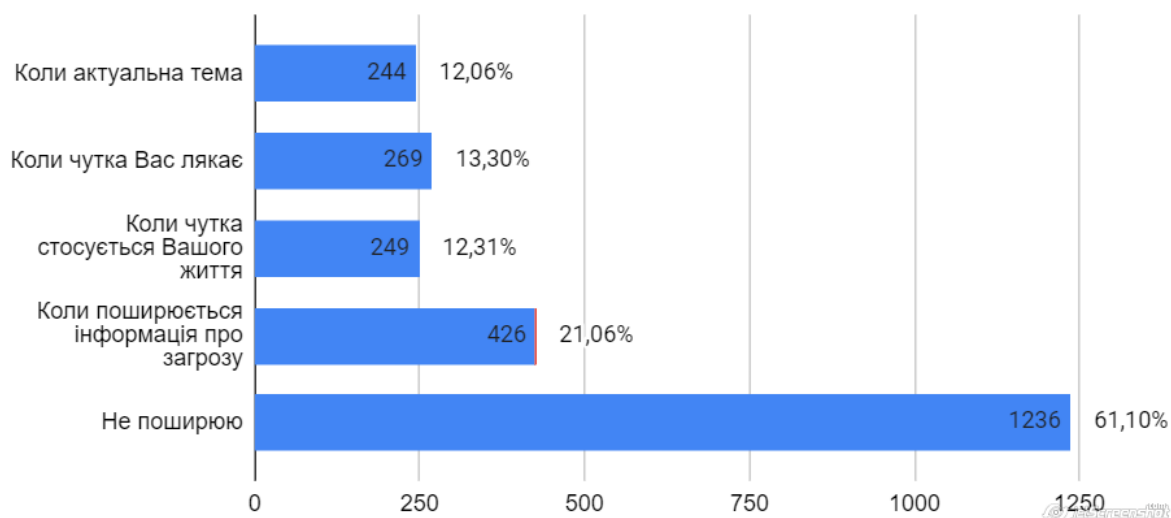
Де здебільшого респонденти чують чутки

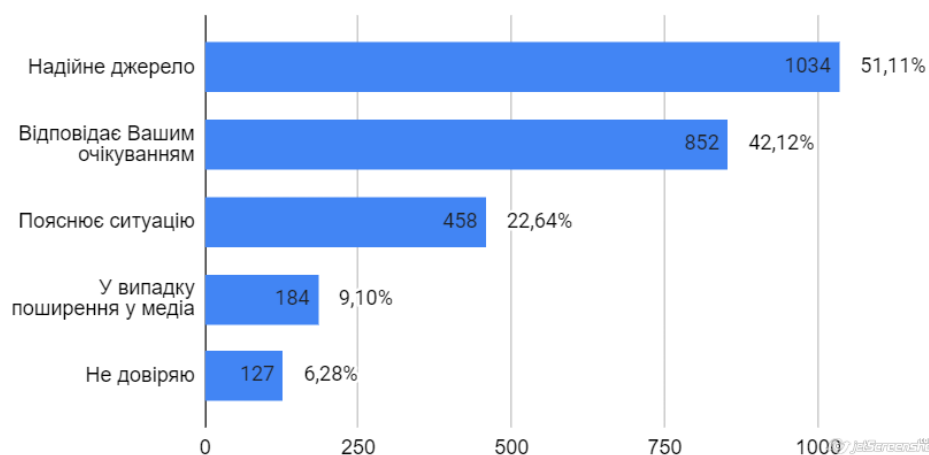
Коли респонденти звертають увагу на чутки

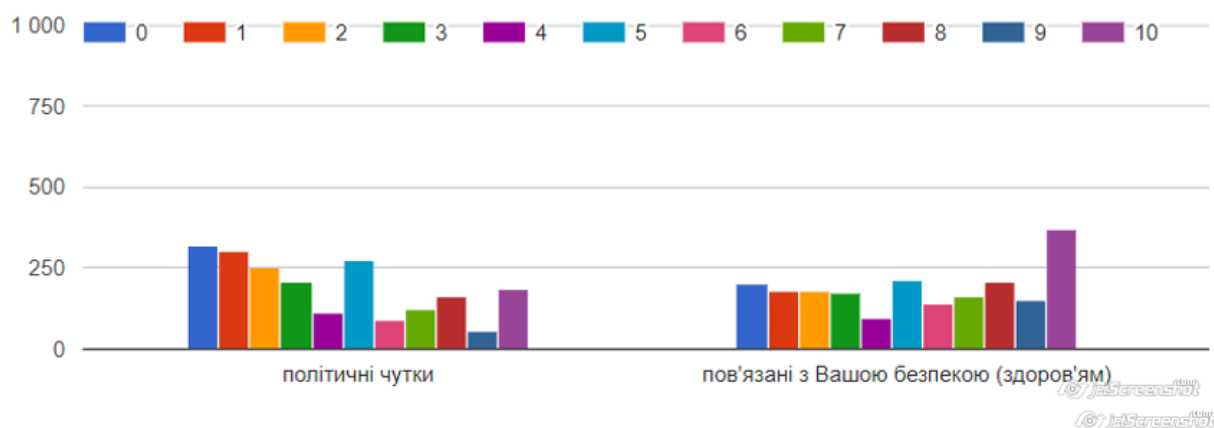
Яких тем стосувалися чутки, з якими респонденти стикалися протягом поточного року

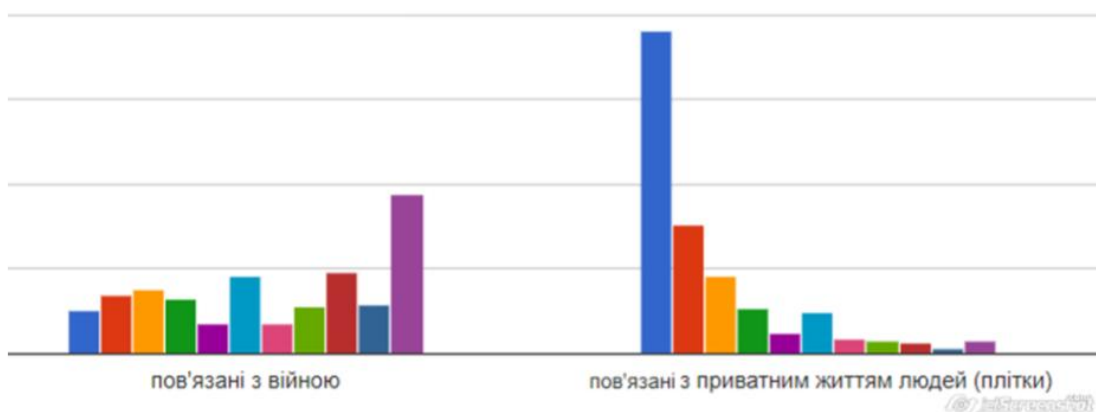

Чи поширювали респонденти чулки і якщо так, то за яких обставин

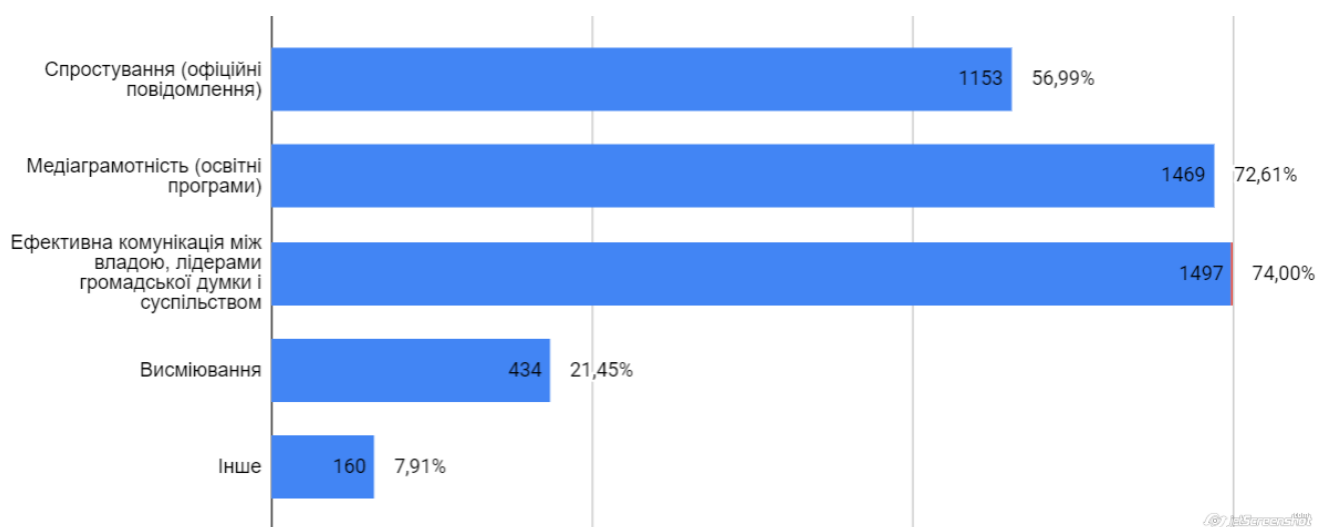

В яких випадках респонденти довіряли чулкам

Як респонденти оцінювали свою реакцію на чутки різної тематики за 10-бальною шкалою (0 – зовсім не звертаю уваги, 10 – емоційно реажую, шукаю додаткову інформацію)

Які методи протидії чуткам респонденти вважали ефективними

ДОДАТОК Г

Анкета-опитувальник для глибинного інтерв'ю з експертами з інформаційної безпеки

1. Наскільки чутки як інструмент неформальних комунікацій популярні в Україні? Чому? Що є підґрунтям для поширення чуток?
2. Основні чутки в умовах російсько-української війни? Що лежить в їх основі, сприяє їх появі?
3. Яке місце чуток у суспільно-політичному житті в Україні?
4. Чи впливають чутки на політичні рішення влади та громадську думку? Чому і як?
5. На Вашу думку, чутки є результатом діяльності спецслужб чи проявом неформальних комунікацій у суспільстві? За якими ознаками їх можна віднести до перших чи других?
6. Чи можуть чутки містити достовірну інформацію?
7. Наскільки ефективні чутки як інструмент дискредитації представників влади, державних структур, політиків, громадських лідерів (громадських організацій), окремих суспільних груп? Наведіть приклади.
8. Чи можуть чутки бути інструментом формування позитивного іміджу представників влади, державних структур, політиків, громадських лідерів (громадських організацій), окремих суспільних груп? Наведіть приклади.
9. Чи є взаємозв'язок між появою та кількістю чуток і кризовою ситуацією в суспільстві?
10. Які суспільно-політичні процеси провокують появу чуток?
11. Найпоширеніші способи реагування на чутки владними структурами.
12. Найпоширеніші способи реагування на чутки представниками громадянського суспільства.

13. Які, на вашу думку, існують ефективні інструменти протидії чуткам?

14. Які превентивні заходи могли б запобігти поширенню деструктивних чуток?

ДОДАТОК І

Перелік опитаних експертів з комунікацій та інформаційної безпеки для глибинного інтерв'ю

1. Марутян Рена Рубенівна, докторка наук з державного управління, професорка кафедри глобальної та національної безпеки Університету імені Тараса Шевченка.
2. Курбан Олександр Васильович, доктор наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри військової журналістики військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка, керівник центру протидії інформаційним агресіям "AM&PM».
3. Покальчук Олег Володимирович, соціальний психолог, політичний консультант. Автор наукових статей та методичних праць на тему соціальних страхів, політичного лідерства, політичної еліти.
4. Цибульська Любов Вікторівна, експертка з гібридних загроз, засновниця і перша керівниця Центру стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки при Міністерстві культури та інформаційної політики України.
5. Соловей Ігор, керівник Центру стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки при Міністерстві культури України.
6. Хрістензен Юрій Едуардович, експерт медіацентру "Одеська політична платформа».
7. Біденко Артем Ігорович, експерт з маркетингових і політичних комунікацій, керівник Інституту інформаційної безпеки.
8. Романюк Альона Олександрівна, засновниця фактчекінгових ініціатив "По той бік новин», "НотаЄнота», викладачка кафедри мультимедійних технологій і медіадизайну.

9. Золотухін Дмитро Юрійович, виконавчий директор громадської організації "Інститут постінформаційного суспільства», колишній заступник міністра інформаційної політики України.

10. Мороз Оксана Юріївна, відоблогерка, лекторка, письменниця, засновниця ініціативи з інформаційної гігієни "Як не стати овочем».

ДОДАТОК Д

Таймлайн комунікаційних подій, які передували появі чутки про розміщення евакуйованих із м. Ухань у Нових Санжарах на Полтавщині, і динаміка поширення чутки.

Таблиця 2.3

7.02.2020	Прем'єр-міністр України О. Гончарук повідомив, що вилетить літак для евакуації громадян України з міста Ухань і розміщення їх в Україні
7.02.2020	Міністр охорони здоров'я З. Скалецька заявила, що евакуйованих ізолюють
12.02.2020	Повідомили, що літак із Китаю затримується
13.02.2020	Укрпошта на період пандемії заявила про припинення прийому посилок із Китаю
14.02.2020	Депутати Обухівської районної ради звернулися до президента і депутата від фракції «Слуга народу» О. Дубінського щодо недопущення розміщення евакуйованих на території району
15.02.2020	У Facebook повідомили, що евакуйованих розмістять у санаторії у селищі Шкло на Львівщині
16.02.2020	Жителі Шкла вийшли на протест
16.02.2020	Депутати селищної ради Шкла підтримали заяву до керівництва країни про неприпустимість розміщення евакуйованих у селищі
17.02.2020	Стало відомо, скількох людей евакуюють
18.02.2020	Міністр внутрішніх справ А. Аваков повідомив деталі евакуації
18.02.2020	Міністр охорони здоров'я З. Скалецька повідомила про «три безпечні місця» для евакуйованих
18.02.2020	Депутати селищної ради Гостомеля на Київщині підтримали заяву до влади про неприпустимість розміщення евакуйованих у Гостомелі
18.02.2020	Депутати селищної ради Микулинців на Тернопільщині закликали президента протидіяти приїзду людей до санаторію «Медобори»
18.02.2020	Близько 300 жителів Микулинців влаштували протести і провели молебень на в'їзді в санаторій

19.02.2020	Депутати Тернопільської облради підтримали заяву до влади про неприпустимість розміщення в області евакуйованих. Перший заступник голови облради В. Деревляний назвав це рішення геноцидом, оскільки область «не готова» до прийому евакуйованих
19.02.2020	У Facebook з'явилася інформація, що літак приземлиться у Львові, а евакуйованих розмістять у санаторії у Винниках
19.02.2020	Жителі Винників перекрили під'їзд до госпіталю ветеранів війн та репресованих у Винниках
19.02.2020, 10.00	Ексдепутат Полтавської міської ради С. Чередніченко, відомий проросійськими поглядами, написав у Facebook, що евакуйованих привезуть у Нові Санжари
19.02.2020	З'явилися Viber-спільноти, куди невідомі додали більшість жителів селища. Вони поширювали неправдиві чутки та заклики до агресії
Вечір 19.02.2020	Жителі Нових Санжар зібралися на мосту через Ворсклу, що веде до медичного центру
20.02.2020	Протести переросли у заворушення. Люди перекрили трасу
20.02.2020	До селища поїхав голова Полтавської ОДА О. Синегубов, який офіційно озвучив, що Нові Санжари – одне з імовірних місць евакуації. О 9.40 це підтвердив сайт МВС. О 13.30 в селище прибув міністр внутрішніх справ А. Аваков. О 14.30 до людей вийшов речник МВС А. Шевченко і запевнив, що евакуйовані не мають симптомів хвороби. У цей час люди намагалися прорватися в будівлю РДА. Їх стримувала колона спецпризначенців. Ввечері поліції вдалося зробити коридор для автобусів, проте протести тривали, в автобус з евакуйованими і поліцейські авто кидали каміння
21.02.2020	Через страх перед коронавірусом у Нових Санжарах батьки не пустили дітей в школу, з 900 учнів до навчального закладу прийшло лише 500

ДОДАТОК Е

Таймлайн зародження і поширення чутки про загибель
Головнокомандувача ЗСУ В. Залужного

Таблиця 2.4

7.05.2023	Російські медіа з посиланням на російських військових писали про «знищення штабу ЗСУ» під Павлоградом, де нібито перебував один із керівників війська.
7.05.2023	Залужний написав у Facebook про особисту зустріч з Генеральним інспектором Бундесверу генералом К. Броєром.
3–10.05.2023	Російські медіа звернули увагу, що Залужний відмовився від зустрічі з головами штабів НАТО 10 травня через напружену ситуацію на фронті. Після цього російські медіа і Telegram-канали російських пропагандистів і так званих «воєнкорів» (@colonelcassad, @SergeyKolyasnikov, @boris_rozhin) поширили чутки про влучення російської ракети або авіабомби у штаб, де могли перебувати генерали О. Сирський та В. Залужний, які давно не з'являлися на публіці.
10.05.2023	Заступник міністра оборони Г. Маляр спростувала чутки про загибель трьох командувачів: <i>«Усі живі»</i> .
11.05.2023	Сайт російського телеканалу «Царьград» написав, що чутки про вбивство Залужного породила його відмова від зустрічі з главами генштабів НАТО, а останнє фото з ним датоване 13 квітня. Сайт «Аргументы и факты» і низка інших припустили, що його <i>«прибрали з публічного простору, оскільки він не заслужив довіри у Зеленського»</i> .
17.05.2023	Російський сайт «Аргументы.ру» припустив, що Залужний <i>«не хоче відповідати за ймовірні сумні наслідки спроб наступу»</i> , ще раз повторивши тезу, що останнє фото з Залужним датоване квітнем.
18.05.2023	Колишній народний депутат Борислав Береза до дня вишиванки поширив фото Залужного у вишиванці.
19.05.2023	Російські медіа видали інтерв'ю із російським полковником запасу Р. Клуповим, який заявив, що в мережі з'явилося фото загиблого військового ЗСУ, схожого на Залужного.

19.05.2023	Засновник «групи Вагнера» Є. Пригожин заявив, що його найманці провели «ряд заходів» 10–12 травня, коли Залужний нібито був на Донбасі.
19.05.2023	Telegram-канали російських пропагандистів і «воєнкорів» поширили чутку про зникнення Залужного як наслідок конкуренції між ним та президентом. Мовляв, К. Буданов міг контактувати з «групою Вагнера» та передати їм інформацію про місцеперебування Залужного в районі Бахмута, а куратором убивства міг бути М. Подоляк.
19.05.2023	В. Залужний повідомив про спільну телефонну розмову з головою об'єднаного комітету начальників штабів США генералом М. Міллі.
19.05.2023	В. Залужний в онлайн-режимі узяв участь у конференції на честь Дня науки в Одеській юридичній академії.
20.05.2023	Як відкрито російські, так і псевдоукраїнські Telegram-канали значно активізували меседж, що Залужний або зник, або серйозно поранений і пережив декілька хірургічних операцій, після яких якщо і виживе, то не зможе управляти армією. За словами пропагандистів, його ніхто не бачив з 8 травня, ймовірно його було поранено при ударі по одному з об'єктів ЗСУ на Дніпропетровщині. Автори додавали, що бачили О. Залужну біля військового шпиталю, де вона провела 4 години. Щодо оприлюднених новин і відео за участі Залужного, вони твердили, що їх могло бути записано раніше, а новину про розмову з Міллі у США нібито не підтвердили. Ці чутки доповнили новим меседжем: без Залужного контрнаступ ЗСУ шансів на успіх не має.
20.05.2023	Г. Маляр спростувала «загибель» Залужного в ефірі телемарафону, а ввечері написала у Telegram: <i>«Главком на місці. Робить свою роботу. Щойно спілкувалися».</i>
21.05.2023	Пропагандистські Telegram-канали поширили Facebook-допис від 8 травня нібито працівниці Національного військово-медичного клінічного центру про надходження великої кількості поранених, серед яких «дуже важливий» у критичному стані. Мовляв, це може бути Залужний. Разом із попередніми заявами про зникнення головнокомандувача саме 8 травня це свідчить про сплановану інформаційну кампанію. Заяви Г. Маляр, що з Залужним усе гаразд, автори відкидали: мовляв, чому

	тоді не запишуть відео? Останнє відео з Залужним назвали непереконливим: мовляв, на ньому він – у лікарняній палаті, змарнів, що доводить версію про поранення. На тлі цих спекуляцій канали посилили меседж, що всередині України триває постійна боротьба за владу.
24.05.2023	Пропагандистське медіа «РИА Новости» написало, що Залужного поранили на початку травня під Херсоном, йому робили трепанацію черепа. Це підхопила низка Telegram-каналів.
24.05.2023	Г. Маляр знову спростувала чутки, а секретар РНБО О. Данілов написав у Telegram, що Залужний доповідав президенту на ставці Верховного головнокомандувача.
24.05.2023	Директор Служби зовнішньої розвідки РФ С. Нарішкін заявив, що Росія «отримує інформацію про стан головнокомандувача ЗСУ Залужного», але не розголошуватиме через те, що в цій інформації немає «стовідсоткової достовірності».
25.05.2023	Офіцер ЗСУ А. Штефан опублікував відео з Залужним, зазначивши, що його записано 25 травня, де він у гумористичній формі спростував заяву про свою загибель.
6.06.2023	Опублікували фото Залужного на засіданні РНБО через підриг Каховської ГЕС 6 червня. Того ж дня президент України передав ордени «Золота Зірка» рідним загиблих Героїв України в Маріїнському палаці в Києві. На церемонії був присутній Залужний.
8.06.2023	Telegram-канал «Первый Харьковский» написав, що Залужного не було на засіданні РНБО 6 червня, а на опубліковані фото з події його додали за допомогою графічного редактора. Перевірка фактчекерами показала, що на декількох фото з Залужним ознак редагування немає.
18.06.2023	На Telegram-каналі «РИА Новости» президент РФ В. Путін заявив, що Залужний може перебувати за кордоном, таким чином спростувавши чутку про його загибель.
19.06.2023	Поява відео з В. Залужним із наліпкою «маленького Йоди» на бронежилеті остаточно припинила поширення чутки.

ДОДАТОК Є

Типологія чуток, надісланих респондентами соціологічного опитування,
за географічною, тематичною та експресивною ознаками.

Таблиця 3.3

Чутки місцевого масштабу	
<i>1. Чутки місцевого масштабу, не пов'язані з театром воєнних дій</i>	
- чутки про корупцію на місцях	«Взимку 2023 р. світло ввімкнули тоді, коли приїхали міжнародні контролери, а могли раніше, просто це було не вигідно (заробляння місцевою владою на генераторах тощо)»; «хабарі губернатора області»; «місцева влада відмиває бюджетні кошти»; «про голову ОТГ і наживання на війні»; «про міського голову і його маєтки»; «злочинство місцевої влади»; «маніпуляції місцевої влади з гуманітаркою»; «про фальшиві документи керівника»; «ОТГ відмовилося ремонтувати асфальтне покриття за кошти власника підприємства, яке розташоване на відрізку дороги, яка потребує капремонту. Ходили чутки, що погодившись, керівництво ОТГ не мало би змоги «відмити» гроші»; «про розкрадання управлінням освіти громади коштів (що було неправдою)»; «місцеве самоврядування не допускає переселенців (з Херсона, наприклад) вести бізнес у м. Бердичів»; «Про хабар за права (тариф незмінний 10 років – 400 дол. США), а потім процес «здачі» на водіння»; «податкова Переяслав-Хмельницького заблокувала податкові і не розблокувала поки їм не почали платити 5 % від обороту ТОВ»; «дербан міського бюджету»; «голова громади втік за кордон»; «шкільний автобус купили за 3 млн грн»; «мер міста заробляє на благоустрої»; «про маніпуляції з бюджетними грошима в Ірпінській громаді»; «Косметичний ремонт мосту за 25 млн грн»; «розкрадання гуманітарної допомоги в Запоріжжі, зв'язок З. Некрасової з Банковою, причини

	безкарності тощо»; «В. Кличко витрачає бюджет на будівництво замість допомоги армії»
- чутки про погіршення життя	«Закриття дитсадка – батьки кажуть, що він закривається, громадськість – реорганізація»; «на місці якоїсь будівлі чи землі комунальної власності збудують чергову висотку»; «чутки щодо перейменування міста»; «плата за вступ дитини до школи»
- чутки, пов'язані з воєнними діями і їх наслідками	«Про ймовірний підрив ЗАЕС – радили позачиняти вікна, вивезти дітей, не виходити з дому»
- героїзація місцевої влади	«Кривий Ріг. У лютому ходили чутки, що А. Вілкул пригнав сміттєві машини на аеродром і зупинив десант РФ. Деякі досі в це вірять»
- дискредитація місцевої влади	«Нібито голова громади був під слідством після деокупації, тому що чи втік, чи співпрацював з окупантами»; «особисте життя мера міста, наприклад, у нього 8 коханок»; «за мера взялося київське СБУ»; «Кличко розкрадає бюджет Києва і не допомагає армії»; «усі парковки в Дніпрі і МАФи належать меру Б. Філатову та його мафії, він «віджав» автостоянку, ринок, склад, вулицю, купив нове авто»; «бізнес дружини мера Львова А. Садового – продаж генераторів, тому він навмисне лякає людей та каже, що взимку будуть довгі відключення від світла»; «чутки про смерть або зміщення з посади когось з місцевих керівників»; «голова смт. Коцюбинське викрав купу грошей із бюджету, які мали йти на ремонт промислової будівлі»; «в Запоріжжі місцевий в. о. мера причетний до крадіжок гуманітарки – вона вагонами пропадає»; «голова громади за 1,5 р війни купив у Києві 2 квартири»; «мер купив будинок за кордоном»; «мери винні у тому, що кошти витрачаються не на ЗСУ»
- чутки, які протиставляють одні регіони іншим	«Спеціально забрали ППО на Київ»; «наше місто хочуть здати, тому риють окопи»; «у Києві то там, то там якісь маніяки, весь Київ загалом змальовується у чорних фарбах»;

	«Закарпаття – область, де найгірше ставляться до переселенців», водночас від місцевих жителів: «понаїхали в Закарпаття – краще б ішли воювати, захищати свої домівки, чому наші хлопці тільки воюють»
- чутки про преференції тих чи інших регіонів	«Наше місто не бомблять, тому що домовилися з росіянами»; «євреї міста Дніпро (варіант: синагога міста) домовилися з росіянами про необстріл міста»; «Орбан домовився з Путіним про Закарпаття, тому туди не прилітають ракети»; «Львів не будуть обстрілювати ракетами, бо його прикрила Польща своїм ППО, надто близько до кордону тощо»; «мер нашого міста домовився з фашистами, які об’єкти обстрілювати, а його не чіпати»; «мер міста платив окупантам, аби ті не руйнували центр міста, бо він йому дорогий»; «наш мер відкупився від окупантів (насправді ЗСУ їх вигнали під три чорти)»; «румунське та польське ППО захищає захід України (у перший рік війни)»; «є домовленості між російськими військовими та представниками запорізьких фінансово-промислових кіл про виключення запорізьких підприємств зі списку цілей»; «багатих людей попросили купити ППО для Хмельницького»; «до війська призивають лише з західних областей»
Чутки міжнародного масштабу	
- Захід і інші партнери «кинули» Україну	«США таємно домовляються з РФ щодо України»; «США нам не допомагають як треба, бо домовилися із Росією»; «безліч діаметрально різних чуток про мотиви та ставлення до влади від «європейських партнерів» (які співпадають з думками того чи іншого блогера)»; «світ по-тихому вже поділив та здав Україну»; «західні інспекції навмисно акцентують на корумпованості України, аби надавати менше допомоги»; «Україні не дають достатньо зброї, щоб розтягнути війну і повністю виснажити Росію»; «війна закінчилася, залишилася політика»; «про передачу або не передачу зброї Україні»; «партнери нам нічого не дають»;

	«усім співробітникам держорганів неофіційно заборонений виїзд в Польщу на офіційні заходи (помста за ембарго)»; «Ердоган нас продає»; «в ООН заявили, що «в Україні все погано»»
- війна вигідна елітам	«Наявність світового уряду»; «Бейдельберзький клуб», «Голубой луч»; «масони, світове керівництво, Україну зливають»; «Україною керують «соросята»; «війна/ коронавірус/ інше вигідні для таємничих еліт, які зговорились між собою»; «війна триває тому, що всі причетні (Україна, колективний захід і Росія) отримують від цього гроші»
- Захід має вигоду від війни	«Американці скупили увесь бізнес і будинки по одній з центральних вулиць нашого міста. Про це розповідала жіночка на базарі, якій все це розповіла інша жіночка, яка торгує речами з Європи»; «війна триватиме до виборів у США, бо так вигідно Байдену, щоб під його вибори сталася перемога України»; «Захід бажає розділити Україну»; «війну розпочали американці, країну давно їм продано»; «США і Росія роблять бізнес на крові України і українців»; «війна триватиме поки в ній зацікавлена Америка»; «США винні у війні»; «США готуються до наступної фази війни, тому зараз міняють чиновників, міністрів, замів. Тому зливають у медіа матеріали, які показують корупцію при нинішній владі»
- таємні домовленості про завершення війни на не вигідних для України умовах	«Домовленості між Заходом та Росією про замороження війни за типом корейського»; «все вже в верхах порішали і здали»; «будемо, як Корея чи ФРН/ НДР»; «на війні українська і російська сторони зустрічаються на нейтральній території і за одним столом п'ють та їдять»; «хто що із верхівки влади «таємно» казав, хто які території «таємно» віддавав»
- змова з метою знищити Україну й українців	«Усіх чоловіків України буде знищено»; «український народ знищать як націю, а жінок розкидають по світу»; «війна – це договориак з Ізраїлем щодо знищення всіх українців, щоб замість нас заселити Україну євреями»; «євреї скупили всю

	нашу землю»; «війна – то змова євреїв зменшити кількість слов'ян»; «США не віддадуть територію України, бо вона їм потрібна, а на людей їм начхати»; «усі українські землі вже розпродані»; «Україну не беруть у ЄС, тому що в неї надто велике населення. Візьмуть, коли зменшиться до 17 млн. Тому ЄС підтримує війну»; «знищення населення згідно теорії змови про т. зв. золотий мільярд»; «влада хоче знищити все розумне людство і залишити тільки дурнів»
- чутки, ймовірно спрямовані на розбрат із країнами-партнерами	«Землі в Херсонській області роздадуть полякам, що воюють за Україну»; «нам не дають літаки, щоб Росія не дала свої літаки Ірану»; «західну Україну віддали Польщі, приїжджав А. Дуда і підписав документ»
- «Україну хоче здати влада»	«Харків на цих вихідних здадуть, точно кажу»; «як Терехов хотів здати Харків»; «Харків перестали обстрілювати, бо домовились, що його здадуть»; «по Донецьку/ Донбасу договорняк, їх навіть не збираються повертати (чутка від співробітників СБУ)»; «влада домовилася про результати війни ще до її початку»; «Зеленський не очікував такого спротиву українського народу на початку вторгнення і вимушений був розпочати дії, спрямовані на захист держави, а мав згідно таємних домовленостей здати наші території, підтвердження – не здійснений підрив Чонгарського мосту»; «чутки про договорняк про здачу ворогові частини України в перші дні війни»; «Україну змусять поступитися територіями задля досягнення миру»; «обмін «всіх на всіх» означає, що буде підписано мирний договір і ми не будемо звільняти окуповані території»; «Зеленський в Омані зустрічався з Патрушевим і домовився здати Україну»; «існує угода між «верхами» України і Росії про перехід до РФ Донецької, Луганської, Запорізької областей і Криму, а бойові дії для замилювання очей»

<p>- чутки щодо впливу міжнародної ситуації на хід війни</p>	<p>«Китайська зброя їде через Казахстан до Росії» (зокрема, таке припущення зробив військовий експерт О. Жданов, жовтень 2022 р.); «британські війська з’являться в Україні (реакція на заяву міністра оборони Британії Г. Шарпса 30 вересня 2023 р.)»; «землетрус у Марокко викликаний ХААРП»; «Китай почне «СВО» у Тайвані»; «обстріл аеропорту Бориспіль заборонив Р. Ердоган через значну кількість турецьких літаків»; «Росія скоро нападе на Польщу – не можна туди їхати»; «Китай любить (не любить) Росію/Україну/ США/ Європу»</p>
<p>Чутки загальноукраїнського масштабу</p>	
<p><i>Чутки про воєнні дії</i></p>	
<p>- чутки про стан справ на конкретних ділянках фронту, які згодом часто спростовують</p>	<p>а) чутки-бажання про звільнення деяких населених пунктів, яке вже відбулося або скоро відбудеться: «звільнення Нової Каховки восени 2022 р.»; «звільнення одного міста на Донеччині ЗСУ»; «наші прорвали оборону ворога»; «наші вже в Олешках та Голій Пристані»; «ЗСУ вже декілька разів «деокупували» рідну Луганщину»; «звільнення певних населених пунктів ЗСУ»; «на початку серпня начебто ЗСУ стояли на підході до м. Пологи Запорізької обл. Мої рідні біженці всі чекали добрих новин. Чутка виявилась брехнею, яку поширювали воїни ЗСУ (або і не ЗСУ). Вона ширилася Telegram-каналом «Воля» та вирувала на базарах Запоріжжя»; «влітку будемо в Ялті на Набережній пити каву»; «влітку/навесні 2023 р. будемо в Криму»; «Г. Маляр повідомила про звільнення Андріївки – 3-тя штурмова спростувала. Г. Маляр змінила формулювання, видаливши інформацію про звільнення Андріївки, і додала, що «не викладає таку інформацію без координації та узгодження з військовими, але відбувся комунікаційний збій між кількома джерелами інформації, які доповідають з місця подій»;</p> <p>б) чутки-страховиська, які стосувалися захоплення нових населених пунктів армією РФ: «4 жовтня Росія почне</p>

	операцію з оточення Харкова», «Кліщіївка відбита в наших росіянами»; «можливість окупації рідного міста»; «завтра наступ на Київ через Суми»; «здача Запорізької області»; «росіяни зайдуть у Дніпро, вже на підступах» (чутка на початку ПМВ); «штурм росіянами Кривого Рогу восени 2023 р.»; «Миколаїв захопили росіяни і влаштували там тотальну різанину»; «чутки від родичів на півночі Рівненщини щодо ситуації на кордоні»; «розпилювання отрути над містом»; «нам не кажуть, що місто майже здали»
- чутки про втрати українців	<p>а) чутки про втрати у конкретних підрозділах, під час конкретних операцій або конкретних осіб: «невдалі операції під Херсоном з великими втратами», «операція в Енергодарі»; «велика кількість загиблих військових в 16 училищі м. Суми»; «наші військові відходили, їх накрило, з батальйону залишилося 30 людей»; «під Бахмутом загинули 75 тис. захисників»; «за день 5 тис. загиблих на одному з напрямків»; «загибель захисника (живий)»;</p> <p>б) узагальнені чутки про втрати: «наші війська несуть дуже великі втрати, скоро не буде кому воювати»; «на фронті наших солдатів гине більше, ніж росіян»; «гігантські втрати на фронті»; «ЗСУ зазнають тотальної поразки на фронті»; «Сирський винний у загибелі великої кількості наших воїнів»; «десь на фронті всіх убили»; «привезли багато загиблих»; «росіяни здають нашим військовим окопи, потім чекають, коли ті поснуть, повертаються і всіх перерізають»</p>
- чутки-бажання про втрати росіян	«Помер якійсь ворог», «дрони, що долетіли майже до маєтку В. Путіна», «загинув В. Медведєв у Донецьку»
- чутки про хід великих воєнних операцій	«Контрнаступ і його провал»; «контрнаступ і його успіх»; «оцінка контрнаступу всіма, кому не лінь»; «відомості» стосовно ведення бойових дій/напрямків контрнаступу»; «російські війська готують кульмінацію наступу, що розпочнеться восени 2023 р., на весну 2024 р.»

<p>- чутки-страховиська – прогнози щодо воєнних дій</p>	<p>а) ситуація на фронті: «контрнаступу не буде»; «росіяни скоро проберуться до Вінниці»; «про наступ на Харків влітку 2023 р.»; «100-тисячна армія під Куп'янськом вже наступає» (жовтень 2023 р.); «Росія привезла на Куп'янський напрямом 100 000 корейців»; «оточення і захоплення Харкова»; «Херсон можуть узяти в окупацію знову»; «Миколаїв стане другим Маріуполем (березень 2022 р.)»; «треба тікати з Ірпеня, бо наступ з боку Білорусі от-от (інколи вказували конкретний час)»; «один знайомий ЗСУ-шник (мама прикордонника) передав 100 % інформацію, що готується якась неймовірна дія з боку Росії, терміново всі готуйтеся/ тікайте/ ховайтеся»; «за дві доби буде наступ на Київ»; «про масові атаки».</p> <p>б) підрив стратегічних об'єктів: «на початку ПМВ про синхронний підрив усіх ГЕС на Дніпрі»; «5-го числа (місяць не вказано) підрив АЕС»; «буде підірвано ТЕЦ»; «аварія на Новодністровській ГЕС»; низка чуток стосувалася ситуації на ЗАЕС: «Росія замінувала та підірве ЗАЕС вже в цей вівторок/ середу/ неділю»; «незабаром зірветься ЗАЕС, бо впаде рівень води у ставку-охолоджувачі через підрив дамби»; «ситуація на ЗАЕС призведе до витоку радіації, евакуації населення»; «загроза на ЗАЕС існує»</p> <p>в) загроза на місцевому рівні: «на Охтирку вкотре їде колона росіян – усі помруть, тікайте»; «росіяни вже на Печерську»; «у Київ проникли ДРГ противника»; «за 2-3 дні потрапимо в окупацію»; «повторна загроза, що росіяни підійдуть до Харкова (моя дитина на той момент була у місті)»; «нас здали, злили»; «за 2-3 тижні нас окупують»; «на кордоні із Сумською обл. збираються війська росіян для повторного нападу (чутка від місцевих навесні і влітку 2023 р.)»; «3-4 жовтня піде важкий наступ на Сумщину»; «були чутки, що за три дні захоплять наш населений пункт, де я на той час</p>
---	---

	<p>перебувала»; «у перший день містом ширилась чутка, що залізничний вокзал уже підірвали і виїхати неможливо»; «у перші дні ширилися чутки з соцмереж щодо просування їх військ на території України та захоплення ними влади, через відсутність достатньої інформативності офіційних державних джерел України»; «перший тиждень війни у Харкові – виїжджати заборонено, вб'ють у дорозі»</p>
<p>- чутки-страховиська про минулі або потенційні ракетні обстріли й вибухи в тилу</p>	<p>а) прогнози обстрілів: «Обстріл буде такого-то числа о такій-то годині»; «на початку ПМВ приходили від знайомих СМС, що в 19.00 планується артобстріл, плани та графіки ракетних обстрілів»; «щодо бомбардування міста у визначений день – мовляв, усі заводи не працюватимуть, працівники залишаться вдома. У той день нічого не сталося»; «загроза застосування хімічної зброї проти цивільних»; «вибух в одному з районів Києва (це був вкид однієї з груп у Telegram, яка не перевірила інформацію)»; «Був приліт за містом, сотні загиблих», «російський десант на Волині», «регулярно під будь-які дати чутки про атаку певних об'єктів», «Куди попали/ не попали»; «під час нічних тривог писали, що летить більше 100 ракет»; «про влучання в завод, біля якого в той час знаходився»; «ракетний удар по місту»; «наслідки влучання ракети в підприємство, розташоване поряд»; «ракети пошкодили кілька об'єктів на Вінниччині 1 вересня (не відповідає дійсності)»; «Під час ракетної атаки на Старокостянтинів було знищено багато техніки»; «ДРГ в Києві, мітки», «у якийсь конкретний день свята державного значення країна-агресор буде масово обстрілювати наші території».</p> <p>б) чутки, що стосуються життя адресатів: «прилетить» за конкретною адресою, повідомив родич знайомого досвідченого військового», «у садівника подруги моєї мами брат працює в СБУ і точно знає (щоразу), коли буде наступ з Білорусі. Мамина подруга, базуючись на цій інформації, виїжджала з міста як мінімум тричі»; «чутка стосувалась</p>

	батальйону, де служить близький родич. Подруга відправила новину з Telegram-каналу (який виявився проросійським), що на завданні всіх із батальйону взяли у полон. ... Ми у паніці дзвонили, але слухавку ніхто не брав. За декілька днів виявилось, що з хлопцями все добре, нікого в полон не брали та навіть приводів не було»; «на початку вторгнення в укритті в підвалі школи ходили панічні чутки, що у разі удару по Київській ГЕС деякі райони Києва затопить по третій поверх. Люди боялись лишатись у підвалі й готові були ледь не пішки з сумками йти під час повітряної тривоги, аби подалі»
Чутки про хід війни в цілому (перемога чи поразка України)	
- пов'язані з завершенням війни	Війна завершиться швидко: «до кінця тижня, місяця, року, у конкретну дату, яку побачили ворожки, влітку, у цьому році, навесні, ось-ось, скоро тощо»; «несподівано в жовтні цього року»; «найближчим часом»; «поразка/перемога неминуха за два тижні/до Нового року»; «перемога до літа 2023 р.»; «навесні 2022 р., у березні 2023 р., до кінця 2023 р., в наступному 2024 р.», або, навпаки, «війна триватиме 5, 7, 10 або більше років»; «війна буде дуже довго»; «буде тривати до 2030 р., 2032 р.»; «активні бойові дії закінчатся 2024 р., після чого конфлікт заморозять»; «війна до листопада, а потім ми відмовимось від того, що не встигнемо звільнити, буде чергова заморозка»; «війна скінчиться перемовинами».
- чутки-страховиська про силу Росії і слабкість України	«У росіян є все, а у нас нема нічого»; «велика кількість озброєння у РФ»; «росіяни наростили виробництво снарядів у 7 разів і стали випускати зброї більше, ніж усі наші союзники разом узяті». «КНДР виступить на боці Росії проти України»: «буде 10 тис. ракет восени»; «санкції не працюють»; «нам не вистачить людей для війни, зиму не переживемо»; «Росія ще не починала воювати»; «ППО знищено, нас вистачить на рік війни і не більше, росіяни обігнали нас по дронах»

- чутки-бажання про слабкість Росії і силу України	«Смерть когось із Росії, то Шойгу, то Пригожина, то Кадірова, про смертельну хворобу Путіна, обговорення настроїв його оточення»; «ракет у Росії залишилось на 2-3 атаки»; «ракети в Росії закінчаться за 3 місяці»; «Хаймарсів» у нас більше, ніж кажуть»; «у Росії закінчуються боєприпаси»; «руйнування телевежі Останкіно»; «через 2-3 місяці відвоюємо Крим»; «у росіян усе погано – ми ось-ось переможемо», «Сирський сказав, що до кінця року армія вийде на узбережжя Азовського моря».
- чутки-страховиська про ядерну загрозу	«Росія випустила в океан підводні ракети з ядеркою, але вони плавають і чекають, поки їм призначать ціль»; «загроза ядерного удару у травні-червні 2022 р.»; «терміново всі купуємо та п'ємо йодид калію»; «придбала багато цього препарату в аптеці. На конкретну дату очікувався ядерний удар по Києву, зі слів знайомої, в якій зять на фронті, вони там точно знають»; «росіяни люблять дати, тому 9 травня/ 24 серпня/ 15 жовтня тощо точно буде запуск ядерки по столиці»; «неминучість ядерної війни»; «Росія застосує ядерну зброю після удару по Криму/ по Москві/ внаслідок неспроможності відбити контратаку ЗСУ»; «як ЗСУ зайдуть у Крим, Росія завдасть ядерного удару по Україні»; «РФ скине ядерну зброю на Львів та Одесу»; «знайомий знайомого в Міноборони казав про можливий ядерний удар по дамбі Київського водосховища»; «екологія України повністю зіпсована, радіаційний фон підвищено, а нам нічого не говорять, аби ми нікуди не їхали
- чутка-бажання про надання ядерної зброї Україні	Можна припустити, що чутка виникла зі слів секретаря РНБО О. Данілова 5 серпня 2023 р. в ефірі телемарафону «Єдині новини», що нібито є можливість для України отримати ядерну зброю від країн НАТО
Чутки, які мають на меті дискредитацію ЗСУ	

<p>- чутки про воєнні злочини щодо цивільного населення</p>	<p>«У деокупованому селі нашої громади воїни ЗСУ вирізали пів села і вбили старосту (поширювалось у перші дні деокупації 2022 р. в умовах відсутності мобільного зв'язку та інтернету)»; «ЗСУ і «Азов» знищили моє місто»; «ЗСУ навмисне стріляли по людях і житлових будинках»; «наші ракети прилітають, від них тяж значні ушкодження і смерті цивільних українців»; «після вибуху у кафе «Ріа» в Краматорську воїни ЗСУ не давали витягати людей з-під завалів, поки не зможуть дістати побратимів, через що задихнулись дівчатка-близнючки»; «у ТЦ «Аврора» в Запоріжжі прилетіла ракета, оскільки там розташовувалися понад 400 військових, усі вони загинули – насправді ні, інакше про це знали б медики, рятувальники, водії швидких тощо»; «коли стався приліт по місту в готель, то військових попередили і вони виїхали і вивезли родини, а цивільних не попередили»; «українські військові грабують домівки людей, що виїхали в евакуацію»; «2022 р. в Україні намагалися створити свій аналог «Вагнера», але ув'язнені відмовилися іти воювати»; «вокзал у Краматорську обстріляла українська ракета С-300»</p>
<p>- дискредитація командування в цілому й окремих командирів</p>	<p>«Українських військових, які не хочуть стріляти у ворога, зв'язують та кидають у посадку»; «у поранених військових вирізають органи»; «в ЗСУ навмисне поширене вживання наркотиків»; «до кінця війни буде Майдан, бо військових винищує їхнє ж керівництво»; «безчинства командування в ЗСУ»; «збагачення командирів, які беруть гроші за законні відпустки, продають наркотики солдатам»; «без хабаря не відпускають»; «віддають солдатам посилки лише за гроші»; «привласнюють куплені волонтерами авто»; «офіцери відсиджуються в тилу, посылаючи солдатів на штурми»; «розкрадання під час війни керівником військової частини в Десні, нажива на солдатах (ручка 50 грн, цигарки від 100 грн пачка, «Снікери» по 100 грн)»; «погане ставлення у</p>

	підрозділах до ветеранів та інвалідів»; «погане ставлення командирів на передку в Костянтинівці»; «у розкраданні у Міноборони винен В. Залужний»
- чутки про низький моральний дух ЗСУ	«Про дезертирства»; «військові не бажають воювати»
- чутки про погане забезпечення ЗСУ, корупцію	«Іржаві автомати у наших військових, начебто говорив військовий на лікуванні з нашого району»; «невиплати військовим»; «ЗСУ воюють трофейним озброєнням»; «військові продають «Хаймарси» за 30000 дол. США»; «військові на нулі не забезпечені»; «кидають хлопців без озброєння на фронт»; «в армії – все погано»; «хлопці на фронті – голі, босі, голодні»; «не платять тим, хто на передовій»; «воєнкоми за час ПМВ заробили мільйони гривень»; «позаштатним військовим не виплачують обіцяних 20 тис. грн»; «хто скільки набрав хабарів під час війни».
- агресивні чутки, пов'язані з ЗСУ	<p>- чутки, які «вбивають клин» між військовими та цивільними («дружина військового поїхала до санаторію, коли він приїхав додому у відпустку», «українське ППО обстрілює житлові будинки»);</p> <p>- чутки, які сіють розбрат між різними підрозділами ЗСУ («як відрізняється виділення коштів на різні підрозділи військових (коли одні об'їдаються делікатесами, а інші – перебиваються на сухпайках)», «хто справжній УБД, а хто куплений»).</p>
- дискредитація мобілізації до ЗСУ	«Чоловіків просто з вулиць відправляють в армію»; «забирають одразу на фронт навіть з інвалідністю»; «скоро будуть забирати з інвалідністю»; «загальна мобілізація в Україні», «збирають усіх, хто може тримати зброю, бо економлять резерви»; «дали вказівку на мобілізацію 3 млн осіб»; «з початку серпня посиляться мобілізаційні заходи»; «на блокпостах вручають усім підряд повістки»; «знайомого на блокпосту взяли і на наступний день він був на нулі»; «бійців, яких забирають у навчальні центри ЗСУ, одразу після того кидають у «м'ясні штурми», живими лишається менше

	10 %»; «пости поліції на виїздах із Києва – спеціально для роздачі повісток»; «зловживання лікарів у ВЛК»; «тисячі чоловіків тікають горами за кордон»; «жінкам-медикам заборонили виїзд з України з 1 жовтня»; «обов'язкова мобілізація жінок»; «з 1 жовтня жінок, які стоять на військовому обліку, не будуть випускати за кордон»; «усіх жінок поставлять на військовий облік і не випускатимуть за кордон»; «заборона виїзду військовозобов'язаних за кордон після війни»; «не випускають за кордон чоловіків, яким більше 60 років, за наказом президента»; «повістки за кордоном»; «народження третьої дитини в сім'ї після 30 років і початку ПМВ не дає відстрочки від мобілізації»; «десь когось зі знайомих забрали в ЗСУ з 3 дітьми та інвалідністю»; «у чоловіків, які не будуть служити, вдома відключать світло, воду, газ, тощо»; «всі персональні дані, банківські картки тощо, включно з «Дією», зливають для надання ТЦК»
«Внутрішньоармійські» чутки	«Коли і куди виїжджає бригада»; «хто новий комбриг»; «чому дають/ не дають відпустки»; «стан справ по службі».
Чутки, які сіють розгубленість серед українських біженців	
- чутки-страховиська щодо обмеження прав або зменшення виплат	«Біженців, які не повертаються з-за кордону, позбавлятимуть українського громадянства»; «ті, хто отримує допомогу, будуть в Україні платити податок з неї»; «влада планує забирати житло та скасовувати пенсії тим, хто перебуває в евакуації»; «будуть примусово повертати з-за кордону»; «після лютого 2024 р. Європа більше не надаватиме притулок українцям»; «виселять із Європи після Нового року», «в ЄС скасують соціальні виплати»; «відмовлятимуть у посвідці на проживання»; «єдина перспектива – некваліфікована робота»; «ювенальні служби вилучатимуть дітей із сім'ї у разі відвідування з ними України, територія якої вважається зоною бойових дій» (зокрема у Німеччині); «офіційні органи ЄС будуть мати доступ до особистих банківських рахунків»; «країни Балтії планують депортувати російськомовних»

- чутки-страховиська про українських біженців-чоловіків призовного віку на допомоги	«Примусово депортуватимуть із Британії, Польщі, Європи, з-за кордону», «за запитом ТЦК»; «повинні реєструватися в посольстві»; «чоловіків, які виїхали незаконно, будуть арештовувати, коли звернуться в посольство за довідками чи отриманням паспорта»; «депортували «ухилянтів» із Польщі. Знайшла першоджерело – насправді депортували чоловіків з України, що відправляли нелегалів»
- чутки, які протиставляють біженців і приймаючу сторону	«Українці за кордоном розмовляють російською, а іноземці їх за це не люблять»; «про побиття українцями поляків (то були не українці)»; «іноземці погано ставляться до біженців»; «поголовна агресія та нетерпимість до українців за кордоном (не ухилянтів, а саме жінок та дітей)»
Чутки про ВПО	
- агресивні чутки, які протиставляють ВПО і приймаючу сторону, а водночас – захід і схід України	«Чутки про «переселенців-шкідників»; «ВПО з Маріуполя в людей, які дали їм прихисток на заході України, в помешканні роблять шкоду – відкривають газ, і, коли туди приходить хазяїн та включає світло, має статись вибух та зруйнувати обійстя. Але того не стається, бо вчасно помітили шкоду»; «на заході України до міського транспорту забігають на зупинках невістановлені особи в військовій формі зі зброєю та змушують пасажирів на гасло «Слава Україні!» встати та відповісти хором «Героям слава!»; «убивають російськомовних громадян, які приїжджають до західних областей України»; «у Києві ненавидять харків'ян»
- чутки про зменшення або припинення допомоги	«Припинення виплат ВПО, тому що у Держбюджеті немає грошей»; «примусове виселення усіх мешканців з місця тимчасового проживання (де я живу зараз)»
Чутки, спрямовані на дискредитацію державної влади	
- чутки про корупцію на різних рівнях влади і в державних установах влади	«Посадовці витрачають оборонний бюджет на себе, тоді як ЗСУ забезпечують країни-партнери та небайдужі українці»; «про корупцію на митниці»; «корупція у верхніх ешелонах влади»; «кому і скільки де дали хабаря (що система гнила і не міняється)»; «про передачу земель наближеним особам»;

	<p>«корупція там, корупція сям – зашкалює»; «постачання неякісного такмеду»; «призначення на високі керівні посади корупціонерів», «лобіювання інтересів «наближених» у судових процесах»; «одній особі, яка звинувачується у хабарництві, допомагає уникнути відповідальності брат, який працює у НАБУ»; «хтось усе розікрав»; «Буданов «дахує» наркотрафік у країні»; «МЗС наполягало на кандидатурі Резнікова послом у Британію, але там навідріз відмовили через корупцію»; «у північних прикордонних районах України триває контрабандна торгівля лісом і нафтопродуктами з РФ». Окрема категорія таких чуток стосується гуманітарної допомоги: «продукти з допомоги продають у супермаркеті»; «ми бачимо, що з-за кордону надходить багато допомоги, але на бойових позиціях її не бачимо – хтось десь краде»; «розкрадають 90 відсотків гуманітарки»</p>
- чутки про розкішне життя представників влади і їхніх дітей	<p>«Донька Зеленського вчиться в окремій групі «мажорів» в Університеті Шевченка на юрфаку, для якої окремий розклад, щоб ні з ким ті мажори не перетиналися»; «європейці впевнені, що на гроші, які надсилають в якості допомоги, Зеленський скуповує нерухомість по всій Європі»</p>
- чутки про зраду у вищих ешелонах влади родин	<p>«Зеленський – агент ФСБ», «чутки про переміщення президента, зокрема, що Зеленський перебуває не в Україні», «Зеленський не зміг втекти через пошкодження злітної полоси аеропорту Жуляни»; «Київ у липні 2022 р. здадуть росіянам», «Харків здадуть росіянам – про це говорять з першого дня і досі»; чутки про зраду посадовців: «російська агентура в керівництві держави», «А. Єрмак – агент ФСБ»; «Південь України здала Херсонська адміністрація чи СБУ»; «зрада міського голови Херсона І. Колихаєва»; «Влада побігла за кордон»; «К. Буданов хоче знищити всіх фахівців у службі»; «Р. Стефанчук перед 24 лютого 2022 р. знав і збирався «перевзуватись» після бліцкригу росіян»</p>

- чутки про безлад у владі, слабкість і вразливість президента	«Єрмак таємно керує країною замість Зеленського»; «Зеленський – наркоман»; «президент України в перші дні війни перебував у Львові»; «деякі європейці впевнені, що президент вживає кокаїн»; «чутки про погане самопочуття Зеленського, Залужного та багатьох українських політиків, що призведе Україну до поразки»; «замахи на Зеленського, Єрмака, Арестовича та інших з ОП»; «Зеленський потрапив у ДТП»
- дискредитація різних органів влади і посадовців	«В. Залужний подав петицію, щоб розпустити парламент»; «І. Венедіктову затримали у Швейцарії»; «міністр оборони Резніков має бізнес у Москві»
Чутки, які просувають позитивний імідж влади	
«Зеленський таємно допомагає фінансами ЗСУ»; «Зеленський нічого не знає, крадуть за його спиною», «президент хороший, то все міністри погані»	
Дискредитація опозиції або представників ГС	
- чутки про зраду окремих опозиційних діячів	«М. Барчук, В. Портников, С. Руденко – агенти ФСБ»; «Чмут – ватнік»; «С. Стерненко – проплачений»
- дискредитація глави опозиційної фракції «Європейська Солідарність» П. Порошенка	«Порошенко зупинив виробництво зброї»; «у всьому винуватий», «збирався здати Україну»; «привіз на фронт криві рушніці»; «заробляє на цукерках у Росії (Липецька фабрика досі працює)»; «мстився окремим бійцям батальйону «Торнадо» (особисто давав накази когось переслідувати)»; «привозить вантажівки та іншу військову допомогу до військових на передову, робить фото та забирає їх назад»; «співпрацює з Путіним», «дав наказ знищити військові склади у 2015 р.»; «втік за кордон»; «на виборах на ТОТ представлені «Єдина Росія» і Блок Порошенка»; «алкоголік», «насправді не допомагає ЗСУ»; «вивозив гроші камазами»; «утік із країни з трьома мішками доларів; «за час своєї каденції збагатився в 82 рази», «посадив багатьох патріотів»; «розвалив армію»; «Гетманцев – людина Порошенка»;

	«магазини Рошен не обстрілюють і ніде не зруйновані»; «зброю на фронт переводять фури Нової пошти і Roshen»
- дискредитація окремих політиків	«Яценюк заробив 1 млрд на стіні»; «чутки про лідерів опозиції та їх родини»
- дискредитація представників ГС, не пов'язана зі зрадою держави	«Ганебна поведінка деяких відомих особистостей (наприклад, співачки Дакуки або В. Сорда, у випадку з яким вони виявилися правдою)»; «один із відомих медійних діячів за допомогу у поширенні постів про збори військовим/волонтерам вимагає оплату»; «проти Ю. Федів не закрито кримінальне провадження за нецільове використання коштів»; «чутки про правих активістів»
- дискредитація волонтерів	«Волонтери нагодували хлопців отруйною їжею, загинуло 80 чоловік»; «С. Притула купив непотрібний супутник»; «Притула краде»; «Притула через свій благодійний фонд збирає кошти на передвиборчу кампанію»; «фонди Притули і Порошенка крадуть для себе»; «усі волонтери наживаються»; «звертаються по допомогу закрити збір військовим, а він виходить фейковим»; «моя дружина заробляє на»; «жінка з мого будинку наживається на волонтерстві більше, ніж допомагає»; «зловживання місцевих волонтерів (збирають кошти, не звітують, збагачуються)»; «нецільове використання донатів».
Побутові чутки-страховиська	
а) чутки про відсутність комунальних і соціальних благ. Багато з них водночас є агресивними чутками і містять наративи пропаганди РФ	- перебої з електроенергією: «блекаути по декілька діб»; «зимою геть не буде світла, покрали всі гроші»; «у Львові може бути відключення світла на 2 місяці»; «соціальну катастрофу внаслідок ракетних ударів по тепло-енерго мережах восени 2022 р.»; «З 1 жовтня будуть вимикати світло за новими графіками»; «10-годинні відключення світла восени і взимку 2023–2024 рр.»; «взимку проблеми з електрикою, тому що продаємо її в Європу»; «Електромережі взагалі не відновили, тому цю зиму з відключеннями буде ще гірше ніж у минулу»; «Росія обстрілюватиме інфраструктуру

	<p>з балістики – зима буде важкою»; «у Львові не буде світла два або більше місяців»; «країна не готова до атак на інфраструктуру, і зима цього року буде складніше, ніж минулого»; «Взимку не буде світла і опалення в Херсоні»;</p> <p>- проблеми з водою і опаленням: «Після підриву Каховської ГЕС місто Дніпро залишиться без води»; «Відсутність води питної – треба ставити фільтри (подруга з Німеччини)»; «з тилових міст Донецької області будуть евакуювати населення на зимовий період через відсутність опалення та води»; «взимку змерзнемо»; «чутки про отруєну воду з крана»; «Про воду, яка начебто забруднена»;</p> <p>- соціальні і комунальні виплати: «відмінюють пенсії, стипендії тощо»; «жаскі новації щодо медичної реформи, ЖКГ, пенсійної»; «не можна буде продати квартиру, якщо брати субсидію: буцімто так уже було у мами подруги сусідки»; «в чергу на відновлення житла внаслідок бойових дій або грошову компенсацію можна ставати лише, коли від будинку залишився тільки фундамент»; «комунальні платежі – підвищення тарифів, штрафи за несплату, відрізання комунікацій»;</p> <p>- підвищення цін і тарифів: «обіцяють підняти ціни на цигарки і алкоголь»; «ціни на продукти досягнуть максимуму і взимку будемо затягувати пояси»; «курс долара підвищиться, різко здорожчає паливо»; «от-от буде підвищення цін або тарифів, чи зникнуть з продажу певні товари /ліки /харчі»; «Facebook буде платним»;</p> <p>- утиски з боку держави: «будуть відбирати майно (рухоме і нерухоме) для потреб армії»; «хрущовки перебудовуватимуть, натомість житло у людей забиратимуть»; «про електронні гроші, щоб поработити нас и контролювати»; «обов’язкова англійська навіть у приватному</p>
--	---

	<p>секторі, інакше не візьмуть на роботу»; «здаємо долар – більше не будуть міняти»; «введуть цифрову гривню (калька з російської розсилки про запровадження цифрового рубля) – свекруха переслала»; «банки будуть перевіряти всі фінанси і накладати штрафи»; «посилення тиску на підприємців»; «За два місяці перестануть приймати купюри 2013 р. випуску»;</p> <p>- ускладнення різних аспектів життя, наприклад отримання освіти: «цього року не буде жодного підручника для учнів 6 класу, можливо, лише математика. Джерело – класний керівник напередодні навчального року»</p>
б) чутки про хвороби	<p>«Новий/ 100% смертельний штаб Covid»; «знову треба буде носити маски»; «нова хвороба»; «війна Росії проти України почалась через щеплення»; «вірус Covid розпилювали з літаків»; «нова загроза епідемії Covid в Україні»; «чутки про холеру»; «цією зимою нас очікує смертельний вірус, страшніший за Covid»; «вакцина від Covid шкодить здоров'ю», «усі вакциновані – біозомбі»; «нову вакцину будуть вводити через пластирі (варіант: дітям у школі – без дозволу батьків)»; «Графен у вакцині проти Covid»; «Корейські вакцини від грипу – ненадійні та провокують хвороби»</p>
в) чутки про фізичну небезпеку	<p>«Скільки на руках зброї у мажорів і бандитів – і небезпечно жити»; «дітям до 14 р. не можна на вулиці бути самим»</p>
г) чутки, ймовірно, спрямовані на відволікання зусиль і сіяння хаосу	<p>«Термінова здача крові пораненим», «потрібні пацієнти для операцій, інакше центр закриють», «матеріальна допомога пенсіонерам: прийдіть туди, подзвоніть сюди», «альтернативні телефони для спецслужб»</p>
Інші категорії чуток	
Чутки, які ширилися на рівні підприємства або організації	<p>«Перспективи роботи підприємства»; «чутки про роботу»; «на роботі конкурують певні особи (конкретні прізвища) щодо вакантної посади керівника»; «підтримка колегами країни-агресора»; «ХНУВС точно повертається до Харкова, ректор вчора/ позавчора зустрічався з міністром/</p>

	заступником міністра»; «ректора звільняють, сказав хтось важливий зверху»
Плітки, що стосуються особистого життя окремих осіб, але їх можна віднести й до чуток, адже вони претендують також на соціальну значимість і потенційно можуть сприяти розбрату	«Така-то живе з такою-то, вони ж лесбійки! Ще й педагоги обидві, одна викладає в школі, інша – чиновниця в управлінні освіти»; «моя дружина заробляє на волонтерстві»; «про себе багато чую, що в мене діти в Польщі, що я втекла в Польщу».